T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

ZEND DÖNEMİ İRAN'INDA MİMARİ VE MİMARİ SÜSLEME

SOHEİLA FARAJİ

2502180668

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU

İSTANBUL- 2026

ÖZ

ZEND DÖNEMİ İRAN'INDA MİMARİ VE MİMARİ SÜSLEME

Soheila FARAJİ

Bu çalışma, Zend Dönemi mimarisinin temel özelliklerini ve özgün yönlerini ortaya koymayı amaçlamakta; söz konusu dönemin İran mimarlık tarihi içindeki konumunu yeniden değerlendirmektedir. Araştırma, mimari eserlerin kataloglanması, karşılaştırmalı analiz ve nicel veri değerlendirmesi yöntemleri temelinde yürütülmüştür. Bu kapsamda, 27'si Şiraz kentinde, 14'ü Şiraz dışındaki şehirlerde yer alan toplam 41 yapı sistematik olarak incelenmiş; plan şemaları, inşa teknikleri, malzeme kullanımları ve süsleme repertuarları karşılaştırmalı biçimde analiz edilmiştir.

Elde edilen bulgular, literatürde sıklıkla "geçiş dönemi" olarak tanımlanan Zend Dönemi'nin, edilgen bir ara evre olmaktan ziyade, Safevî mimarlık geleneğini bilinçli biçimde sürdüren, yeniden yorumlayan ve bu mirası Kaçar mimarisine aktaran aktif ve üretken bir dönüşüm süreci olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle Şiraz'daki yapıların niceliksel ve yoğunluğu, bu kentin Zend Dönemi'nde yalnızca siyasi bir merkez değil, aynı zamanda üslup belirleyici bir sanat ve mimarlık odağı olduğunu göstermektedir.

Çalışmadaki nicel analizler, Zend Dönemi mimari üretiminin yapı türleri ve coğrafi dağılım açısından belirgin örüntüler sergilediğini ortaya koymaktadır. Kamu yapılarının ağırlıklı konumu, mimarinin kent düzeni ve siyasal temsilin temel araçlarından biri olarak ele alındığını göstermektedir. Mimari açıdan merkezi avlulu ve eyvanlı plan şemalarının sürekliliği, Safevî geleneğinin Zend Dönemi'nde daha sade ve işlevsel bir yaklaşımla yeniden üretildiğini ortaya koymaktadır.

İkonografik ve süsleme repertuarında Şehname sahneleri, mitolojik figürler ile gül ve murk üslubunun yoğun kullanımı, Zend Dönemi mimarisinin İran kimliğini ve tarihsel hafızayı yeniden inşa etmeye yönelik bilinçli bir estetik strateji benimsediğini göstermektedir. Sonuç olarak bu tez, Zend Dönemi mimarisini edilgen bir geçiş evresi olarak değil; üslup üreten, aktaran ve dönüştüren aktif bir merkez olarak yeniden konumlandırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zend Mimarisi, İran Mimarisi, Şiraz, Mimari İkonografi, Gül ve Murk Üslubu

ABSTRACT

ARCHİTECTURE AND ARCHİTECTURAL ORNAMENTATİON İN IRAN DURİNG THE ZEND PERİOD

Soheila FARAJİ

This dissertation strives to recognize the essential characteristics and novel elements of architectural pieces in the Zand era and, furthermore, evaluate the situation of that period in relation to Iranian architectural history. Of course, such an area of investigation has required a methodological approach, and in this regard, 41 architectural pieces, of which 27 were in Shiraz and 14 in other cities, will be analyzed.

Furthermore, the results prove that instead of being referred to as a “transitional phase” from the results of the quantitative analysis, which can be achieved with the help of Microsoft Excel, various patterns can be noted in terms of building typology and geographical distribution. Furthermore, the predominance of public and administrative building usage can imply that the main tool for urbanism, based on architectural elements, is the prominence of politics in the city's layout, rather than a more aesthetic approach or a combination of the two.

Quantitative analyses conducted using Excel indicate clear patterns in terms of building typologies and geographical distribution. The predominance of public and administrative buildings suggests that architecture was employed as a principal instrument for urban organization and political representation. The continuity of central courtyard and īvān-based plan schemes reflects the sustained influence of Safavid architectural principles, rearticulated through a more functional, restrained, and locally adapted approach during the Zand period.

The intensive use of Shāhnāmeh scenes, mythological figures, and the floral gol-o-morgh style within the decorative and iconographic repertoire reveals a conscious aesthetic strategy aimed at reconstructing Iranian identity and historical memory. In conclusion, this dissertation repositions Zand-period architecture not as a passive intermediary stage, but as an active, formative, and transformative center that played a decisive role in shaping the aesthetic foundations of Qajar architecture.

Keywords: Zend Architecture, Iranian Architecture, Shiraz, Architectural Iconography, Gol-o-Morgh Style

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında, tüm zorlu koşullara rağmen her aşamada sabırla bana rehberlik eden ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU'na en içten şükranlarımı sunarım. Aynı süreçte çalışmaya değerli katkılarından dolayı Dr. Öğr. Üyesi Ayşe DENKNALBANT ÇOBANOĞLU'na teşekkür ederim. Yine, akademik çalışmalarım süresince motive edici yaklaşımı ve teşvik edici desteğiyle yanımda olan Prof. Dr. Mehmet Baha TANMAN'a şükranlarımı sunarım.

Savunma jürimde yer alarak kıymetli eleştiri ve önerileriyle tezime katkıda bulunan Prof. Dr. Agah Tarkan OKÇUOĞLU, Prof. Dr. Selman Can, Prof. Dr. Emel Emine DÖNMEZ ve Prof. Dr. Nuri SEÇGİN'e hocalarıma teşekkür ederim.

Gerek tezimi okuyarak kıymetli yorumlarıyla katkı sunan, gerekse süreç boyunca ilgi ve desteklerini esirgemeyen başta Dr. Kaan Ramazan AÇIKGÖZ olmak üzere Dr. Arş. Gör. Kıvanç KOÇAK ve Mohammad Javad KARAMAD arkadaşlarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Ayrıca, çalışmanın yürütülmesini maddi olarak destekleyen Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'na teşekkür ederim.

Son olarak, bu çalışmanın sanat tarihi alanına mütevazı da olsa bir katkı sunmasını temenni ederim.

Soheila Faraji

İSTANBUL, 2026

İÇİNDEKİLER

ÖZ…….....İ
ABSTRACT.....İİ
ÖNSÖZ..... İİİ
TABLO LİSTESİ.....Vİİİ
GRAFİK LİSTESİ.....Vİİİ
RESİM LİSTESİ.....Vİİİ
PLAN LİSTESİ.....Xİİİ
KISALTMALAR LİSTESİ……XV
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
DÖNEM MİMARİSİ VE MİMARİ SÜSLEMEYİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

1.1. ZEND DÖNEMİ'NDE SOSYO-POLİTİK VE EKONOMİK YAPI..... 10
1.2. ZEND DÖNEMİ'NDE ŞİRAZ'IN İMARI VE MEKÂNSAL DÖNÜŞÜM……. 12
1.3. ŞİRAZ'IN TARİHSEL SÜREÇTE SANATSAL SÜREKLİLİĞİ VE ÖZERK KONUMU……..... 14
1.3.1. Doğal Çevre, İklim ve Topografyanın Şiraz Mimarisine Etkisi 16
1.3.2. Şiraz Bahçe Kültürünün Kentsel Mekân ve Mimari Üzerindeki Etkisi……..18
1.4. ZEND MİMARLIK ÜSLUBUNU BİÇİMLENDİREN UNSURLAR 18
1.4.1. Zend Mimarlık Üslubunun Temel Özellikleri**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**
1.4.2. İsfahan Mimarlık Üslubunun Zend Dönemi Mimarisine Etkisi..... 21
1.5. ARKAİK SANAT ANLAYIŞININ ZEND MİMARİ VE SÜSLEME SANATINA ETKİSİ…….. 22
1.6. ZEND DÖNEMİ ESTETİK ANLAYIŞI VE SANAT AKIMLARININ ETKİSİ…….. 23
1.6.1. Gül ve Murk Akımının Zend Sanatına Etkisi..... 24
1.6.2. Zend Dönemi İkonografi Anlayışı ve Duvar Resimlerine Yansımaları 25
1.7. ZEND MİMARİSİNİN ŞİRAZ'DAKİ SINIFLANDIRILMASI……..27
1.8. ŞİRAZ DIŞINDAKİ YAPILARIN SINIFLANDIRMASI 27

İKİNCİ BÖLÜM
KATALOG

2.1. ŞİRAZ'DAKİ YAPILAR 44
2.1.1. Katalog no: 1 44
2.1.2. Katalog no: 2 54
2.1.3. Katalog no: 3 59
2.1.4. Katalog no: 4 69

2.1.5. Katalog no: 5 83
2.1.6. Katalog no: 6 94
2.1.7. Katalog no: 7 99
2.1.8. Katalog no: 8 103
2.1.9. Katalog no: 9 109
2.1.10. Katalog no: 10 116
2.1.11. Katalog no: 11 120
2.1.12. Katalog no: 12 126
2.1.13. Katalog no: 13 136
2.1.14. Katalog no: 14 142
2.1.15. Katalog no: 15 148
2.1.16. Katalog no: 16 156
2.1.17. Katalog no: 17 162
2.1.18. Katalog no: 18 166
2.1.19. Katalog no: 19 168
2.1.20. Katalog no: 20 172
2.1.21. Katalog no: 21 175
2.1.22. Katalog no: 22 183
2.1.23. Katalog no: 23 193
2.1.24. Katalog no: 24 198
2.1.25. Katalog no: 25 201
2.1.26. Katalog no: 26 204
2.1.27. Katalog no: 27 209
2.2. DİĞER ŞEHRLERDEKİ YAPILAR 221
2.2.1. Katalog no: 1 221
2.2.2. Katalog no: 2 237
2.2.3. Katalog no: 3 246
2.2.4. Katalog no: 4 255
2.2.5. Katalog no: 5 259
2.2.6. Katalog no: 6 268
2.2.7. Katalog no: 7 275
2.2.8. Katalog no: 8 284
2.2.9. Katalog no: 9 290
2.2.10. Katalog no: 10 295
2.2.11. Katalog no: 11 301
2.2.12. Katalog no: 12 306
2.2.13. Katalog no: 13 310
2.2.14. Katalog no: 14 315

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

3.1. ZEND MİMARİSİNİN İRAN'DAKİ ETKİLERİ 322
3.2. YAPILARIN BANİLERİ VE İNŞA SÜREÇLERİ ……..…….. Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
3.3. DÖNEMİN MİMAR VE SANATÇILARI Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

3.4. MİMARİDE MEKÂNSAL ORGANİZASYON Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
3.4.1. Çaharçifte Plan Tipi ve Mekânsal Kurgusu 329
3.4.2. Mekânsal Yerleşim ve Avlu Odaklı Planlama 329
3.4.3. Çaharçifte Plan Tipinin Şiraz Mimari Geleneği ile Uyumu..... 330
3.4.4. Zend Dönemi Kentsel Mekân Kurgusu..... 331
3.4.4.1. Zend Dönemi Şehir Bahçeleri ve Çaharbağ Plan Şeması..... 331
3.4.4.2. Bitkisel Düzenleme ve Estetik Yaklaşım..... 332
3.5. SOSYO-KÜLTÜREL AÇIDAN MEKÂNSAL ETKİLEŞİMLER…... Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
3.5.1. Yapı Cephelerinde Mimari Yaklaşım ve Biçimsel Özellikler 333
3.5.1.1. Dış Cephelerde Simetri ve Düzen Anlayışı 333
3.5.1.2. Sade ve Bezemesiz Dış Cephe Uygulamaları..... 334
3.5.1.3. Çinilerle Bezenmiş Dış Cephe Düzenlemeleri 334
3.5.2. Yapıların İç Mekân Organizasyonu ve Mimari Özellikleri 335
3.5.2.1. İç Mekânlarda Asimetrik Düzen ve Tasarım Yaklaşımı..... 335
3.5.2.2. Avlu ve Şahnişinlerin Mekânsal İşlevi..... 335
3.5.2.3. Bâdgîr ile İç Mekân İlişkisi..... 336
3.5.2.4. Heşti ve Dolaşım Organizasyonu 336
3.6. ZEND DÖNEMİ MİMARİSİNDE PLAN TİPOLOJİLERİ..... 337
3.6.1. Kare Plan Tipine Sahip Yapılar 337
3.6.2. Sekizgen Plan Tipine Sahip Yapılar..... 338
3.6.3. Dikdörtgen Plan Tipine Sahip Yapılar 339
3.6.4. Haç Planlı Yapılar 339
3.7. ÇATI ÖRTÜ SİSTEMLERİ.....340
3.7.1. Tonoz Örtü Sistemlerinin Kullanımı ve Yaygınlığı..... 340
3.7.2. Düz ve Eğimli Çatı Örtü Sistemleri 340
3.7.3. Kubbe Örtü Sistemleri ve Sınırlı Kullanım Alanları..... 341
3.7.4. Kârbendi Örtü Sistemleri ve Mekânsal Yönlendirme İşlevi 341
3.8. İNŞA TEKNİKLERİ VE ÇEVRESEL UYUM…… 342
3.9. YAPI MALZEME VE KULLANIM İLKELERİ ……..... 344
3.9.1. Alçı, Kum ve Çakıl Malzemeler 344
3.9.2. Ahşap ve Bitkisel Kökenli Malzemeler 344
3.9.3. Taş Malzeme Türleri ve Kullanımı 345
3.9.4. Duvar Örgüsü ve Kemer Teknikleri..... 346
3.9.5 Süslemede Kullanılan Renkler Ve Pigment Kaynakları 347
3.10. YAPILARDA KULLANILAN HARÇ TÜRLERİ..... 348
3.10.1. Alçı Harcı 348
3.10.2. Kireç Harcı 349
3.10.3. Kil Harcı. 349
3.10.4. Samanlı Kil Harcı..... 349
3.10.5. Saruç Harcı. 349
3.10.6. Mozaik Çini ve Tuğla Süslemelerde Kullanılan Harçlar 350
3.11. YAPILARDA SÜSLEME ANLAYIŞININ BİÇİMLENİŞİ 350
3.11.1. Tematik ve Anlatısal Süsleme..... 350
3.11.1.1. Dini ve Epik Anlatılar 350
3.11.1.2. Şiilik ve Mistik Temalar..... 351

3.11.2. Epik ve Milliyetçi Anlatılar 351
3.11.3. Günlük Yaşam ve Tarımsal Faaliyetlere İlişkin Tasvirler 351
3.11.3.1. Avrupa Etkileri ve Gerçekçilik Eğilimleri 351
3.11.3.2. Estetik ve Sanatsal Eğilimler 351
3.11.3.3. Romantik - Şairane Duygular ve Aşk Temaları 352
3.11.4. Edebi ve Mitolojik Etkiler 352
3.11.4.1. Şâhnâme Kaynaklı Destansı Anlatılar 352
3.11.4.2. Aşk ve Romantik Hikayeler 352
3.12. ÇİNİ SÜSLEME SANATI 352
3.13. DUVAR RESİMLERİ 354
3.14. AHŞAP YÜZEYLERDE VERNİK (LÂKÎ) SÜSLEMELER 356
3.15. TAŞ İŞÇİLİĞİ 356
3.16. AYNA İŞLEMELERİ VE ORSİ PENCERELER 357
3.17. MUKARNAS SÜSLEMELER 358
3.18 ALÇI VE KİREÇ KABARTMA SÜSLEMELER 358
3.19. YAZITLAR VE KİTABELER 360
3.20. ŞİRAZ SÜSLEME ANLAYIŞININ DİĞER ŞEHİRLERLE KARŞILAŞTIRILMASI 362

SONUÇ 369
KAYNAKÇA 372
EK-1: TÜRKÇE - FARSÇA TEZ SÖZLÜĞÜ 381
EK 2: VEKİL CAMİİ ZEMİN DÖŞEMESİDE TAŞCI İŞARETLERİ 408
EK 3: VEKİL CAMİİ MİMAR VE ZANAATKÂR İMZALARI 409
EK 4: ARŞİV BELGELERİ 414

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Zend Dönemi Ait Fars İli Yapıların 28
Tablo 2: Zend Dönemi Ait Fars İli Yapıların..... 29
Tablo 3: Zend Dönemi Ait Fars İli Yapıların..... 30
Tablo 4: Zend Dönemi Ait Fars İli Yapıların..... 31
Tablo 5: Zend Dönemi Ait Diğer İllerin Yapıların 32
Tablo 6: Zend Dönemi Ait Diğer İllerin Yapıların 33
Tablo 7: Zend Dönemi Ait Diğer İllerin Yapıların 34
Tablo 8: Zend Dönemi Ait Diğer İllerin Yapıların 35
Tablo 9: Zend Dönemi Ait Diğer İllerin Yapıların 36
Tablo 10: Zend Dönemi Ait Diğer İllerin Yapıların 37
Tablo 11: Zend Dönemi Ait Diğer İllerin Yapıların 38
Tablo 12: Zend Dönemi Ait Diğer İllerin Yapıların 39
Tablo 13: Zend Dönemi Ait Diğer İllerin Yapıların 40

GRAFİK LİSTESİ

Grafik1 : Yapıların Coğrafi Dağılımı..... 41
Grafik2 : Yapıların Coğrafi Dağılımı (%)..... 41
Grafik 3: Kamu Yapılarının Coğrafi Dağılımı (%)..... 41
Grafik 4: Dini Yapıların Coğrafi Dağılımı (%)..... 42
Grafik5 : Hükümet Yapılarının Coğrafi Dağılımı (%)..... 43
Grafik6 : Ev ve Konakların Coğrafi Dağılımı (%)..... 43

RESİM LİSTESİ

Resim 1: Erg Yapısının Görünüşü..... 49
Resim 2: Erg'in Badğir'i ve Şahnişinler 49
Resim 3: Erg Kulesindeki Tuğla Üzere Süslemeleri..... 50
Resim 4: Erg'in Taç Kapısındaki Çini. 50
Resim 5: Erg'in Güney İç Cephesinin Orsi Penceresi..... 51
Resim 6: Erg'in Güney Dış Cephesinin Orsi Penceresi **……**51
Resim 7: Erg'in Duvar Resimleri; Bir Çeşit Salbekli Şemse Motifi **……**52
Resim 8: Erg'in Şahnişin Mukarnasları ve Duvarındaki Yağlı Boya Süslemeleri. .. 52
Resim 9: Erg'deki Duvar Resmi; Salbeksiz Şemse Motifi 52
Resim 10: Erg'deki Taş Kabartma; Salbeksiz Şemse Motifi 53
Resim 11: Erg'deki Taş Kabartma Motifi..... 53
Resim 12: Erg Hamamı'nın Ilıklık Bölümü 56
Resim 13: Erg Hamamı'nın Ilıklık Bölümündeki Alçı Süslemeleri 57
Resim 14: Erg Hamamı'nın Ilıklık Bölümündeki Alçı Süslemeleri 57

Resim 15: Erg Hamamı'nın Sıcaklık Bölümü 58
Resim 16: Erg Hamamı'nın Sıcaklık Bölümünün Alçı Süslemeleri 58
Resim 17: Divanhane'nin Şahnişin Alanı 62
Resim 18: Divanhane'nin Şahnişinin Orsi Penceresi 63
Resim 19: Divanhane Yapısının İkinci Kattaki Üç Bölümlü Orsi Penceresi 63
Resim 20: Divanhane Yapısının İkinci Katta Vitray Penceresi 64
Resim 21: Divanhane Yapının Gül ve Murk Motifli Duvar Resmi 64
Resim 22: Divanhane'deki Büyüyen Ağaçta Öten Kuşların Duvar Motifi 65
Resim 23: Divanhane'deki Gül ve Murk Motifi 65
Resim 24: Divanhane'deki Mukarnas Süslemeleri 66
Resim 25: Divanhane'deki Taş Kabartma Üzere Rüstem Motifi 66
Resim 26: Divanhane'deki Taş Kabartma Süslemeleri 67
Resim 27: Divanhane'nin Tuğla ve Ahşap Süslemeleri 68
Resim28: Divanhane'nin Çatısındaki Havalandırma ve Işıklandırma Sistemi 68
Resim 29: Külah Frengi'nin Dış Görünümü 74
Resim 30: Külah Frengi'nin İç Görüntüsü 74
Resim 31: Külah Frengi'nin Tavan Mukarnas Süslemeleri 75
Resim 32: Külah Frengi'nin Duvar Resimleri 75
Resim 33: Külah Frengi'nin Gül ve Murk Motifleri 76
Resim 34: Külah Frengi'de Rakkas Yapan Kadın İkonografisi 77
Resim 35: Külah Frengi'de İkinci Rakkas Yapan Kadın İkonografisi 77
Resim 36:Külah Frengi'de Saki Kadın İkonografisi 78
Resim 37: Külah Frengi'de Şeyh Sana İkonografisi 78
Resim 38: Külah Frengi'de Hz. Yusuf ve Züleyha İkonografisi 79
Resim 39: Külah Frengi'de Çaldıran Savaşı 79
Resim 40: Külah Frengi Çinileri 80
Resim 41: Külah Frengi; Çini Üzerine Hz. Süleyman ile Melk- i Seba Sahnesi 81
Resim 42: Külah Frengi; Çini Üzerine Gül ve Murk Motifi 81
Resim 43: Külah Frengi'de Taş Kabartma Süslemeleri 82
Resim 44: Vekil Cami'nin Dış Cephesi 88
Resim 45: Vekil Cami'nin Ana Avlusu 88
Resim 47: Vekil Cami'nin Mihrap Mukarnesi 89
Resim 46: Vekil Cami'nin Taç Kapı Mukarnası 89
Resim 48: Vekil Cami'deki Bir Kısım Çini Süslemeleri 90
Resim 49: Vekil Cami'deki Taş Kabartma Süslemeleri 91
Resim 50: Vekil Cami'deki Kârbendi Çeşitleri 92
Resim 51: Vekil Cami'nin Güney Eyvanının Arkasındaki Şebistan Bölümü 93
Resim 52: Ağa Babahan Cami'nin Dış Görüntüsü 97
Resim 53: Ağa Babahan Cami'nin Ana avlusu 97
Resim 54: Ağa Babahan Cami'nin Çini ve Kârbendi Süslemeleri 98
Resim 55: Sarraf Cami'nin Dış Görüntüsü 101
Resim 56: Sarraf Cami'nin Eyvanının Arkasındaki Şebistan Bölümü 102
Resim 57: Sarraf Cami'nin Antre Bölümünün Çini ile Süslenen Kârbendisi 102
Resim 58: Serdozak Cami'nin Dış Görüntüsü 106

Resim 59: Serdozak Cami'nin Ana Avlusu..... 106
Resim 60: Serdozak Cami'nin Antre Bölümü..... 106
Resim 61: Serdozak Cami'nin Revakı 107
Resim 62: Serdozak Cami'nin Eyvan Arkasındaki Şebistan Bölümü..... 107
Resim 63: Serdozak Cami'nin Çini Süslemeleri 108
Resim 65: İmamzade Taç Yapısının Dış Görüntüsü 111
Resim 66: İmamzade Taç Yapısının Ana Avlusu 112
Resim 67: İmamzade Taç Yapısının Zerih Bölümü Önünde Yer Alan Şebistan 112
Resim 69: İmamzade Taç Yapısındaki Ayna İşleri..... 114
Resim 70: İmamzade Taç Yapısındaki Çinili İkonografiler..... 115
Resim 71: İmamzade Abdullah Yapısının Dış Görüntüsü 118
Resim 72: İmamzade Abdullah Yapısının Zerih Bölümü 119
Resim 73: İmamzade Abdullah Yapısınını Kârbendisi..... 119
Resim74 : İmamzade İbrahim Yapısı'nın Dış Görünümü..... 122
Resim 75: İmamzade İbrahim Yapısı'nın Sütunlu Eyvanı 123
Resim 76: İmamzade İbrahim Yapısındaki Zerih Bölümünün Diş Görünümü..... 123
Resim 77: İmamzade İbrahim Yapısındai Zerih Bölümünün Ayna İşçiliği..... 124
Resim 78: İmamzade İbrahim Yapısındaki Çini Üzerine Şii İkonografi 125
Resim 79: Heft Tenan Külliyesi'nin Dış Görünümü..... 130
Resim 80: Heft Tenan Tekkesi'nin Ön Görüntüsü..... 130
Resim 81: Hef Tenan Tekkesi'nin Orsi Penceresi 131
Resim 82: Heft Tenan Tekkesi'nin İkinci Kattaki Vitray Penceresinin İç ve Dış Görünümü 132
Resim 83: Heft Tenan Tekkesi'ndeki İkonografili 5 Duvar Resmi 133
Resim 84: Heft Tenan Tekkesi'nin Duvarındaki Avlanma Sahnesi. 134
Resim 85: Heft Tenan Tekkesi'ndeki Rüstem'in Savaşı..... 134
Resim 86: Heft Tenan Tekkesi'ndeki Gül-u Murk Motifli Duvar Resmi..... 135
Resim 87: Çihil Tenan Tekkesi'nin Dış Görünümü 138
Resim 88: Çihil Tenan Tekkesi'nin Kapı Tokmakları 139
Resim 89: Çihil Tenan Tekkesi'nin Giriş Kapısı 140
Resim 90: Çihil Tenan Tekkesi'nin Ana Avlusu 140
Resim 91: Çihil Tenan Tekkesi'nin Şahnişin Odasının İçi. 140
Resim 92: Çihil Tenan Tekkesi'nin Avlusunda Yer Alan Mezar Taşı 141
Resim 93: Çihil Tenan Tekkesi'nin Orsi Penceresinden Dış ve İç Görünüm..... 141
Resim 94: Cihannümâ Köşkü'nün Dış Görüntüsü 146
Resim 95: Cihannümâ Köşkü'nün İç Görüntüsü..... 146
Resim 96: Cihannümâ Köşkü'ndeki Tek Renk Duvar Süslemeleri 147
Resim 97: Cihannümâ Köşkü'ndeki Gül ve Murk Motifi..... 147
Resim 98: Vekil Çarşısı'nın Kuzey Yönü. 153
Resim 99: Vekil Çarşı'nın Güney Yönü 154
Resim 100: Vekil Çarşısı'nın Çaharsuk Bölümü 155
Resim 101: Vekil Çarşısı'nın Çaharsuk Kârbendisi..... 155
Resim 102: Vekil Çarşısı'ndan Gümrük Kervansarayı'na Giriş..... 159
Resim 103: Gümrük Kervansarayı'nın Avlusu 160

Resim 104: Gümrük Kervansarayı'ndaki Çini Süslemeleri 161
Resim 105: Ahmedi Kervansarayı'nın Birinci Avlusu. 164
Resim 106: Ahmedi Kervansarayı'nın İkinci Avlusu. 165
Resim 107: Fil Kervansarayı'nın Ana Avlusu 167
Resim 108: Vekil Çarşısı'ndan Rugânî Kervansarayı'na Giriş..... 170
Resim 109: Rugânî Kervansarayı'nın Avlusu. 170
Resim 110: Rugânî Kervansarayı'nın Farklı Kârbendleri. 171
Resim 111: Rugânî Kervansarayı'ndaki Mukarnas ve Kuş Şeklînde Bir Kitabe.... 171
Resim 112: Sokaktan Zerabhane'ye Giriş.. 173
Resim 113: Vekil Çarşısı'ndan Zerabhane'ye Giriş. 173
Resim 114: Zerabhane Yapısının Tavan Çini Süslemeleri. 174
Resim 115: Ağa Babahan Medresesi'nin Dış Görünümü 177
Resim 116: Ağa Babahan Medresesi'nin Antre Bölümü 178
Resim 117: Ağa Babahan Medresesi Avlusu. 178
Resim 118: Ağa Babahan Medresesi'nin Cepheleri. 179
Resim 119: Ağa Babahan Medresesi'nde Bir Sınıf Odası. 180
Resim 120: Ağa Babahan Medresesi'nde Bir Kârbendi. 180
Resim 121: Ağa Babahan Medresesi'nin Pencereleri. 181
Resim 122: Ağa Babahan Medresesi'nin Çini Üzerine Gül ve Murk Motifi. 182
Resim 123: Vekil Hamamı'nın Dış Görüntüsü. 187
Resim 125: Vekil Hamamı'nın Ilıklık Bölümü 188
Resim 124: Vekil Hamamı'nın Antresi.. 187
Resim 126: Vekil Hamamı'nın Sıcaklık Bölümü. 189
Resim 127: Vekil Hamamı'nın Çeşit Kârbendileri 190
Resim 128: Vekil Hamamı'nın Dini Motifli Alçı Süslemeleri. 191
Resim 129: Vekil Hamamı'nın Alçı Süslemeli Motifleri. 192
Resim 131: Vekil Ab Anbarı'nın Girişi.. 195
Resim 130: Vekil Ab Anbarı'nın Dış Görüntüsü 196
Resim 132: Vekil Ab Anbarı'nın İç Mekânı 197
Resim 133: Heft Tenan Ab Anbarı'nın Dış Görüntüsü 200
Resim 134: Hüremrud Köprüsü. 203
Resim 135: Nevab-ı Ekber Konağı Harabeleri 207
Resim 136: Nevab-ı Ekber Konağı'nın Ayna İşleme İzi. 208
Resim 137: Nevab-ı Ekber Konağı'ndaki Duvar Resim İzi. 208
Resim 138: Nevab-ı Ekber Konağı; Alçı Kabartma ile Ayna İşleme İzi. 208
Resim 139: Muhteşem Konağı'nın Dış Görüntüsü 212
Resim 140: Muhteşem Konağı'nın Avlusu. 213
Resim 141: Muhteşem Konağı'nın Kuzey Cephesi. 213
Resim 142: Muhteşem Konağı'nın Şahnişini. 214
Resim 143: Muhteşem Konağı'nın Taş Kabartması. 214
Resim 144: Muhteşem Konağı'nın Serdap Penceresi. 215
Resim 145: Muhteşem Konağı'ndaki Tuğla Süslemeleri. 215
Resim 146: Muhteşem Konağı; Çini Üzerine Gül ve Murk Motifi. 216
Resim 147: Muhteşem Konağı'ndaki Alçı Kabartma Süslemeleri. 217

Resim 148: Muhteşem Konağı'ndaki Ayna İşleme..... 218
Resim 149: Muhteşem Konağı; Ahşap Tavandaki Yağlı Boya Resimler. 219
Resim 150: Muhteşem Konağı; İkinci Kattaki Ahşap Tavandaki Yağlı Boya İşlemesi. 220
Resim 151: Eyvan-ı Taht-ı Mermer'in Taht Görünümü. 226
Resim 152: Eyvan-ı Taht-ı Mermer Yanındaki Odalar. 227
Resim 153: Kerim Han Halveti Yapısının Dış Görüntüsü. 227
Resim 154: Eyvan-ı Taht-ı Mermer'in Ayna İşlemesi. 228
Resim 155: Eyvan-ı Taht-ı Mermer'in Pencere Süslemeleri. 229
Resim 156: Eyvan-ı Taht-ı Mermer'in Hatemkâri Süslemeli Kapısı. 230
Resim 157: Eyvan-ı Taht-ı Mermer'de Yer Alan Mermer Taht. 231
Resim 159: Eyvan-ı Taht-ı Mermer'in Heykel Detayları. 232
Resim 160: Eyvan-ı Taht-ı Mermer'in Taş Kabartması. 233
Resim 161: Eyan-ı Taht-ı Mermer'in Çini Süslemeleri. 234
Resim 162: Eyvan-ı Taht-ı Mermer'in Duvar Resimleri. 235
Resim 163: Halvet-i Kerimhan'ın Çini Süslemeleri. 236
Resim 164: Bihnam Konağı'nın Avlu Görüntüsü. 242
Resim 165: Bihnam Konağı'nın Orsi Pencereleri. 242
Resim 166: Bihnam Konağı'nın Şömineleri. 243
Resim 167: Bihnam Konağı'nın Duvar Resimleri. 244
Resim 168: Bihnam Konağı'ndaki İkonografi. 245
Resim 169: Ameriha Konağı Avluları..... 250
Resim 170: Ameriha Konağı Avluları..... 251
Resim 171: Ameriha Konağı'nın Kârbendileri. 252
Resim 172: Ameriha Konağı'nın Orsi Pencereleri. 253
Resim 173: Ameriha Konağı'ndaki Kuş Motifleri. 254
Resim 174: Han Ab-Anbar'ın Görüntüsü..... 258
Resim 175: Han Hamamı'nın Girişi. 262
Resim 176: Han Hamamı'nın Ilıklık Bölümü. 263
Resim 177: Han Hamamı'nın Ilıklık Bölümü. 263
Resim 178: Han Hamamı'nın Sıcaklık Bölümü. 264
Resim 179: Han Hamamı'nın Kârbendisi. 265
Resim 180: Han Hamamı'nın Çini Süslemeleri. 266
Resim 181: Han Hamamı'ndaki Bir Duvar Resmi. 267
Resim 182: Rehnan Hamamı'nın Girişi. 272
Resim 183: Rehnan Hamamı; Büyük Hamam Kısmının Ilıklık Bölümü. 273
Resim 184: Rehnan Hamamı'nın Kârbendisİ..... 274
Resim 185: Devlet Abad Bahçesi'ndeki Heşti Köşkü. 279
Resim 186: Devlet Abad Bahçesi'ndeki Bıheşt Ayin Köşkü. 280
Resim 188: Devlet Abad Bahçesi'ndeki Heşti Köşkü ve Kârbendisi. 281
Resim 189: Devlet Abad Bahçesi'ndeki Bâdgîri..... 282
Resim 190: Devlet Abad Bahçesi'ndeki Orsi Pencereler. 283
Resim 191: Han Medresesi'nin Han Çarşısı'ndan Girişi. 286
Resim 192: Han Medresesi'nin Girişi ve Birinci Avlusu. 287

Resim 193: Han Medresesi'nin Ana Avlusu. 288
Resim 194: Han Medresesi'nin Bâdgîri. 288
Resim 195: Han Medresesi'nin Kârbendi ve Vitray Camları. 289
Resim 196: Han Hamamı'nın Ilıklık Bölümü. 292
Resim 197: Han Hamamı'nın Sıcaklık Bölümü. 293
Resim 198: Han Hamamı'nın Kârbendisi. 294
Resim 199: Han Hamamı'nın Diğer Kârbendisi. 294
Resim 200: Nekşin Hüseyniyesi'nin Girişi. 298
Resim 201: Nekşin Hüseyniyesi'nin Ana Mekânı. 299
Resim 202: Nekşin Hüseyiniyesi'nin Çini Süslemeleri. 300
Resim 203: Gazorgah Hüseyniyesi. 300
Resim 204: Cehrom Çarşısı. 303
Resim 205: Cehrom Çarşısı'nın Çaharsuk'taki Kanatları. 304
Resim 206: Cehrom Çarşısı'nın, Çahasoğun İç ve Dış Görünümü. 305
Resim 207: Mahmudi Konağı'nın Ana Avlusu. 308
Resim 208: Mahmudi Konağı'nın Bâdgîr Bölümü. 309
Resim 209: Biecend Külah Frengi Erg'inin Ön ve Arkadan Görünümü. 313
Resim 210: Biecend Külah Frengi Erg'i; Beşinci Kat Görüntüsü ve Ortasında Yer Alan Havuz 314
Resim 211: Vekilül Mülk Külliyesi'nin Dış Görünümü. 320
Resim 212: Vekilül Mülk Külliyesi'nin Avluları. 321

PLAN LİSTESİ

Plan 1: Erg Yapının Bahçe ve Havuzların Planı 48
Plan 2: Erg Yapanın Plan 48
Plan 3: Erg Hamamın Planı 56
Plan 4: Divanhane Planı 62
Plan 5: Külah Frengi Yapısının Planı 73
Plan 7: Külah Frengi Yapının Birinci Kat Planı 73
Plan 6: Külah Frengi Yapısının İkinci Kat Planı 73
Plan 8: Vekil Cami Plan Şeması 87
Plan 9: Vekil Cami Planı 87
Plan 10: Ağa Babahan Caminin Planı 96
Plan 11: Ağa Babahan Caminin Kuzey- Güney Cephesinin Planı Arşivi 96
Plan12 : Sarraf Caminin Planı 101
Plan 13: Serdızak Caminin Planı 105
Plan 14: Serdızak Caminin Antre bölümün Planı 105
Plan 15: İmamzade Taç Yapısının Planı 111
Plan 16: Imamzade Abdullah Yapısını Planı 118
Plan17 : İmamazade İbrahim Yapının Planı 122

Plan 19: Heft Tenan Tekkesi Yapının Planı 130
Plan 19: Çihil Tenen Tekkesinin Planı 138
Plan 20: Cihannümâ Bahçesin Ortasına Yer Alan Köşkü. 145
Plan21 : Cihannümâ Köşkün İkinci Kat Planı 145
Plan22 : Cihannümâ Köşkün Birinci Kat Planı 145
Plan 23: Vekil Çarşı Planı 152
Plan 24: Vekil Çarşının Çahrsuk Planı 152
Plan 25: Gümrük Kervansarayın Birinci Kat Planı 158
Plan 26: Gümrük Kervansarayın İkinci Kat Planı 158
Plan 27: Fil Kervansarayın Planı 167
Plan 28: Ağa Babahan Medresesinin Planı 177
Plan 29: Vekil Hamamın Planı 186
Plan 30: Vekil Hamamın Antreler, Ilıklık ve Sıcaklık bölümlerin Planı 186
Plan 31: Vekil Ab-Anbarın Planı 195
Plan 32: Heft Tenan Ab-Anbarın Planı 200
Plan 33: Nevab-ı Ekber Konağın Planı 207
Plan 34: Muhteşem Konağın Planı 212
Plan 35: Eyvan-ı Taht- ı Mermer planı 225
Plan 36: Eyvan-ı Taht-ı Mermer planı 225
Plan 37: Bihnam Konağın Birinci katın Planı 240
Plan 38: Bihnam Konağın İkinci Katın Planı 240
Plan 39: Bihnam Konağın planı 240
Plan 40: Bihnam Konağın Bölümlerin Planı 241
Plan 41: Ameriha Konağın Planı 250
Plan 42: Han Âb- Anbarın Plan 257
Plan 43: Han Ab-Anbarın Dış Planı 258
Plan 44: Han Hamamın Planı 261
Plan 45: Rehnan Hamamın Planı 271
Plan 46: Devlet Abad Konakların Planı 278
Plan 47: Dvlet Abad Bahçesinin Heşti ve Bâdgîrın Plan 279
Plan 48: Han Medresesinin 286
Plan 49: Han Hamamın Planı 292
Plan 50: Nekşin Hüseyniyesin Planı 298
Plan 51: Cehrom Çarşısının Planı 303
Plan 52: Mahmudi Konağın Planı 308
Plan 53: Bircend Külah Frengi Erg'i Üçüncü Katın Planı 312
Plan 54: Bircend Külah Frengi Erg'in Dördüncü ve Beşinci Katların Planı 312
Plan 55: Vekilül Mülk Külliyesi Konakların Planı 318
Plan 56: Vekilül Mülk Külliyesi Konakların Dış Planı 319

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e. : Adı Geçen Eser
a.g.m. : Adı Geçen Makale
bkz. : Bakınız
çev. : Çeviren
düz : Düzenleyen
no : Numara
s. : Sayfa
vb. : Ve benzeri
vd. : Ve diğerleri
vs. : Vesaire
Yay. : Yayını

GİRİŞ

Bu çalışma, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında İran'da hüküm süren Zend Dönemi mimarisini ve mimari süsleme anlayışını inceleyerek, söz konusu dönemin mimarlık tarihi içerisindeki konumunu yeniden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Safevî Devleti'nin çöküşü sonrasında yaşanan siyasi istikrarsızlık, Nadir Şah'ın Hindistan seferiyle derinleşen ekonomik ve toplumsal sarsıntılar, Afgan saldırısı ve iç savaşlar, İran'ın siyasal yapısında olduğu kadar kültürel ve mekânsal örgütlenmesinde de belirleyici dönüşümlere yol açmıştır. Bu süreç, Zend Hanedanı'nın ortaya çıkışına ve nihayetinde Kaçar Hanedanı'nın iktidara gelişine zemin hazırlayan tarihsel arka planı oluşturmaktadır.

Zend Dönemi, Şiraz'ın başkent olarak seçilmesiyle birlikte, mimari ve sanatsal üretimde niteliksel bir dönüşüm sürecine girmiştir. Fars bölgesinin merkezinde yer alan Şiraz, Fars Körfezi'ne açılan stratejik konumu, kuzey-güney ve doğu-batı ticaret yollarının kesişiminde bulunması ve köklü kültürel birikimi sayesinde, yalnızca siyasi bir merkez değil; aynı zamanda mimari üslup ve sanatsal yönelimlerin şekillendiği belirleyici bir odak hâline gelmiştir. Bu bağlamda kent, yerel mimari gelenekleri Safevî sonrası dönemin estetik ve ideolojik ihtiyaçlarıyla birleştirerek özgün bir mimari dil üretmiştir. Literatürde "Zend sanatı" olarak adlandırılabilecek bu anlayış, yalnızca dönemle sınırlı kalmamış; özellikle mimari form, süsleme repertuarı ve ikonografik tercihler aracılığıyla Kaçar Dönemi sanatına da aktarılmıştır. Zend Dönemi'nde kamu yapıları, saraylar ve dini yapılar, toplumsal yaşamla doğrudan ilişkili biçimde ele alınmış; mimarlık, kent düzeni ve siyasal temsilin önemli bir aracı hâline gelmiştir.

Bu çalışmanın temel amacı, Zend Dönemi mimarisini bütüncül bir yaklaşımla ele alarak, özellikle Şiraz'ın başkent oluşu sonrasında inşa edilen mimari eserleri ve bu yapılarda gözlemlenen süsleme anlayışını ayrıntılı biçimde incelemektir. Bu doğrultuda araştırma, dönemin mimari üretimini yalnızca biçimsel özellikler üzerinden değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve siyasal bağlamlarıyla birlikte değerlendirmeyi hedeflemektedir. Karşılaştırmalı bir yöntem izlenerek, Zend Dönemi mimarisinin Safevî geleneğiyle kurduğu süreklilik ilişkisi ve Kaçar

mimarisine aktardığı estetik ve mekânsal unsurlar ortaya konulmaktadır. Bu yaklaşım, Zend Dönemi'nin mimarlık tarihindeki konumunun daha net biçimde anlaşılmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Araştırma kapsamında, Zend Dönemi mimarisinin özgün estetik anlayışı, yapı teknikleri, malzeme kullanımı, süsleme motifleri ve üslup özellikleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Karşılaştırmalı sanat tarihi yöntemleri ile yerinde incelemeler bir arada kullanılarak, döneme ait mimari eserlerden elde edilen veriler sistematik biçimde analiz edilmiştir. Ayrıca, dönemin siyasi, kültürel ve ekonomik koşulları dikkate alınarak, mimari üretimin hangi dinamikler çerçevesinde şekillendiği ve mimarlığın hangi işlevsel ve temsili rolleri üstlendiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu yönüyle çalışma, Zend Dönemi mimarisini edilgen bir geçiş evresi olarak değil, bilinçli tercihlerle şekillenen, üslup üreten ve aktaran bir mimari dönem olarak ele almayı amaçlamaktadır.

Zend Dönemi'nde inşa edilen mimari yapılar, geleneksel İran mimarisinin simetrik plan anlayışı, merkezi avlu düzeni ve zengin süsleme repertuarı ile süreklilik gösterirken; aynı zamanda XVIII. yüzyılın ikinci yarısında İran'ın içinde bulunduğu siyasi, toplumsal ve kültürel dönüşümlere bağlı olarak yeni temsil biçimleri geliştirmiştir. Bu dönemde mimari üretim, yalnızca önceki üslupların tekrarından ibaret olmayıp, özellikle kamusal ve idari yapılar üzerinden kent ölçeğinde yeniden örgütlenen bir imar anlayışını yansıtmaktadır. Zend mimarisi, bu yönüyle Safevî geleneğini sürdürmekle birlikte, daha sade, işlevsel ve yerel koşullara uyarlanmış bir mimari dil ortaya koymuştur.

Zend Hanedanı'nın Şiraz'ı başkent olarak seçmesi, kentin mimari ve sanatsal kimliğinin yeniden tanımlanmasında belirleyici olmuştur. Şiraz, hem Fars bölgesinin tarihsel-kültürel mirasını devralan bir merkez hem de Zend yönetiminin siyasi meşruiyetini mekân üzerinden görünür kılan bir temsil alanı hâline gelmiştir. Bu süreçte kamu yapıları, dini yapılar ve hükümet binaları, yalnızca işlevsel ihtiyaçlara cevap veren yapılar değil, aynı zamanda toplumsal düzeni, iktidar ilişkilerini ve estetik tercihleri yansıtan araçlar olarak tasarlanmıştır.

Safevî sonrası dönemlere ilişkin sanat tarihi çalışmalarında uzun süre hâkim olan "gerileme" söylemi, Zend Dönemi mimarisinin bağımsız bir üretim alanı olarak ele alınmasını büyük ölçüde engellemiştir. Bu yaklaşım, Safevî Devleti'nin çöküşüyle birlikte İran sanatının niteliksel olarak zayıfladığı varsayımına dayanmakta; Afşar ve Zend dönemlerini, Kaçar öncesine sıkışmış geçici ve ikincil evreler olarak konumlandırmaktadır. Oysa mimari üretim, yalnızca biçimsel süreklilikler üzerinden değil, siyasi irade, toplumsal ihtiyaçlar ve kentleşme politikaları çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Bu çalışma, söz konusu indirgemeci yaklaşımdan hareketle, Zend Dönemi mimarisini tarihsel kopuşların gölgesinde değil, kendi iç dinamikleri, üretim koşulları ve temsil stratejileri bağlamında ele almayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda tez, Zend mimarisini edilgen bir ara dönem ürünü olmaktan ziyade, Safevî mirasını yeniden yorumlayan, Şiraz merkezli özgün bir mimari dil geliştiren ve Kaçar mimarisinin estetik altyapısını hazırlayan aktif bir dönüşüm süreci olarak değerlendirmektedir.

Zend Dönemi mimarisi üzerindeki akademik kısıtlılık, hem kaynak yetersizliği hem de İran sanat tarih yazımına uzun süre yön veren metodolojik yaklaşımlarla ilişkilidir.Özellikle XX. yüzyılın ilk yarısında Arthur Upham Pope, Laurence Binyon, Basil Gray, Zeki Muhammed Hasan, Kerîm Taherzade Behzad Tebrizî, Ali Kuli Vezirî, Celil Ziya Pour ve Muhammed Hasan Samsar gibi araştırmacılar tarafından şekillendirilen yaklaşım, Safevî Devleti'nin çöküşünü İran sanatında genel bir estetik gerilemenin başlangıcı olarak yorumlamıştır. Bu çerçevede Safevî sonrası dönemler, bağımsız ve üretken araştırma alanları olarak ele alınmamış; Afşar ve Zend dönemleri, metodolojik olarak "çöküş paradigması" altında ikincil bir konuma itilmiştir.

1980'li yıllardan itibaren bu yerleşik bakış açısına kısmen eleştirel yaklaşan yeni çalışmalar ortaya çıkmıştır. Roberto Scarcía, Sheila R. Canby ve Abdülmecid Şerifzade gibi araştırmacılar, özellikle Kaçar Dönemi sanatını estetik, ideolojik ve temsil boyutlarıyla ele alarak Safevî sonrası İran sanatının bütünüyle durağan ya da niteliksiz olmadığına dikkat çekmişlerdir. Bununla birlikte, söz konusu çalışmaların büyük ölçüde Kaçar dönemiyle sınırlı kaldığı; Afşar ve özellikle Zend Dönemi

mimarisinin hâlen sistematik, karşılaştırmalı ve kent ölçekli analizlerden yoksun olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada kullanılan başlıca birincil kaynaklar arasında, Ebu'l Hasan Muhammed Emin Gulistâne tarafından kaleme alınan "Mücmelü't-Tevârih", Mirza Muhammed Sâdık Musevî İsfahani (mahlas: Nâmi) tarafından kaleme alınan "Târîh-i Gîtî Güşâ ve Zeyilleri" ve Mirza Muhammed Ebu'l-Hasan Han Gaffârî Kâşânî tarafından kaleme alınan "Gülşen-i Murâd" sayılabilir. Zend Hanedanı'ndan Kaçar Hanedanı'na geçiş sürecinde ise Muhammed Haşim Asaf'ın kaleme aldığı "Rüstemü't-Tevârih" adlı eser, dönem üzerine yapılan çalışmalarda sıklıkla başvurulan birincil kaynak olarak öne çıkmaktadır.

Fars bölgesinin yerel tarihi üzerine kaleme alınmış eserler arasında, Hassan Fesai tarafından yazılan "Farsnameh-ı Nâsırı", Ahmed Zerkub Şîrâzî'ye ait "Şiraznâme", Seyyid Muhammed Taki Mostofi'nin kaleme aldığı "İklim-i Fars", Ali Rıza Aryanpur'un "Şirzi'ın Tarihi Bahçeleri" ve Ali Naki Behruzi'n "Şiraz Ovası" adlı eserleri ön plana çıkmaktadır. Bu eserler, özellikle Şiraz ve çevresinin tarihi, coğrafi ve kültürel özellikleri hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır.

Dönem mimarisini anlamada yabancı gezginlerin kaleme aldığı seyahatnameler, sınırlı da olsa önemli bilgiler sunmaktaıdır. XVIII. yüzyılda İran'ı ziyaret eden Carsten Niebuhr'un Seyahatnamesi, Zend Hanedanı'nın başlangıç döneminin sanat ve mimari özelliklerini detaylı bir şekilde yansıtmaktadır. Niebuhr, özellikle ziyaret ettiği yapıların süslemelerine odaklanarak, Zend sanatının erken dönem karakteristiklerini ortaya koymuştur. Öte yandan, William Franklin'in 1786-1787 yılları arasında Bengal ile İran arasında gerçekleştirdiği seyahat, Zend hanedanının gerileme sürecinin yaşandığı bir döneme denk gelmektedir. Franklin, İran'ın ticaret ağları, ekonomik durumu ve bölgesel ilişkiler hakkında önemli bilgiler sunmasının yanı sıra, Zend Hanedanı'nın kurucusu Kerim Han'ın inşa ettirdiği dini yapıları inceleyerek, dönemin mimarisine dair önemli veriler sunmuştur.

Zend Dönemi İran tarihi üzerine yapılan yeni araştırmalar, bu alana önemli katkılar sağlamıştır. Özellikle Hadi Hidayeti'nin "Zendiyeh Tarihi", Abdul-Hüseyin Navaî'nin "Kerim Han Zend" ve Kulamrıza Verhram'ın "İran'ın Zend Dönemindeki

Siyasi ve Sosyal Tarihi" adlı eserleri, bu dönem hakkında kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Cohn Perry'nin "Kerim Han Zend; 1779-1749 arası İran Tarihi" adlı çalışması ise, kronolojik bir incelemeyle dönemi daha yakından incelememize olanak tanır.

Çalışmada, Marmara Üniversitesi'nde 1995 yılında Rıza Kurtuluş tarafından hazırlanan "İran'da Zend Hanedanı ve Dönemi" başlıklı yüksek lisans tezi, incelenen kaynaklar arasında yer almaktadır. Ancak söz konusu tez, özellikle Zend Hanedanı'nın siyasi ve sosyal yapısına odaklanan derinlemesine incelemeleri içermesine rağmen, mevcut çalışma kapsamıyla doğrudan ilgili olmadığından, sınırlı ölçüde kullanılmıştır.

Zend Dönemi mimarisini daha iyi anlamak için Muhammed Kerim Pirniya'nın "İran Mimari Üslupları" ve "Mimari Geometrisi" gibi eserleri başta olmak üzere, İran mimari tarihi alanında önemli çalışmalara imza atan Kulam Hüseyin Mimariyan'ın "Mimari İrani", "Destgah Şenasi" ve "Seyri der Mabani Nezari" gibi eserleri temel kaynaklar olarak kabul edilmektedir. Bu eserlerdeki detaylı analizler ve görsel materyaller sayesinde, dönemin mimari özelliklerini, süslemelerini ve şehir planlamasını daha yakından incelemek mümkün hale gelmektedir.

Yöntem

Çalışmanın yöntemsel çerçevesi, Zend Dönemi mimarisini çok katmanlı bir biçimde değerlendirebilmek amacıyla nitel ve nicel araştırma yaklaşımlarının birlikte kullanıldığı bütüncül bir metodolojiye dayanmaktadır. Mimari eserler, yalnızca biçimsel ve estetik özellikleri üzerinden değil, tarihsel bağlamları, işlevsel rolleri, bölgesel dağılımları ve temsil ettikleri ideolojik anlamlar çerçevesinde ele alınmıştır.

Araştırmanın ilk aşamasında, tarihsel araştırma yöntemi uygulanmış; Zend Dönemi İran'ına ilişkin yazılı ve görsel kaynaklar sistematik biçimde taranmıştır. Bu kapsamda, yerel ve ulusal arşivler, müze koleksiyonları, seyahatnameler, çağdaş kronikler ve modern akademik yayınlar incelenerek, dönemin mimari ve sanatsal üretimini etkileyen tarihsel, siyasal ve kültürel dinamikler analiz edilmiştir. Literatür taraması sürecinde, Zend Dönemi'nin mimarlık tarihindeki konumunun çoğunlukla

“geçiş dönemi” olarak ele alındığı tespit edilmiş; bu yaklaşımın yöntemsel ve kavramsal sınırları çalışmanın temel problematiğini oluşturmuştur.

İkinci aşamada, saha çalışmaları gerçekleştirilmiş ve özellikle Zend Dönemi’nin başkenti olan Şiraz’daki mimari eserler yerinde incelenmiştir. Bu incelemeler, kataloglama yöntemi esas alınarak yürütülmüş; her bir yapının plan şeması, mekânsal kurgusu, inşa teknikleri, malzeme kullanımı ve süsleme repertuarı standart bir veri seti çerçevesinde belgelenmiştir. Aynı kataloglama yöntemi, karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla Şiraz dışındaki şehirlerde yer alan Zend Dönemi yapıları için de uygulanmıştır. Böylece hem merkez-çevre ilişkisi hem de bölgesel farklılaşmalar nesnel veriler üzerinden değerlendirilebilir hâle getirilmiştir.

Çalışma kapsamında toplam 41 yapı, ayrıntılı katalog fişleri aracılığıyla belgelenmiş; bunların 27’si Şiraz kentinde, 14’ü ise Şiraz dışındaki farklı şehirlerde yer almaktadır. Elde edilen veriler, Excel ortamında oluşturulan bir veri tabanı içerisinde düzenlenmiş ve nicel analizlere tabi tutulmuştur. Bu analizler sayesinde yapı türleri (kamu, dini, hükümet, konak), coğrafi dağılım, işlevsel yoğunluk ve bölgesel örüntüler karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Nicel veriler, çalışmanın nitel bulgularını destekleyici bir araç olarak kullanılmış; mimari üretimin rastlantısal değil, belirli bir yönetim ve kentleşme politikası çerçevesinde şekillendiği ortaya konulmuştur.

Yöntemsel yapı, çalışmanın bölümleriyle doğrudan ilişkili olacak biçimde kurgulanmıştır. Giriş bölümünde araştırmanın amacı, kapsamı ve temel soruları tanımlanmış; kullanılan yöntemlerin bu sorulara nasıl yanıt ürettiği açıklanmıştır. İkinci bölümde, Zend Dönemi mimarisini ve mimari süslemeyi etkileyen tarihsel, coğrafi ve kültürel faktörler ele alınarak analitik çerçeve oluşturulmuştur. Üçüncü bölümlerde, Şiraz ve Şiraz dışındaki yapı katalogları sunulmuş; dördüncü bölümde ise bu kataloglar karşılaştırmalı olarak değerlendirilerek ortak ve özgün mimari özellikler tespit edilmiştir. Sonuç kısmı de elde edilen tüm bulgular sentezlenerek Zend Dönemi mimarisinin İran mimarlık tarihi içindeki yeri yeniden yorumlanmıştır.

Son olarak, çalışmanın terminolojik tutarlılığını ve okunabilirliğini artırmak amacıyla Türkçe-Farsça mimari terimler sözlüğü hazırlanmıştır. Bu sözlük,

çalışmada kullanılan teknik kavramların disiplinler arası okur kitlesi tarafından doğru biçimde anlaşılmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Bulgular

Bu araştırmada elde edilen bulgular, metinsel, görsel ve nicel verilerin birlikte değerlendirilmesi yoluyla sunulmuştur. İncelenen tüm yapılar için oluşturulan kapsamlı fotoğraf arşivi, kataloglar içerisinde sistematik biçimde düzenlenerek görsel bir veri tabanı hâline getirilmiştir. Bu görsel materyaller, yapıların plan kurgusu, mekânsal organizasyonu, malzeme kullanımı ve süsleme detaylarının karşılaştırmalı olarak okunmasına olanak tanımış; mimari özelliklerin hem betimleyici hem de analitik düzeyde değerlendirilmesini mümkün kılmıştır.

Nicel bulgular ise, yapı türleri ve coğrafi dağılım temelinde hazırlanan tablolar aracılığıyla sunulmuştur. Bu tablolar, Zend Dönemi mimari üretiminin mekânsal ve işlevsel örüntülerini görünür kılarak, yapıların belirli bölgelerde ve belirli işlevler etrafında yoğunlaştığını ortaya koymuştur. Özellikle yapı sayıları, türleri ve bölgesel dağılımlar üzerinden elde edilen veriler, mimari üretimin rastlantısal bir süreçten ziyade, belirli bir yönetim anlayışı ve kentleşme politikası doğrultusunda şekillendiğine işaret etmektedir.

Bulguların çok katmanlı yapısı, Zend Dönemi mimarisinin hem bölgesel çeşitliliğini hem de üslupsal sürekliliğini birlikte değerlendirmeye imkân tanımıştır. Coğrafi dağılıma ilişkin veriler, Şiraz'ın mimari üretimdeki merkezî konumunu açık biçimde ortaya koyarken, yapı türlerine dair nicel bulgular, kamu ve idari yapıların dönem mimarisi içindeki belirleyici ağırlığını göstermektedir. Bu yönüyle bulgular, çalışmanın temel savını destekleyerek Zend Dönemi mimarisinin edilgen bir geçiş evresinden ziyade, planlı, yönlendirici ve temsil gücü yüksek bir mimari üretim sürecine sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Tartışma

Zend Dönemi mimarisi üzerine yapılan akademik çalışmaların sınırlı sayıda olduğu ve mevcut literatürde bu dönemin çoğunlukla Safevî ve Kaçar dönemleri arasında kalan ikincil bir "geçiş evresi" olarak ele alındığı görülmektedir. Bu yaklaşım, Zend Dönemi'nin özgün mimari üretim potansiyelini ve kent ölçeğinde

geliştirdiği bilinçli imar ve temsil politikalarını büyük ölçüde görünmez kılmıştır. Oysa mimari üretim, yalnızca süreklilik gösteren biçimsel unsurlar üzerinden değil, aynı zamanda siyasi irade, toplumsal ihtiyaçlar ve mekânsal organizasyon tercihleri üzerinden de değerlendirilmelidir. Bu bağlamda çalışmada, söz konusu indirgemeci bakış sorgulanarak, Zend Dönemi mimarisi analitik bir çerçevede ele alınmış ve dönemin mimari kimliğinin tanımlanmasına yönelik somut ve karşılaştırılabilir veriler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgular, Zend mimarisinin yalnızca önceki geleneklerin pasif bir devamı olmadığını; aksine Safevî mimari mirasını yeniden yorumlayan, kent merkezli bir mimari program geliştiren ve Kaçar dönemi mimari anlayışını yönlendiren aktif bir üretim süreci olduğunu göstermektedir.

Araştırma sürecinde karşılaşılan temel sorunlardan biri, Zend Dönemi'ne ait mimari eserlerin büyük bir bölümünün henüz sistematik biçimde belgelenmemiş olmasıdır. Özellikle Şiraz Kültür Bakanlığı bünyesinde bu dönemi kapsayan bütüncül ve erişilebilir bir arşiv çalışmasının bulunmaması, yapıların planlarına, inşa ve onarım süreçlerine, özgün malzeme ve süsleme özelliklerine ilişkin verilere ulaşımı ciddi ölçüde sınırlandırmıştır. Bu durum, araştırmanın yöntemsel çerçevesini doğrudan etkilemiş ve birçok yapının yalnızca yerinde gözlem, fotoğraflama ve karşılaştırmalı analiz yoluyla değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Saha çalışmasına dayalı bu yaklaşım, bir yandan veri çeşitliliğini sınırlarken, diğer yandan Zend Dönemi mimarisinin mevcut literatürde neden yeterince temsil edilmediğini de açıklayıcı niteliktedir.

Buna ek olarak, Zend Dönemi'ne ait dini yapıların önemli bir kısmının vakıf kurumlarının denetimi altında bulunması, araştırmacının bu yapılara erişimini kısıtlayan bir diğer yapısal sorun olarak ortaya çıkmıştır. İzin süreçlerinin belirsizliği, bürokratik engeller ve zaman kısıtları, saha çalışmalarının planlanmasını güçleştirmiş; bu nedenle bazı yapıların mimari ve süsleme özellikleri yalnızca sınırlı gözlem imkânları dâhilinde incelenebilmiştir. Bu durum, Zend Dönemi mimarisinin hâlen büyük ölçüde bakir bir araştırma alanı olduğunu göstermekte ve disiplinler arası, kurumsal destekli çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Öte yandan, Şiraz kentinde son yıllarda gerçekleştirilen şehir genişletme, yol açma ve kentsel dönüşüm projeleri, Zend Dönemi'ne ait bazı yapıların kısmen hasar görmesine ya da tamamen ortadan kalkmasına neden olmuştur. Bu durum, yalnızca mimari mirasın korunması açısından değil, aynı zamanda sanat tarihi ve mimarlık tarihi araştırmaları açısından da telafisi güç kayıplara yol açmaktadır. Söz konusu süreç, Zend Dönemi mimarisinin sistematik biçimde belgelenmesini, analiz edilmesini ve akademik literatüre kazandırılmasını daha da acil hâle getirmektedir.

Bu bağlamda, çalışmanın karşılaştığı yöntemsel ve yapısal sınırlılıklar, Zend Dönemi mimarisinin neden uzun süre literatürde ikincil bir konumda kaldığını açıklayıcı niteliktedir. Ancak sayılan sınırlılıklara rağmen, kataloglama yöntemi, nicel verilerle desteklenen analizler ve karşılaştırmalı değerlendirmeler aracılığıyla elde edilen bulgular, Zend mimarisinin İran mimarlık tarihi içindeki yerinin yeniden düşünülmesini gerekli kılmaktadır. Nihayetinde bu çalışma, Zend Dönemi'ni edilgen bir ara evre olarak ele alan yerleşik yaklaşımları sorgulayarak, dönemin mimari üretimini bağımsız, yönlendirici ve süreklilik üreten bir bağlam içerisinde tartışmaya açmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DÖNEM MİMARİSİ VE MİMARİ SÜSLEMEYİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

1.1. ZEND DÖNEMİN'DE SOSYO-POLİTİK VE EKONOMİK YAPI

1736 yılında Safevî hükümetinin çöküşünün ardından, İran'da siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda belirgin yapısal dönüşümler meydana gelmiştir. Bu süreç, 1736-1747 yılları arasında Afşar Hanedanı döneminde Nadir Şah'ın liderliği altında şekillenmiştir. Nadir Şah'ın merkeziyetçi devlet kurma girişimleri ve dış politika stratejileri, dönemin siyasal yapısını belirleyen temel unsurlar arasında yer almıştır. Özellikle Hindistan seferleri ve buna bağlı olarak değişen bölgesel güç dengeleri dikkat çekmektedir.[1] Bu dönemde Güney İran'da yeni Arap yönetimlerinin ortaya çıkması ve uluslararası ticaret ağlarının farklılaşması da İran'ın siyasi ve ekonomik yapısı üzerinde etkili olmuştur.[2] Asya kıtasında sömürgeci güçlerin etkinliğinin artması ve Hindistan'a erişim mücadelesi, İran siyasetini doğrudan etkilemiş; bu gelişmelerin sonuçları 19. yüzyıla kadar uzanan uzun vadeli etkiler doğurmuştur.[3]

Afşar Hanedanı'nın 1747'de sona ermesiyle birlikte İran'da yeniden bir iktidar değişimi yaşanmış; bu süreçte Zend Hanedanı, Kerim Han liderliğinde Şiraz'ı başkent olarak seçmiştir. Nadir Şah döneminin askerî ve merkeziyetçi yönetim anlayışının ardından Kerim Han, daha dengeli ve istikrara dayalı bir yönetim modeli benimsemeye yönelmiştir. 1765 yılına kadar süren hâkimiyeti boyunca Şiraz, İran'ın siyasi ve kültürel merkezi konumuna yükselmiştir. Ancak Kerim Han'ın ölümünün ardından iktidara gelen haleflerin kısa süreli yönetimleri, 1794'e kadar devam eden Zend Dönemi'nin siyasi açıdan kırılgan bir yapı sergilemesine yol açmıştır. Bu durum, dönemin sosyo-politik yapısının dinamik ve sürekli değişen bir karaktere sahip oluşuyla ilgilidir.

---

[1] John Foran, **Mokavemet-ı Şıkenende: Tarih-i Tahavulatı İctimai İran ez Sal-ı 1500 Miladi ta İnkilap**, Çev. A. Tedeyon, Tahran, Resa, 1394, s. 137.
[2] Kulam Ali Recaii, **Kompani-i Hind Şarki İngiliz ve İran der Dore Zand**, Tahran, Vezaret-i Umur-ı Harıce Merkez-i Asnad ve Tarih-i Diplomasi, 1390, s. 495.
[3] Said Nefisi, **Tarih-ı Ectemai ve Siyasi İran der Dore-yı Muasır**, Tahran, Ahurai 1383, s. 118.

Kerim Han'ın yönetimi süresince siyasi istikrarın sağlanmasının yanında ekonomik reformlar, ticaretin teşviki ve kültürel-sanatsal faaliyetlerin desteklenmesi de öncelikli politikalar arasında yer almıştır. Nadir Şah döneminden devralınan mali kaynakların etkin biçimde kullanılmasıyla birlikte,[4] Kerim Han ekonomi politikalarında çeşitli düzenleyici ve iyileştirici adımlar atmıştır. Hanlar, çarşılar ve kamu yapılarının inşası ile yol güvenliğinin sağlanması, ticaret yollarının işlerliğini arttırmış ve ticari faaliyetlerin canlanmasına katkıda bulunmuştur. Ekonomik büyümeye paralel olarak kültür ve sanat alanında da belirgin bir hareketlilik gözlenmiştir. Bu süreçte Şiraz, yalnızca siyasi bir merkez değil, aynı zamanda ekonomik ve kültürel bir odak noktası hâline gelmiştir.[5]

Zend Dönemi'nde ticaretin gelişimi, özellikle Hintli tüccarların İran'daki varlığının artmasıyla somutlaşmaktadır. Kerim Han'ın uyguladığı iktisadi politikalar sonucunda Hintli tüccarların sayısında yaklaşık %30[6] oranında bir artış meydana gelerek, İran-Hindistan ticari ilişkileri yoğunluk kazanmıştır. Bu artış, tüccarları teşvik etmeye yönelik düzenlemelerin etkili olduğunu göstermektedir. Özellikle Şiraz'da ticaretin devlet desteğiyle gelişmesi, Hindistan ile İran arasındaki ekonomik ilişkilerin daha da güçlenmesine zemin hazırlamıştır.[7] Bu süreçte İran ticaretinde İngiliz Doğu Hindistan Şirketi gibi yabancı aktörlerin[8] etkinlik kazanması, ülkenin uluslararası ticari bağlantılarının genişlemesine katkı sağlamıştır.

Kerim Han, iktisadi politikaların yanı sıra siyasi ve dinî otorite ilişkileri konusunda da farklı bir yaklaşım benimsemiştir. Safevîler Dönemi'nde din adamlarının artan nüfuzunun devlet yönetimi üzerindeki etkilerini gözlemleyen Kerim Han, dinî otoritenin siyaset üzerindeki etkisini sınırlamayı tercih etmiştir.[9] Bu doğrultuda din adamlarına resmî/ siyasi görevler vermemiş ve onları doğrudan mali

[4] Carsten Niburhr, **Niebuhr Seyahatnamesi**, Çev. P. Recebi, Tahran, Tuka, 1354, s. 46.
[5] Masume Erbab, **Gozarış-ı Karmelitha ez İran**, Tahran, Ney, 1381, s. 104.
[6] J.R. Perry, **Kerim Han-ı Zend**, Çev. A. Saki, Tahran, Fıraz, 1365, s. 211.
[7] Niburhr, **a.g.e**, s. 157.
[8] Recaii, **a.g.e**, s. 100.
[9] William Franklin, **Moşahedat-ı Safar ez Bengal be İran**, Çev. M. Cavidan, Tahran, Danışga Tahran, 1358, s. 55.

olarak desteklememiştir. Böylece dinî otoritenin devlet işlerine müdahalesi sınırlandırılarak merkezi yönetimin güçlendirilmesi hedeflenmiştir.[10]

Genel olarak Zend Hanedanı Dönemi, İran toplumunda görece istikrarlı bir yönetim anlayışının benimsendiği bir devir olarak değerlendirilebilir. Kerim Han'ın dengeli yönetimi, ekonomik düzenlemeleri ve dolayısıyla halkın refahını artırmaya yönelik uygulamaları, geniş toplumsal kesimler tarafından desteklenmiştir. Ticaretin canlanması, güvenliğin sağlanması ve kültürel faaliyetlerin teşvik edilmesi, Kerim Han'ın siyasi meşruiyetini pekiştiren unsurlar arasında yer almıştır. Bu süreçte Şiraz, yalnızca İran'ın başkenti olarak değil, aynı zamanda ekonomik refahın, kültürel üretimin ve sanatsal gelişimin merkezlerinden biri olarak öne çıkmıştır.

1.2. ZEND DÖNEMİ'NDE ŞİRAZ'IN İMARI VE MEKÂNSAL DÖNÜŞÜM

Kerim Han, Nadir Şah döneminden kalan mali kaynakları kontrol altına alıp Şiraz'da güvenliği sağladıktan sonra, enerjisini şehrin fiziksel olarak yeniden inşasına ve kapsamlı bir imar hamlesine yöneltmiştir. Bu süreçte ilk olarak Safevî Dönemi'ne ait saray kalıntıları restore edilerek yönetici ikametgâhı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Söz konusu restorasyon çalışmaları, yalnızca mevcut mimari mirasın korunmasına yönelik değil, aynı zamanda Kerim Han'ın meşruiyet ve süreklilik vurgusunu yansıtan sembolik bir girişim niteliği taşımaktadır. Safevî Devleti'ne ait Nazar Bahçesi'nin yeniden düzenlenmesini takiben, Kerim Han'ın asıl ikametgâhı olarak inşa ettirdiği Erg Kalesi ile Şiraz'da yönetim merkezi belirginleşmiştir.[11] Bu imar faaliyetleri sonucunda kentin mekânsal dokusu genişlemiş ve Şiraz'da yeni bir kentsel eksen oluşmuştur. Bu dönemde inşa edilen ve kamusal kullanıma açılan yapılar, literatürde genellikle "Vekil Yapıları" olarak adlandırılmaktadır.

Şehir güvenliğini artırmaya yönelik olarak Kerim Han, Şiraz'ın çevresini kuşatan kule ve sur sistemini yeniden düzenletmiştir.[12] Safevî Dönemi'nde daha geniş bir alanı kapsayan sur hattı, bu dönemde küçültülerek daha kompakt ve

[10] Muhammed Haşin Asıf, **Rüstemü't-Tevârih**, Tahran, Taban, 1348, s. 309.
[11] Kırametullah Afsâr, **Tarih-ı Baft-ı Kadimi-yı Şiraz**, Tahran, Ancomen-ı Asar-ı Mili, 1353, s. 235.
[12] Abdülhüseyin Nevai, **Nadir Şah ve Bazmandıganeş hamra ba Namehay-ı Seltaneti ve Esnad-ı Siyasi ve İdari**. Tahran, Zerin, 1368, s. 590.

savunulabilir bir yapı hâline getirilmiştir. Sur sisteminin arkasına kazılan hendek ve şehrin giriş-çıkışlarını kontrol altına almak amacıyla inşa edilen altı ana kapı, kentsel savunma anlayışının bütüncül bir çerçevede ele alındığını göstermektedir. Bu düzenlemeler yalnızca askerî güvenlikle sınırlı kalmamış, aynı zamanda şehir içi idari organizasyonu da etkilemiştir. Kerim Han, mahalle sisteminde düzenlemeye giderek on dokuz mahalleyi on bir mahallede birleştirmiş; farklı dinî topluluklar için ayrı yerleşim alanları oluşturmuştur. Bu uygulamalar, yönetim kolaylığı sağlamanın yanı sıra toplumsal düzenin korunmasına yönelik adımlar olarak değerlendirilebilir.

Şehir sağlığı ve kentsel düzenlemelere de önem veren Kerim Han, Şiraz'daki ana arterler ve mahalle içi yolları tesviye ve döşeme çalışmalarıyla yeniden düzenlemiş, kent temizliğinin sürekliliğini sağlamak amacıyla bu alanda görevli personel tayin etmiştir. Su yönetimini geliştirmeye yönelik olarak yeni su kanalları inşa ettirilmiş; Hürremrud ırmağının yatağında yapılan müdahalelerle olası taşkınların önüne geçilmiştir. Ayrıca Rüknabad kaynağından şehre getirilen su sayesinde Şiraz'ın su ihtiyacı daha düzenli ve sürdürülebilir bir altyapı çerçevesinde karşılanmıştır.[13]

Kerim Han, kentsel estetik ve temsil unsurlarını da imar faaliyetlerinin bir parçası olarak ele almış; şehir merkezini düzenlemek amacıyla Tophane Meydanı'nı inşa ettirmiştir.[14] Bu meydan, estetik bir düzenleme olmanın ötesinde, sosyal ve ticari yaşamı canlandıran kamusal bir odak noktası olarak Şiraz'ın kentsel dokusunda belirleyici bir rol üstlenmiştir. Hükümet yapılarının ve önemli kamusal binaların çarşının batı kesiminde konumlandırılmasıyla birlikte, kent merkezinde planlı bir mekânsal düzen oluşturulmuştur. Kerim Han'ın teşvikleri doğrultusunda kentin varlıklı kesimlerinin Şiraz'a yerleşerek köşkler inşa etmeleri, şehrin mimari çeşitliliğini artıran bir unsur olmuştur.

Kerim Han'ın sanata ve mimariye verdiği önem, yalnızca yapı inşasıyla sınırlı kalmamış; mimar ve sanatkârlara sağlanan yüksek maaşlar ve desteklerle de

[13] Kulamrıza Verehram, **Tarih-ı Siyasi ve İctemaii İran der Asır Zendiye**, Tahran, Muini, 1366, s. 177.
[14] Tahıre Nasr, **Costari dar Şahrsazi ve Mimari-yi Zendiye**, Şiraz, Nevid-ı Şiraz, 1387, s. 30.

kendini göstermiştir.[15] Onun öncülüğünde gerçekleştirilen imar faaliyetleri, esas olarak Şiraz merkezli olmakla birlikte, Zend döneminin diğer şehirlerinde de etkisini hissettirmiştir. Ancak Kerim Han'ın ölümünün ardından gelen yöneticiler, bu imar programlarını sürdürememiştir. Bu nedenle Zend dönemi mimarisi, büyük ölçüde Kerim Han'ın yönetim anlayışı ve uygulamalarıyla özdeşleşmiştir.

1.3. ŞİRAZ'IN TARİHSEL SÜREÇTE SANATSAL SÜREKLİLİĞİ VE ÖZERK KONUMU

İslâmi dönem boyunca İran coğrafyasında, farklı hanedanlar tarafından çeşitli başkentler belirlenmiştir. Bu süreç içerisinde Şiraz, yaklaşık üçte birlik bir zaman diliminde başkent ya da fiilî yönetim merkezi olarak önemli bir rol üstlenmiştir.[16] Nitekim şehir, Deylemliler (949-1055), Fars Atabekleri (1148-1286), İncûlular (1325-1356), Muzafferîler (1314-1393) ve son olarak Zend Hanedanı (1750-1794) Dönemleri'nde siyasal-idari merkez olmuştur.

Şiraz'da İslâm dönemine ait ilk önemli mimari faaliyetler Büveyhîler devrinde başlamış, özellikle Darüşşifa yapısı yaklaşık dört asır boyunca işlevini sürdürmüştür.[17] Büveyhîlerin ardından Fars Atabegleri yarı bağımsız bir yönetim tesis etmiş; Şiraz, Selçuklu hâkimiyetinin zayıflamasıyla birlikte Moğol istilasına kadar Harzemşahlar'ın nüfuz alanında kalmıştır. Moğol istilası sırasında şehirle yapılan barış anlaşması sayesinde Şiraz, büyük bir yıkımdan korunmuş, bu durum Fars Atabekleri'nin siyasal ve kültürel açıdan güçlenmesine zemin hazırlamıştır.[18]

Bu istikrarlı ortam sayesinde Şiraz, bilim insanları, sanatçılar, şairler ve yazarların bir araya geldiği önemli bir entelektüel merkez hâline gelmiş ve literatürde "Şiraz Okulu" olarak adlandırılan sanatsal ve kültürel bir geleneğin oluşmasına öncülük etmiştir. Bu çevrede yetişen Sadî Şîrâzî gibi önemli şahsiyetler, eserlerinde dönemin siyasi elitlerine ve kültürel ortamına sıkça atıfta bulunmuştur.

---

[15] Asıf, **a.g.e**., s. 414.
[16] Muhammed İbrahim Bastani Parizi, "İklim-i Pars", **Yağma**, 211, 1344, s. 608-613.
[17] Seyid Muhammed Tagi Mostafavi, **İklim-ı Pars, Asar-ı Tarihi ve Emakin-ı Bastani Fars**, Tahran, Encomen-i Asar-ı Mili, 1343, s. 4.
[18] Ahmed Zerkub Şîrâzî, **Şiraz Name**, Düz. İ. Vaiz Cevadi, Tahran, Danişgah-ı Şiraz, 1350, s. 380-379.

Şiraz, 13. ve 14. yüzyıllarda kültürel ve sanatsal açıdan zirveye ulaşarak Bağdat ve Şam gibi büyük kültür merkezleriyle birlikte anılır hâle gelmiştir. Şehrin ünü, Emir Timur'un başkenti Semerkant'ta bir mahalleye "Şiraz" adının verilmesine ilham verecek ölçüde yayılmıştır. Şirazlı mimarların Semerkant'taki inşaat faaliyetlerine katkıları, iki şehir arasındaki mimari benzerliklerin oluşmasında etkili olmuştur. Timur'un, Şirazlı mimar Kıvâmüddin Şîrâzî ile oğulları Gıyâseddin ve Zeynelâbidîn'i,[19] Semerkant'a götürerek büyük inşa projelerinde görevlendirmesi, bu etkileşimin somut örneklerinden yalnızca biridir.[20] Ayrıca Çahar Bâğ düzenlemesinin, Şiraz'daki Taht-ı Karaça Çahar Bâğı örnek alınarak Semerkant yakınlarında uygulanması, Şiraz menşeli kentsel ve peyzaj anlayışının başka merkezlere aktarımını göstermektedir.[21]

Safevîler Dönemi'nde Şiraz, ilim ve hikmet geleneğinin güçlü biçimde sürdürüldüğü bir merkez olarak öne çıkmış ve kaynaklarda "Dârü'l-ʿilm" unvanıyla anılmıştır.[22] Bu entelektüel ortamın yetiştirdiği sanatçı ve mimarlar, Safevî sarayıyla kurulan ilişkiler aracılığıyla Hindistan'a yönelmiş ve Babürlü mimarisi üzerinde etkili olmuştur. Bu bağlamda Taç Mahal'in baş mimarı olarak kabul edilen Ahmet Lahorî, söz konusu mimari etkileşimin en dikkat çekici temsilcisi olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra Şirazlı mimarlar arasında yer alan İsa Şîrâzî ve Emanet Han Şîrâzî de Babürlü saray çevresinde faaliyet göstermiştir. Ayrıca Hümayun ve Ekber Şah dönemlerinde, saray atölyelerinde çalışan Şirazlı ressamlar Abdul Samet ile Mir Seyit Ali Şîrâzî'nin varlığı, Şiraz'ın Hint altkıtasındaki sanatsal etkisini açık biçimde ortaya koymaktadır.[23]

Neticede istila ve büyük ölçekli yıkımlardan büyük ölçüde korunmuş olması, Şiraz'ın diğer İran şehirlerine kıyasla daha istikrarlı ve görece bağımsız bir sanatsal gelişim süreci yaşamasını sağlamıştır. Venedikli seyyah Angelo'nun aktardıklarına göre, Safevîler Dönemi'nden önce Şiraz, zengin bahçeleri ve görkemli mimarisiyle

[19] Muhammed Kerim Pirniya, **Tahkik der Mimari Gozeşte İran**, Düz. K. Mimariyan, Tahran, İlim ve Sanat Üniversitesi, 1378, s. 214.
[20] Ali Sami, **Şiraz Şehr-i Cavidan**, Şiraz, Nevid, 1363, s. 39-40.
[21] Ali Rıza Aryanpur, **Pejuheşi dar Şınaht-ı Bağ-hayı- İran ve Bağ-hayı Tarihi Şiraz**, Tahran, Tarih ve Frhang-ı İran-ı Novin, 1365, s. 174.
[22] Aryanpur, **a.g.e**., s. 174.
[23] Sami, **a.g.e**., s. 35.

refah içinde bir şehir görünümü sergilemekteydi. Bu süreklilik, Şiraz'ın kendine özgü kültürel ve sanatsal kimliğinin oluşmasında belirleyici olmuştur.[24]

1.3.1. Doğal Çevre, İklim ve Topografyanın Şiraz Mimarisine Etkisi

Fars Eyaleti'nin başkenti olan Şiraz, 10.531 km²'lik yüzölçümüyle İran'ın güneyinde yer almaktadır. Kuzeyde İsfahan Eyaleti ve Persepolis, güneyde Hürmüzgan Eyaleti ve Fars Körfezi, doğuda Kirman Eyaleti ve Lut Çölü, batıda ise Kazerun ile sınır komşusudur. Deniz seviyesinden yaklaşık 1.540 metre yükseklikte konumlanan şehir, kuzeybatı ve güneydoğu doğrultularında Zagros Dağları ile çevrelenmiştir.

Şiraz, dağlarla çevrili topoğrafik yapısı nedeniyle antik dönemden Kaçarlar Dönemi'ne kadar kentsel gelişimini genellikle kuzeybatı-güneydoğu ekseninde, Farsçada "İsfahânî yönü" olarak adlandırılan doğrultuda sürdürmüştür. Bu mekânsal yönlenmede güneş ışığının dağılımı, hâkim rüzgârlar ve çevresel koşullar belirleyici olmuştur.[25]

Şehrin çevresindeki dağlık alanlar, vadilerle bölünmüştür. Bunlar arasında özellikle Tâng-ı Sadî ve Tâng-ı Allahuekber vadileri, zengin bahçeleriyle öne çıkmaktadır. Söz konusu yeşil alanların oluşumu, Sadî Karîz ve Rüknâbâd Karîz gibi yeraltı su kanallarına dayanmaktadır. Bu karîzler, Şiraz'ın hem tarımsal üretimini hem de mimari gelişimini destekleyen temel altyapı unsurları olmuştur. Tâng-ı Allahuekber Vadisi'nde yer alan ve Zend Dönemi'ne tarihlenen Kur'an Kapısı, bu su sistemleri ile çevresel mimarinin bütünleştiği dikkat çekici örneklerden biridir.

Şehrin doğusunda yer alan Baba Kuhi Dağı eteklerinde de önemli bahçe alanları bulunmaktadır. Şiraz Ovası, Bemu Dağı ile geniş İstahr Ovası'ndan ayrılmakta; bu iki doğal alan arasında yer alan Meherlu Gölü ise bölgenin doğal peyzajını belirleyen unsurlar arasında yer almaktadır. Gölün zaman zaman pembe tonlara bürünen suları, Şiraz'ın sanatsal estetiğine yansımış ve kentin kültürel algısında sembolik bir yer edinmiştir.

---

[24] Josepha Barbaro- vd., **Sefername Veniziyan der İran**, Çev. M. Emiri, Tahran, Harezmi, 1349, s. 279.
[25] Pirniya, **Tahkik der Mimari Gozeşte İran**, s. 61.

Su kaynakları bakımından zengin olan Şiraz'da, Kasr-ı Gümşe Ovası gibi bölgelerden kamış, ahşap ve özel kil türleri gibi yapı malzemeleri temin edilmiştir. Kerim Han Zend döneminde kazdırılan çok sayıdaki karîz aracılığıyla yeraltı suları şehrin kullanımına sunulmuş, bu sistemlerin sayısı zamanla -yaklaşık- 360'a ulaşmıştır.[26] Günümüzde bu karîzlerin büyük bir kısmı işlevini yitirmiştir. Buna karşın, Rüknüddevle döneminde inşa edilen Rüknâbâd Karîzi, Şiraz'ın geleneksel su altyapısının temelini oluşturmuş ve modern su şebekesi kurulana kadar etkin biçimde kullanılmıştır.[27]

Şehirdeki başlıca yüzeysel su kaynağı olan Hürremrud Nehri, Şiraz Ovası'nın orta kesiminden kuzeybatıdan güneydoğuya doğru akarak Meherlu Gölü'ne ulaşmaktadır. Ancak bu nehir, tarih boyunca mevsimsel taşkınlara neden olmuş ve kentsel yaşamı tehdit etmiştir. Kerim Han döneminde taşkın riskini azaltmak amacıyla baraj ve köprü inşa faaliyetlerine ağırlık verilmiştir.[28]

Şiraz'ın zemini gevşek yapılı olup inşa faaliyetleri açısından çeşitli zorluklar barındırmaktadır. Buna rağmen özellikle Vekil Yapıları gibi büyük ölçekli yapılarda, sağlam tabakalara ulaşılana kadar derin temel kazıları gerçekleştirilmiş; taş ve kireç kullanımıyla güçlü temel sistemleri oluşturulmuştur.[29] Ayrıca, Fars Eyaleti'nde üç aktif fay hattının bulunması ve Şiraz'ın deprem riski taşıyan bir bölgede yer alması,[30] Zend Dönemi mimarisinde depreme karşı ciddi yapısal önlemler alınmasını sağlamıştır.

Şiraz'ın doğal çekim alanlarından biri olan Fars Körfezi'ne olan görece yakınlığı, kentin ticari ve stratejik önemini artıran faktörler arasında yer almıştır. Bu durum, ticaret yolları aracılığıyla şehrin farklı kültürel, sanatsal ve ekonomik etkileşimlere açık olmasını sağlamış; söz konusu etkileşimler, Şiraz'ın mimari karakterinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır.

---

[26] Hasan İmdad, **Şiraz der Gozeşte ve Hal**, Şiraz, Etehadiye-yi Metbuati-yi Fars,1339, s. 14.
[27] Bu görüş için ayr. bkz.: Masumeh Baddanc, "**Rüknabad"**, *Danışnameh- ı Cihan- ı İslâm* Cilt XX, Tahran, Danışnameh- ı Cihan- ı İslâm, 1394.
[28] Harhohuton Daruhanian, **Tarih-ı Colfa-yı İsfahan**, Çev. L. Minasiyan- M. Musevi Frideni, İsfahan, Zenderud ve Hurşid, 1379, s. 233.
[29]Hasan bin Hasan Fesai, **Farsname-ı Nâsıri**, Düz. M. Râstgar Fesai, Tahran, Emir Kebir, 1367, s. 873.
[30] Daruhanian, **a.g.e**., s. 233.

1.3.2. Şiraz Bahçe Kültürünün Kentsel Mekân ve Mimari Üzerindeki Etkisi

Şiraz, tarih boyunca bahçe kültürüyle özdeşleşmiş bir kent olarak tanınmış; bu kültür, şehrin sosyal yaşamına olduğu kadar mimari ve kentsel düzenine de derinlemesine nüfuz etmiştir. Şehrin coğrafi yapısı, elverişli iklim koşulları ve zengin su kaynakları, farklı ölçeklerde bahçelerin gelişimini mümkün kılmıştır. Şehir merkezinden çevredeki vadilere kadar uzanan bu yeşil alanlar, suyun merkezî bir unsur olarak kullanıldığı düzenlemelerle şekillenmiş ve Şiraz'ın kentsel kimliğinin ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Nitekim Sadî ve Hâfız bahçeleri, bu geleneğin en seçkin örnekleri arasında yer almaktadır.

Bahçeler, yeşil alanlar, havuzlar, çiçek tarhları ve meyve ağaçlarıyla zenginleştirilmiş olup, yalnızca estetik bir değer taşımamış, aynı zamanda halkın dinlenme, sohbet ve kültürel etkinliklerde bulunduğu sosyal mekânlar olarak işlev görmüştür. Bu düzenlemeler, Şiraz'ın edebiyat ve sanatla anılan bir şehir kimliği kazanmasında etkili olmuştur.

Bahçe kültürü, Şiraz mimarisine ve şehir planlamasına da doğrudan yansımıştır. Konutlar ve kamusal yapılar, çoğunlukla iç avlular ve su öğeleri aracılığıyla bahçelerle ilişkilendirilmiş; iç ve dış mekânlar arasında görsel ve işlevsel bir süreklilik sağlanmıştır. Bu anlayış, özellikle köşklerle bütünleşen bahçeler aracılığıyla, Şiraz'ın mimari karakterinin belirgin unsurlarından biri hâline gelmiştir.

Bahçe düzenlemeleri yalnızca şehir merkeziyle sınırlı kalmamış; Tâng-ı Sadî ve Tâng-ı Allahuekber Vadileri gibi çevresel alanlara da yayılmıştır. Bu vadiler, doğal peyzaj ile insan eliyle şekillendirilmiş bahçelerin birleştiği alanlar olarak, Şiraz'ın estetik ve kültürel zenginliğini yansıtan önemli mekânlar arasında yer almaktadır. Böylece bahçe kültürü, Şiraz'da hem kentsel hem de doğal çevreyi bütünleştiren, temel bir unsur olarak mimari üretimi etkilemiştir.

1.4. ZEND MİMARLIK ÜSLUBUNU BİÇİMLENDİREN UNSURLAR

18. yüzyıl, Şiraz'da mimarlık alanında belirgin bir geçiş ve yeniden biçimlenme süreci olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemde, önceki yüzyıllardan devralınan mimari miras korunurken, değişen siyasal, toplumsal ve kültürel koşullar

doğrultusunda yeni eğilimler ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu sentez, Şiraz'ın mimari çeşitliliğini artırmakla kalmamış; özellikle Safevî dönemi[31] sanat ve mimari unsurlarının, yerel gelenekler ve Zend Dönemi'ne özgü ihtiyaçlarla birleşmesine olanak sağlamıştır.

Bu süreçte inşa edilen yapılar, yalnızca dönemin estetik anlayışını yansıtmakla kalmayıp, aynı zamanda Şiraz'ın tarihsel sürekliliğini ve mimari kimliğini günümüze taşıyan önemli örnekler arasında yer almaktadır. Zend Dönemi mimarisi, bu yönüyle Safevî mirası ile yerel üretim arasında kurulan dengeli bir ilişkiyi temsil etmektedir.

1.4.1. Zend Mimarlık Üslubunun Temel Özellikleri

Dönemin mimari karakterini sağlıklı biçimde değerlendirebilmek için, öne çıkan temel unsurların belirli mimari ve kentsel ölçütler çerçevesinde ele alınması yerinde olacaktır. Bu bağlamda aşağıda maddeler halinde verilen mimari öğeler, Zend Dönemi üslup özelliklerini görünür kılmak ve Şiraz merkezli mimari üretimin özgün kimliğinin anlaşılmasına katkı sağlayabilir.

a- Plan Düzeni ve Mekânsal Organizasyon: Safevî mimari mirasının etkisiyle, Zend Dönemi'nde yapı planlarında yalınlık ön planda tutulmuştur. Kare ve dikdörtgen plan tipolojileri yaygın olarak benimsenmiş; özellikle köşk yapılarında sekizgen plan şemalarına da yer verilmiştir. Bahçe düzenlemelerinde kare plan anlayışı sürdürülmüş, havuzlar ise çoğunlukla dikdörtgen formlarda tasarlanmıştır.

b- Cami Mimarisi ve Tipolojisi: Şiraz'daki cami yapıları, bölgenin iklimsel koşulları ve yerel mimari gelenekler doğrultusunda şekillendirilmiştir. Avlu merkezli plan şemaları hâkim olup, avluların merkezine eyvanlar yerleştirilmiş ve bu eyvanları çevreleyen revaklarla mekânsal bütünlük sağlanmıştır. Kubbe ve minare kullanımına sınırlı ölçüde yer verilmiş; inşa edilen minareler genellikle mütevazı boyutlarda tutulmuştur. Ayrıca camilerde yazlık ve kışlık ibadet mekânları, yapıların arka bölümlerine entegre edilmiştir.

[31] Pirniya, **Tahkik der Mimari Gozeşte İran**, s. 272.

c- Sütun Kullanımı: Sütunlar, dönemin mimari yapılarında hem taşıyıcı hem de estetik bir unsur olarak öne çıkmıştır. Cami, hamam ve konut yapılarında yaygın biçimde kullanılan sütunlar, özellikle konakların eyvanlarında çift sütunlu şahnişin düzenlemeleriyle dikkat çekmektedir.

d- Mimari Oranlar ve Yapısal Elemanlar: Yapılarda belirli oran ve modülasyon sistemleri benimsenmiştir. Sivri kemerler ve Bursa kemerleri yaygın olarak kullanılmış; örtü sistemlerinde ise kârbendi tekniği ön plana çıkmıştır. Kârbendi, geometrik ilkelere dayalı olarak tonoz elemanlarının kesişmesiyle oluşan ve ana örtüyü destekleyen bir mimari sistemdir. Bu teknik, ana tavanın altında ikinci bir örtü katmanı oluşturarak hem yapısal hem de estetik bir işlev üstlenmiştir. Kullanılan geometrik formlar ve tonoz birleşimleri, kârbendinin farklı türlerinin gelişmesine olanak sağlamıştır.[32]

e- Kamusal Yapılar ve Kent İçi Fonksiyonlar: Safevîler'e kıyasla Zend Dönemi'nde saray ve köşk inşasında bir azalma gözlenirken, ticaret ve ulaşımı destekleyen kamusal yapılar ön plana çıkmıştır. Yollar, köprüler, kervansaraylar ve su yapıları, dönemin kent dokusunu şekillendiren başlıca unsurlar arasında yer almıştır. Buna karşılık, dini yapıların inşasında görece bir durgunluk dikkati çekmektedir.

f- Kentsel Planlama Yaklaşımları: Şehir planlamasında meydan ve sokak düzenlemelerine yönelik yeni yaklaşımlar benimsenmiştir. Bu süreçte, eğimli çatı sistemleri İran mimarisinde daha belirgin biçimde kullanılmaya başlanmış ve kentsel silüete yeni bir karakter kazandırmıştır.

g- Malzeme Kullanımı ve Yapım Teknikleri: Dönemin yapılarında alçı, kireç harcı, taş, tuğla ve ahşap temel yapı malzemeleri olarak kullanılmıştır. Şiraz özelinde ise mermer yaygın biçimde tercih edilmiştir.

h- Süsleme ve Dekoratif Unsurlar: Mimari yapılarda süsleme önemli bir yer tutmaktadır. Yağlı boya duvar resimleri, çini kaplamalar, taş ve alçı kabartmalar ile ayna işçiliği yaygın olarak kullanılmıştır. Çini süslemelerinde geometrik motiflerden ziyade, doğadan esinlenen ağaç ve kuş betimlemeleri

[32] Muhammed Kerim Pirniya- Zuhre Bozergmehri, **Hendese der Mimari**, Tahran, Subhan-ı Nur, 1371, s. 10.

ön plana çıkmış; bu durum dönemin estetik ve kültürel eğilimlerini yansıtmıştır.

1.4.2. İsfahan Mimarlık Üslubunun Zend Dönemi Mimarisine Etkisi

İsfahan mimari üslubu, Safevî Dönemi'nde, özellikle Şah I. Abbas (1571–1629) devrinde, İsfahan'da doruk noktasına ulaşmış bir mimari anlayış olarak tanımlanmaktadır. Bu üslup, geniş ölçekli şehir planlaması, anıtsal meydanlar, Çahâr Bâğ düzenlemeleri, kubbeli yapılar, yüksek eyvanlar ve zengin süsleme unsurlarıyla karakterize edilmektedir. Nakş-ı Cihan Meydanı, Şeyh Lütfullah Camii, Ali Kapı Sarayı ve dönemin köprüleri, bu üslubun en seçkin örnekleri arasında yer almaktadır.

Safevî mimarisinin temel ilkeleri, Zend Dönemi'nde de varlığını sürdürmüş ve özellikle Kerim Han'ın başkent olarak seçtiği Şiraz'da belirgin biçimde etkisini göstermiştir. Zend Dönemi'nde inşa edilen Vekil yapıları, Safevî mimari mirasının Zend üslubuna nasıl uyarlanarak devam ettirildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Geniş meydanlar, simetrik kentsel düzenlemeler ve büyük eyvanlar, bu sürekliliğin mimari yansımaları arasında yer almaktadır.[33]

Süsleme teknikleri bakımından da Zend Dönemi mimarisi, Safevî estetiğinin devamı niteliğindedir. İsfahan'da yaygın olarak kullanılan ayna işçiliği, kabartmalar ve ince taş işçiliği, Zend Dönemi'nde de benzer biçimde uygulanmıştır. Bununla birlikte, Şiraz'daki bahçe düzenlemeleri, Safevîler'in "cennet bahçesi" anlayışını sürdürmüş; köşk ve saraylarla bütünleşen geniş bahçeler, bu mimari mirasın Zend Dönemi'ne taşınan önemli unsurları arasında yer almıştır.[34]

Zend Dönemi sanatı, Safevî geleneğini devam ettirirken Avrupa sanatından da etkilenmiştir. Bu etki, Safevîler Dönemi'nde ortaya çıkan ve Farsça 'da "Ferengî-sâzî" olarak adlandırılan Avrupa tarzının Zend sanatına yansımasıyla sürmüştür. Özellikle duvar resimleri ve dekoratif sanatlarda görülen bu eğilim, Zend estetiğine yeni bir boyut kazandırmıştır. Ferengî-sâzî, Avrupa resminin yüzeysel bir taklidi

[33] Nasr, **a.g.e**., s. 25.
[34] Soheila Faraji- Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Şiraz Mimari Ekolü: İsfahan ve Tahran Mimari Ekolleri Arasındaki Köprü", **İran Çalışmaları Dergisi**, 7(2),2023, s. 323-352.

niteliğinde olup, derinlik ve hacim algısının sınırlı biçimde kullanıldığı bir üslup olarak tanımlanmaktadır.[35] Bu anlayış, 16. yüzyıl ortalarından 20. yüzyıl başlarına kadar İranlı ve Hintli sanatçılar arasında yaygınlık kazanmıştır.[36]

Zend Dönemi duvar resimleri ve ikonografik çalışmalar, Safevî mirasını sürdürmekle birlikte, kendine özgü bir estetik kimlik geliştirmiştir. Gölgeli ışık kullanımı, daha gerçekçi yüz ifadeleri ve ayrıntılı süsleme anlayışı, dönemin sanat anlayışını belirleyen başlıca unsurlar arasında yer almıştır. Ayna işçiliği ve zengin dekoratif çalışmalar ise hem mimari yapılarda hem de sanatsal üretimde, Zend Dönemi'ne özgü karakterin oluşmasına katkı sağlamıştır.

1.5. ARKAİK SANAT ANLAYIŞININ ZEND MİMARİ VE SÜSLEME SANATINA ETKİSİ

İncelenen dönemde sanat, arkalike yönelen bir eğilim sergileyerek kendine özgü estetik ve üslup özellikleriyle öne çıkmaktadır. Bu yönelimin oluşumunda iki temel etken belirleyici olmuştur. Bunlardan ilki, İslâm sonrası dönemde Şiraz'da bağımsız ve süreklilik gösteren bir sanat geleneğinin varlığıdır. İkinci etken ise Kerim Han'ın, geçmiş dönemlere ait kültürel ve sanatsal mirası yeniden canlandırmaya yönelik bilinçli politikalarıdır.[37]

Şiraz, diğer birçok İran kentinden farklı olarak Moğol ve Timur istilalarından büyük ölçüde korunmuş olması sayesinde, İslâm öncesi ve sonrası sanat üsluplarının sürekliliğini muhafaza edebilmiştir. Bu durum, yerel sanatsal kimliğin güçlenmesine zemin hazırlamış ve 13. ile 15. yüzyıllar arasında "Şiraz Üslubu" olarak adlandırılan özgün bir sanatsal ifade biçiminin ortaya çıkmasını mümkün kılmıştır. Söz konusu üslup, eski sanat geleneklerinin yerel tekniklerle harmanlandığı, şiirsel ve lirik bir atmosfere sahip bir yapı sergilemektedir. Şiraz'ın Ahameniş (Pers), Sasani ve Zend Dönemleri'nde başkentlik yapmış olması, bu sanatsal sürekliliğin oluşmasında belirleyici bir rol oynamıştır.

[35]Zahra Mesudi Emin, "Ferengî-sâzî dar Mekteb-ı Negargeri- İsfahan Ruykerdi Ferhangi", Bağ- ı Nazar, 13 (38), 1393, s. 39-46.
[36] Ruiin Pakbaz, **Dairetülmarif Hüner-i İran**, Tahran, Naşr-ı Farhang-i Muasır, 1378, s. 371.
[37] Gian Roberto Scarcia, **Hüner-i Safavi, Zend, Kaçar**, Çev. Y. Ajend, Tahran, Mevla, 1390, s. 38.

Bu dönemin sanatı, geçmişe duyulan saygıyı korurken aynı zamanda kendi estetik dilini oluşturma çabası içindedir. Mimari yapılarda özellikle Ahameniş dönemi mimarisinin etkileri açık biçimde gözlemlenmektedir.[38] Taş zemin güçlendirme teknikleri, sütun kullanımı, taş kabartmalar ve düz ahşap tavanlar gibi mimari unsurlar, bu mirasın devamlılığını yansıtan başlıca örneklerdir. Bunun yanı sıra, antik İran'da kutsal kabul edilen nilüfer motifinin dekoratif amaçla kullanımı, arkaik sanat anlayışının döneme yansıyan önemli göstergelerinden biridir.

Arkalik eğilim, Zend Dönemi'yle sınırlı kalmayarak Kaçar ve Pehlevi Dönemleri'nde de etkisini sürdürmüştür. Özellikle Şiraz'da Nevruz kutlamaları sırasında antik İran hükümdarlarının portrelerinin tarihi ve dini yapıların duvarlarına, perdelerine, çinilerine, halılarına ve aynalarına resmedilmesi, bu sanat anlayışının canlılığını ortaya koymaktadır.[39]

Bununla birlikte, Şâhnâme'nin kahramanı Rüstem, Şiraz halkı tarafından İran'ın destansı pehlivanı olarak benimsenmiştir. Kerim Han'ın, kendi gücünü ve siyasi kimliğini vurgulamak amacıyla Rüstem sembolünü kullanması, hem İran hükümdarlık geleneğine atıf yapmakta hem de kendi iktidarının meşruiyetini pekiştirme çabası olarak değerlendirilebilir. Bu tür sembolik anlatımlar, hükümdarların toplumsal statülerini ve ulusal kimliklerini güçlendirmek amacıyla sanatı bir araç olarak kullandıklarını göstermektedir.[40]

1.6. ZEND DÖNEMİ ESTETİK ANLAYIŞI VE SANAT AKIMLARININ ETKİSİ

Zend Dönemi sanatı, önceki sanat gelenekleri ile dönemin estetik anlayışını bir araya getiren özgün bir sentez ortaya koymuştur. Bu süreçte, geçmişten devralınan sanatsal miras korunmuş; aynı zamanda yeni estetik eğilimlerle harmanlanarak kendine özgü bir sanat anlayışı geliştirilmiştir.

Bu dönemde arabesk motiflerin kullanımında gözlenen azalma, sanat anlayışındaki dönüşümü açık biçimde yansıtmaktadır. Zend sanatında, antik İran

[38] Muhammed Kerim Pirniya, **Sabk Şenasi Mimari İrani**, Düz. K. Mimariyan, Tahran, Suruş-ı Danış, 1386, s. 58-60.
[39] Franklin, **a.g.e**., s. 38.
[40] Faraji- Çobanoğlu**, a.g.m**., s. 323-352.

sanatından beslenen unsurlar ile yerel kültürel mirasa yapılan güçlü vurgu dikkat çekmektedir. Sanatçılar, İran'ın zengin tarihsel birikimine yönelerek geçmişin estetik değerlerini ve sembolik anlatım biçimlerini eserlerine aktarmışlardır. İran mitolojisi, efsaneleri ve simgesel unsurlar, Zend sanatının temel bileşenleri arasında yer almış; özellikle mimari süslemelerde belirgin bir biçimde kendini göstermiştir.

Zend Dönemi'nde edebiyatın görsel sanatlara yansımaları da dikkate değer bir nitelik taşımaktadır. Duvar resimlerinde yer alan anlatı sahneleri, sanat eserlerine hem anlatısal derinlik hem de kültürel zenginlik kazandırmış; İran kültürünün görsel sanatlar üzerindeki etkisini pekiştirmiştir. Yerel unsurların sanatsal üretime bilinçli bir biçimde dâhil edilmesi, Zend Dönemi'ne özgü, köklü ve ayırt edici bir sanatsal kimliğin oluşmasına katkı sağlamıştır.

Dönemin estetik anlayışı, doğayla uyum, denge ve simetri vurgusu etrafında şekillenmiştir. Bu yaklaşım, sanat eserlerine huzur ve içsel denge duygusu kazandırırken, geleneksel unsurların yeni bir estetik bakış açısıyla yeniden yorumlanmasına da imkân tanımıştır.

1.6.1. Gül ve Murk Akımının Zend Sanatına Etkisi

Zend Dönemi, Şiraz'da "gül ve murk" olarak bilinen çiçek ve kuş motiflerine dayalı bir sanat akımının gelişimine tanıklık etmiştir. "Zend Akımı" olarak da anılan bu hareket, Şiraz sanat dünyasında önemli bir yer edinmiştir. Gül ve murk resimleri, özellikle dönemin dini ve sivil mimarisinde süsleme sanatının temel unsurlarından biri haline gelmiştir.

Bu akımın kökenleri, eski İran sanatına, özellikle Sasaniler'e kadar uzanır. 13. ve 14. yüzyıllarda İran sanatında yeniden popüler hale gelen çiçek, çalı ve kuş motifleri, Zend Dönemi'nde bağımsız bir sanat biçimi olarak gelişmiştir. Ayrıca, İran mitolojisinde önemli bir yere sahip olan "Yaşam Ağacı" gibi antik motifler de bu dönemde yaygın olarak kullanılmıştır. Bu sanatsal yönelim, Şiraz'da 700'den fazla sanatçının yetişmesine olanak tanımıştır.[41]

[41] Yakub Ajend, **Makteb-i Nigargeri İsfahan**, Tahran, Frhangıstan-ı Honer, 1385, s. 331.

Zend Dönemi'nde gül ve murk tarzının yaygınlaşmasıyla birlikte ressam Ali Eşref, vernik resim alanında öncü sanatçılar arasında yer almıştır. Ali Eşref'in öğrencileri olan Ağa Sadık ve Muhammed Bakir, Şiraz Zend Okulu'nun temel sanatçıları olarak kabul edilmişlerdir. [42] Bu dönemin sanatında çiçekler, bülbüller, kadın yüzleri, sevgi dolu çiftler, av sahneleri ve lirik şiirler gibi temalar, vernik resimlerinde sıkça işlenen konular haline gelmiştir.[43]

Zend Dönemi'nden sonra gelen Kaçar sanatı, gül ve murk tarzını devam ettirmiş, ancak renk paleti ve motiflerde belirgin değişiklikler yaşanmıştır. Zend sanatında baskın olan yeşil tonları, Kaçar Dönemi'nde yerini kırmızıya bırakmıştır. Ayrıca, Zend Dönemi'nde yaygın olarak kullanılan nergis, buğday ve rozet motifleri, Kaçar sanatında üzüm salkımları, kelebekler ve meyve ağaçlarıyla yer değiştirmiştir.[44] Bu farklılıklar, sanatın evrimini ve dönemler arasındaki estetik anlayış değişimini açık bir şekilde gözler önüne sermektedir.

1.6.2. Zend Dönemi İkonografi Anlayışı ve Duvar Resimlerine Yansımaları

Zend Dönemi'nde ikonografi sanatı, duvar resimlerinde çeşitli temaların ön plana çıktığı ve sanatsal bir akım olarak biçimlendiği bir süreçten geçmiştir. Bu dönemde, gündelik yaşam sahneleri ilk kez duvar resimlerinde kendine yer bulmuş, özellikle Kerim Han'ın nargile içerken tasvir edildiği Külah-ı Frengi Köşkü gibi örneklerde bu tür betimlemeler açıkça görülmüştür.[45]

Zend Dönemi ikonografi akımı, geleneksel İran sanatı ile Avrupa sanatının etkilerini harmanlamış ve yeni bir sanatsal ifade biçimi ortaya koymuştur. Safevîler Dönemi'nde temelleri atılan bu akım, Zendlerle gelişimini sürdürmüş ve Kaçar Dönemi'nde zirveye ulaşmıştır. Bu süreçte, semboller ve figürler aracılığıyla kendine özgü bir anlatım dili oluşturulmuş, İran'ın geleneksel motifleri ile Avrupa sanatının perspektif ve teknikleri iç içe geçmiştir.

---

[42] R. Freyeh, **Honer-hayı İran**, Çev. P. Merzban, Tahran, Furuzan Ruz, 1374, s. 248.
[43] Faraji- Çobanoğlu**, a.g.m**., s. 323-352.
[44] Seyid Abdulmeci Şerifzade, **Divar Negari der İran,** Cilt 1, Tahran, Sazman-ı Miras-ı Frhangi, 1382, s. 174.
[45] Faraji- Çobanoğlu, a.g.m., s. 323-352.

Kaçar Dönemi'nde ikonografi sanatının altın çağını yaşadığı görülse de bu ilginin kökenleri, Feth Ali Şah'ın Şiraz valiliği yaptığı döneme dayanmaktadır.[46] Feth Ali Şah, padişah olduğu dönemde de bu ilgisini sürdürmüş, Zend Dönemi'nde yetişen sanatçılar ise Kaçar sarayının sanat merkezini oluşturarak bu gelenekte önemli bir rol oynamışlardır. Böylece Safevîler zamanında ortaya çıkan ikonografi sanatı, Zendler'le olgunlaşmış ve Kaçarlar devrinde doruk noktasına ulaşmıştır.

Zend Dönemi ikonografi akımının özellikleri:

a- Tematik Çeşitlilik: Zend Dönemi ikonografisi, dini, mitolojik, destansı ve gündelik hayat temalarını içeren geniş bir anlatım yelpazesine sahiptir. Bu çeşitlilik, eserlerin zengin anlam katmanlarına sahip olmasını sağlamıştır.

b- Harem Kadınlarının Temsili: İslâm sonrası dönemde ilk kez harem kadınlarının merkezî bir konumda resmedilmesi, bu dönemin önemli özelliklerinden biridir. Kadınlar, makyajları ve zarif kıyafetleriyle betimlenmiş; yuvarlak yüzlü, iri gözlü ve hafif dolgun bir şekilde tasvir edilmişlerdir. Erkek figürler ise sakalsız, seyrek saçlı ve yuvarlak yüzlü resmedilmiştir. Kadınlar genellikle ince gömlekler, geniş paçalı pantolonlar ve taç veya yarım destar takarken, erkekler dar cübbeler ve belde şal kullanmıştır.[47] Bu figürlerde, anlatı ve anekdotlara vurgu yapılmıştır. Ayrıca Zend Dönemi resim örnekleri, Tiflis Ulusal Müzesi'nde sergilenmektedir. [48]

c- Sembolizm ve Mitolojik Öğeler: Zend ikonografisinde peygamberler, Şii imamlar gibi dini figürler, ilgili dini anlatılarla ilişkilendirilmiştir. Bunun yanı sıra, İran mitolojisinden alınan semboller de sıkça kullanılmış, bu sayede İran'ın kültürel mirası sanatsal kompozisyonlara dahil edilmiştir.

d- Yeni ve Geleneksel Unsurların Birleşimi: Zend Dönemi ikonografisi, İran'ın geleneksel sanatıyla Avrupa etkilerini bir araya getirmiştir. Ressamlar, geleneksel unsurları modern tekniklerle yeniden yorumlarken, Avrupa sanatının perspektifini de kullanmışlardır.

---

[46] Scarcia, **a.g.e**., s. 42-43.
[47] B. Robinson, "Nakaşi Lâki der Ahd-ı Kaçar", Düz. A. Aşrafi, Gülistan-ı Honer, 9 (3), 1386, s. 101-110.
[48] Ajend, **a.g.e**., s. 40.

e- Rengârenk Dekorasyon: Zend ikonografisinde renkli çiçek motifleri ve dekoratif süslemeler yoğun olarak kullanılmıştır. Bu motifler, eserlerin estetik değerini artırmış, aynı zamanda resimlere görsel bir zenginlik kazandırmıştır.[49]

1.7. ZEND MİMARİSİ'NİN ŞİRAZ'DAKİ SINIFLANDIRILMASI

Devlet yapıları: Erg, Divanhane, Külah Frengi Köşkü, Cihannüma Köşkü.

Dini yapılar: Vekil Cami, Mirza Kerim Sarraf Cami, Kudüs Cami, İmamzade Abdullah, İmamzade İbrahim, İmamzade Taç, Heft Tanan Tekkesi, Çihil Tenan Tekkesi.

Kamusal yapılar:

a- Şehir içindeki kamusal yapılar: Vekil Bazarı, Zerabhane, Vekil Hamam, Ağa Babahan Medresesi, Gümrük, Rugânî, Ahmedi ve Fil Kervansarayı. Kent kanalizasyonu, cadde kaldırımları, Tophane Meydanı, Kuru Irmak Köprüsü, Hafız, Haft Tenan tekkesi ve Divanhane Ab Ambarı.

b- Şehir dışı kamusal inşaat: Rükn Abad Karîzi.

Konaklar: Muhteşem Konağı, Ekberi, Kazımzade evi, Pur Torap Konağı.

1.8. ŞİRAZ DIŞINDAKİ YAPILARIN SINIFLANDIRMASI

Devlet yapıları: Tahran'daki Eyvan-ı Taht-ı Mermer ve Halvet- ı Kerim Han.

Dini yapılar: Kirmandaki İbrahim Han Cami, Nurabaddaki İmamzade Baba Münir, Urmiye'deki İmamzade Muhammed İbrahim, Tabes'teki Gülşen Köşkü, Yazd'daki Devlet Abad Külliyesi.

Kamusal yapılar:

Şehir içindeki sivil yapılar: Kirman'd Medrese ve Çarşı Pazar İbrahim Han, Cahrum'daki Çarşı Pazar, Tebriz'deki Çarşı Pazarı'nın yenilenmesi, Hoy'daki Çarşı Pazar, İsfahan'daki Rohnan Hamamı, Kaşan'daki Abdul Rızak Hamamı, Save'deki Kalb Ali Han Hamamı, Dehabad'daki Hacı Abad, Kaşandaki Abdul Razak, Savedeki Mirza Hüseyin Amel Ab Ambarları.

Şehrin dışındaki kamusal yapılar: Tahran'daki Erg surları, Hoy'daki Hatun Köprüsü, Senendec'deki Şey Köprüsü, Hamedan'daki Abşine Köprüsü.

[49] Ajend, **a.g.e**., s. 41.

Konaklar: Lar'daki Mahmudi Konağı.

Tablo 1: Zend Dönemi Fars İli Yapıları

Sıra	Yapı Adı	Sicil No	Yapı Yeri		Yapı Çeşitti			
			İl	İlçe	Kamu	Dini	Hükümet	Saray
1	Kerim Hanın Erği	918	Fars	Şiraz			*	
2	Divanhane	914	Fars	Şiraz			*	
3	Külah Frengi Köşkü	244	Fars	Şiraz			*	
4	Vekil Camii	182	Fars	Şiraz			*	
5	Ağa Babahan Camisi	3423	Fars	Şiraz		*		
6	Mirza Kerim Seraf Camii	1080	Fars	Şiraz		*		
7	Sardızak Camii	4727	Fars	Şiraz		*		
8	İmamzadeh Taç	4513	Fars	Şiraz		*		
9	İmamzadeh Abdüllah	5052	Fars	Şiraz		*		
10	İmamzadeh İbrahim	……	Fars	Şiraz		*		
11	Heft Tenan Tekkesi	74	Fars	Şiraz	*			
12	Çiltenan Tekkesi	……..	Fars	Şiraz	*			
13	Cihannümâ Köşkü	928	Fars	Şiraz			*	
14	Vekil Bazarı	424	Fars	Şiraz			*	
15	Gümrük Kervansarayı	1967	Fars	Şiraz	*			

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2: Zend Dönemi Fars İli Yapıları

Sıra	Yapı Adı	Sicil No	Yapı Yeri		Yapı Çeşitti			
			İl	İlçe	Kamu	Dini	Hükümet	Saray
16	Ahmedi Kervansarayı	…..	Fars	Şiraz	*			
17	Fil Kervansarayı	……	Fars	Şiraz	*			
18	Rogeni Kervansarayı	……	Fars	Şiraz	*			
19	Zerabhane	…….	Fars	Şiraz	*			
20	Ağa Babahan Medresesi	603	Fars	Şiraz	*			
21	Vekil Hamamı	917	Fars	Şiraz	*			
22	Vekil Ab anbarı	935	Fars	Şiraz	*			
23	Heft Tenan Ab anbarı	….	Fars	Şiraz	*			
24	Kuru ırmak Köprüsü	534	Fars	Şiraz	*			
25	Nevab-ı Ekber Konağı	6050	Fars	Şiraz				*
26	Kazımzade Konağı	1069	Fars	Şiraz				*
27	Muhteşem Konağı	1557	Fars	Şiraz				*
28	Nazer Ali Han Hamamı	3404	Fars	Şiraz	*			
29	İmamzade Abdüllah	5052	Fars	Şiraz		*		
30	Mohamed Rahim han türbesi	14778	Fars	Şiraz			*	

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3: Zend Dönemi Fars İli Yapıları

Sıra	Yapı Adı	Sicil No	Yapı Yeri		Yapı Çeşitti			
			İl	İlçe	Kamu	Dini	Hükümet	Saray
31	İmamzade Mohammad Ali Kohzad	14247	Fars	Şiraz			*	
32	Guyum Değirmeni	16152	Fars	Şiraz	*			
33	Asyab- ı Kel Muhamed Ali	16092	Fars	Sepidan	*			
34	İmamzade Seyid Mohamed Kazım	16141	Fars	Beyza		*		
35	Tâng-ı Humar Değirmen külliyesi	21833	Fars	Fasa	*			
36	Makdesi Evi	5674	Fars	İstahban				*
37	Mahmûdi Evi	8678	Fars	Lar				*
38	Tlip Müniri Evi	12710	Fars	Lar				*
39	Kasap Abanbarı	12695	Fars	Lar	*			
40	Cahrom Bazarı	950	Fars	Cahrom	*			
41	Mirza Mohammad Kalesi	15568	Fars	Cahrom			*	
42	Şahr Aşup Kalesi	14246	Fars	İglid			*	
43	Şeyhi Kabristanı	20866	Fars			*		
44	Hıca Abulhasan Kervansarayı	12705	Fars	Cuyum	*			
45	Şotorhane Kervansarayı	12699	Fars	Cuyum	*			

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4: Zend Dönemi Fars İli Yapıları

Sıra	Yapı Adı	Sicil No	Yapı Yeri		Yapı Çeşitti			
			İl	İlçe	Kamu	Dini	Hükümet	Saray
46	On dört Masum Kadımgâhı	15351	Fars	Kazerun		*		
47	Tepe Mescid-ı Rüstem Sultan	15322	Fars	Kazerun		*		
48	On dört Masum Kadımgâhı	15351	Fars	Kazerun			*	
49	İmamzade Zeyd bin Ali	13544	Fars	Kazerun			*	
50	İmamzade Bibi Selah Hatun	13542	Fars	Kazerun			*	
51	İmamzade Sultan Pir Hasan	13541	Fars	Kazerun			*	
52	Şeyh Camisi	13536	Fars	Kazerun		*		
53	Gülşen Hamamı	13537	Fars	Kazerun			*	
54	12 İmama kabristanı	20781	Fars	Mamasani		*		
55	Küçük Kale	16066	Fars	Neyriz		*		
56	Büyük Kale	16116	Fars	Neyriz	*			
57	Borc-ı Mâynak	15520	Fars	Feraşbend	*			

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5: Zend Dönemi'ne Ait Diğer İllerin Yapıları

Sıra	*Yapı Adı*	*Sicil No*	*Yapı Yeri*		*Yapı Çeşitti*			
			İl	*İlçe*	*Kamu*	*Dini*	*Hükümet*	*Saray*
1	Tebriz Bazarı	1097	Azerbaycan	Tebriz	*			
2	Bihnam Konağı	1850	Azerbaycan	Tebriz				*
3	İmamzade Mohamed ve İbrahim	1796	Azerbaycan	Urmiye		*		
4	Hatun Köprüsü	1367	Azerbaycan	Hoy	*			
5	Kebiri Evi	1613	Azerbaycan	Hoy				*
6	Kuti İmareti	3995	Buşehr	Buşehr				*
7	Kazi Evi	1624	Buşehr	Buşehr				*
8	Seyid Haşim İbrahimi Evi	3041	Erdebil	Erdebil				*
9	Abşine Köprüsü	9662	Hamedan	Hamedan	*			
10	Nezer Bey Camiisi	1864	Hamedan	Hamedan		*		
11	Dercezin Camii	3701	Hamedan	Razan		*		
12	Rudaver Hamamı	24320	Hamedan	Tuyserkan	*			
13	Hasan Han Erdalan Evi	26591	Hamedan	Tuyserkan				*
14	Gülşen Bağ ve Köşkü	1310	Horasan	Tabas			*	
15	Kale Mescidi	14516	Horasan	Tabas		*		

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 6: Zend Dönemi'ne Ait Diğer İllerin Yapıları

Sıra	*Yapı Adı*	*Sicil No*	*Yapı Yeri*		*Yapı Çeşitti*			
			İl	*İlçe*	*Kamu*	*Dini*	*Hükümet*	*Saray*
16	Dohisaran Camisi	15313	Horasan	Sarayan		*		
17	Poht Cmaii	4483	Horasan	Bircend		*		
18	Erg-ı Külah Frengi	1880	Horasan	Bircend			*	
19	Sultani Evi	4807	Horsan	Gainat				*
20	Hakiki Evi	4804	Horsan	Gainat		*		
21	Bidoht Camisi	8959	Horasan	Gonabad		*		
22	Dilgüşa Camii	1599	Hürmüzgan	Bender Abbas		*		
23	Gazanfer Hüseyiniye	1081	Hürmüzgan	Bender Lenge		*		
24	Bengi Hüseyiniye	1082	Hürmüzgan	Bender Lenge		*		
25	Abbas Bekesi (Ab-Anbar)	15412	Hürmüzgan	Bender Lenge	*			
26	Hudadad Camii	1065	Hürmüzgan	Bender Lenge		*		
27	Ağa Ahmed Berkesi (Ab-Anbar)	15363	Hürmüzgan	Bestek	*			
28	Sedar Surları	13836	Hürmüzgan	Bender Hamir			*	
29	Hakiki Evi	992	Isfahan	İsfahan				*
30	Mulla başı konağı	5883	Isfahan	İsfahan				*

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 7: Zend Dönemi'ne Ait Diğer İllerin Yapıları

Sıra	*Yapı Adı*	*Sicil No*	*Yapı Yeri*		*Yapı Çeşitti*			
			İl	*İlçe*	*Kamu*	*Dini*	*Hükümet*	*Saray*
31	Rehnan Hamamı	2013	Isfahan	İsfahan	*			
32	Han Ab-Anbarı	11570	İsfahan	Kaşan	*			
33	Han Hamamı	3627	İsfahan	Kaşan	*			
34	Ameriha Konağı	.....	İsfahan	Kaşan				*
35	İmamzade Mohammad Avsat	1352	İsfahan	Kaşan		*		
36	Mirza Baba Camisi	14182	İsfahan	Dehagan		*		
37	Pude Camii	894	İsfahan	Dehagan		*		
38	Mazaheri Evi	24462	İsfahan	Tiran				*
39	Kirmanşah Camisi	…….	Kirmanşah	Kirmanşah		*		
40	Ağa Şeyh Hadi Celili Camisi	…….	Kirmanşah	Kirmanşah		*		
41	Hac Ali han Zengene Evi	3345	Kum	Kum				*
42	Vekilül Mülk Külliyesi.	2836	Kürdistan	Senendec			*	
43	Darülihsan Camii	375	Kürdistan	Senendec		*		
44	Eminüliskam konağı	5084	Kürdistan	Senendec				*
45	Abbasi Evi	…..	Kürdistan	Senendenc				*

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 8: Zend Dönemi'ne Ait Diğer İllerin Yapıları

Sıra	*Yapı Adı*	*Sicil No*	*Yapı Yeri*		*Yapı Çeşitti*			
			İl	*İlçe*	*Kamu*	*Dini*	*Hükümet*	*Saray*
46	Şeyh Köprüsü	2614	Kürdistan	Senendec	*			
47	Kışlak Köprüsü	1803	Kürdistan	Senendec	*			
48	Mirza Ferecülah Vezir Camisi	2838	Kürdistan	Senendec		*		
49	Hüsrev Abad Camii	2607	Kürdistan	Bicar		*		
50	Ferhat Abad Köprüsü	2647	Kürdistan	Gurve	*			
51	Gâslan Hamamı	2835	Kürdistan	Gurve	*		*	
52	Do Minar Camii	2600	Kürdistan	Sakkız	*			
53	Tacvançi Kervansaray	….	Kürdistan	Sakkız	*			
54	Hac Salih Hamamı	2830	Kürdistan	Sakkız		*		
55	Rengine Camii	4083	Lurestan	Burucird		*		
56	Makerikla Tekkesi	1093	Mazenderan	Babol	*			
57	KelbAli han Hamamı	1179	Merkezi	Zerendiye	*			
58	Mola Bakir Hamamı	25380	Merkezi	Şazend	*			
59	Gülistan Hamamı	25051	Merkezi	Tefriş	*			
60	Abdülgafar han Mecidabad Kervansaray	1290	Merkezi	Save	*			

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 9: Zend Dönemi'ne Ait Diğer İllerin Yapıları

Sıra	*Yapı Adı*	*Sicil No*	*Yapı Yeri*		*Yapı Çeşitti*			
			İl	*İlçe*	*Kamu*	*Dini*	*Hükümet*	*Saray*
61	Abdülgafar han Bağ Şeyh Kervansaray	1185	Merkezi	Save	*			
62	Save Bazarı Camisi	1189	Merkezi	Save		*		
63	Hac Mirza Ab-Anbarı	1191	Merkezi	Save	*			
64	Bağ Şeyh Ab-Anbarı	23002	Merkezi	Save		*		
65	Hacı Melik Bazarı	1180	Merkezi	Save	*			
66	Şeyh Elaüdevle Bazarı	5637	Simnan	Simnan	*			
67	Ebrişemgeran Kervansaray	5634	Simnan	Simnan	*			
68	İmamzade Şah Mohammad Zeyd	5650	Simnan	Simnan		*		
69	Taht- ı Mermer Eyvanı	416	Tahran	Tahran			*	
70	Beni Ameri İmareti	29378	Tahran	Veramin				*
71	Kâhâk Değirmen	13731	Tahran	Tahran	*			
72	Kapalı Çarşı Çaharsuku	1541	Tahran	Tahran	*			
73	Çarşı Pazarı	1540	Tahran	Tahran	*			
74	Mohamadiye Medresesi	2037	Tahran	Tahran	*			
75	Şemsudin Keylan Hamamı	13361	Tahran	Demavend	*			

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 10: Zend Dönemi'ne Ait Diğer İllerin Yapıları

Sıra	Yapı Adı	Sicil No	Yapı Yeri		Yapı Çeşitti			
			İl	İlçe	Kamu	Dini	Hükümet	Saray
76	Nude köy Hamamı	8523	Tahran	Demavend	*			
77	Han Medresesi	1709	Yezd	Yezd	*			
78	Han Çarşı Pazarı Çaharsoku	12342	Yezd	Yezd	*			
79	Han Hamamı	2406	Yezd	Yezd	*			
80	Dvlet Abad Külliyesi	774	Yezd	Yezd			*	
81	Devlet Abad Ab-Anbarı	7767	Yezd	Yezd			*	
82	Gazorgah Hüseyniye	13036	Yezd	Yezd		*		
83	Nakşin Hüseyniye	13698	Yezd	Yezd		*		
84	Cenet Abad Abanbarı	13800	Yezd	Yezd	*			
85	Gülşen Ab-Anbarı	2/2300	Yezd	Yezd	*			
86	Köşk Nev Geleneksel boyatma atölyesi (Renkrezi)	13037	Yezd	Yezd	*			
87	Üstat Rıza Evi	13033	Yezd	Yezd	*			
88	Murevic Vakıf Evi	17895	Yezd	Yezd				*
89	Cafer Han Çarşı pazarı	7789	Yezd	Yezd		*		*
90	Kaşigeri Çarşı pazarı	7794	Yezd	Yezd		*		

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 11: Zend Dönemi'ne Ait Diğer İllerin Yapıları

Sıra	Yapı Adı	Sicil No	Yapı Yeri		Yapı Çeşitti			
			İl	İlçe	Kamu	Dini	Hükümet	Saray
91	Mekki Camii	24347	Yezd	Yezd		*		
92	Hacı Hüseyin Ab-Anbarı	19084	Yezd	Yezd	*			
93	Zarç Hamamı	2506	Yezd	Yezd	*			
94	Kasım Abad Kalesi	7776	Yezd	Yezd			*	
95	Pebce Ali Çarsı pazarı	7788	Yezd	Yezd	*			
96	Hacı Hüseyin Atar Ab-Anbarı	19084	Yezd	Yezd	*			
97	Aziz ağa Azizi Evi	12670	Yezd	Eberkuh				*
98	Hasan han Kalesi	13704	Yezd	Eberkuh			*	
99	Hasan Derbendiyan Evi	13703	Yezd	Ardekan				*
100	Fatma Hairiyan Evi	13792	Yezd	Ardekan				*
101	Kasim Hatefi Evi	13708	Yezd	Ardekan				*
102	Çadek Camii	24345	Yezd	Ardekan		*		
103	Himet Abad Çaparhanesi	21693	Yezd	Aşkezer	*			
104	Ağa Nurmusa Evi	23886	Yezd	Sedug				*
105	Ser Havuz Camii	22127	Yezd	Sedug		*		

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 12: Zend Dönemi Ait Diğer İllerin Yapıların

Sıra	Yapı Adı	Sicil No	Yapı Yeri		Yapı Çeşitti			
			İl	İlçe	Kamu	Dini	Hükümet	Saray
106	Pay potk AbAnbar ve Nemazhanesi	14852	Yezd	Bafg	*			
107	Berkuiye Kulesi	14838	Yezd	Bafg			*	
108	Şitur Kulesi	14839	Yezd	Bafg			*	
109	Kale Hamamı	12658	Yezd	Bafg	*			
110	Camii Hamamı	3615	Yezd	Behabad	*			
111	Hüeyinabad Şefiipur Kallesi	2540	Yezd	Teft			*	
112	Sadri Bağ ve İmaretı	2898	Yezd	Teft				*
113	Tarzcan Hamamı	24752	Yezd	Teft	*			
114	Herat Mohammad Bakiri Kalesi	8554	Yezd	Hatam			*	
115	Sahip Kalesi	24340	Yezd	Hatam			*	
116	Mübareke Kalesi	14841	Yezd	Hatam			*	
117	Meleki Kalesi	24495	Yezd	Hatam			*	
118	Nasrullah Kulesi	20463	Yezd	Hatam			*	
119	Miyan Dehturkan Kulesi	23156	Yezd	Hatam			*	
120	Aliabad Kulesi	23155	Yezd	Hatam			*	

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 13: Zend Dönemi Ait Diğer İllerin Yapıların

Sıra	Yapı Adı	Sicil No	Yapı Yeri		Yapı Çeşitti			
			İl	İlçe	Kamu	Dini	Hükümet	Saray
121	Siyahuiye Kulesi	25350	Yezd	Hatam			*	
122	İdare Kulesi	19920	Yezd	Hatam			*	
123	Akbar Kulam Hüseyin Sabatı	24420	Yezd	Hatam	*			
124	Cafarabad Kalesi	19899	Yezd	Mehriz			*	
125	Şafi Kulesi	23150	Yezd	Mehriz			*	
126	Saryezd Çaparhanesi	17899	Yezd	Mehriz	*			
127	Asyabrig Kulesi	17891	Yezd	Mehriz			*	
128	Harafte Kalesi	14592	Yezd	Mehriz			*	
129	Lavri Kulesi	15143	Yezd	Mehriz			*	
130	Tegar Sencer Ab-Anbarı	14569	Yezd	Mehriz	*			
131	Goştasp Samya Evi	15117	Yezd	Meybod				*
132	Feridun Samya Evi	15104	Yezd	Meybod				*
133	Neduşen Kelanteri Evi	9140	Yezd	Meybod				*
134	Dehanad Ab-Anbar ve Hüseyniyesi	11640	Yezd	Meybod		*		
135	Neduşen Meydadan Ab-Anbarı	12357	Yezd	Meybod	*			
136	Neduşen Numare 3 Kulesi	12363	Yezd	Meybod			*	
137	Sepid Kalesi	2555	Yezd	Meybod			*	

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 1 : Yapıların Coğrafi Dağılımı

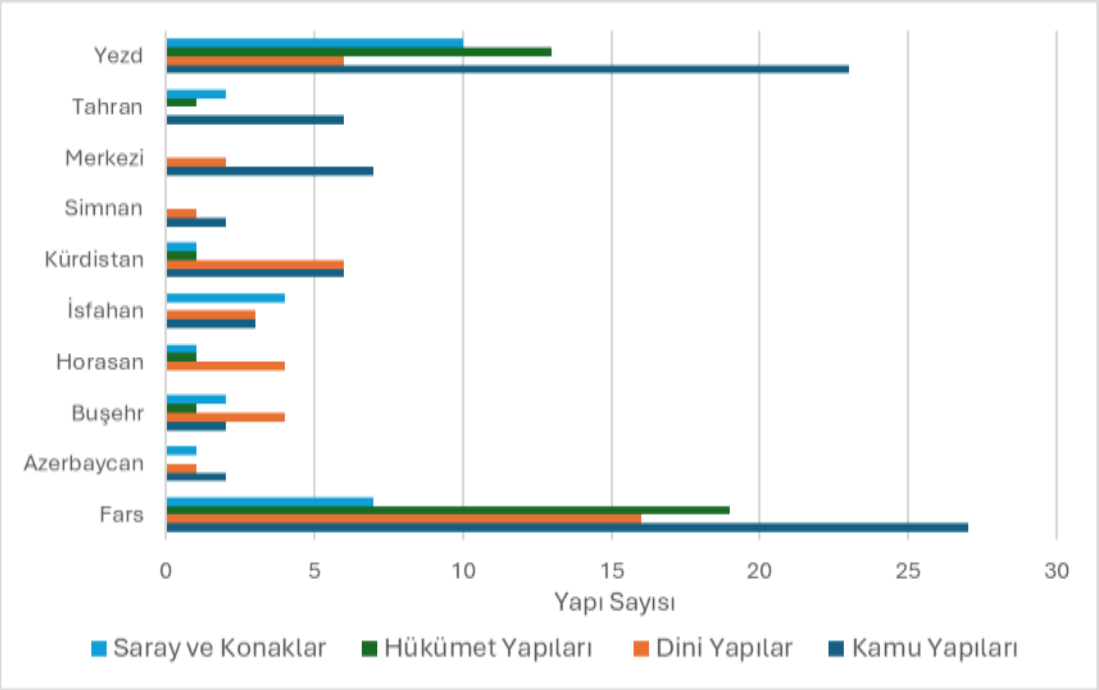

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 2 : Yapıların Coğrafi Dağılımı (%)

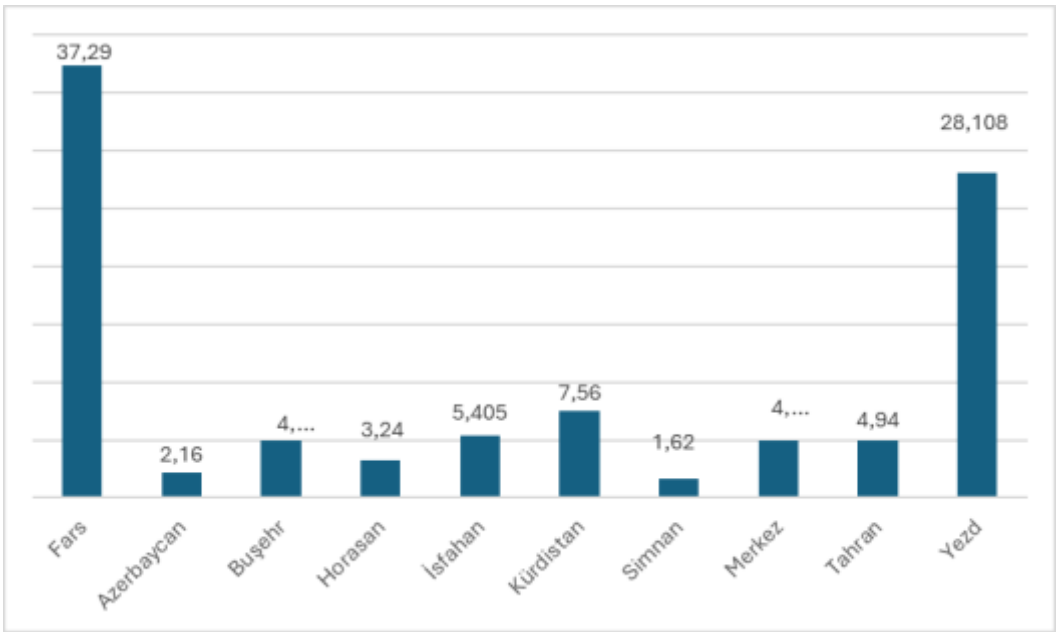

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 3: Kamu Yapılarının Coğrafi Dağılımı (%)

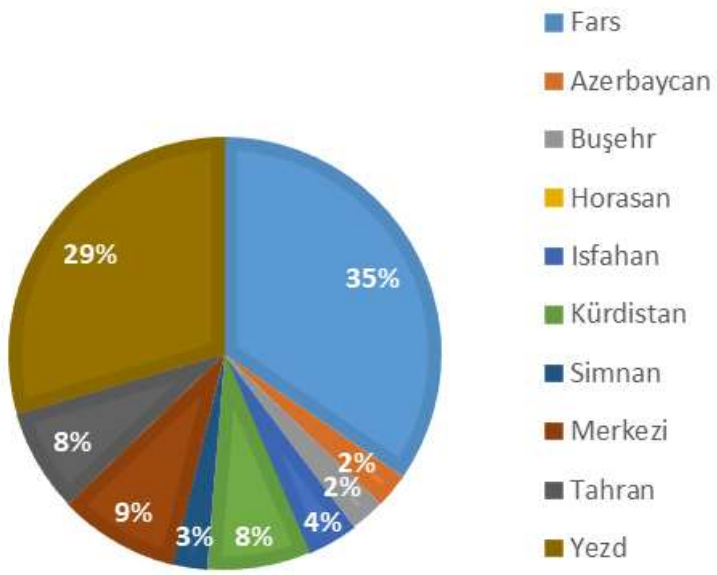

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 4: Dini Yapıların Coğrafi Dağılımı (%)

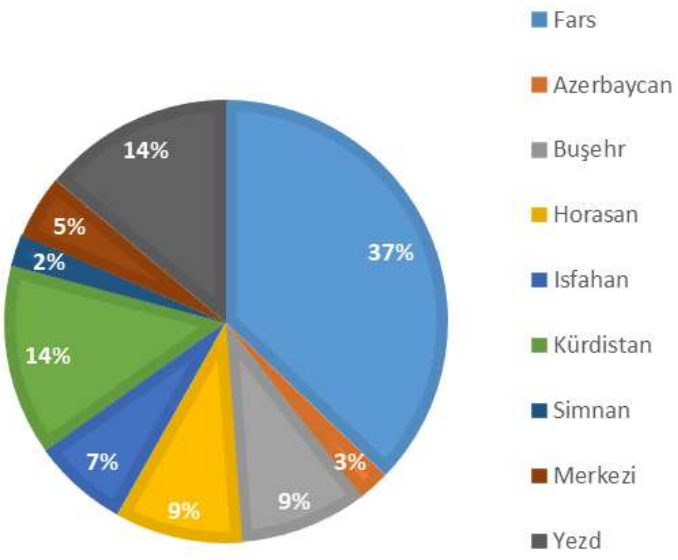

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 5: Hükümet Yapılarının Coğrafi Dağılımı (%)

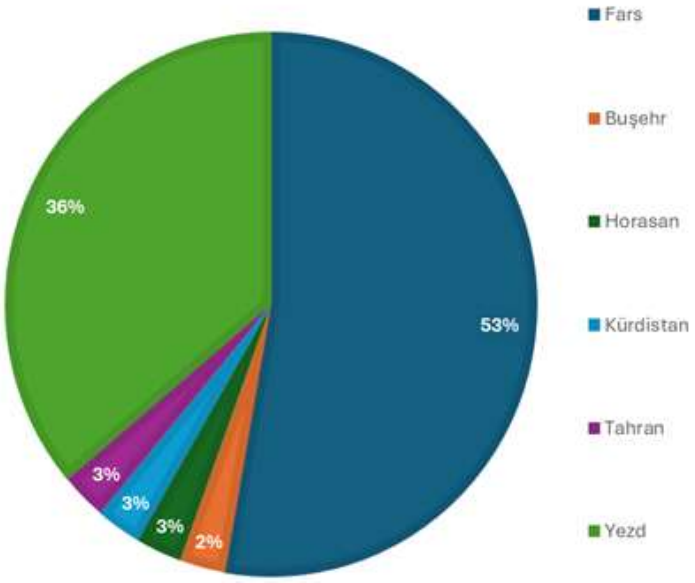

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 6 : Saraylar ve Konakların Dağılımı (%)

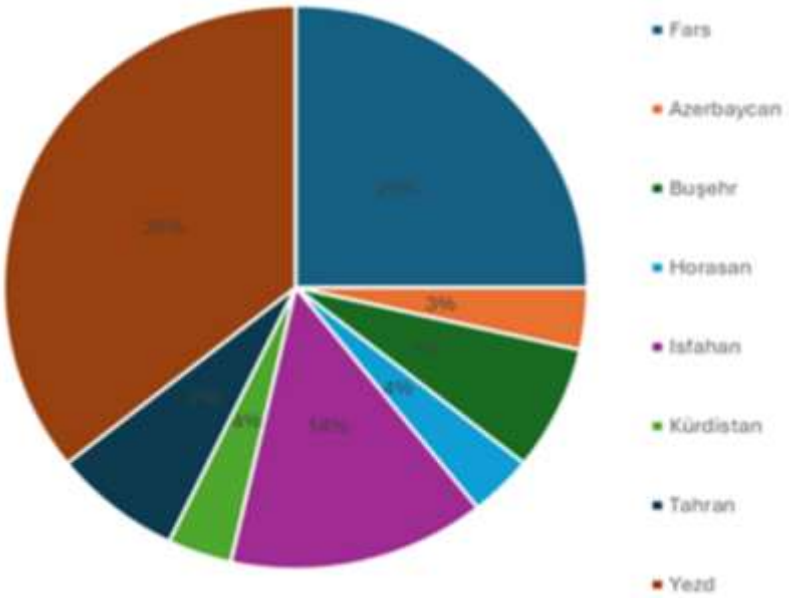

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM
KATALOG

2.1. ŞİRAZ'DAKİ YAPILAR

2.1.1. Katalog no: 1

Yapının Adı: Kerim Han'ın Erği, Erg.

Planlar: 1, 2.

Resimler: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11.

Yer: Belediye (Şahrdari) Meydanı, Zend Sokağı, Şiraz Kenti, Fars İli, İran.

Mimar ve Ustalar: Üstat Cafer Kaşi, Üstat Rahim İsfahani, Naçar Başı ve oğlu Üstat Muhammet Ali Naçar.

Nakkaşlar: Ali Kuli Bey Gürci Nakkaş Başı, Muhammet Sadık ve Muhammet Bakır Nakkaş Başı.

Tarihçesi: 1766-1767 yılları arasında, Şiraz'ın kule ve surlarının inşasından sonra Kerim Han tarafından kraliyet sarayının bir parçası olarak inşa edilmiştir. Ancak, harem bölümü bu yapı içerisinde yer almamaktadır. Günümüze ulaşmamış olan Külah-ı Frengî Köşkü'nün yakınında bir harem binasının bulunmuş olması mümkündür.

Daha sonra, Kaçar Dönemi'nde Şiraz valilerinin ikametgâhı olarak kullanılmıştır.[50] Bu dönemde gerçekleştirilen eklemeler nedeniyle doğu cephesindeki dikdörtgen havuz ortadan kalkmış, batı ve güney eyvanlarındaki taş sütunlar yerine ahşap sütunlar eklenmiştir. Orijinal taş sütunlar ise Tahran'daki Gülistan Sarayı'na taşınmıştır.

Pehlevî Dönemi'nde, Külah-ı Frengî Köşkü yakınlarında bulunan bir okulda muhafaza edilen Zend taş sütunları, daha sonra Erğ'e nakledilmiştir. Ayrıca, güney eyvanına kademeli yükselen yeni bir bölüm eklenmiş ve ahşap sütunlar günümüzde

[50] Mostafavi, **a.g.e.,** s. 58.

güneydoğu arka bahçeye taşınmıştır. Yapının doğu duvarında yer alan Zend Dönemi'ne ait çiniler günümüzde kaybolmuştur.[51]

Rıza Şah Pehlevî zamanında hapishane olarak kullanılan yapı, daha sonra karakol olarak işlev görmüş ve bu süreçte önemli yapısal değişikliklere uğrayarak ciddi tahribata maruz kalmıştır. 1994 yılında gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları kapsamında, yapıya eklenen birçok bina yıkılmıştır. Yapı, 4 Haziran 1972 tarihinde 918 sicil numarasıyla İran Ulusal Anıtlar Listesi'ne tescil edilmiştir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Kent merkezinde konumlanan yapı, Sasani dönemi kale mimarisinden esinlenerek inşa edilmiş olup, aynı zamanda Zend Dönemi mimari karakterini yansıtan unsurlar barındırmaktadır. Erg, yaklaşık 12.800 m²'lik bir alan üzerine dörtgen planlı olarak tasarlanmış ve çevresi 4 metre derinliğinde bir hendekle kuşatılmıştır. Yapının temeli, 3 metre derinliğinde kireçtaşı bloklarından inşa edilmiş olup, taşıyıcı sistemin stabilitesini artırarak yapı yükünü dengeli bir şekilde zemine aktarmaktadır.

Dış duvarlar, alt kısımda 3 metre, üst kotlarda ise 2,8 metre kalınlığa sahip olup, homojen bir strüktürel bütünlük sunmaktadır. Yapının dört köşesinde dairesel planlı ortalama 15 metre yüksekliğinde kuleler yer almaktadır. Üst bölümleri ise 12 metreye ulaşmaktadır. Merkezi avlu dışında, dört köşede taş havuzlarla donatılmış arka avlular bulunmaktadır.

Avlu organizasyonu, simetrik haç planına sahiptir. Yapının ana girişi doğu cephesinde konumlanmış olup, bu bölüm konut fonksiyonu taşımayan tek birimdir. İç avlu, çift katlı revaklarla çevrelenmiştir; birinci ve ikinci katlarda toplam 41 oda bulunmaktadır. Eyvanlar, üç basamaklı bir podyum üzerine oturtulmuştur.

Batı eyvanı, hacimsel olarak daha büyük bir şahnişin içermektedir. Bu bölüm hava sirkülasyonunu sağlamak amacıyla bâdgir (rüzgâr kulesi) ile desteklenmiştir. Yapının diğer bölümleri, simetrik kurgunun sürekliliğini koruyacak şekilde konumlandırılmıştır. Güneydoğu köşesinde bir hamam, güneybatı köşesinde ise gâv çah (su kuyusu ve su temin sistemi) yer almaktadır.

---

[51] Fatma Şefii- Huşeng İsfendyari, **Celvegah-ı Hunar ve Memari dar Kakh-ı Kerim Hani (Erg-i Karim Hani)**, Şiraz, Miras Ferhangi Şiraz, 1384, s. 23.

Avlunun merkezinde, haç planlı bir bahçe ile doğu-batı ekseninde uzanan, 15 fıskiyeli dikdörtgen bir taş havuz bulunmaktadır. Kuzey ve güney cephelerinde, şemsiye formlu taş havuzlar yer almaktadır. Bunlar, su öğelerinin yapısal kompozisyon içerisindeki estetik ve işlevsel rolünü vurgulamaktadır.

Süsleme Özellikleri: Yapının dış cephesi, tuğla süslemelerle zenginleştirilmiştir. Özellikle dört köşe kulesinde, üç sıralı dekoratif düzenleme dikkat çekmektedir. Bu süslemeler arasında üçgen formlar, baklava dilimleri arasına yerleştirilen eşkenar dörtgen motifleri ve zikzak desenleri öne çıkmaktadır. Ayrıca, kuzey ve batı cephelerinin merkezinde büyük ölçekli eşkenar dörtgen tuğla örgüsü göze çarpmaktadır.

Ana girişin üst kısmında, çini panolarla bezenmiş Rüstem'in Beyaz Dev ile mücadelesini betimleyen sahne yer almaktadır. Bu panoda ayrıca iki tutsak iblis, bir leopar, bir geyik, bir tavus kuşu, iki keçi, iki tavşan, bir boğa, üç Avrupai yapı ve bir de kilise figürü işlenmiştir. Günümüzde kaybolmuş olan bu çini süslemeler, geçmişte girişin en önemli dekoratif unsurlarından biri olmuştur.[52] Yapının diğer bölümlerinde de çini süslemeleri bulunmakla birlikte, günümüzde çoğu kaybolmuştur. Doğu cephesinde büyük tuğla çerçeveler yer almakta olup, bunların muhtemelen Kaçar dönemine ait Ziynetü'l-Mülk Konağı'ndaki çini panolar gibi bir yerleşime sahip olduğu düşünülmektedir.[53] Ayrıca, bazı Bursa kemerleri ile köşe noktalarda beyaz, sarı, mavi ve turkuaz renklerde çini süslemeler dikkat çekmektedir.

Taş kabartmalar, yapının süsleme sürecinde önemli bir yer tutmaktadır. Duvarlar ve merdivenlerde, salbekli şemse motifleri ve dörtlü palmet desenleri kullanılmıştır. Kuzey ve güney cephelerindeki havuzların zemininde, özenle işlenmiş şemse desenleri yer almaktadır, ki bu havuzlar biçimsel özgünlükleriyle öne çıkmaktadır. Batı cephesinde, limon mermerinden yapılmış ve yeşil ile kırmızının baskın olduğu gül ve murk desenleriyle bezenmiş duvar süslemeleri dikkat çekicidir. Ayrıca, kuzey eyvanındaki iki taş sütunun çiçek motifleriyle boyanmış olduğu, ancak bu süslemelerin tamamlanmadığı anlaşılmaktadır.

---

[52] Franklin, **a.g.e**., s. 18.
[53] Ali Asedpur, **Bazşenasi Tarh ve Nakş-ı Kaşikarihayı ez Dest Rafte Zile Şarki Erğ-i Kerim Han**, Şiraz, Negare, 1399, s. 15-99.

Yapının sivri kemerleri ve arka bahçe duvarları, kabartma alçı süslemelerle bezenmiştir. Özellikle alçı mukarnas detaylar, önemli bir dekoratif unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. En görkemli mukarnas bezemesi, batı eyvanındaki şahnişin tonozunda yer almaktadır. Odaların üst katlarında ve tavanlarında, altın, lacivert ve yeşil tonlarında işlenmiş duvar resimleri bulunmaktadır. Bu resimler genellikle çiçek ve bitki motiflerini, özellikle gül ve murk, ötücü kuşlar, şemse, servi ağacı ve arabesk desenleri içermektedir.

Orsi pencereleri, ahşap üzerine oyma tekniğiyle süslenmiş olup, kırmızı, sarı, mavi, mor, yeşil ve siyah renklerde camlardan oluşmaktadır. Yapının orijinal dekorasyonunda ayrıca ayna süslemeleri, kapıların üst bölümlerinde hatemkâri (sedef kakma) ve ahşap kakma süslemeleri bulunmaktaydı.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Yapının temeli, taş ve harç karışımıyla sağlamlaştırılmıştır. Üst yapı ise tuğla malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Dört köşe kulesinin kaideleri, büyük ölçekli kireç taşı bloklarından oluşmaktadır. Yapının tüm merdivenleri mermerden yontulmuştur. Zemin kaplamasında iri taş blokları ve kireç harcı kullanılmıştır. Zemin taşlarının her biri farklı atölyelerden temin edilmiştir; bu uygulama, usta işçiliğinin ve bölgesel üretim tekniklerinin çeşitliliğini yansıtan bir imza niteliğindedir.

Şeffaf, limon sarısı tonlarındaki mermerler, özellikle Yezd ve Tebriz bölgelerinden getirilmiştir. Yapı içindeki mermer işçiliğinin yüksek kalitesini göstermektedir. Kapı, pencere ve saçak oluğu detaylarında ahşap malzeme tercih edilmiş, özellikle orsi pencerelerinde ahşap ve renkli camın birlikte kullanımı dikkat çekmektedir.

Süsleme teknikleri açısından, yapıda tek çini tekniği olarak mînâî yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca, kabartma alçı süslemeler, geleneksel Malakâri tekniği uygulanarak iç mekân bezemelerinde önemli bir yer tutmaktadır.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Külah Frengi, Divanhane, Muhteşem Konağı, Vekil Bazarı.

Güncel Durumu: Yapı, günümüzde tarihi bir anıt olarak korunmakla birlikte ziyarete açıktır.

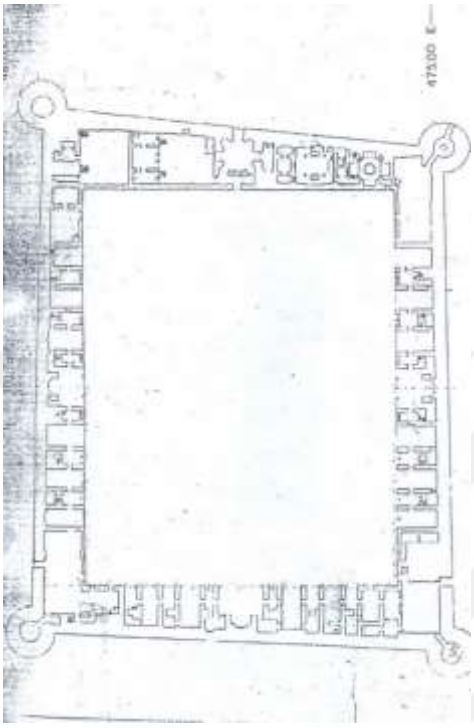

Plan 2: Erg Yapısının Plan

Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşiv

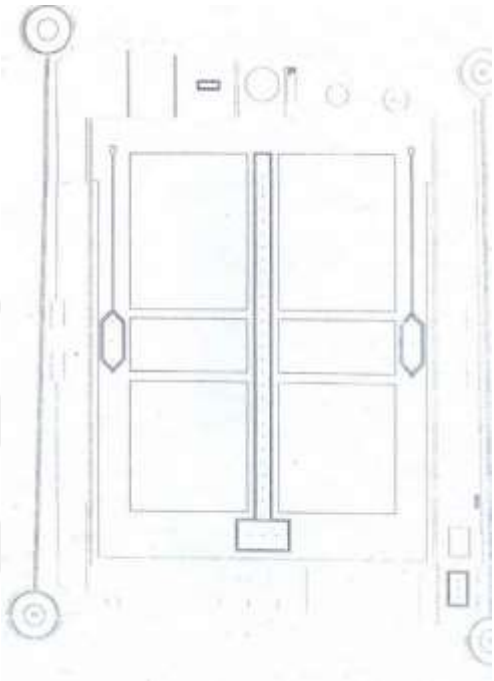

Plan 1: Erg'in Bahçe ve Havuzların Planı

Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 1: Erg Yapısının Görünüşü

Kaynakça: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 2: Erg'in Badğir'i ve Şahnişinler

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 4: Erg'in Taç Kapısındaki Çini

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 3: Erg Kulesindeki Tuğla Üzere Süslemeleri

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 6: Erg'in Güney Dış Cephesinin Orsi Penceresi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 5: Erg'in Güney İç Cephesinin Orsi Penceresi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 7: Erg'in Duvar Resimleri; Bir Çeşit Salbekli Şemse Motifi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 8: Erg'in Şahnişin Mukarnasları ve Duvarındaki Yağlı Boya Süslemeleri

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

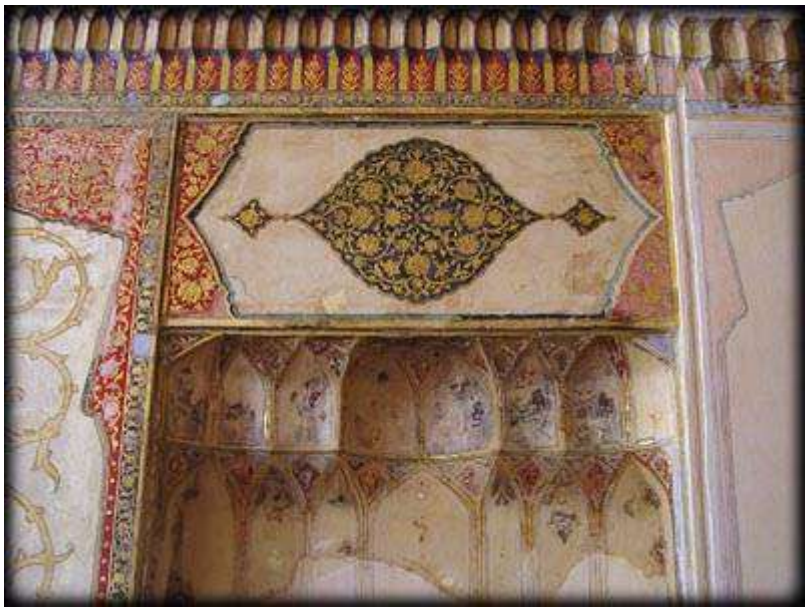

Resim 9: Erg'deki Duvar Resmi; Salbeksiz Şemse Motifi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 10: Erg'deki Taş Kabartma; Salbeksiz Şemse Motifi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 11: Erg'deki Taş Kabartma Motifi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

2.1.2. Katalog no: 2

Yapının Adı: Erg Hamamı.

Planlar: 3.

Resimler: 12, 13,14,15,16.

Yer: Belediye (Şahrdari) Meydanı, Zend Sokağı, Şiraz Kenti, Fars İli, İran.

Mimar ve Ustalar: Kerim Han Erg'inin aynı mimar, usta ve ressamları.

Tarihçesi: Erg Kalesi ile eş zamanlı olarak inşa edilen hamam, yapının güneydoğu köşesinde konumlanmaktadır. Hamamın kadınlar tarafından kullanılıp kullanılmadığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Erg binasının bir parçası olması nedeniyle, İran anıtlar listesinde aynı sicil numarasıyla kayıt altına alınmıştır[54].

Plan ve Mimari Özellikleri: Hamam, camekân (serbine), ılıklık, sıcaklık, hazine ve külhan olmak üzere beş ana bölümden oluşmaktadır. Ilıklık bölümünde dört platform yer almakta olup, bu alanlar oturma, yemek yeme, çay demleme ve nargile içme gibi çeşitli amaçlarla kullanılmıştır. Platform kaidelerinde, ayakkabı ve kıyafetlerin konulması için küçük pencere çıkıntıları tasarlanmıştır.

Ilıklık bölümünde, temizlik amaçlı kullanılan taş bir havuz ve bir fıskiye bulunmaktadır. Sıcaklık bölümüne geçiş, uygun eğimli bir koridor aracılığıyla sağlanmaktadır. Bu eğim, vücudun sıcak-soğuk geçişlerine uyumunu kolaylaştıracak şekilde düzenlenmiştir.

Sıcaklık bölümü, dört taş sütun ve tek fıskiyeli dikdörtgen bir havuz ile karakterize edilmektedir. Hazine bölümü, sıcaklık bölümünün devamında yer almakta; sıcak, soğuk ve ılık olmak üzere üç alt birime ayrılmaktadır. Sıcak su bölümünde büyük bir bakır kazan bulunmakta ve bu kazanın altında hamamın külhanı yer almaktadır. Ayrıca, yapının kale niteliği taşıması sebebiyle, hamamın güney duvarına bitişik olarak kule muhafızları için odalar inşa edilmiştir.

[54] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Şiraz, Dosya 918.

Süsleme Özellikleri: Hamamın süsleme unsurları arasında geometrik, bitkisel ve hayvan figürleri öne çıkmaktadır. Özellikle kalker taş işçiliği, yapının dikkat çeken estetik unsurlarındandır. Ana duvar resminde, çiçek bahçesinde otlayan iki ceylan tasviri yer almakta olup, bu sahnede "gül ve murk" motifleri çeşitli kompozisyonlarda tekrarlanmaktadır. Süslemeler arasında simetri önemli bir unsur olarak değerlendirilmiş ve motifler birbirlerinin karşısına dengeli bir biçimde yerleştirilmiştir.

Kemerlerin yan bölümleri, çizgili üçgenler ve eşkenar dörtgenlerle bezenmiştir. Çiçek motifleri arasında rozet gülü ve yıldız çiçeği öne çıkmaktadır. Ayrıca sıcaklık bölümündeki halı ve kilim desenlerinde kullanılan şemse, şal deseni, yıldız, arabesk ve çeşitli geometrik motifler, duvar resimlerinde de kendini göstermektedir. Duvar süslemelerinde siyah ve hardal, baskın renklerdir.

Sıcaklık bölümündeki sütunlar, sarmal gövde formunda, mukarnaslı başlıklar ve lotus çiçeği motifli kaidelerle süslenmiştir.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Hamamın yapısal dayanıklılığını artırmak amacıyla orta avlunun seviyesi birkaç basamak aşağıda konumlandırılmıştır. Yapının inşasında temel malzeme olarak kireç, alçı, kil toprağı, kum, kül ve ince kamış içeren harç kullanılmıştır. Duvarların kaplanmasında ise kireç esas alınmıştır.

Ilıklık bölümünün zemin kaplamasında yüksek kaliteli limon renginde mermer kullanılmıştır. Aynı malzeme, bu bölümdeki platformlar, kaideler ve havuzlarda da tercih edilmiştir. Sıcaklık bölümünde ise zemin kaplaması, platform kaideleri ve sütunlarda mermer kullanılmıştır. Ayrıca, alçı kabartmalarında malakâri tekniği uygulandığı görülmektedir.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Erg, Külah Frengi, Divanhane, Muhteşem Konağı, Vekil Bazarı.

Güncel Kullanımı: Yapı, günümüzde tarihi bir anıt olarak korunmakta olup, ziyarete açıktır.

Plan 3: Erg Hamamı'nın Planı

Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 12: Erg Hamamı'nın Ilıklık Bölümü

Kaynak: Yazar tarafından çekilmişti

Resim 13: Erg Hamamı'nın Ilıklık Bölümündeki Alçı Süslemeleri

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 14: Erg Hamamı'nın Ilıklık Bölümündeki Alçı Süslemeleri

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

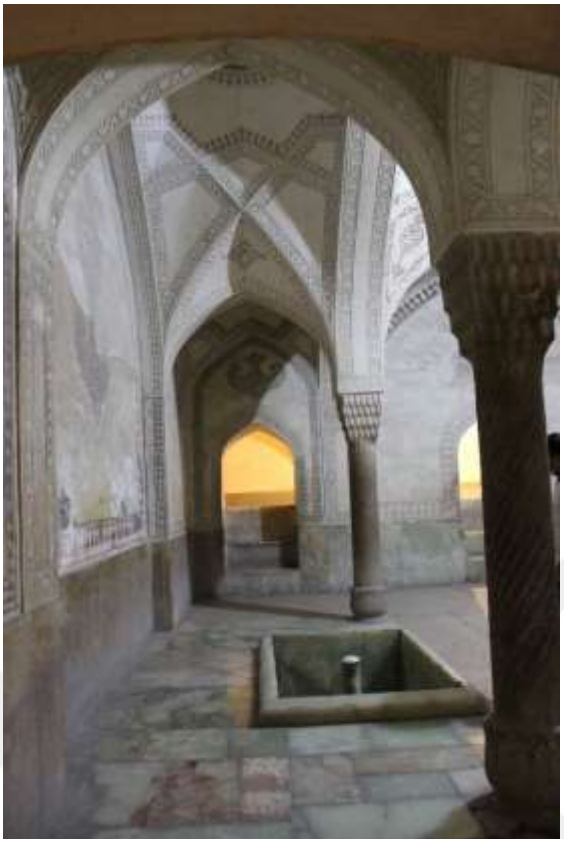

Resim 15: Erg Hamamı'nın Sıcaklık Bölümü

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 16: Erg Hamamı'nın Sıcaklık Bölümünün Alçı Süslemeleri

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

2.1.3. Katalog no: 3

Yapının Adı: Divanhane. Divanhane İmareti.

Planlar: 4.

Resimler: 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28.

Yer: Kerim Han Erğin Mahallesi, Şapur (22 Bahman) Sokağı, Şiraz Kenti, Fars İli, İran

Mimar ve Ustalar: Bilinmiyor.

Tarihçesi: Yapı, 1766-1774 yılları arasında Erg'in talimatıyla hükümet bakanlığı olarak inşa edilmiştir. Kaçarlar Dönemi'nde Hint-Avrupa posta ve telgraf merkezi olarak kullanılmış, ancak zamanla küçülerek yalnızca imaret bölümü ve avlusu günümüze ulaşmıştır. Yapının bir kısmı yıkılarak yerine şehrin merkez bankası inşa edilmiş; avlu ve bahçesinin bir bölümü ise Şiraz Telekomünikasyon Dairesi'ne tahsis edilmiştir. 1970 yılında İran Anıtlar Listesi'ne, 914 sicil numarasıyla tescil edilerek koruma altına alınmıştır.[55]

Plan ve Mimari Özellikleri: Toplam 840 m² alan üzerine kurulu yapı, yüksek çatılı ve iki sütunlu büyük bir eyvana sahiptir. Eyvanın her iki yanında üç kapılı odalar ile diğer mekânlar yer almaktadır. Yapı iki katlı olup, ikinci kata koridorlardaki merdivenlerden ulaşılmaktadır. Alt katta dört haberleşme koridoru bulunurken, üst kattaki odalar dört bağımsız bölüme ayrılmıştır. Genel olarak kemerli bir mimariye sahip olmakla birlikte, eyvanın kemeri II. Pehlevî dönemi restorasyonu sırasında kapatılarak yerine ahşap tavan eklenmiştir. Üst kattaki odalarda çapraz tonozlar, sivri kemerler ve pandantif geçişli kubbeler dikkat çekmektedir. Ayrıca, tavanda yer alan mazgal tipi havalandırma pencereleri, iç mekân hava dolaşımını sağlamak amacıyla tasarlanmıştır. Yapının avlusunda, simetrik olarak yerleştirilmiş iki büyük dikdörtgen havuz bulunmaktadır.

Süsleme Özellikleri: Yapı, resmi kullanım amacıyla tasarlandığından zengin süslemelere sahiptir. Bezemeler arasında mukarnas düzenlemeleri, duvar resimleri ve arabesk kompozisyonlar öne çıkmaktadır. Özellikle gül ve murk motifleri, stilize

[55] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Şiraz, Dosya 914 ve 918.

edilmiş ağaç formları, kuş figürleri ve arabesk desenler süsleme repertuarının karakteristik unsurlarını oluşturmaktadır. Franklin'in aktardığına göre, bir duvar resminde Kerim Han ve oğlu Ebülfath Han ikonografik bir sahne içerisinde tasvir edilmiştir.[56] Niebuhr'un verdiği bilgilere göre ise yapının duvarlarında, ayna mozaikleri ve on adet yağlı boya tablo yer almıştır.[57]

Arabesk süslemeler, kemerlerde, silmelerde ve raflarda yoğun bir şekilde kullanılmış olup, özellikle altın yaldız uygulamaları dikkat çekmektedir. Günümüze ulaşan sütun kaidelerinde hardal tonlarında kırmızı çiçek motifleri görülmektedir. Mukarnaslar ve duvar resimlerinin yanı sıra, taş kabartmalar da yapının bezeme işlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Kabartma kompozisyonlarında şemse, atmaca, zincire vurulmuş iki aslan figürü ve Rüstem ile Aşkbus'un savaş sahnesi ikonografik anlatımla betimlenmiştir. Bu kabartmalar, iki sütunlu eyvan kaidesine işlenerek yapının anıtsal kimliğini pekiştirmiştir.

Siyah mermerden yapılan şömine çerçeveleri, Ahameniş Dönemi'nden esinlenen stilize nilüfer motifleriyle bezenmiştir. Yapının ana cephesinde ise zikzak ve eşkenar dörtgen motifleriyle örülmüş tuğla örgüsü göze çarpmaktadır. Tarihî fotoğraflarda çini süslemeler açıkça gözlemlenebilmesine rağmen, günümüzde yapının kuzey cephesinde yalnızca kemer köşelikleri içerisinde yeşil, lacivert ve kırmızı tonlarında stilize çiçek motifleri korunabilmiştir.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Yapının temeli kalker taşı üzerine inşa edilmitir. Duvarları 21×14,5 cm ölçülerinde, "Nizami" olarak adlandırılan tuğlalar ve kireç harcıyla örülmüştür. Mekânların zemin ve duvar kaplamalarında malzeme çeşitliliği göze çarpmaktadır; eyvan ve odaların etek kısımlarında yüksek kaliteli limon mermeri tercih edilirken, geniş ölçekte Gendomek mermer taşı kullanılmıştır. Yapının strüktürel elemanları arasında ahşap da önemli bir yer tutmaktadır, ki pencere, kapı, saçak ve sütunlar ahşap malzeme ile imal edilmiştir. Diğer yandan, orsi tipi ahşap pencerelerde renkli camlar kullanılarak ışık geçirgenliği ve estetik bütünlük sağlanmıştır.

[56] Franklin, **a.g.e**., s. 19.
[57] Niburhr, **a.g.e**., s. 157.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Muhteşem Konağı, Erg, Vekil Bazarı.

Güncel Kullanımı: Günümüzde koruma altında bulunan bir anıt yapı olarak değerlendirilmektedir.

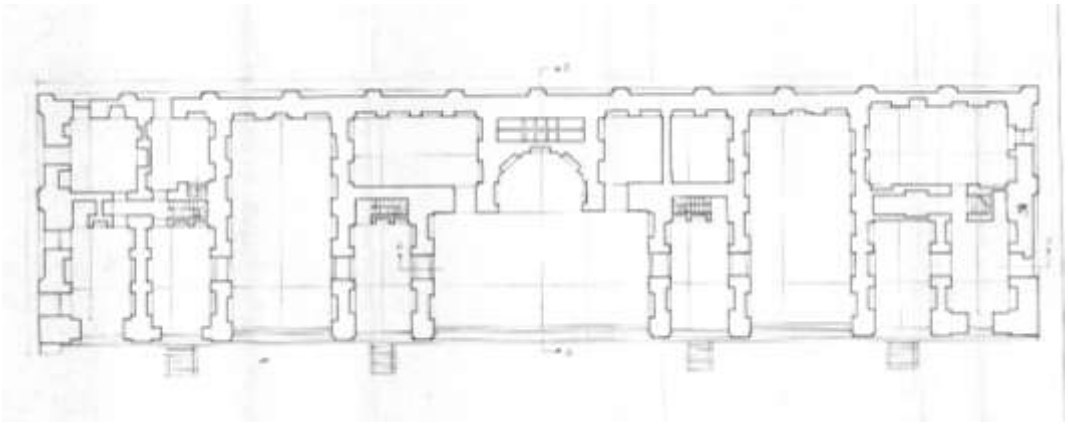

Plan 4: Divanhane Planı

Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi

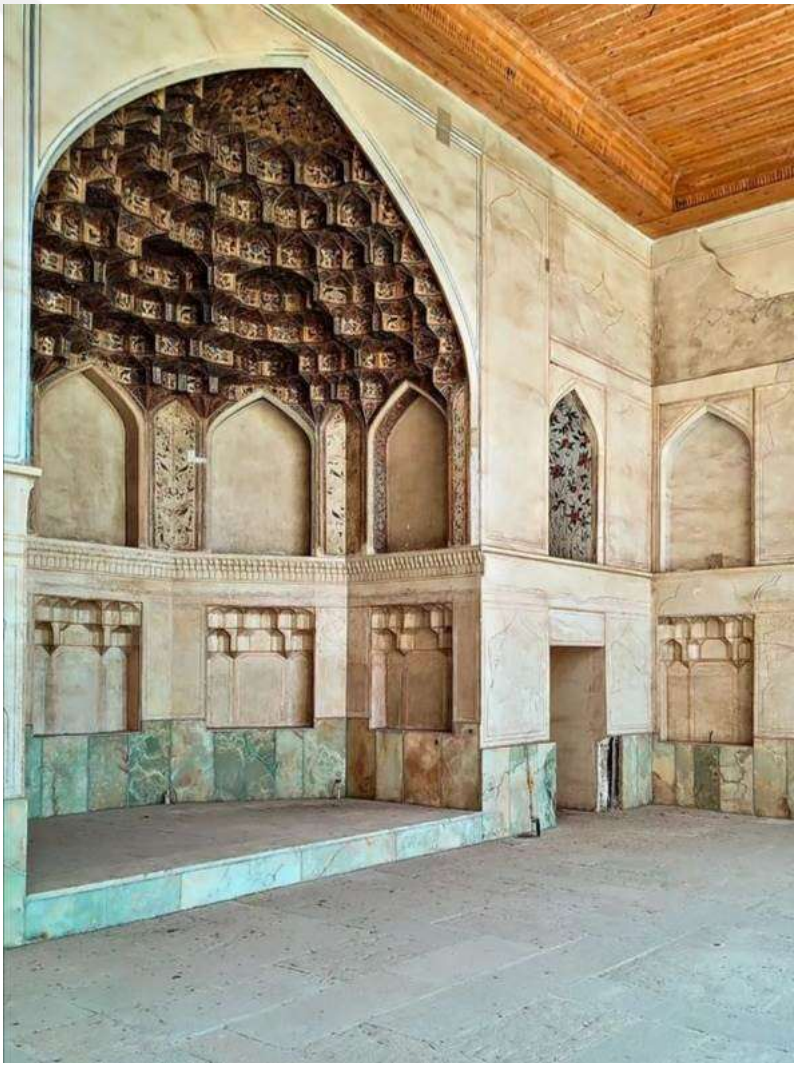

Resim 17: Divanhane'nin Şahnişin Alanı

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 18: Divanhane'nin Şahnişinin Orsi Penceresi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

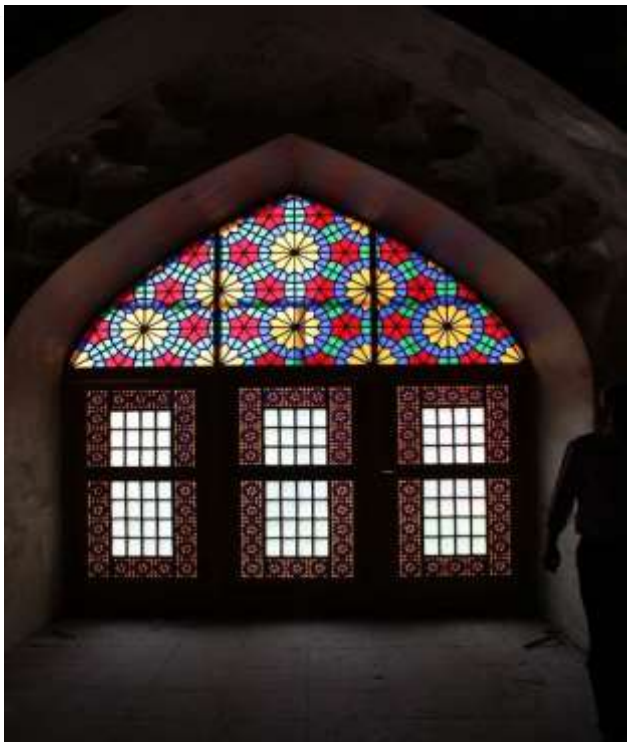

Resim 19: Divanhane Yapısının İkinci Kattaki Üç Bölümlü Orsi Penceresi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 20: Divanhane Yapısının İkinci Katta Vitray Penceresi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 21: Divanhane Yapının Gül ve Murk Motifli Duvar Resmi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 22: Divanhane'deki Büyüyen Ağaçta Öten Kuşların Duvar Motifi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 23: Divanhane'deki Gül ve Murk Motifi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmişti*r*

Resim 24: Divanhane'deki Mukarnas Süslemeleri

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 25: Divanhane'deki Taş Kabartma Üzere Rüstem Motifi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 26: Divanhane'deki Taş Kabartma Süslemeleri

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 27: Divanhane'nin Tuğla ve Ahşap Süslemeleri

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 28: Divanhane'nin Çatısındaki Havalandırma ve Işıklandırma Sistemi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

2.1.4. Katalog no: 4

Yapının Adı: Külah Frengi, Külah Frengi Köşkü, İmaret-i Külah Frengi, Pers Müzesi, Şehzade Bahçesi, Nazar Bahçesi, Kerim Han Türbesi.

Planlar: 5, 6, 7.

Resimler: 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43.

Yer: Belediye (Şahrdari) Meydanı, Zend Sokağı, Şiraz Kenti, Fars İli, İran.

Mimar ve Ustalar: Bilinmiyor, ancak nakkaşlar; Ağa Sadık, Mirza Baba Nakkaş'tır.

Tarihçesi: 1767 yılında inşa edilen yapı, Nazar Bahçesi (Şehzade Bahçesi) içerisinde konumlanmaktadır. Külah-ı Frengi Köşkü, Zend hükümdarı Kerim Han zamanında resmi davetler düzenlemek ve yabancı elçileri ağırlamak amacıyla inşa edilmiştir. Kerim Han'ın cenazesi de başlangıçta bu yapıya defnedilmiş, ancak naaşı zaman içerisinde iki kez mezarından çıkarılmıştır. İlk olarak, Kaçar hükümdarı Ağa Muhammed Han tarafından Kerim Han'ı küçük düşürmek amacıyla Gülistan Sarayı'na nakledilmiş, daha sonra Pehlevî Şah'ı Rıza döneminde, Kerim Han'ı onurlandırmak amacıyla tekrar Külah-ı Frengi Köşkü'ne taşınmıştır.[58]

Bahçe ve köşklerinin genişletilme süreci Kaçarlar Dönemi'nde de devam etmiş olup, bu dönemde Ayna Köşkü ve Hurşit Sarayı komplekse eklenmiştir. Kerim Han döneminde Nazar Bahçesi, üç ana giriş kapısına sahipti: Kuzeydoğudaki giriş Tophane Meydanı'na, kuzeybatıdaki giriş Divanhane'ye, güneydeki giriş ise doğrudan Erg Kalesi'ne açılmaktaydı. Yapı, mükemmel bir simetri prensibiyle tasarlanmış; dört büyük havuz ile peyzaj düzenlemesi tamamlanmıştır. Günümüzde, bahçenin doğu kesiminde Atik Cami'ne ait bir Sangab (taş su haznesi) bulunmaktadır.

Yapının duvar resimlerinin restorasyonu 1935-1936 yıllarında başlatılmış olup, bu süreçte yapının işlevi değiştirilerek, Pers Müzesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1937 yılından itibaren Pars Müzesi olarak hizmet veren yapı, Nisan 2003'te büyük bir soyguna sahne olmuş ve 548 sicil numaralı, kûfî yazı üslubuyla

[58] Firset Şîrâzî, **Asar-ı Acem,** Düz. M. Restgar Fesaii, Cilt 2, Tahran, Emir Kebir, 1377, s. 831.

yazılmış en eski Kur'an el yazması çalınmıştır.[59] Söz konusu el yazmasının bazı sayfalarının daha sonra Paris ve Abu Dabi Louvre Müzesi, New York Metropolitan Müzesi ve Doha İslâm Eserleri Müzesi koleksiyonlarında yer aldığı tespit edilmiştir. Müze, güvenlik sistemlerinin yenilenmesi amacıyla iki buçuk yıl boyunca ziyarete kapalı kalmıştır.[60]

Plan ve Mimari Özellikler: Külah-ı Frengi Köşkü, sekizgen olup, eşkenar değildir (atlamalı olarak dört kenar uzun, dört kenar kısa). Bir bahçenin merkezinde 1,2 metre yüksekliğinde platform üzerine inşa edilmiş, iki katlı bir yapıdır. Yapının dört kenarı 10 metre, diğer dört kenarı ise 5 metre uzunluğunda olup, toplam yüksekliği 12 metreyi bulmaktadır.

Yapının merkezi kubbe sistemi, dört şahnişin (çıkmalı mimari öğeler) ile bu şahnişinler arasında konumlanan dört odadan oluşmaktadır. Kerim Han'ın türbesi doğu şahnişininde yer almaktadır ve mezarın üzerindeki duvara ünlü kılıcı asılmıştır. Köşkün giriş kapıları daha küçük açılarla düzenlenmiştir ve dört basamaklı bir bağlantı sistemiyle iç mekâna açılmaktadır.

Yapının batı cephesinde konumlanan bir merdivenle ikinci kata ulaşım sağlanmaktadır. İç mekânın merkezinde sekizgen planlı ve tek fıskiyeli bir havuz bulunmaktadır. Sivri kemerler, yapının önemli bir mimari karakteristiğini oluştururken, kubbelerde detaylı mukarnas süslemeler dikkat çekmektedir.

Süsleme Özellikleri: Yapının mimari özellikleri, zengin bezeme unsurlarıyla adeta bir sanat müzesini andırmaktadır. Bu bağlamda, yapıyı süsleyen duvar resimleri, çiniler ve taş kabartmalar gibi detaylar, hem simetrik bir düzen içinde tekrarlanarak hem de estetik bir bütünlük oluşturarak dikkat çekmektedir. Özellikle dış cephedeki çini süslemeler, yapının görsel kimliğini ön plana çıkaran en önemli unsurlardan biridir. Saçak altlarının tamamen çinilerle kaplanmış olması, yapının ihtişamını artıran bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Dış cephedeki kemerlerde, Hz. Süleyman'ın tahtında otururken yanında Saba Melike'si ve av sahnesinin tasvir edildiği motifler, dönemin sanatsal ve kültürel zenginliğini yansıtmaktadır.

[59] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Şiraz, Dosya 244.
[60] Morteza Kerimi Niya, "Nüsha Şinasi Musahıf-ı Kurani", **Ayne-yi Pejuhış** 4, Mehr ve Aban 1399, s. 111-177.

Çini süslemelerinde sıklıkla kullanılan gül ve murk, vazolar, çiçek açmış bahar dalları ve kuş figürleri, doğal unsurların sanatsal bir yorumu olarak değerlendirilebilir. Renk paletinde ise turkuaz, mavi, yeşil, pembe ve sarı gibi canlı renklerin hakimiyeti, yapının görsel dinamizmini artırmaktadır. Çini kitabelerinde ise beyaz yazıtların mavi zemin üzerine yerleştirilmesi ve arabesk motiflerle bezenmesi hem yazınsal hem de görsel bir uyum sağlamaktadır.

İç mekân süslemelerinde ise duvar resimleri ön plana çıkmaktadır. Bu resimler, mukarnas dizilerinden başlayarak tavanı kaplayacak şekilde devam etmekte ve gül ve murk, büyüyen ağaçlar ve ötücü kuşlar gibi motiflerle zenginleştirilmektedir. Altın, kırmızı ve yeşil renklerin yoğun kullanımı, iç mekânın ihtişamını ve görsel etkisini artırmaktadır. Ayrıca, yapıda Ağa Sadık'a ait on bir adet tuval resmi bulunmaktadır. Bu eserler arasında Nargile içen Kerim Han, Rakkas Kız (iki farklı sahne), Şiraz'da dolaşan Zend kadınları, Pir-i Mogan ve Tersa'nın kızı, Aziz Mısır ve Hz. Yusuf, Hz. Yusuf'un meclisi, Karnal Savaşı, Şah İsmail ile Sultan Selim arasındaki savaş, Sâdî-i Şîrâzî'nin Atabek'in kızı ve oğluna öğüt verdiği sahne, Narenc ve Toranc tasvirleri gibi çeşitli sahneler ve portreler yer almaktadır. Bu eserler, dönemin sosyal, kültürel ve tarihsel dinamiklerini yansıtan önemli sanatsal belgeler olarak değerlendirilebilir. Yapının duvar eteklerinde ve merdivenlerinde kullanılan salbekli şemse motifli taş kabartmalar hem yapısal hem de dekoratif bir işlev üstlenmektedir. Hurşit Sarayı'na ait taş kabartmalar ise bahçe alanında konumlandırılmış olup, İran mitolojisinin önemli kahramanlarını tasvir etmektedir. Bu kabartmalar, mitolojik unsurların mimariye entegrasyonunu gösteren önemli örnekler arasında yer almaktadır.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Yapının malzeme ve teknik özellikleri, dönemin mimari ve inşaat teknolojisinin inceliklerini yansıtmaktadır. Yapının temeli ve etek kısmı, sağlamlık ve dayanıklılık sağlamak amacıyla taş malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Dış cephede Gendomek mermeri kullanılırken, iç kaidelerde limon mermerine yer verilmiştir. Yapının etek kısmı, havuz taşları ve iç merdivenler, tek parça mermerden oluşmasıyla dikkat çekmekte ve bu durum, yapının mimari detaylarına gösterilen özeni ortaya koymaktadır. Yapının ana gövdesi, tuğla ve alçı malzemeleri kullanılarak inşa edilmiştir. Tuğla, yapının taşıyıcı sisteminde

kullanılırken, alçı hem yapısal bir malzeme olarak hem de dekoratif amaçlı kullanılmıştır. Özellikle duvar resimlerinin arka planında alçı harcı kullanılması, resimlerin daha canlı ve etkileyici bir şekilde öne çıkmasını sağlamıştır. Alçının bu şekilde kullanımı, yapının iç mekânına derinlik ve zenginlik katmaktadır. Ayrıca, yapının pencerelerinde (orsi) vitray tekniği kullanılmıştır. Vitray, hem doğal ışığın iç mekâna kontrollü bir şekilde girmesini sağlamakta hem de renkli camların yarattığı etkileyici görsel atmosferle mekânın estetik değerini artırmaktadır.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Kerim Han'ın Ergi, Vekil Hamamı, Vekil Bazarı, Şehit Destgayp Kütüphanesi.

Güncel Kullanım: Pers Müzesi.

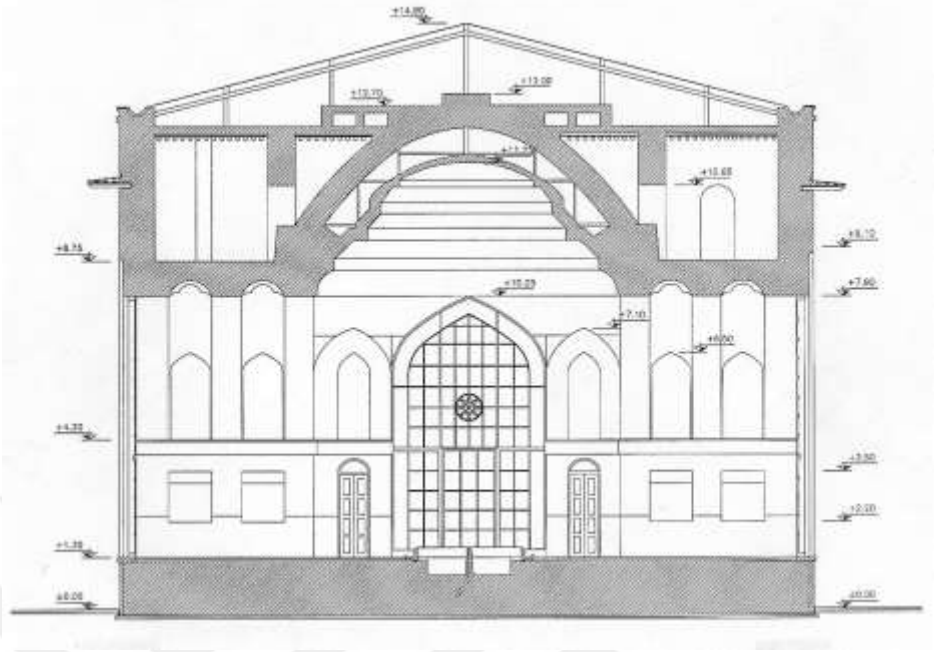

Plan 5: Külah Frengi'nin Planı

Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi

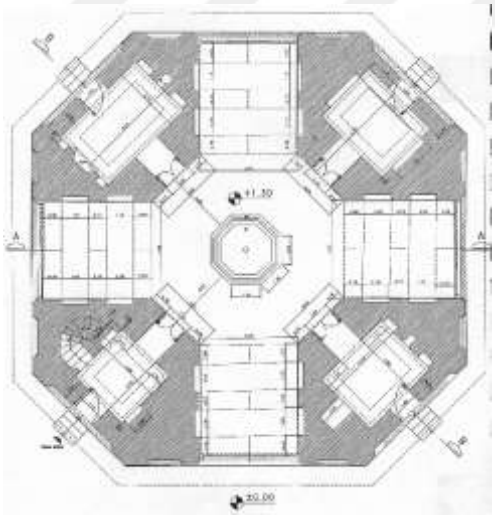

Plan 7: Külah Frengi'nin Birinci Kat Planı

Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi

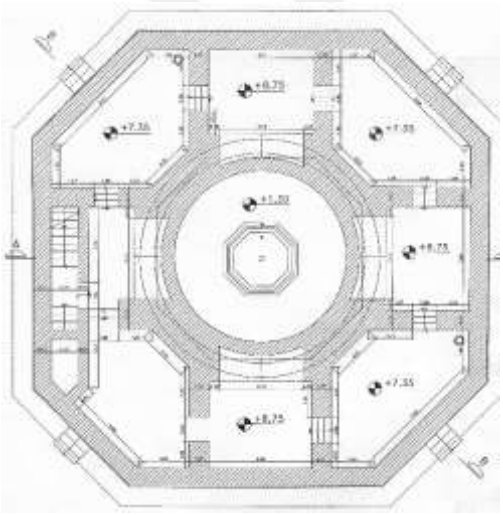

Plan 6: Külah Frengi'nin İkinci Kat Planı

Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 29: Külah Frengi'nin Dış Görünümü

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 30: Külah Frengi'nin İç Görüntüsü

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 31: Külah Frengi'nin Tavan Mukarnas Süslemeleri

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

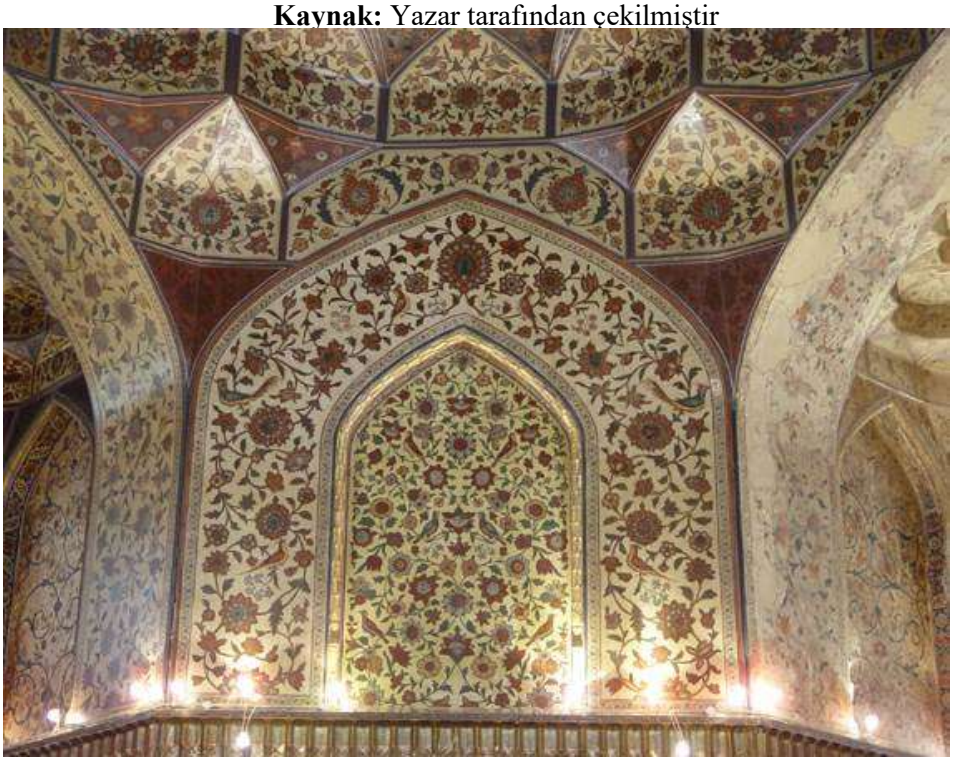

Resim 32: Külah Frengi'nin Duvar Resimleri

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 33: Külah Frengi'nin Gül ve Murk Motifleri

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 34: Külah Frengi'de Rakkas Yapan Kadın İkonografisi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 35: Külah Frengi'de İkinci Rakkas Yapan Kadın İkonografisi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 36:Külah Frengi'de Saki Kadın İkonografisi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

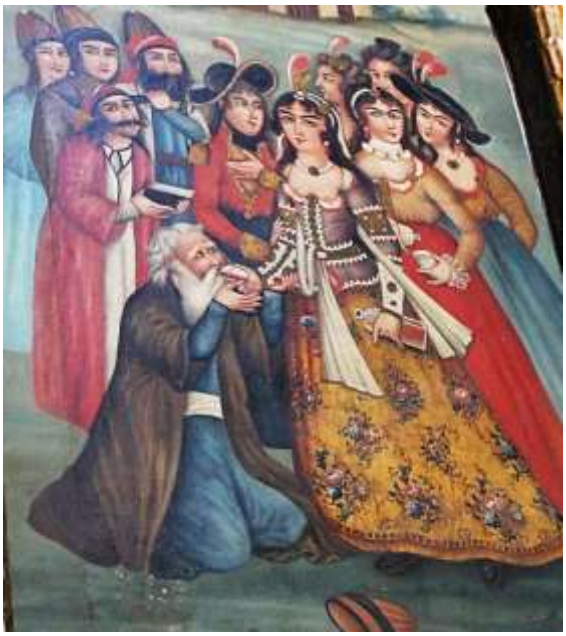

Resim 37: Külah Frengi'de Şeyh Sana İkonografisi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 38: Külah Frengi'de Hz. Yusuf ve Züleyha İkonografisi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 39: Külah Frengi'de Çaldıran Savaşı

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

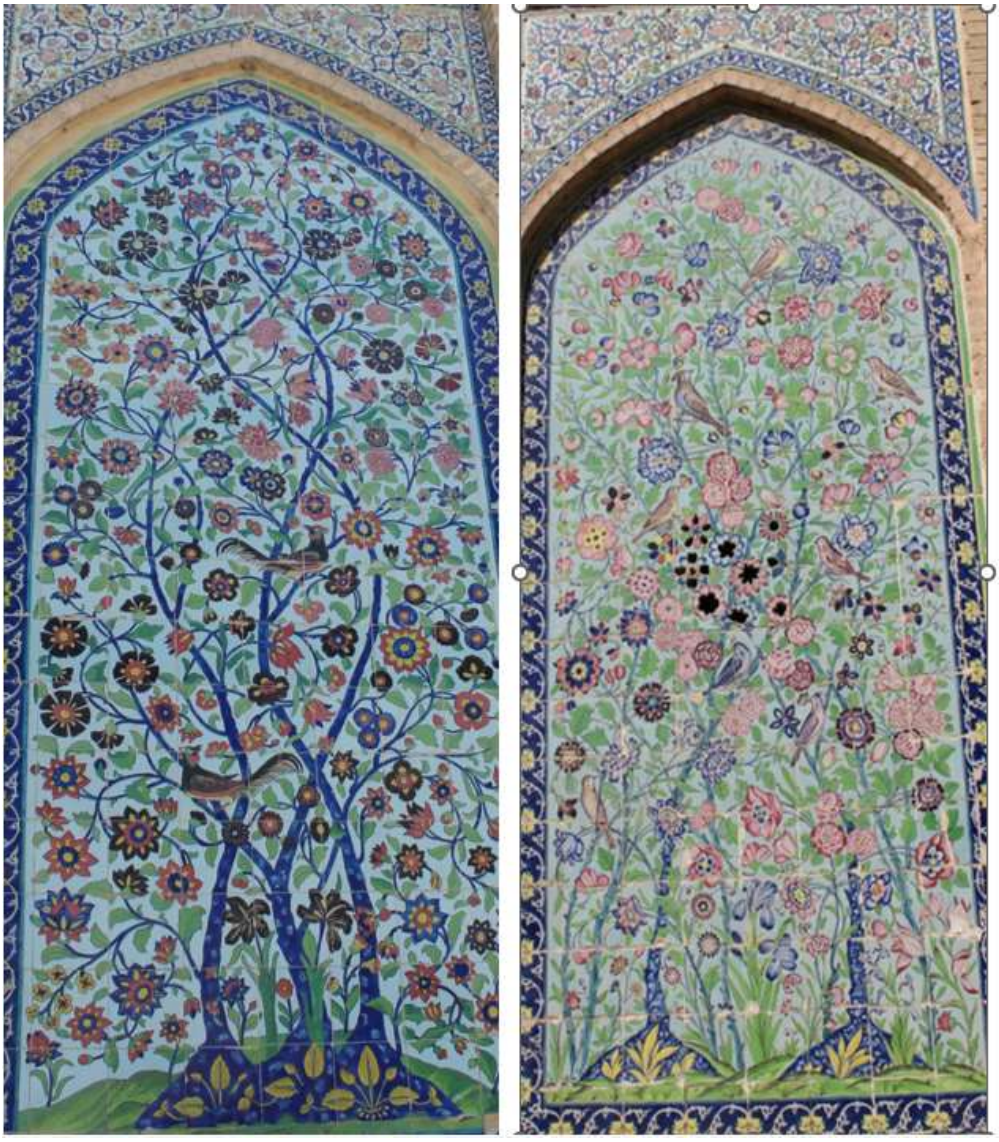

Resim 40: Külah Frengi Çinileri

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 41: Külah Frengi; Çini Üzerine Hz. Süleyman ile Melk- i Seba Sahnesi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 42: Külah Frengi; Çini Üzerine Gül ve Murk Motifi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 43: Külah Frengi'de Taş Kabartma Süslemeleri

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

2.1.5. Katalog no: 5

Yapının Adı: Vekil Cami, Şah Cami, Sultani Cami, Kerim Han Cami.

Planlar: 8, 9.

Resimler: 44, 45, 46,47, 48, 49, 50, 51.

Yer: Derb-ı Şazdı Mahallesi, Talikani Sokak, Şiraz, Fars İli, İran.

Mimar ve Ustalar: Üstat Mahmud Ali Naki Kaşisaz, Mahmud Nakkaşzadeh Kaşisaz, Üstat Abdülali Yazdi, Eşref Mahmudi Kitabenevis, Mirza Hüseyin bin Muhammad Şerif Hakak, Üstat Mirza Abdülrezak Fekfuri ve İbrahim.

Tarihçesi: 1764-1766 yılında[61] Safevîler Dönemi'nden kalan "Cenaze" adıyla[62] bilinen caminin bulunduğu alana inşa edilmiştir. Ancak, Şiraz'da meydana gelen depremler sonucunda caminin taç kapısını süsleyen çinilerin büyük bir kısmı tahrip olmuştur. Bu hasar üzerine, Fetali Şah Kaçar'ın emriyle oğlu ve Fars valisi Hüseyin Ali Mirza tarafından caminin kapsamlı bir onarım sürecine tabi tutulduğu bilinmektedir.[63] Yapıdaki kitabelerden anlaşıldığı üzere, bu onarımlar 1828 ile 1848 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Daha sonra, Pehlevî Dönemi'nde, Bakir Cihanmiri'nin öncülüğünde yapılan restorasyon çalışmalarıyla cami, orijinal mimari kimliğini koruyarak günümüze kadar ulaşmıştır. Eser, İran'ın kültürel mirasına dair önemli bir yapı olarak kabul edilmiş ve 09.07.1952 tarihinde İran Anıtları listesine 182 numara ile tescil edilmiştir.[64]

Ancak, caminin tarihsel süreçte karşılaştığı tek sorun depremlerle sınırlı kalmamıştır. 6 Mayıs 2010 tarihinde, Vekil Cami'nin antre bölümünde yer alan son derece değerli bir kitabe çalınmıştır. Bu kitabe, 125 x 70 cm boyutlarında ve 10 cm kalınlığında olup, nadir siyah yeşim taşı üzerine oyulmuştu. Ayet-el Kürsi'nin bir bölümünü içeren ve çiçekli kûfi yazı ile bezenmiş olan bu eser, caminin sanatsal ve dini mirası açısından büyük önem taşımaktaydı. Günümüzde Vekil Cami, Fars İli

[61] Fesai, **a.g.e**., s. 1214.
[62]Afsâr, **a.g.e**., s. 212.
[63] Şîrâzî, **a.g.e**., s.738.
[64] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Şiraz, Dosya 182.

Vakıflar Kurumu'nun mülkiyetinde olup, İran'ın mimari ve kültürel mirasının önemli bir temsilcisi olarak varlığını sürdürmektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Vekil Cami, kare bir planlıdır ve 5.758 m^2 taban alanıyla 9.587 m2 arsa üzerine inşa edilmiştir. Yapı, mimari kompozisyonu itibarıyla giriş, avlu, eyvanlar, şebistanlar (sütunlu ibadet alanları), revaklar ve yan avlu gibi bölümlerden oluşmaktadır. İki adet şebistan, eyvanların arkasında sütunlu bölümler olarak konumlandırılmıştır.

Caminin avlusu, doğu ve batı cephelerinde her iki yanda 11 kemer ve bu kemerlerin arkasında 5 metre genişliğinde revaklarla çevrilidir. Revaklar hem avlunun görsel etkisini artırmakta hem de ibadet edenler için gölgelik alanlar sağlamaktadır. Avlunun kuzeyinde yer alan eyvan, çini süslemeleriyle ünlüdür ve "Tak-ı Morvarid" ya da "Tak-ı İnci" olarak anılmaktadır. Bu eyvanın üzerinde iki kısa güldeste (minare benzeri yapı) bulunmaktadır. Eyvanın yanında ise avlu revakları devam etmekte ve yapının simetrik düzenini tamamlamaktadır. Caminin kemerleri, sivri ve çapraz tonoz formunda tasarlanmıştır. Bu tasarım, yapının mimari kimliğine dinamik bir görünüm kazandırmaktadır.

Kuzey eyvanın karşısında, simetrik olarak güney eyvan yer almaktadır. Güney eyvanın arkasında, 48 sütundan oluşan bir şebistan bulunmaktadır. Bu şebistan, "Çihil Sütun" (kırk sütun) olarak da bilinmektedir. Sütunlar, kaidesiz olarak 12'şerli dört sıra halinde düzenlenmiştir. Her bir sütunun yüksekliği 5 metre, çapı ise 80 cm'dir. Bu bölüm, özellikle ilkbahar ve sonbahar aylarında kullanılmış olup, caminin ana minberi ve mihrabı da bu şebistanda yer almaktadır. Sütunların düzeni ve yüksekliği, mekâna ferah ve etkileyici bir hava katmaktadır.

Doğu ve batı cephelerinde de revaklar bulunmaktadır. Cami avlusunun ortasında, kıble yönünü gösteren bir havuz yer almaktadır. Avlunun zemin döşemesi, 60x60 cm boyutlarında taşlarla kaplanmıştır ve bu taşların üzerlerine işlendikleri atölyelerin imzaları kazınmıştır. Bu detay, yapının inşasında gösterilen özeni ve zanaatkârlık geleneğini yansıtmaktadır. (Bkz. Ek 2).

Vekil Cami'nin mimari kompozisyonunda toplamda 2 eyvan, 60 sütun, 2 giriş ve 8 pencere yer almaktadır. Caminin kubbesi ve minaresi bulunmamaktadır; bu

özellik, yapıyı diğer geleneksel camilerden ayrılan bir yönü oluşturmaktadır. Yapının arka avlusunda ise bir "Ab-ı Anbar" (su deposu) bulunmaktadır. Bu depo, dönemin su yönetimine ve mimari pratiklere dair önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Süsleme Özellikleri: Cami, oldukça zengin süslemelere sahip bir yapıdır. Yapı, taş kabartmalar, çini işlemeleri, mukarnas detayları ve kârbendi süslemeleri gibi çeşitli bezeme türleriyle adeta bir sanat eserine dönüştürülmüştür. Bu zengin süslemeler, caminin hem dini hem de sanatsal kimliğini ön plana çıkarmaktadır.

Kuzey eyvanında bulunan 48 sütun, spiral gövdeleri ve nilüfer çiçeği motifli başlıklarıyla dikkat çeker. Bu sütunlar, İran taş işçiliğinin en önemli örneklerinden biri olarak kabul edilir. Sütunların başlıklarında kullanılan nilüfer motifleri hem estetik bir detay sunar hem de sembolik anlamlar taşır. Ayrıca, caminin minberi, on dört Şii masumuna ithaf edilen zarif bir mermer levha ve kabartma nilüfer çiçeği motifleriyle süslenmiştir. Duvarın taş kaideleri ise mukarnaslı başlık sütunları şeklinde işlenmiş taş kabartmalarla bezenmiştir. Revakların eteklerinde ise narçiçeği kabartmaları görülmekte olup, bu detaylar yapının doğal ve bitkisel motiflere olan bağlılığını yansıtmaktadır.

Camide kullanılan çiçek motifleri arasında nergis, menekşe, yıldız anasonu, kuşburnu çiçeği ve rozet gül desenleri öne çıkmaktadır. Bu motifler hem duvar süslemelerinde hem de taş işçiliğinde sıklıkla kullanılmıştır. Özellikle gül ve murk, çiçek açmış bahar dalları ve ötücü kuş figürleri, doğanın sanatsal bir yorumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu motifler, yapının iç ve dış mekânlarında simetrik bir düzen içinde tekrarlanarak estetik bir bütünlük sağlamaktadır.

Camide çiniler, mozaikler, tuğla çiniler ve mînâî (heft renk) çinileri gibi çeşitli türlerde kullanılmıştır. Çini süslemelerinde gül ve murk, çiçek açmış bahar dalları, kuş figürleri, vazolar, salbekli şemse, üçgen ve İslâmî motifler sıklıkla tercih edilmiştir. Özellikle antre, eyvan kemerleri ve mihrap üzerinde İslâmi motifler yoğun bir şekilde işlenmiştir. Renk paleti ise pembe, sarı, yeşil, mavi, siyah ve beyaz gibi canlı renklerden oluşmaktadır. Mihrabın çevresindeki çini sahasında kûfi yazı ile "*Allah*", "*Hz. Muhammed*", "*Hz. Ali*" ve *Tevhit* suresi yazılmıştır. Bu yazıtlar, caminin dini kimliğini vurgulayan önemli unsurlardır.

Mukarnas detayları, caminin mimari kimliğini tamamlayan önemli unsurlardan biridir. Bu detaylar, Nadir Şah Hürşit Sarayı'ndaki örneklerle büyük bir benzerlik göstermekte ve çinilerle süslenmiştir. Caminin kitabelerinde ise nesta'lik, nesih, sülüs ve kûfi gibi farklı yazı stilleri kullanılmıştır. Özellikle mavi zemin üzerine yedi renkli çinilerle yazılan Kur'an ayetleri, sülüs hattı ile işlenmiştir. Taç kapıdaki kitabede ise altın rengi kullanılarak yapının ihtişamı vurgulanmıştır.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Yapının temeli, sağlamlık ve dayanıklılık sağlamak amacıyla fırınlanmış alçı ve taş malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Gövdesi, kemerleri ve kubbeleri tuğla, sıva ve çamur harcı kullanılarak inşa edilmiştir. Yapının yer döşemesi ve duvarların alt kısımlarında, dayanıklılık ve estetik kaygılarla Gendomek mermeri tercih edilmiştir. Caminin kuzey eyvanının duvar eteği ise özellikle seçkin limon mermerleriyle kaplanmıştır. Ünlü ve değerli minber 6,5 metre uzunluğunda, 26 metre genişliğinde ve 55 santimetre çapındadır. Bu minber tamamıyla nefis limon mermerinden yapılmıştır. Caminin bir özelliği olarak, minber tek parça söz konusu mermer taşından yapılmıştır.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Vekil Hamamı, Vekil Bazarı.

Güncel Kullanım: Cami.

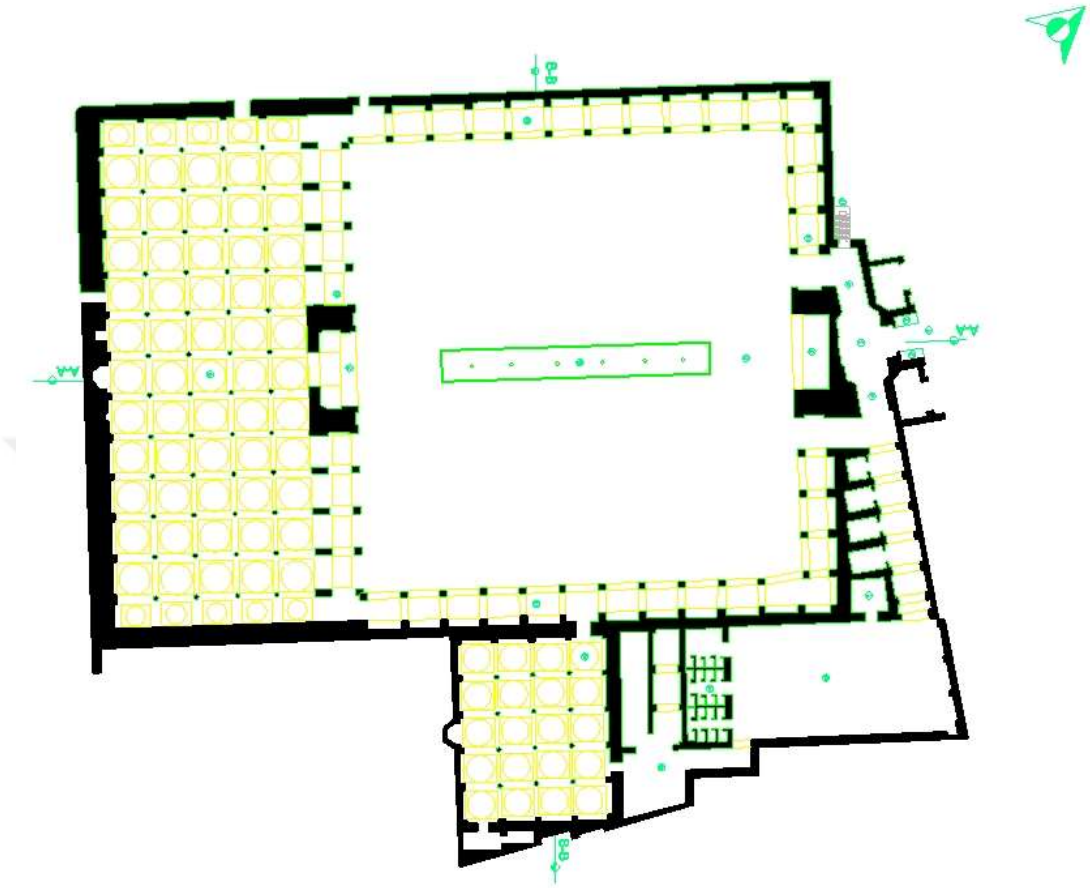

Plan 8: Vekil Cami Plan Şeması

Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi

Plan 9: Vekil Cami Planı

Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 44: Vekil Cami'nin Dış Cephesi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 45: Vekil Cami'nin Ana Avlusu

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 46: Vekil Cami'nin Mihrap Mukarnesi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 47: Vekil Cami'nin Taç Kapı Mukarnası

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

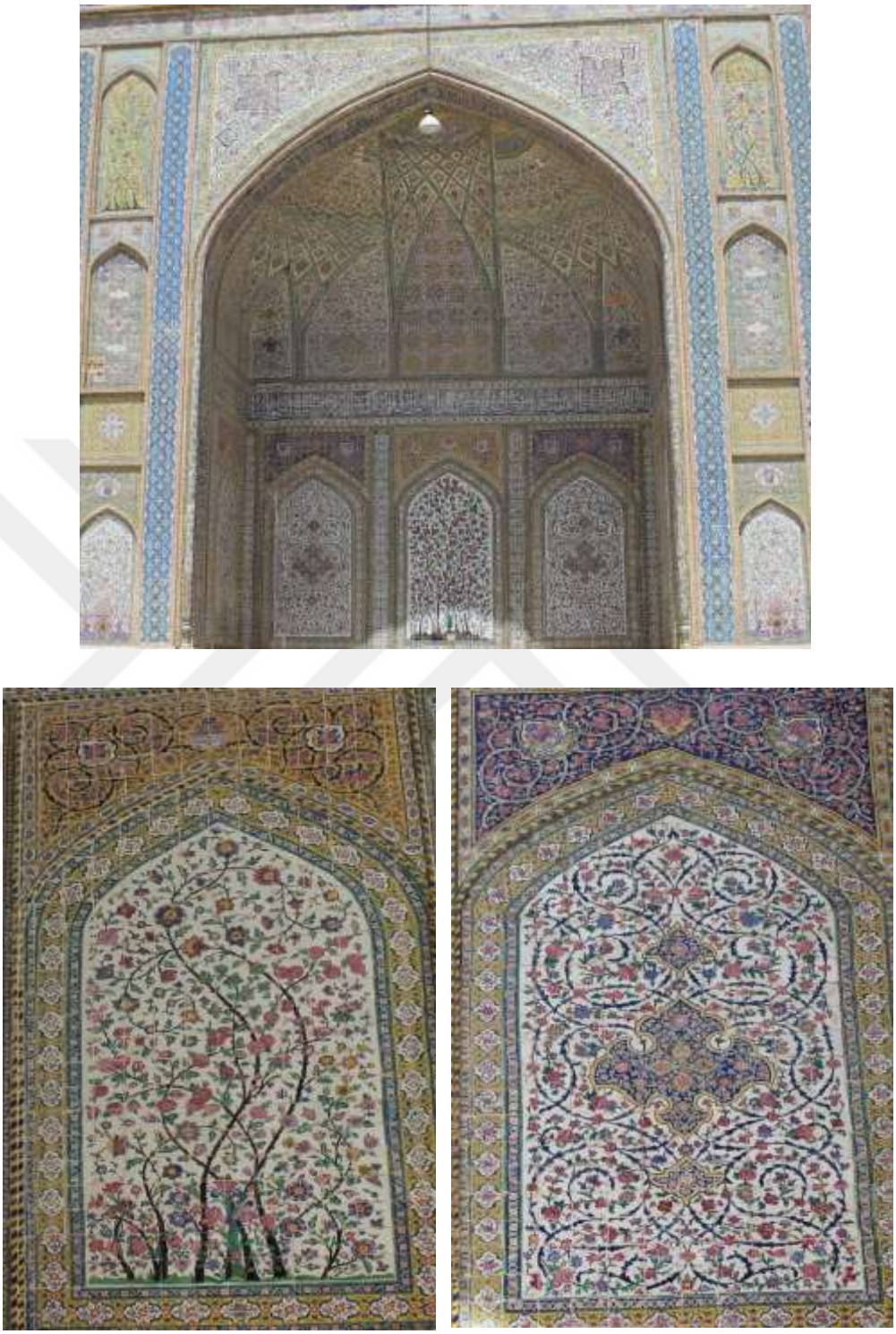

Resim 48: Vekil Cami'deki Bir Kısım Çini Süslemeleri

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 49: Vekil Cami'deki Taş Kabartma Süslemeleri

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

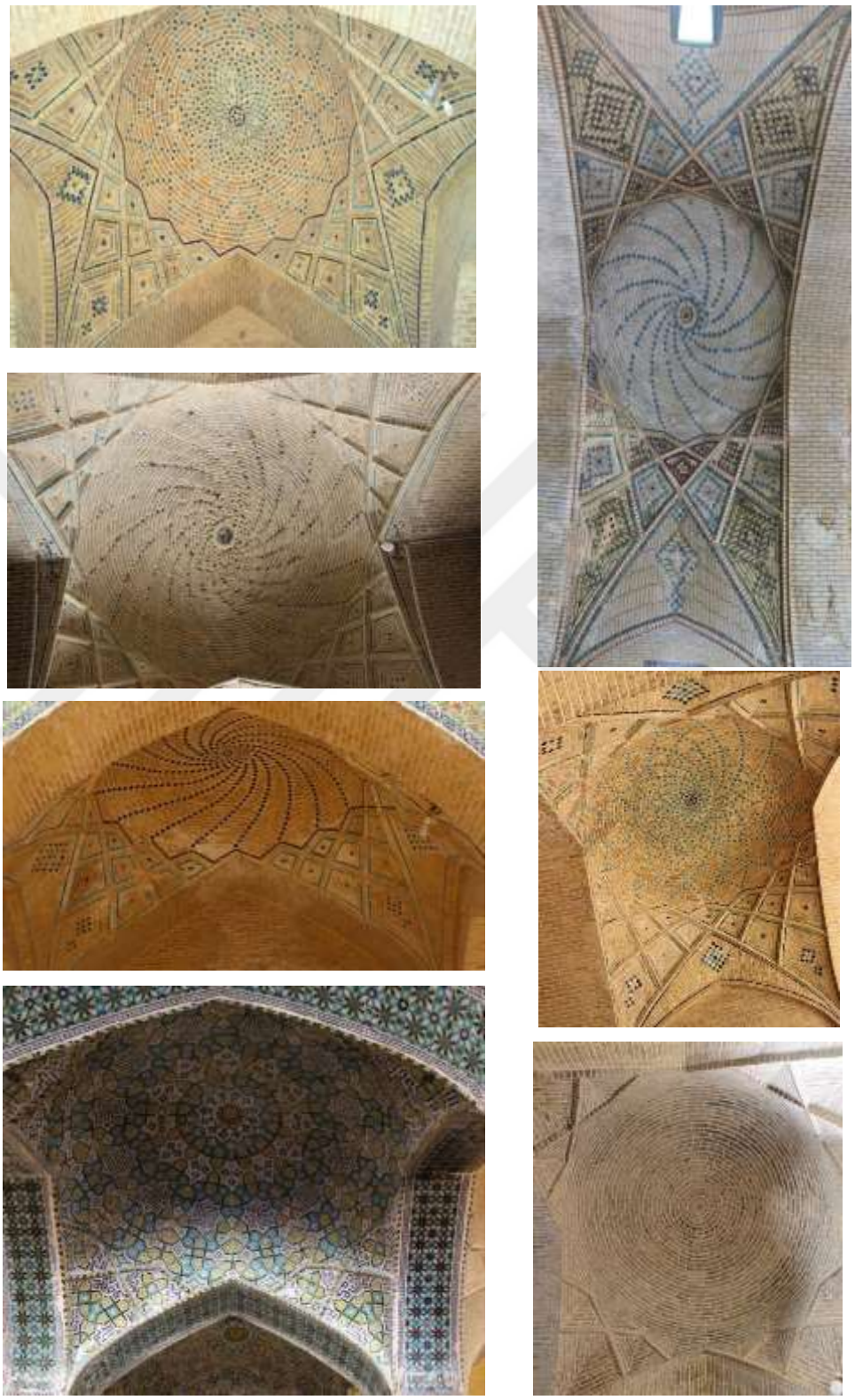

Resim 50: Vekil Cami'deki Kârbendi Çeşitleri

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

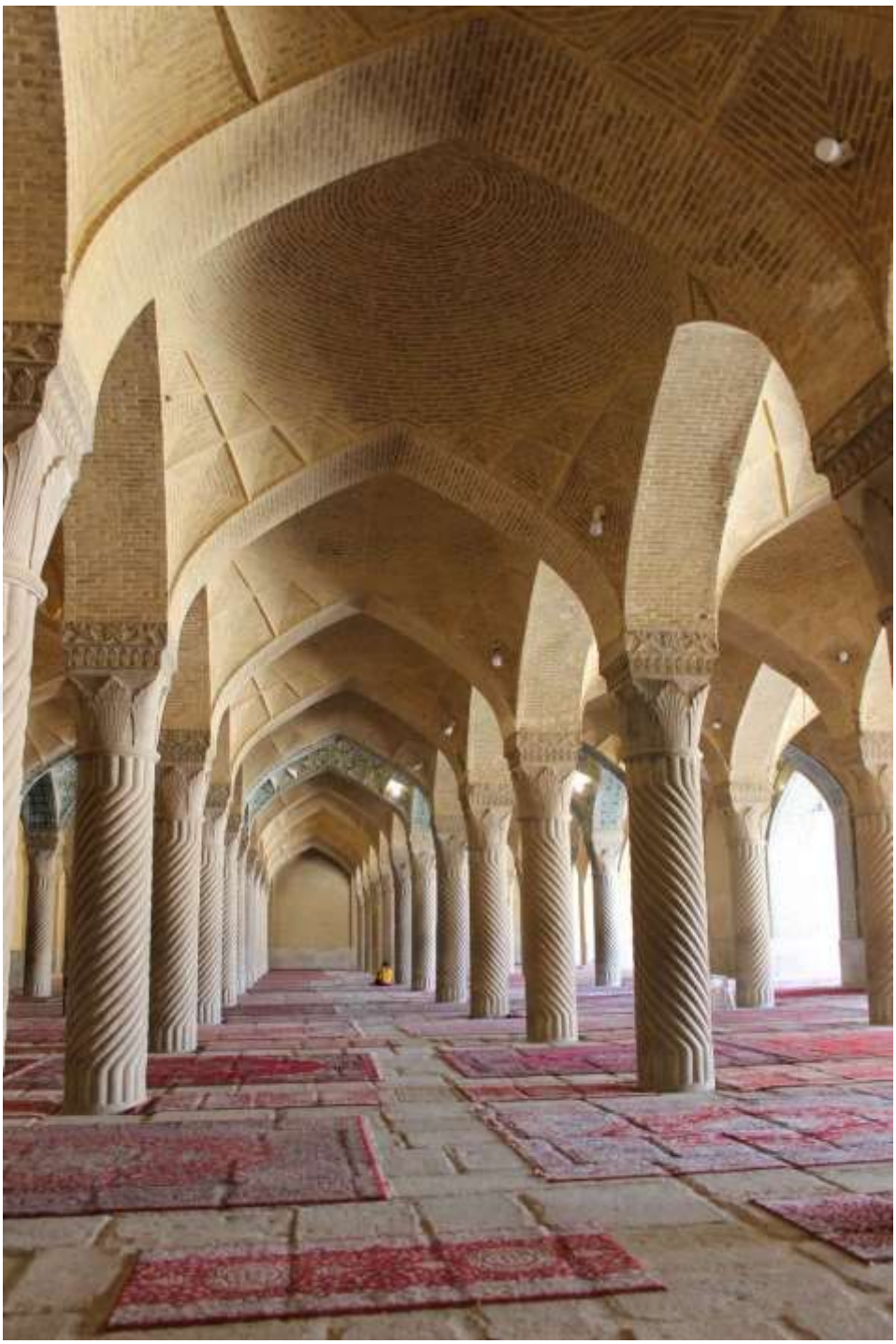

Resim 51: Vekil Cami'nin Güney Eyvanının Arkasındaki Şebistan Bölümü

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

2.1.6. Katalog no: 6

Yapının Adı: Ağa Babahan Camisi.

Planlar:10, 11.

Resimler:52, 53, 54.

Yer: İshak Bey (Bayat-ı Şiraz) Mahallesi, Lütfali Han Zend Sokak, Doğu Vekil Bazarı, Şiraz Kenti, Fars İli, İran.

Mimar ve Ustalar: Bilinmiyor.

Tarihçesi: Yapının kesin inşa tarihi bilinmemekle birlikte, Zend Dönemi'nin sonlarına doğru inşa edildiği öngörülmektedir. Caminin kitabesine göre, yapının onarımı ve restorasyonu 1998 yılında Vakıflar Kurumu'nun katkılarıyla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, yapı 18 Mart 2021 tarihli 3.423 sicil numarasıyla İran anıtları listesine tescil edilmiştir.[65]

Şu anki durumda cami, özel mülk iddiaları ve dini meseleler nedeniyle kullanım dışı bırakılmış olup, geçici olarak kapalıdır. Yapı, Fars İli Vakıflar Kurumu tarafından Besic Direniş Merkezi olarak kullanılmak üzere tahsis edilmiştir. Ayrıca, günümüzde bu yapıya bağlı olarak Vekil Bazarı'nda Ağa Babahan Kervansarayı da bulunmaktadır.[66]

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami, kubbesiz ve minaresiz, iki şebistanlı bir plana sahiptir. Bu şebistanlar, yapının doğu ve batı cephelerinde konumlanmaktadır. Doğu şebistanı, orta avlu seviyesinin altında yer alır ve toplamda 12 sütunla desteklenmiştir. Şebistanın dış kısmında, yazlık ibadet için gergi çubuklarıyla güçlendirilmiş revaklar bulunmaktadır. Batı şebistanında ise, ikişer sıra halinde toplamda 14 kaidesiz sütun yer almaktadır. Yapının sivri kemerlerinden oluşan cephelerinde, kuzey ve güneyde iki eyvan bulunmaktadır.

Binada üç giriş mevcuttur. Ana giriş, güney cephesinde yer almakta olup, antre (heşti) alanı çayhane olarak işlev görmektedir. Diğer iki giriş ise kuzey ve

[65] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Şiraz, Dosya 3423.
[66] Fesai, **a.g.e**., s. 1224.

güneydoğu cephelerine açılmaktadır. Avlunun ortasında ise toprakla doldurulmuş büyük, dikdörtgen bir havuz yer almaktadır.

Süsleme Özellikleri: Çini, yapının temel mimari süslemelerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Antre bölümü ve batı kısmındaki kemerler, kemer köşeleri ve mihrap, mînâî ve mozaik çinilerle bezenmiştir. Çinilerde özellikle turkuaz, sarı ve pembe tonlarının hâkim olduğu geometrik desenler, çiçekler ve vazolar gibi süsleme motifleri yer almaktadır. Hz. Ali ve Hz. Muhammed'in isimleri çini ve tuğlalar üzerinde sıkça tekrarlanmıştır. Kuzey ve güney revakları tamamen çinilerle süslenmiş olup, taç kapısı da yeni çinilerle donatılmıştır. Arşiv kayıtlarına göre, giriş taç kapısında daha önce mînâî çini süslemeleriyle, çiçek figürlerinin baskın olduğu motifler yer almaktaydı. Doğu cephesinde, yapının etekleri kabartma taşlarla bezenmiştir. Bu kaidelerin üst kısmında mukarnaslı sütunlar ve sabekli şemse motifleri bulunmaktadır.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Caminin inşasında kullanılan başlıca malzemeler çamur, alçı harcı, tuğla ve taştır. Sütunlar, kaideler ve havuzda, özellikle dayanıklılığı ile bilinen Gendomek mermer taşı tercih edilmiştir. Yapının kapıları ve pencereleri sonradan eklenmiş olup, demirden üretilmiştir. Revaklarda ise başlıklar ve sütun gövdelerine ait kalıntılar yer almaktadır.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Vekil Bazarı.

Güncel Kullanım: Besic Direniş Merkezi olarak kullanılan kapalı bir cami.

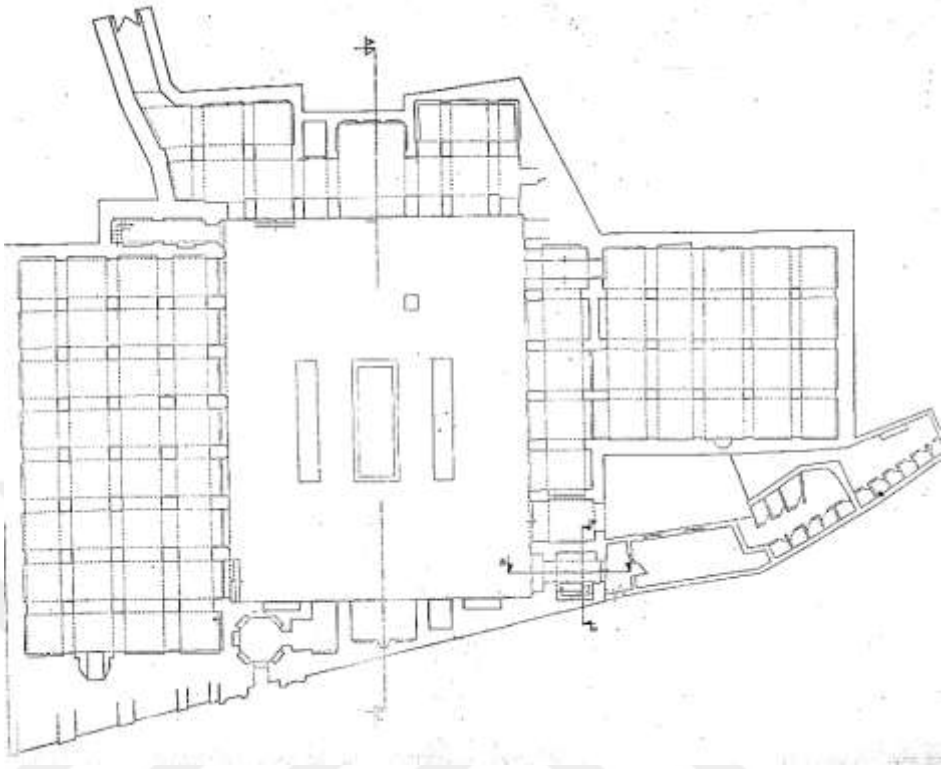

Plan 10: Ağa Babahan Cami'nin Planı

Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi

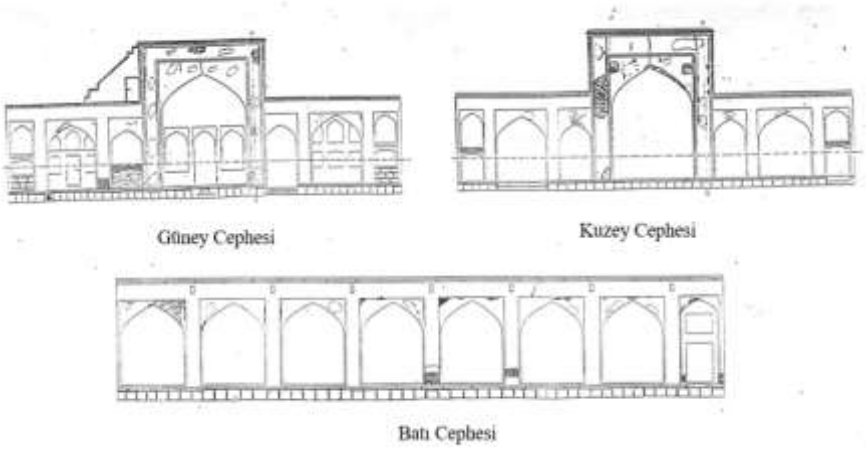

Plan 11: Ağa Babahan Cami'nin Kuzey- Güney Cephesinin Planı

Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 52: Ağa Babahan Cami'nin Dış Görüntüsü

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 53: Ağa Babahan Cami'nin Ana avlusu

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 54: Ağa Babahan Cami'nin Çini ve Kârbendi Süslemeleri

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

2.1.7. Katalog no: 7

Yapının Adı: Mirza Kerim Sarraf Cami, Adine Cami.

Planlar: 12.

Resimler: 55, 56, 57.

Yer: İshak Bey (Bayat-ı Şiraz) Mahallesi, Lütfali Han Zend Sokak, Asar-ı Cem Sokağı, Şiraz, Fars İli, İran.

Mimar ve Ustalar: Bilinmiyor.

Tarihçesi: Yapı, Zend Dönemi'nin sonlarına doğru inşa edilmiştir. Kültür ve Sanat Bakanlığı belgelerine göre, yapının taç kapı kısmında taş üzerine işlenmiş nestalik hatlı bir yazı bulunmaktadır. Kitabeye göre, 1877 yılında Nâsırüddin Şah döneminde Mirza Karim Sarraf'ın girişimleriyle yapı onarılmış ve cami, onun adıyla anılmaya başlanmıştır. Bu yapının, 28 Haziran 1975 tarihinde 1.080 sicil numarasıyla İran Anıtları Listesi'ne tescil edildiği bilinmektedir.[67] Ayrıca, tarihsiz bir kitabede, caminin onarımı için mali destek sağlayan İbrahim Sefer el-Muhsin adlı bir hayırsevere de atıfta bulunulmaktadır. Günümüzde cami, Fars İli Vakıflar Kurumu tarafından korunmakta ve yönetilmektedir.

Plan ve Mimari Özellikler: Yapı, toplamda 1.318 m² alana sahip olup, bunun 988 m²'si kapalı alan, 330 m²'si ise açık alandır. Kubbesiz bir cami olan yapı, iki şebistan ve iki revak ile tasarlanmıştır. Ana giriş kapısı ve antre, kuzeybatı cephesinde yer alırken, güneydoğuda ek bir giriş kapısı daha bulunmaktadır.

Şebistanlar, kuzey ve batı cephelerinde konumlanmıştır. Kuzeydeki daha büyük şebistan, dokuz bütünleşik sütuna sahipken, batıdaki şebistan ise dört sütundan oluşmaktadır. Kuzey şebistanının planı kare formunda olup, batıdaki şebistanın planı ise haç şeklindedir. Kuzey şebistan kış aylarında, batı şebistan ise yaz aylarında kullanılmak üzere tasarlanmıştır.

Yapının doğu ve güney cephelerinde, demir kapılarla ayrılmış iki revak odası bulunmaktadır. Güneydeki revak, üç sıra odadan oluşurken, batıdaki revak ise dört

[67] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Şiraz, Dosya 1080.

sıra odadan oluşmaktadır. Yapının tüm kemerleri sivri formdadır. Avlunun ortasında ise küçük bir havuz yer almaktadır.

Süsleme Özellikleri: Yapının süslemelerinde çini yoğun olarak kullanılmıştır. Çiniler, turkuaz, mavi, sarı ve beyaz renk tonlarında olup, arabesk motiflerle bezenmiştir. Antre ve yapının iç duvarlarında, geometrik desenlerle tasarlanmış çeşitli çiniler yer almaktadır. Allah, Hz. Muhammed ve Hz. Ali isimleri, çini ve tuğla üzerinde sıkça tekrarlanmıştır.

Yapıda ayrıca bütünleşik sütunlar şeklinde taş süslemeler mevcuttur. Bu sütunlar, kaidesiz ve sade başlıklı olarak tasarlanmıştır. Taş kaideler, tamamen kaldırılmış olup, yerlerine salbekli şemse motifleriyle bezenmiş kaideler yerleştirilmiştir. Yapının kuzey cephesinde, sokağa bakan tuğla acurlu pencereler bulunmaktadır.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Taş temeller üzerine inşa edilen yapının gövdesi, tüm kemerleri ve kubbeleri kerpiç ve alçı harcı ile tuğladan yapılmıştır. Ayrıca son onarımlarda çimento harcı da kullanılmıştır.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Nasır el-Mülk Cami (Pembe Cami).

Güncel Kullanım: Cami, Besic Direniş Merkezi.

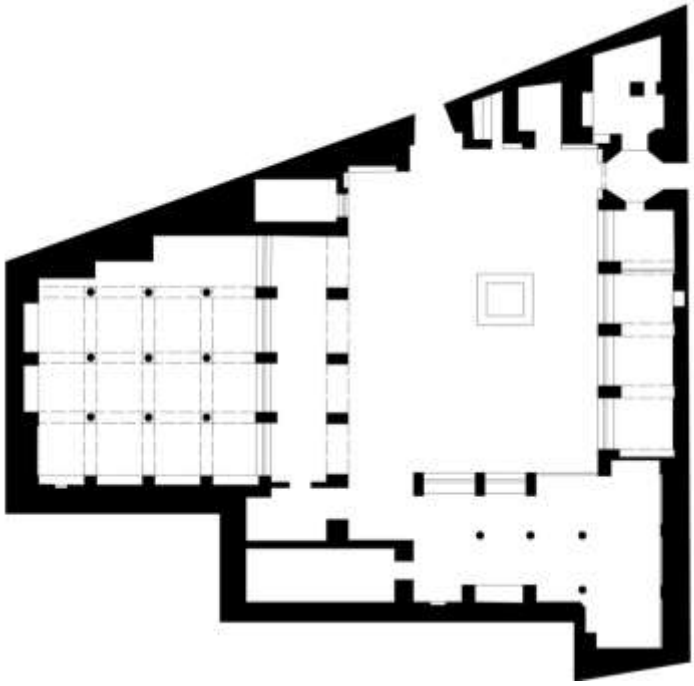

Plan12 : Sarraf Cami'nin Planı

Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 55: Sarraf Cami'nin Dış Görüntüsü

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 56: Sarraf Cami'nin Eyvanının Arkasındaki Şebistan Bölümü

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 57: Sarraf Cami'nin Antre Bölümünün Çini ile Süslenen Kârbendisi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

2.1.8. Katalog no: 8

Yapının Adı: Kudüs Cami, Serdozak Cami, İmam Zaman Kadımgahı.

Planlar: 13, 14.

Resimler: 58, 59, 60 ,61, 62, 63.

Yer: Hazreti Sokağı, Şah Çerağ'ın Bazarı, Şiraz Kenti, Fars İli, İran.

Mimar ve Ustalar: Bilinmiyor.

Tarihçesi: Zend Dönemi'nin sonlarına doğru inşa edilen yapılardan biri olarak kabul edilmektedir. Ancak binanın yapım yılına dair herhangi bir kitabe mevcut değildir. Ana avlunun giriş kısmında ise Kaçar Dönemi'ne ait bir kitabe yer almaktadır. Mihrap üzerindeki kitabeye göre, 1972 yılında süslemelere yeni çiniler eklenmiş ve Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in isimleri de ilave edilmiştir. Yapıda genel olarak, zaman zaman çeşitli değişiklikler yapılmıştır.

Yapı, 12.02.2002 tarihinde 4727 sicil numarasıyla İran Anıtları listesine tescil edilmiştir.[68] Günümüzde mülkiyeti Fars İli Vakıflar Kurumu'na aittir. Şubat 2022 itibarıyla caminin ismi, Sârdızak'tan Kudüs Camii olarak değiştirilmiştir. Cami, On İkinci İmam'ın ayak bastığı yer olarak tanıtılmakta olup, haftanın salı günlerinde Zuhur namazı için ibadet edilmektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami inşasında, merkezi plan yerine sütunlu şebistan planı uygulanmıştır. Antre, dar bir koridor aracılığıyla avluya açılmakta olup, giriş kuzeybatı tarafında yer almaktadır. Caminin avlusunda, bahçesiz küçük bir havuz bulunmaktadır. Avlu içinde ise kuzey ve doğu yönlerine bağlanan, 50 cm yüksekliğinde L şeklinde bir platform yer alır. Bu platform, İran camilerinde nadir görülen bir özelliktir.

Güney şebistan, yirmi sivri kemerle örtülü sekiz kısa taş sütuna sahip olup, mihrap bu bölümde yer almaktadır. Yapının kuzey ve batı cephelerinde, avlu seviyesinden yüksekte iki revak bulunmaktadır ve her bir revakta beş açıklık yer almaktadır. Günümüzde bu revaklar, avludan açılan metal kapılarla kapatılarak hücre

[68] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Şiraz, Dosya 4727.

odalarına dönüştürülmüştür. Batıdaki revak, caminin bekçisinin ikametgâhı olarak kullanılmaktadır. Benzer şekilde, kuzey cephesindeki son oda mutfak olarak işlev görmektedir. Doğu cephesinde ise bir su kuyusu, helalar (geleneksel yıkama alanları) ve küçük bir arka avlu bulunmaktadır.

Süsleme Özellikleri: Yapının antre bölümünde kârbendi süslemesi yer almaktadır. Yapıdaki süslemelerin büyük bir kısmı, mînâî çini ve mozaik şeklinde döşenmiştir. Giriş, antre, kemer köşeleri, mihrap ve kubbelerde sarı, turkuaz ve siyah renklerdeki geometrik desenler, çiçekler ve bitkiler çinilere işlenmiştir. Mihrap, tamamen yeni çinilerle süslenmiş olup, Bakara Suresi 14. ayetinin yazılı olduğu bir bölüme sahiptir. Güney bölümdeki sütunlar, Vekil Cami'nin sütun tarzına benzer olarak nilüfer çiçeği başlıklarına sahiptir, ancak boyut olarak daha kısadır. Batı cephesinde ise herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Yapının temelinde taş, gövdesinde ise kireç harcı ve tuğla kullanılmıştır. Güney cephesindeki kapı ve pencereler ahşap ile, duvarlar ise sıva ile kaplanmıştır. Yapının sağlamlığını artırmak amacıyla sütunlar arasına gergi çubukları yerleştirilmiştir. Yer döşemesi ise yeni mozaiklerle kaplanmıştır.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Şah Çerağ Türbesi.

Güncel Kullanım: Cami.

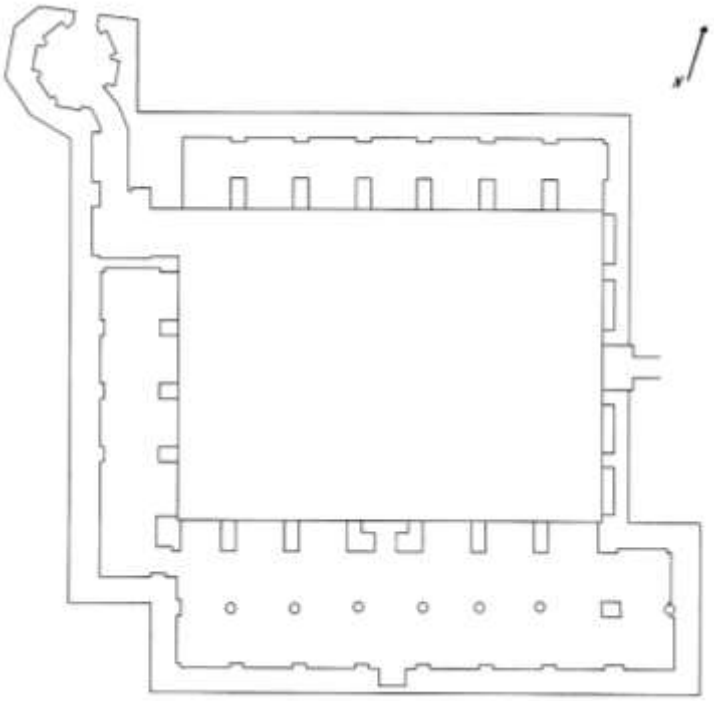

Plan 13: Serdozak Cami Planı

Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi

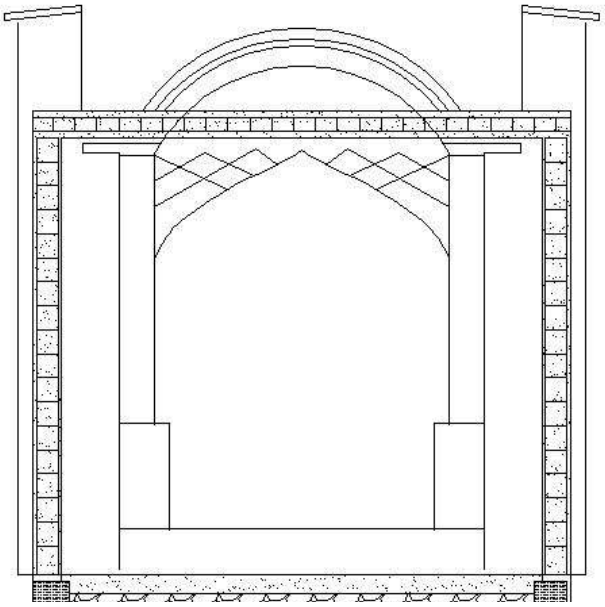

Plan 14: Serdozak Cami'nin Antre Planı

Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 58: Serdozak Cami'nin Dış Görüntüsü
Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 59: Serdozak Cami'nin Ana Avlusu
Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 60: Serdozak Cami'nin Antre Bölümü
Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 61: Serdozak Cami'nin Revakı

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 62: Serdozak Cami'nin Eyvan Arkasındaki Şebistan Bölümü

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

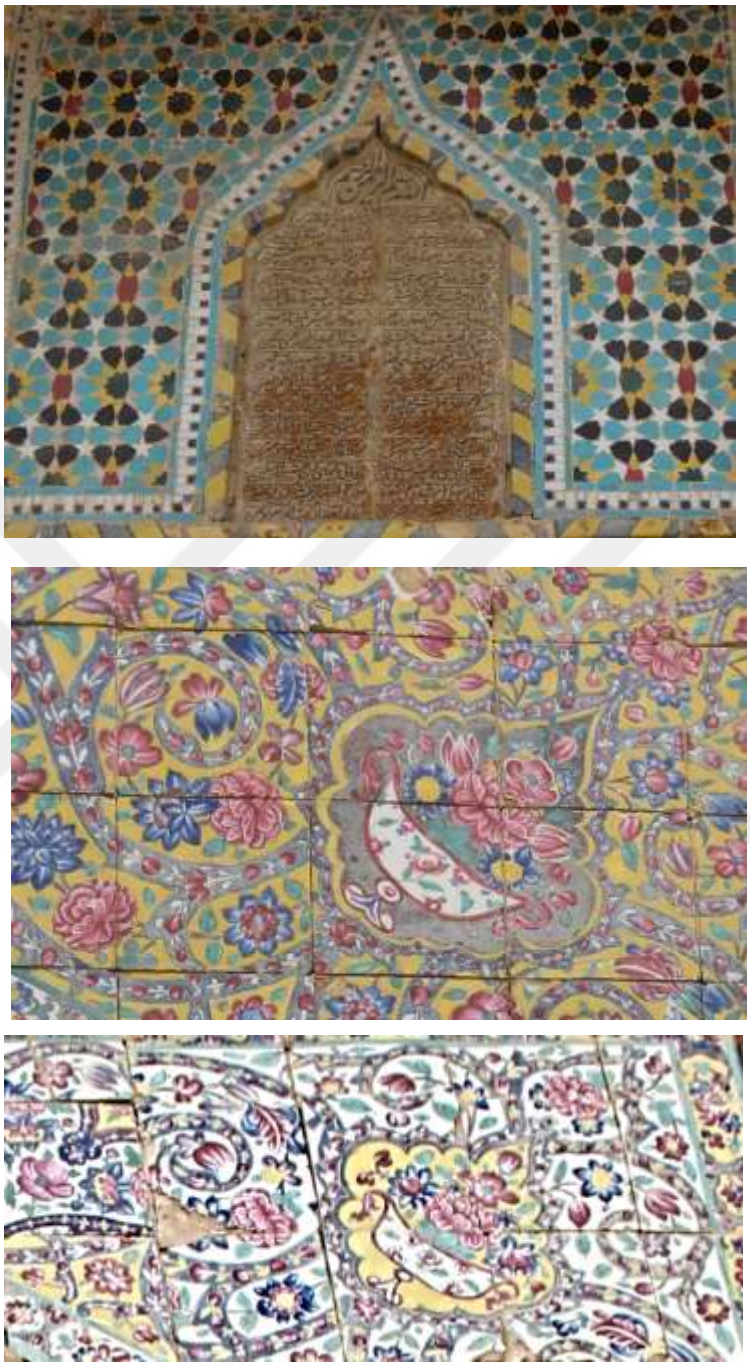

Resim 63: Serdozak Cami'nin Çini Süslemeleri

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

2.1.9. Katalog no: 9

Yapının Adı: İmamzadeh Taç, İmamzadeh Taçıdın Garip, İmamzadeh Seyit Hasan Taç.

Planlar: 15.

Resimler: 64, 65, 66, 67, 68, 69.

Yer: Kazerun Kapısı, Meyve ve Sebze Pazarı, Şiraz Kenti, Fars İli, İran.

Mimar ve Ustalar: Mimarlar bilinmiyor, ancak Üstad Nasaba Nakkaş adı bulunmaktadır.

Tarihçesi: Yapının inşa tarihi, yaklaşık 1751-1779 yılları arasında yer almaktadır. Türbenin, Hz. Ali'nin soyundan birine ait olduğuna[69] inanılmaktadır ve ayrıca bu bölgede Hz. Ali'nin soyundan başka bir kişinin mezarının da bulunduğu bildirilmektedir.[70] Yapının çinileri, 1893-1894 yıllarında tamamlanmıştır. Zerih ise 1979 yılında inşa edilmiştir. Yapının doğu kısmında yer alan Hüseyniye, başlangıçta dini bir medrese olarak kullanılmakta iken günümüzde kültürel faaliyetlerin merkezi olarak hizmet vermektedir. İmamzade'nin son onarımı ise 1998 yılında gerçekleştirilmiştir. Çini kitabesine göre, çiniler 1970 yılında restore edilmiştir. Yapı, 04.07.2001 tarihinde 4.513 sicil numarası ile İran Anıtları listesine tescil edilmiştir.[71] Son yıllarda, avlunun doğu kısmında polis karakolunun bulunduğu iki oda eklenmiştir. Yapı, Kaçar Dönemi'ne ait binalara benzemekle birlikte, bu binalardan daha zarif süslemelere sahip olma özelliği taşımaktadır.

Plan ve Mimari Özellikleri: Yapı, gövdeli kubbe tipine sahip olup, mevcut avlu oldukça küçüktür. Binanın her iki tarafında da mezarlar bulunmaktadır. Yapıyı iki bölümde ayıran eyvan, 9 metre genişliğinde ve 16 metre uzunluğunda olup, avluyu binanın iç kısmına bağlamaktadır. Bina, iki ana bölümden oluşmaktadır. Hüseyniye ve türbe: Türbenin güney tarafında bir şahnişin bulunmaktadır. Hüseyniye türbenin sol tarafında konumlanmaktadır. Hüseyniye, basit başlıklı dört taş sütuna sahip bir yapıdır. Hüseyniye'nin doğusunda avlu revaklar yer almaktadır. Türbenin kaideleri,

[69] Şîrâzî, **a.g.e**., s. 764.
[70] İmdad, **a.g.e**., s. 217.
[71] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Şiraz, Dosya 4727.

1,2 metre yüksekliğindedir. Ayrıca avlunun merkezinde küçük bir dikdörtgen havuz bulunmaktadır.

Süsleme Özellikleri: Yapının girişi, mînâî çinilerle kaplanmıştır. Bu çinilerde, Hz. Abbas'ın vedası, Fırat Irmağı'ndan su alırken tasvir edilen Hz. Ali, elinde Zülfikar ile oturan Hz. Ali figürü, gül ve murk, gül ve vazo motifleri, dört melek gibi detaylar yer almaktadır. Çini levhaları, dairesel, oval veya şemse çerçeveler içinde düzenlenmiştir. Taç kapıda, ayetler ve hadisler çini kitabe üzerinde sülüs hattıyla yazılmıştır. Bu yazıtlar, genellikle oval ya da dairesel çerçeveler içinde yer almaktadır.

Kubbe ve yapının iç duvarları, mînâî çinilerle kaplanmış olup, geometrik desenler dikkat çekmektedir. Ayrıca iç duvar kemerlerinde ince bir şerit şeklinde çini kitabe bulunmaktadır ve bu kitabe, İmamzade'yi tanıtan metinler içermektedir. Eyvanın alnında, mavi çinilere yerleştirilmiş Hz. Muhammed'den bir hadis ve Hz. Ali'ye ait dört cümlelik yazılar mevcuttur. Kubbenin iç kısmı, mavi çinilerle süslenmiş olup, Kur'an ayetleriyle bezelidir. Yapının küp şeklindeki türbesinde, gümüş oymalı zarifi bulunmaktadır. İki İmamzade'nin mezarı bu bölgede yer almaktadır.

Giriş kapısı üzerinde, kakma bir kitabe ile hadis yazıları bulunmaktadır. Eyvan girişinde, taş kabartmalar ve İslâmi desenlerle yapılan süslemeler dikkat çekmektedir. Tüm şahnişinlerde mukarnaslı ayna işçilikleri görülmektedir. Mukarnaslar, aynalı bir nestalik yazı kitabesiyle süslenmiştir. Aynalar, beyaz, altın, yeşil ve mavi renklerdeki çinilerle bezelidir.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Yapının inşasında ana malzeme olarak kerpiç ve alçı harcı ile karıştırılmış tuğla kullanılmıştır. Türbenin yer döşemesi ve kaideleri için mermer tercih edilmiştir. Ayrıca, yapının dış kaideleri Gendomek mermer taşından yapılmıştır. Ayna ve çiniler, yapının mimari süslemesinde yaygın şekilde kullanılmıştır.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Kazerun Kapısı.

Güncel Kullanım: Ziyaretgâh.

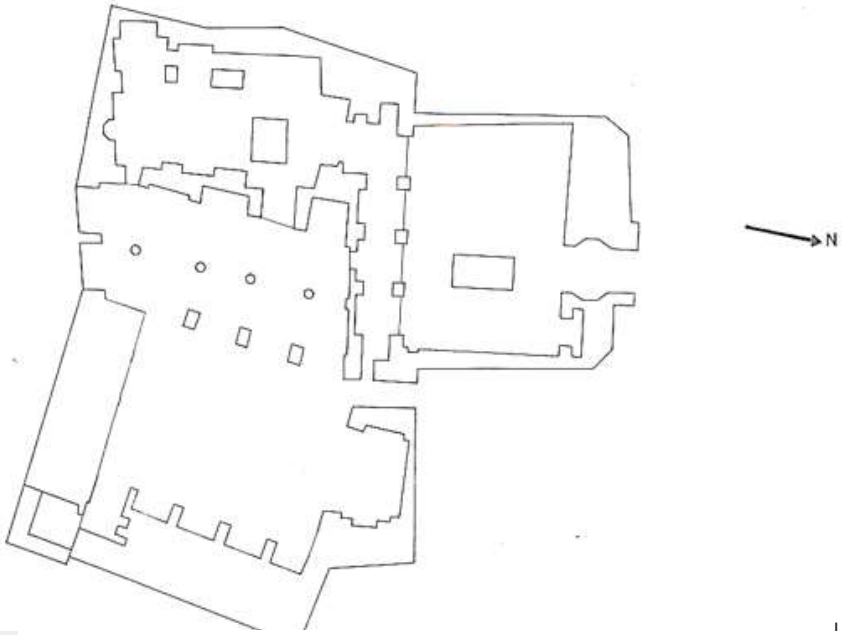

Plan 15: İmamzade Taç Yapısının Planı
Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 64: İmamzade Taç Yapısının Dış Görüntüsü

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 65: İmamzade Taç Yapısının Ana Avlusu

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 66: İmamzade Taç Yapısının Zerih Bölümü Önünde Yer Alan Şebistan

Kaynak: Yazar tarafından çekilmistir.

Resim 67: İmamzade Taç Yapısındaki Kârbendi Çeşitleri

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 68: İmamzade Taç Yapısındaki Ayna İşleri

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 69: İmamzade Taç Yapısındaki Çinili İkonografiler

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

2.1.10. Katalog no: 10

Yapının Adı: İmamzade Abdullah.

Planlar: 16.

Resimler: 70, 71, 72.

Yer: Ahmedi Sokağı, Vekil Bazarı, Şiraz Kenti, Fars İli, İran.

Mimar ve Ustalar: Bilinmiyor.

Tarihçesi: Zend Dönemi'nin ilk yıllarında inşa edilen yapı, sonraki dönemlerde (Kaçar ve Pehlevî) çeşitli değişikliklere uğramıştır. İran İslâm Devrimi sonrası yapının genişletilmesine yönelik bir planlama yapılmıştır. Yapı, 16 Mart 2002 tarihinde 5.052 sicil numarası ile İran Anıtlar listesine tescil edilmiştir. Günümüzde yapının mülkiyeti Fars İli Vakıflar Kurumu'na aittir.[72]

Plan ve Mimari Özellikleri: Yapı dikdörtgen plana sahip olup, kubbe ile örtülüdür. Giriş kapısı güney cephesinde yer almaktadır. Kuzey cephesinde, eski bir dini medrese bulunuyordu; ancak bu bölüm günümüzde ana avluya dahil edilmiştir. Abdesthane doğu cephesinde konumlanırken, İmamzade'nin ana türbesi, yapının batı cephesinde genişletilmiş bir alan içinde yer almaktadır. Türbe yapısı haç şeklindedir ve kubbenin altında yer almaktadır. Her iki yanında birer şahnişin ve oda bulunmaktadır. Kuzeydeki şahnişin, yapının en büyük olanıdır, batıdaki ise en küçüğüdür. Kuzey şahnişinine, özel bir ibadet odasına bağlanan bir merdivenle ulaşılabilirken, güneydeki şahnişin ise türbeyi onurlandırmak için sokağa bakan bir demir pencere ile tamamlanmıştır. Doğu şahnişin, yapının girişine bağlanmaktadır. Sivri kemerli çıkmalar, yapının tasarımına özgün bir özellik olarak eklenmiştir.

Süsleme Özellikleri: Yapının süslemesinde arabesk ve şemse motifleriyle işlenmiş tuğla ve mînâî çiniler kullanılmıştır. Kubbenin altında ve dört köşesinde Kadir Suresi yer almakta olup, bunun altında Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in isimleri sülüs hattıyla yazılmıştır. Binanın girişinde ise Ayet-el Kürsi yer almaktadır. Ancak günümüzde bu yazılar, sıva ile tamamen kaplanmıştır.

[72] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Şiraz, Dosya 5052.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Yapının inşasında kullanılan ana malzemeler çamur, sıva-harç, taş ve tuğladır. Zaman içinde yapılan değişikliklerle birlikte çimento harcı da kullanılmıştır.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Vekil Bazarı, Ahmedi Bazarı.

Güncel Kullanım: Ziyaretgâh.

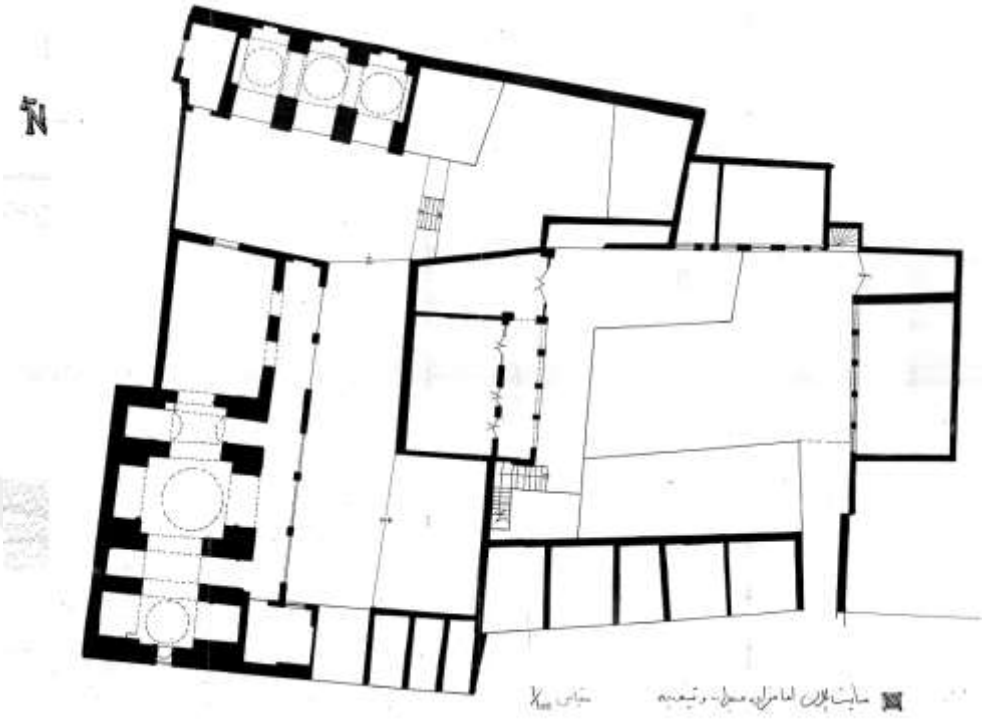

Plan 16: İmamzade Abdullah Yapısının Planı

Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 70: İmamzade Abdullah Yapısının Dış Görüntüsü

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 71: İmamzade Abdullah Yapısının Zerih Bölümü

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 72: İmamzade Abdullah Yapısınını Kârbendisi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

2.1.11. Katalog no: 11

Yapının Adı: İmamzade İbrahim.

Planlar: 17.

Resimler: 73, 74, 75, 76, 77.

Yer: Kazerun Kapısı, Leb-i Ab Mahallesi, Sibuye Sokak, Şiraz Kenti, Fars İli, İran.

Mimar ve Ustalar: Bilinmiyor.

Tarihçesi: Yapı, 1779-80 yılında Zeki Han Nuri tarafından inşa ettirilmiştir. Şii rivayetlerine göre burası Şiilerin yedinci imamının oğullarından birinin mezarıdır. Yapının kitabesine göre, Kaçarlar Dönemi'nde, 1898 yılında Hacı Seyit Şerif tarafından çinileri yenilenmiştir. Ayrıca, çinilerde Musa bin Cafer ve Memun Hapishanesi Memuru adıyla bir yenileme çalışması 1975'te yapılmıştır. Ayna süslemeleri ise banisi Hacı Cafer Daleki'ye aittir. 1985'te restorasyon süreci başlatılan binanın giriş kısmının son restorasyonu ve dış cephe genişletme çalışmaları 2016 yılında tamamlanmıştır. Günümüzde bina, Şiraz Vakıflar Dairesi'nin mülkiyetindedir.[73]

Plan ve Mimari Özellikleri: Yapı, kubbeli ve iki kısa minareli bir plana sahip olarak inşa edilmiştir. Kubbenin tam ortasında dikdörtgen planlı İmamzade Türbesi yer alır. Bu türbe, iki avlunun oluşmasına neden olmuştur. Birinci avlu Kaçarlar'a, ikinci avlu ise Zend Dönemi'ne aittir. Türbenin giriş kapısı, birinci avlunun kuzeybatı köşesinde bulunur. Birinci avlunun batı ve doğu cephelerinde, çapraz kemerli üçer açıklıkla süslenmiş bölümler yer alırken, türbe ise güney cephede konumlanmıştır.

İkinci avlunun kuzey tarafında türbe yer alırken, doğu ve batı cephelerinde iki revak, güney cephesinde ise iki sütunlu düz tavanlı bir eyvan bulunur. Bu iki katlı bölümde, ortada iki sütunlu eyvan ve yanlarda iki oda yer almaktadır. Eyvan tek katlı olup, yan odalar ise iki katlıdır ve merdivenle ikinci kata erişim sağlanır. Her iki avluda da havuzlar yer almakta olup, ikinci avluda eski bir su kuyusu da bulunmaktadır.

[73] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Şiraz, Dosya 4516.

Süsleme Özellikleri: Yapının süslemesi oldukça zengin ve çeşitlidir. Bilhassa renkli aynaların desenli süslemeleri yapının önemli bir özelliğidir. Aynalar, genellikle mavi, altın sarısı ve kırmızı renklerde olup, kubbedeki bazı aynalarda "Ali" ismi tekrarlanmıştır. Türbenin kubbe mukarnasları da aynalarla süslenmiştir. Kubbenin pencereleri ise oldukça göz alıcı yeşil, kırmızı ve altın renkli camlarla bezelidir.

Ayna süslemesinden sonra yapının bir diğer süsleme öğesi çinilerdir. Mozaik ve mînâî çinileri kullanılmıştır. Mozaik çiniler, sarı, siyah, turkuaz ve mavi renklerde olup, birinci avludaki çinilerde Şii temalı anlatılar yer almaktadır. Kerbelâ olayı, kıyamet sahnesi, yedinci imam ve misafirlerin ağırlanması gibi desenler, bu çini tablolarda işlenmiştir. Çiniler duvarda simetrik şekilde yerleştirilmiştir.

Çini desenlerinde geometrik ve arabesk motiflerin yanı sıra nestalik yazı da kullanılmıştır. Bu yazılar arasında Kur'an ayetleri, Esma-ül Hüsna ve Hz. Ali ile Hz. Fatıma'nın isimlerinin tekrarları yer almaktadır. Yapının cephesinde Zend Dönemi'ne ait çiniler de bulunur. Sütunlu eyvanın taş eteklerinden birinde şemse deseni yer almaktadır. Diğer duvar eteklerinin desenlerinin dini kullanım nedeniyle kaldırılmış olabileceği düşünülmektedir.

Türbenin yapısı, ahşap bir çerçeveye monte edilmiş taşlar üzerine oturur. Ahşap çerçeve işlemeli olup, taş taban lotus yaprağı motifini taşır. Türbenin minberi de işlemeli ahşap malzemeden yapılmış ve süslenmiştir.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Yapının temeli, taş, kireç, alçı, kil toprağı, kum, kül ve ince kamış karıştırılarak oluşturulmuş harçla inşa edilmiştir. Alt döşeme ise taştan yapılmıştır. Türbe bölümündeki taş etekler mermerden olup, 1 metre yüksekliktedir. Diğer taşlar ise Gendomek mermerinden seçilmiştir. Yapının ana malzemeleri kerpiç ve alçı harcı ile yapılmış tuğlalardır. Kapılar, pencereler, orsiler ve minber gibi öğelerde ise ahşap malzeme kullanılmıştır.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Dar'ül İslâm Mezarlığı.

Güncel Kullanım: Ziyaret yeri, Mezarlık.

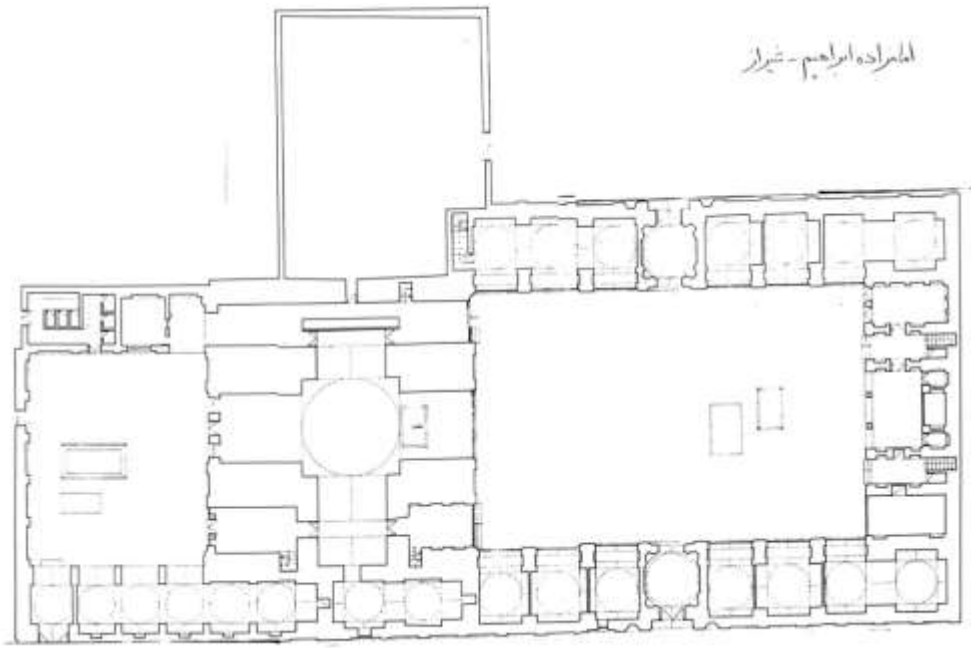

Plan17 : İmamazade İbrahim Yapısı'nın Planı

Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi.

Resim73 : İmamzade İbrahim Yapısı'nın Dış Görünümü

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 74: İmamzade İbrahim Yapısı'nın Sütunlu Eyvanı

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 75: İmamzade İbrahim Yapısındaki Zerih Bölümünün Diş Görünümü

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

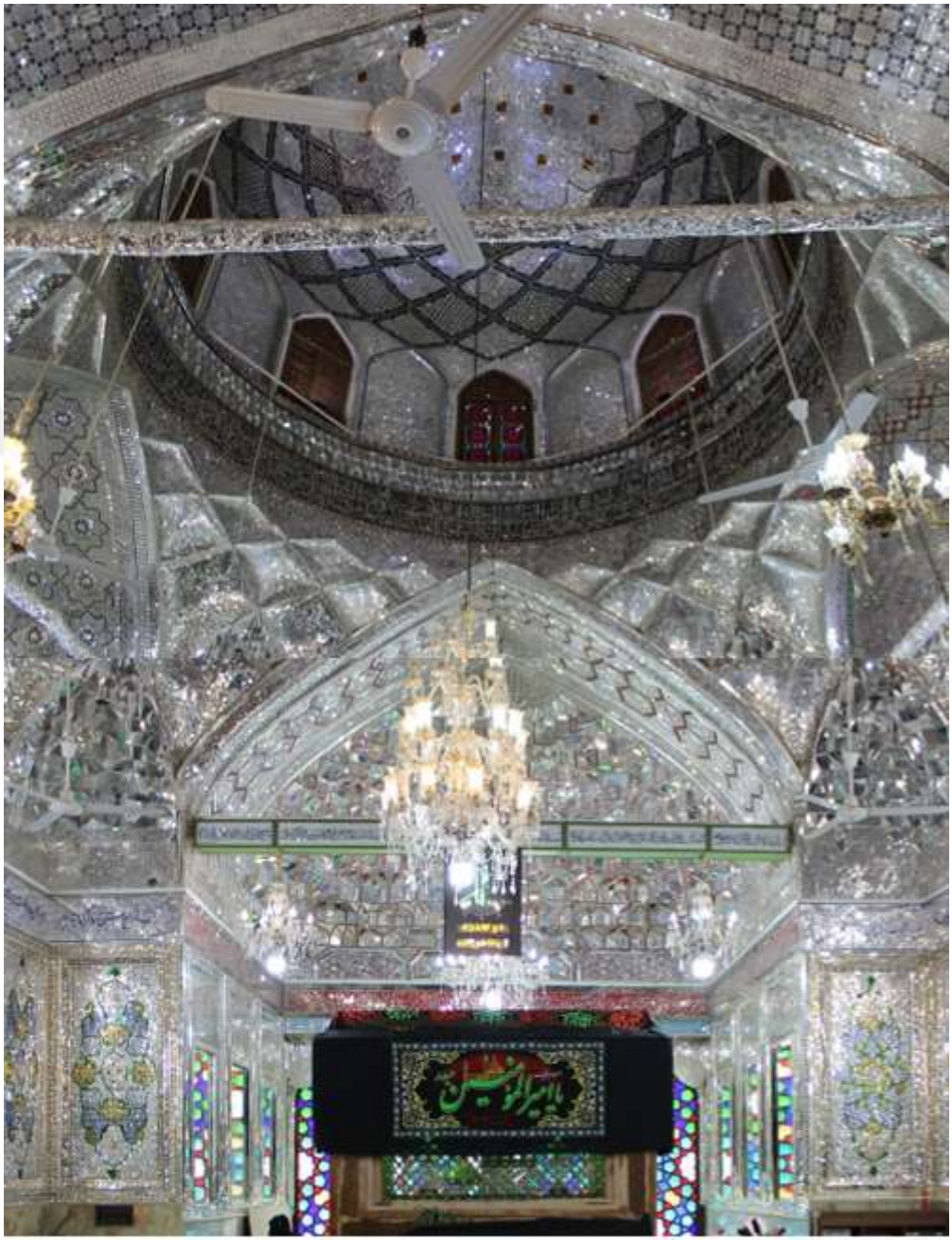

Resim 76: İmamzade İbrahim Yapısındai Zerih Bölümünün Ayna İşçiliği

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

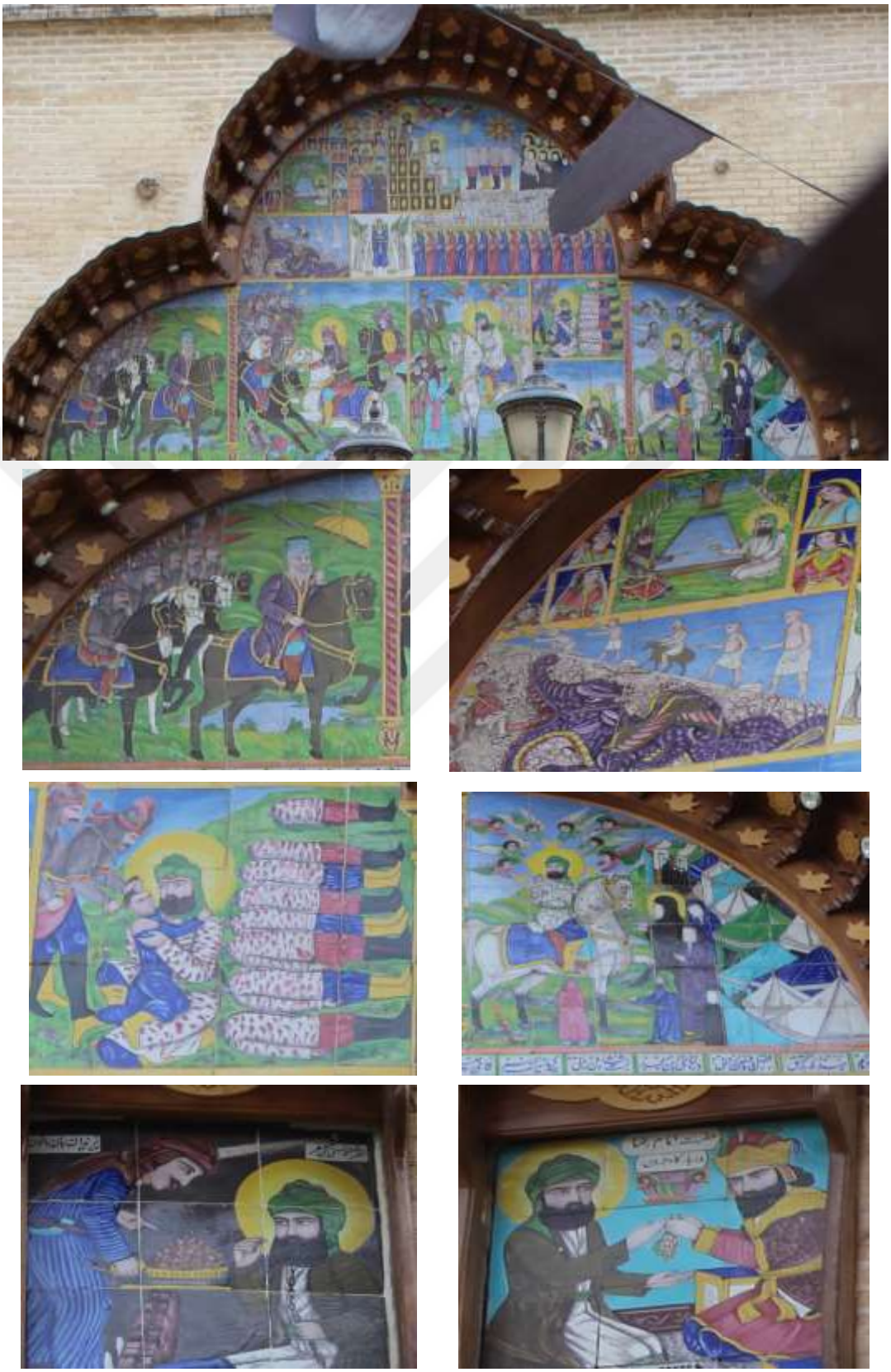

Resim 77: İmamzade İbrahim Yapısındaki Çini Üzerine Şii İkonografi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

2.1.12. Katalog no: 12

Yapının Adı: Heft Tenan Tekkesi, Heft Tenan Külliyesi, Taş Müzesi, Heft Tenan Müsezi.

Planlar: 18, 19.

Resimler: 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85.

Yer: Heft Tenan Mahallesi, Heft Tenan Bulvarı, Şiraz Kenti, Fars İli, İran.

Mimar ve Ustalar: Mimar bilinmiyor, ancak hattat ve taş kabartma üstattı Mirza Muhammed Kirmani'dir.

Ressamlar: Ağa Sadık, Lütfali Suretger.[74]

Tarihçesi: Şirazlılar'ın dini inançları, 1765-1778 yılları arasında bu bölgede bir ibadet yeri kurulmasına neden olmuştur. Bu külliye, tekke, bağ, su deposu (Ab-Anbar) ve kervansaraydan oluşmaktadır. Kervansaray güneyde, su deposu ise güneydoğuda yer alır.

Avlu içerisinde 78 bilge kişinin mezar taşları yer alırken, diğer mezar taşları 9. ile 18. yüzyıllara tarihlenmektedir. Avlunun içinde farklı tarihlere ait mezar taşları mevcuttur. Özellikle dikkat çeken taş, tekkenin yaklaşık 100 metre batısındaki platformda yer alan Şah-ı Şüca'nın mezar taşıdır. 1385 civarında ölen El-Muzaffer Sultanı Şah-ı Şüca'nın mezar taşı, Kerim Han'ın emriyle Mirza Muhammed Kermani tarafından zarif nestalik hattıyla mermer üzerine yazılmıştır.

Bina, 1936 yılında İran Arkeoloji İdaresi tarafından restore edilmiştir. Ayrıca, duvar resimleri 1957-1958 yıllarında ünlü ressam Muhammet Bakir Cihanmiri tarafından restore edilmiştir.[75]

Külliye, 6 Ocak 1915'te 74 sicil numarası ile İran Anıtlar listesine tescil edilmiştir.[76] Günümüzde ise külliyenin kervansarayı, taş müzesi olarak kullanılmak üzere hazırlık çalışmalarına devam edilmektedir.

---

[74] Nasr, **a.g.e.**, s. 476.
[75] Sami, **a.g.e.**, s. 549.

Plan ve Mimari Özellikleri: Tekke binası iki katlı olup, beş basamaktan oluşan bir platform üzerinde yer almaktadır. Üst katı 3.388 m², alt katı ise 988 m² alana sahiptir. İç mekânda ortada iki sütunlu düz tavanlı bir eyvan ve her iki yanında odalar bulunmaktadır. İkinci katta, üç kapılı odalar yer almakta; bu kata eyvan yanındaki merdivenlerden ulaşılmaktadır.

Bina sütunları, Hafeziye ve Erg sütunlarına benzer şekilde, özgün bir taş işçiliğiyle yüksek bir yapıya sahiptir. Sütunlu eyvanın karşısında, dikdörtgen biçimde tek bir fıskiyeli havuz bulunmaktadır ve eskiden Rüknabad Kehrizin'den gelen su ile doldurulurdu. Diğer cepheler ise sivri kemerli duvarlarla süslenmiştir.

Kervansaray, basit dikdörtgen bir plana sahip ve tek katlı bir yapıdır. Girişin ardından bir ahır ve her iki yanda, orta avluya giriş sağlayan bir koridor yer almaktadır. Avlunun güney cephesinde, sivri kemerli beş hücre bulunur ve odaların tavanlarında çatı pencereleri vardır. Diğer cephelerde ise küçük çıkıntılar gözlemlenir. Avlunun ortasında ise dikdörtgen bir havuz yer alır.

Binanın planı, Divanhane ve Hafız Türbesi'ne benzemektedir. Bugün, Hafız Türbesi'nde Zend Dönemi'ne ait sütunlar hâlâ mevcuttur.[77]

Süsleme Özellikleri: Mukarnastan tavana kadar tüm eyvanın duvarlarında yağlı boya ile yapılmış resimler bulunmaktadır. Şahnişin köşelerinde ve raflarda, Ağa Sadık'ın beş tablosu yer almaktadır.[78] Bu tabloda, Şeyh Sanan Tersa'nın kızına duyduğu sevgi, Hz. İbrahim'in İsmail'i kurban etmesi, Hz. Musa'nın çobanlık dönemi, genç bir derviş ile şapka ve baltalı yaşlı bir derviş tasvir edilmiştir. Yaşlı derviş, kılık değiştiren Şah Abbas'a, genç derviş ise Masum Alişah ya da Şirazlılar'a göre şair Sadî'ye atfedilir.

Eyvan'da duvar etekleri ve tavan hariç diğer alanlarda, çiçekler, bitkiler, gül ve murk, avcılık sahneleri (özellikle aslanlar tarafından kovalanan geyik ve filler), tekne ile göl manzaraları, dağlar, Rüstem ve Aşkbus güreşi gibi temalar, ayrıca

[76] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Şiraz, Dosya 74.
[77] Franklin, **a.g.e.**, s. 31.

İslâmi motifler de yer almaktadır. Bu beş ana resmin dışında, diğer figürler eyvanın mukarnaslarında, çıkıntılarında ve duvarlarında simetrik bir şekilde tekrarlanmıştır.

Sütunların üzerinde de yağlı boya ile yapılmış motifler vardır. Ancak zamanla bu motifler kaybolmuş ve yalnızca sütunların üst kısmında kalanlar korunmuştur. Motifler, kırmızı, yeşil ve mavi renklerde çiçekler ve bitkilerden oluşmaktadır. Sütunlar, kaidesiz, mukarnaslı başlıklarla tamamlanmıştır.

Külliyedeki taşlarda kullanılan kitabeler kufî, sülüs, nestâlik, divani, ta'lik ve nesih hatları ile süslenmiştir. Eyvanın kaideleri süssüzdür, ancak büyük olasılıkla kabartmaların yerini taşıyan taşlarla değiştirilmiştir.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Binanın temeli taş ve alçı kullanılarak yapılmıştır. Yapının duvarları, kerpiç harçlı ve sıvalı tuğlalardan inşa edilmiştir. Kaidelerde Yezd limon mermeri, sütunlarda ise Gendomek mermer taşı tercih edilmiştir. Sütunlu eyvanın zemininde iri kırmızı taşlar yer almaktadır. Pencereler ve kapılar ahşap olup, orsi pencerelerde renkli camlar kullanılmıştır. Resimler, alçı yüzey üzerine yapılmıştır. Düz tavan ise ahşaptan yapılmıştır.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Çiltenan Tekkesi, Tahtı Zerabi, Kur'an Kapısı.

Güncel Kullanım: Tarihi Taşlar Müzesi.

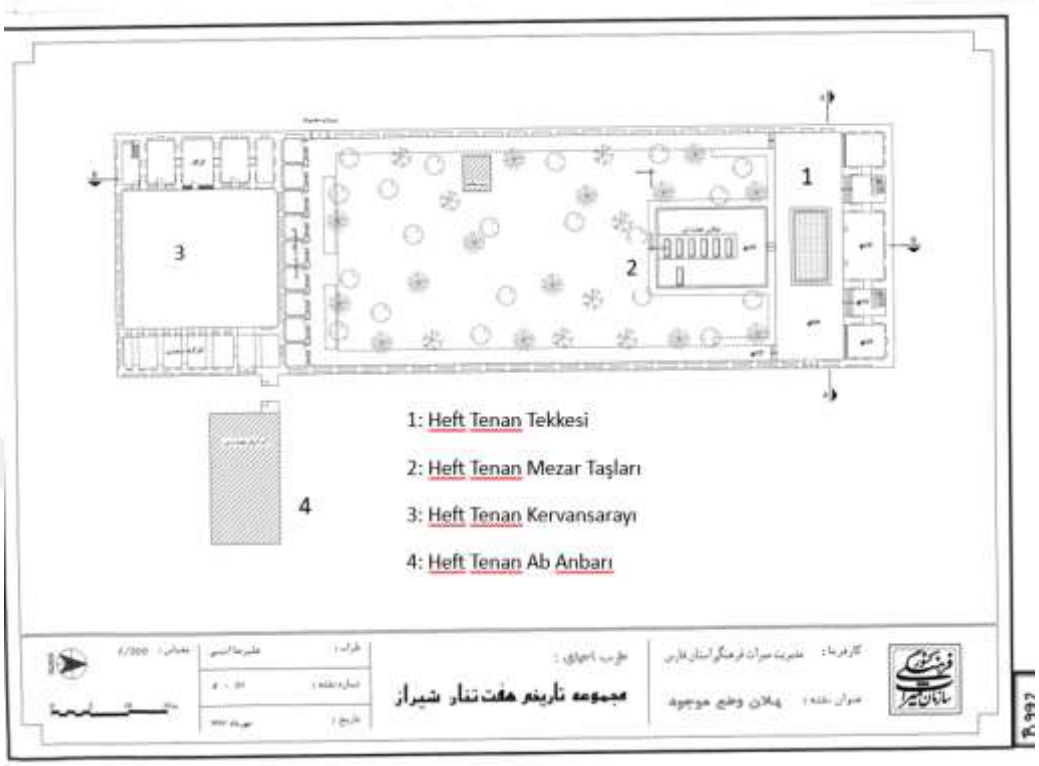

Plan 18: Heft Tenan Külliyesi'nin Planı

Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi.

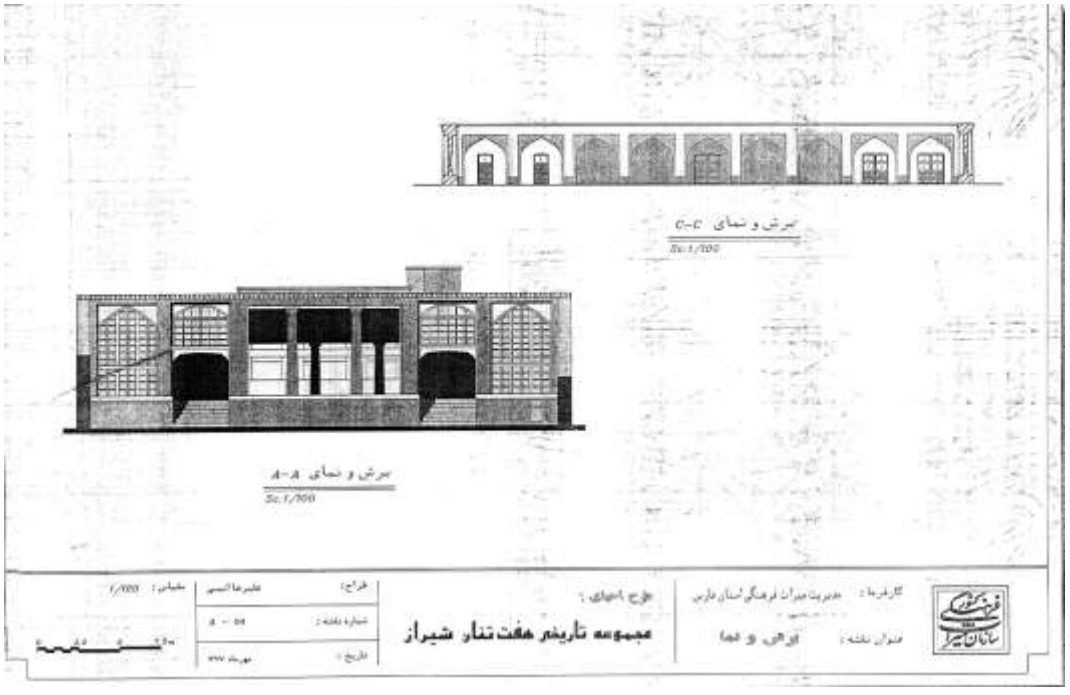

Plan 18: Heft Tenan Tekkesi'nin Planı

Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi

.

Resim 78: Heft Tenan Külliyesi'nin Dış Görünümü

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 79: Heft Tenan Tekkesi'nin Ön Görüntüsü
Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 80: Hef Tenan Tekkesi'nin Orsi Penceresi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 81: Heft Tenan Tekkesi'nin İkinci Kattaki Vitray Penceresinin İç ve Dış Görünümü

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 82: Heft Tenan Tekkesi'ndeki İkonografili 5 Duvar Resmi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 83: Heft Tenan Tekkesi'nin Duvarındaki Avlanma Sahnesi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 84: Heft Tenan Tekkesi'ndeki Rüstem'in Savaşı

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 85: Heft Tenan Tekkesi'ndeki Gül-u Murk Motifli Duvar Resmi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

2.1.13. Katalog no: 13

Yapının Adı: Çihil Tenan Tekkesi.

Planlar: 20.

Resimler: 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92.

Yer: Heft Tenan Mahallesi, Heft Tenan Bulvarı, Şiraz Kenti, Fars İli, İran.

Mimar ve Ustalar: Bilinmiyor.

Tarihçesi: Bahçe-Tekke Çihil Tenan, 1751-1779 yılları arasında inşa edilmiştir. İsminin kökeni, Çihil Makam Dağı ve Kırk Derviş Mezarı[79] ile ilişkilendirilmektedir. Bahçe, ya Çihil Makam Dağı'na yakınlığı nedeniyle bu adı almış olabilir, ya da 1842-43 yıllarında Şiraz valisi Mütemedül-Devle Ferhat Mirza Kaçar'ın talimatıyla kesilen kırk mezar taşıyla ilişkilendirilmiş olabilir.[80] Ayrıca bu mezar taşları, dervişlerin saygı gösterdiği bir alanı temsil ediyor olabilir.

Mevcut belgelere göre, yapının mülkiyeti Fars İli Vakıf Kurumu'na aittir ve kıyamete kadar (kullanılan ifade) Hâksâriyye dervişlerine vakfedilmiştir. Külliye, İran Anıtlar listesine dahil edilmiş olsa da kesin sicil numarası ve dosyası henüz oluşturulmamıştır.[81] Günümüzde külliyenin kervansarayının, taş müzesi olarak düzenlenmekte olduğunu belirtmek gerekir.

Plan ve Mimari Özellikler: Yapı, dikdörtgen planlı olup merkezinde bir bahçe yer almaktadır. Doğu ve batı cephelerinde sivri kemerli duvarlar bulunurken, kuzey ve güney cepheleri farklı bir düzenlemeye sahiptir. Yapının ana girişi kuzey cephesinde konumlanmıştır. Bu cephede, üç kapılı sivri kemerli bir şahnişin yer almakta ve her iki yanında birer oda bulunmaktadır. Şahnişin ve bitişiğindeki odalarda iki sıra kemer kullanılmıştır. Şahnişinin hemen yanında, nilüfer çiçeği motifleriyle süslenmiş bir fıskiyeye sahip küçük bir havuz bulunmaktadır. Doğu cephesinde, Kırk Mezar'ın yer aldığı bir mezarlık alanı mevcuttur. Yerleşkenin güney bölümünde ise geçmişte Hâksâriyye dervişlerinin bir araya geldiği birkaç oda inşa edilmiştir.

---

[79] Şîrâzî, **a.g.e.**, s. 791.
[80] Mostafavi, **a.g.e.**, s. 54.
[81] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Şiraz, Dosya 30113.

Süsleme Özellikleri: Binanın süslemeleri sade bir karaktere sahip olup, duvarlarında çini ve tuğla örneklerine rastlanmaktadır. Orta odalardaki şöminelerin üst bölümleri, şemse desenleriyle süslenmiş çinilerle bezenmiştir. Taç kapı, yakın dönemde eklenen çinilerle süslenmiştir. Özgün giriş kapısı kaldırılmış ve yerine, oyma detayları ve balta figürleri içeren iki kapı tokmağı eklenmiştir. Orsi pencerelerinde, vitray süslemeler arasında İran yıldızı motifine yer verilmiştir.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Yapıda en yaygın kullanılan malzemeler arasında kerpiç, tuğla, alçı, kireç ve ahşap yer almaktadır. Bunun yanı sıra, yapının temeli taş malzeme ile desteklenmiştir. Orsiler, pencereler ve kapılar, dayanıklılığı ve estetik görünümüyle öne çıkan ceviz ahşaptan üretilmiştir.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Heft Tenan Tekkesi, Cihannümâ Köşkü.

Güncel Kullanım: Ziyaretgâh; Fars Vakıf Kurumu.

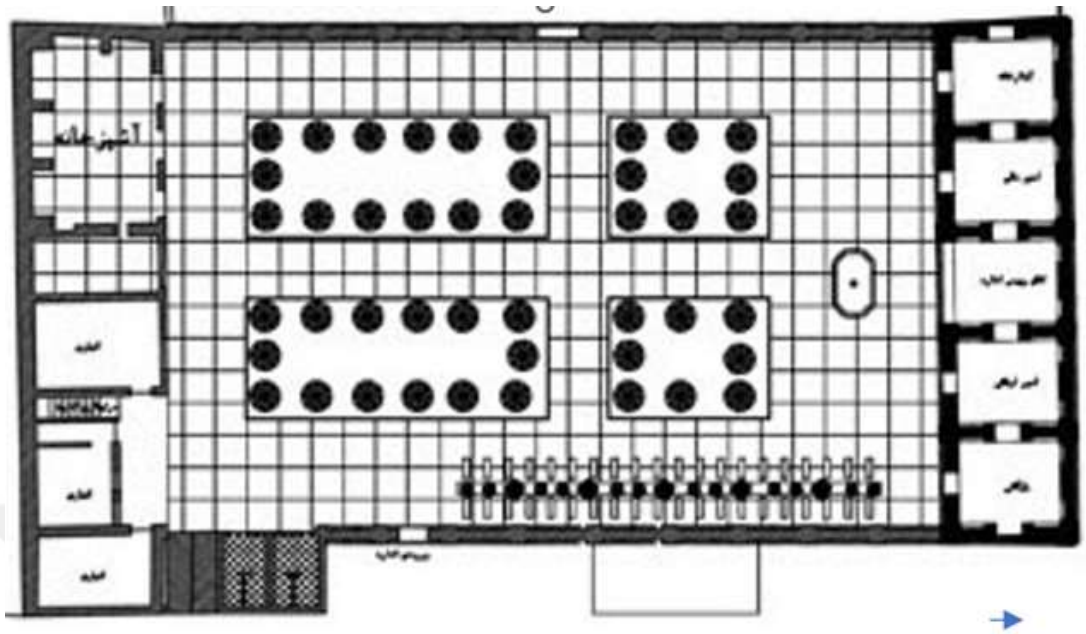

Plan 19: Çihil Tenan Tekkesi'nin Planı

Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi.

Resim 86: Çihil Tenan Tekkesi'nin Dış Görünümü

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 87: Çihil Tenan Tekkesi'nin Kapı Tokmakları

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 88: Çihil Tenan Tekkesi'nin Giriş Kapısı

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 89: Çihil Tenan Tekkesi'nin Ana Avlusu

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 90: Çihil Tenan Tekkesi'nin Şahnişin Odasının İçi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 91: Çihil Tenan Tekkesi'nin Avlusunda Yer Alan Mezar Taşı

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 92: Çihil Tenan Tekkesi'nin Orsi Penceresinden Dış ve İç Görünüm

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

2.1.14. Katalog no: 14

Yapının Adı: Cihannümâ Köşkü, Cihannümâ Bahçesi, Vekil Bahçesi, Çahar Bağ.

Planlar: 21, 22, 23.

Resimler: 93, 94, 95, 96.

Yer: Heft Tenan Bulvarı, Hafiziye Sokağı, Şiraz Kenti, Fars İli, İran.

Mimar ve Ustalar: Bilinmiyor.

Tarihçesi: Bahçenin kökeni eski dönemlere uzanmakta olup, özellikle Safevî döneminde estetik değeri ön plana çıkmıştır. Kerim Han'ın emriyle 1772-73 yıllarında restore edilmiş ve bir köşk eklenerek "Vekil Köşk Bahçesi" adını almıştır.[82]

Kaçarlar Dönemi'nde daha da zenginleşen bahçe, hükümetin önemli misafirlerini ağırlamak amacıyla kullanılmıştır. Fetali Şah zamanında bahçenin adı "Cihannümâ" olarak değiştirilmiş ve içerisine bir yazlık saray eklenmiştir. 2002 yılında İran Edebiyat Müzesi'ne dahil edilen bahçe, kapsamlı bir restorasyondan geçirilmiştir.

Bahçenin yakınında, yalnızca nar ağaçlarının yetiştirildiği "Cihannümâ Köşkü" adlı başka bir bahçe yer almaktadır. Ayrıca bu yapı, günümüzde Fars Milli Kütüphanesi olarak hizmet vermektedir. Şiraz Belediyesi tarafından denetlenen bahçedeki yapılar, günümüzde ofis olarak kullanılmaktadır.

Bahçe, 24 Ekim 1972 tarihinde 928 sicil numarasıyla İran Anıtlar listesine dahil edilmiştir.[83] Bu tescil sırasında bahçe, Mahmut Dehgan adlı bir şahsın mülkiyetinde bulunmaktaydı.

Plan ve Mimari Özellikler: Kare planlı bahçe, 40.000 m²'lik bir alanı kaplamakta olup, merkezinde bir köşk yer almaktadır. Köşk, dikey olarak uzanan iki ana aks ile bahçeyi dört farklı bölüme ayırmaktadır. İki katlı ve sekizgen plana sahip köşkün

[82]Asıf, **a.g.e**., s. 413.

[83] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Şiraz, Dosya 928.

merkezinde bir havuz bulunmaktadır ve dört büyük kapı doğrudan köşke giriş imkânı sunmaktadır.

Cihannümâ Köşkü, tıpkı Külah Frengi Köşkü gibi, dört şahnişinli ve sekizgen planlı iki katlı bir yapı olarak tasarlanmıştır. Köşkün temeli, bahçe seviyesinden yaklaşık 1,2 metre yüksekte konumlandırılmıştır. Yapının doğu ve batı cephelerinde, şahnişinlerin önünde yer alan iki fıskiyeli havuz dikkat çekmektedir.

Köşkün kuzeydoğu ve güneydoğu kesimlerinde yer alan iki basamaklı giriş, bahçe ile yapı arasındaki ana bağlantıyı kurmaktadır. Kuzeydoğu girişinin sağında, ikinci kata ve kubbeye ulaşımı sağlayan, çok sayıda basamağa sahip karmaşık bir merdiven sistemi bulunmaktadır.

Süsleme Özellikleri: Mukarnas düzenlemesi üzerine tekrarlanan gül ve murk motifleri ile bir duvar resmi oluşturulmuştur. Bu duvar resmi, motif ve süsleme üslubu açısından Külah Frengi Köşkü ile büyük benzerlikler göstermektedir. Ancak bu yapı ile Külah Frengi Köşkü arasındaki temel fark, duvar süslemeleri ile köşk içindeki kemerlerde yer alan kara kalem resimlerin uygulama biçimleridir.

Duvar resimlerinde, Hz. Süleyman'ın yoldaşları ve hayvanlar ile etkileşim hâlinde olduğu sahneler tasvir edilmiştir. Sahneler arasında, çift süren iki inek, uzaktan görünen bir köy manzarası, kuş avlayan genç bir adam, ayı dansı ve düğün töreni gibi çeşitli temalar yer almaktadır. Kemerlerdeki resim tasvirlerinde genellikle genç bir adam ve bir kadın figürü bulunmaktadır. Kadın, bir elinde gül tutarken nargile içmektedir. Kadının giyim tarzı, makyajı ve duruşu, Zend Dönemi sanat anlayışının karakteristik unsurlarını yansıtmaktadır. Aynı sahnede, armut, elma ve mango gibi meyveler, ibrik ve şarap kadehlerinin yanında meze olarak betimlenmiştir.

Bahçeyi çevreleyen duvarlar ve köşkün köşe kemerleri, geometrik desenlerle süslenmiş çinilerle bezelidir. Bu çiniler Kaçarlar dönemine aittir. Orsi pencerelerin iç kısımlarında, ahşap kabartma tekniği ile uygulanan torenç desenleri dikkat çekmektedir. Şahnişinin dış duvar kaidesinde, balık pulu motifleri görülmektedir. Bu motifler, özellikle söz konusu dönemde çini süslemelerinde yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

Yapıda, düzenli tuğla örgüsü, zencerek motifi, üçüncü zikzak şeklinde ahşap kabartmalar, sıva üzerine kârbendi ve renkli cam kullanımı gibi çeşitli süsleme unsurları dikkat çekmektedir. Ancak yapının süslemelerinin tamamlanamamış olması, büyük olasılıkla Kerim Han'ın ölümüyle ilişkilendirilmektedir.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Bahçenin çevresi, alçı harçlı tuğladan inşa edilen bir duvarla çevrelenmiştir. Köşkün iç mekânı sıva ile kaplanmış ve duvar resimleriyle süslenmiştir. Yapının bahçe bölümünde yer alan havuz ve fıskiyelerin yanı sıra, kaidelerde ve yer döşemelerinde dönem dönem mermer malzeme kullanılmıştır. Ayrıca yapıda, Gendomek mermeri de tercih edilmiştir. Kapılar ve orsi pencereler ise ahşaptan yapılmıştır.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Hafiziyeh.

Güncel Kullanım: Şehrin Bağı (Şehir Parkı).

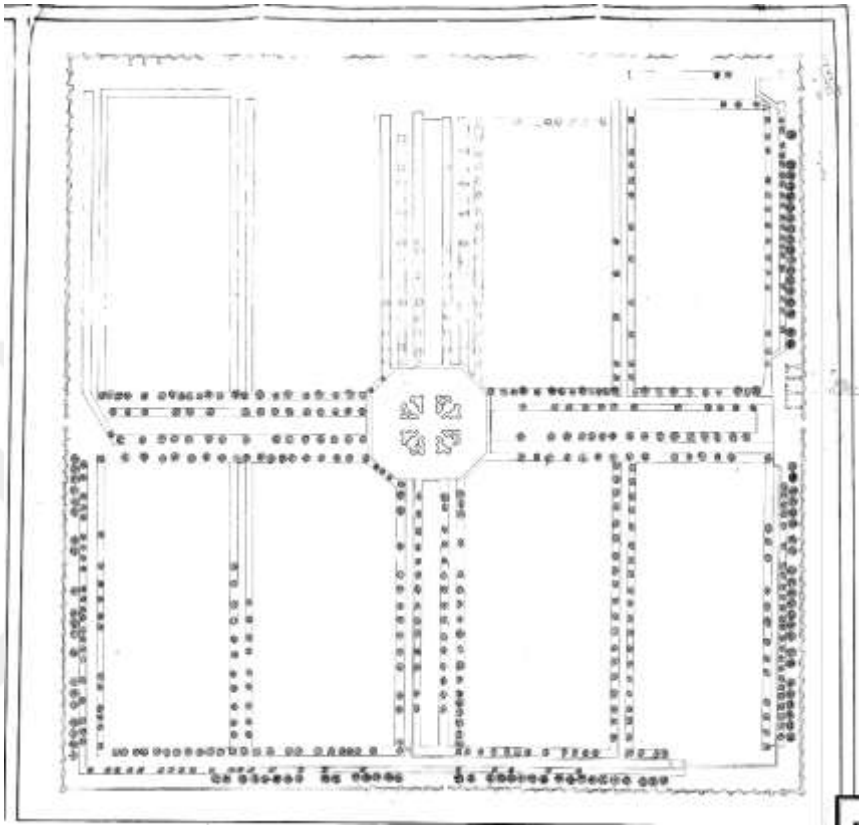

Plan 20: Cihannümâ Bahçesi'nin Ortasında Yer Alan Köşk

Kaynak: Siraz Kültür Bakanlığı Arşivi.

Plan22 : Cihannümâ Köşkü'nün İkinci Kat Planı

Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi

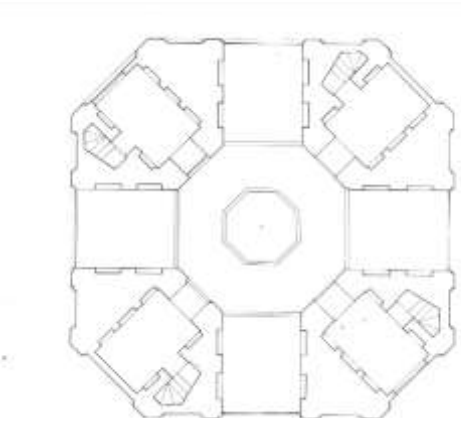

Plan21 : Cihannümâ Köşkü'nün Birinci Kat Planı

Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 93: Cihannümâ Köşkü'nün Dış Görüntüsü

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 94: Cihannümâ Köşkü'nün İç Görüntüsü

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 96: Cihannümâ Köşkü'ndeki Gül ve Murk Motifi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 95: Cihannümâ Köşkü'ndeki Tek Renk Duvar Süslemeleri

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

2.1.15. Katalog no: 15

Yapının Adı: Vekil Çarşısı; Vekil Çarşı Külliyesi.

Planlar: 24, 25.

Resimler: 97, 98, 99, 100.

Yer: Derb-ı Şazdı Mahallesi, Talikani Sokak, Şiraz, Fars İli, İran.

Mimar ve Ustalar: Bilinmiyor.

Tarihçesi: Vekil Çarşısı'nın inşasına 1764 yılında[84] başlanmış olup, Lar kentindeki Kayseriye Çarşısı[85] ile Kazerun'daki Safevî Çarşısı model alınarak tasarlanmıştır. Ancak, 1936 yılında çarşının kuzey-güney doğrultusunda yer alan Bezazan Çarşısı'nın yaklaşık 11 hücresi, Zend Sokağı'nın genişletilmesi nedeniyle tahrip olmuştur.[86] Bu düzenleme, çarşının ana merkezi olan büyük çaharsuk bağlantısının kesilmesine neden olmuştur.

Vekil Çarşısı, 08.07.1972 tarihinde 924 sicil numarasıyla İran Anıtlar listesine tescil edilmiştir.[87] Tescil sırasında yapı şahıs mülkiyetinde bulunmaktaydı. Çarşı pazarın güney giriş kapısı, 1989 yılında Kültür Varlıkları Teşkilatı tarafından hafif bir kaplama ile restore edilmiştir.

Yapının kuzeydoğusunda yer alan Rugânî, Gümrük ve Ahmedi Kervansarayları Zend Dönemi'ne tarihlendirilmektedir. Bununla birlikte, güneybatı kesiminde Kaçar Dönemi'nde çarşıya Saray-ı Müşir (Saray-ı Gülşen) adlı bir kervansaray eklenmiştir. Vakıf statüsünde bulunan bu kervansaray, günümüzde Fars İli Vakıflar Kurumu'na ait olup, 16.08.1968 tarihinde 424 sicil numarasıyla İran Anıtlar listesine kaydedilmiştir.

Çarşının kuzeyi ile İsfahan Kapısı arasında, Zend Dönemi'ne ait Ghani Cami bulunmaktaydı. Ancak, bu yapı Şiraz'da meydana gelen bir deprem sırasında

[84]Allah-Kuli İslâmi, "Bazar-ı Vekil ve Çend Benay-ı Devran-ı Zendiye dar Şiraz", **Honer ve Merdom**, 118, Hurdad 1351, s. 7-11.
[85] Mostafavi, S. (1343). *İklim-ı Pars, Asar-ı Tarihi ve Emakin-ı Bastani Fars.* Tahran: Encomen-i Asar-ı Mili, s. 61.
[86] İmdad, **a.g.e**., s. 200-201.
[87] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Şiraz, Dosya 924.

yıkılmıştır. 1800 yılında Şirazlı tüccar Hacı Muhammed Hasan İsmail Bey, 1800 yılında Şirazlı tüccar Hacı Muhammed Hasan İsmail Bey, eski caminin taş sütunlarını kullanarak yeni bir cami inşa ettirmiştir.[88] Söz konusu caminin doğu şebistanında iki sütun, kuzeybatı şebistanında ise dört sütun bulunmaktadır. Bu sütunlar, yuvarlak gövdeli olup kaidesiz ve sade başlıklıdır.

Plan ve Mimari Özellikler: Vekil Bazarı ve ona bağlı kervansaraylar toplam 21.840 m² alan kaplamakta olup, yapı 23.960 m² altyapıya sahiptir. Sağlam bir temel üzerine inşa edildiği için, Şiraz'da art arda meydana gelen depremlerden etkilenmemiştir. Orijinal planda hac şeklinde tasarlanan pazarın güney cephesi "İsfahan Kapısı'ndan" başlayarak "Çaharsuk" kadar uzanmakta, buradan doğu ve batı yönlerine doğru iki sıra halinde devam etmekteydi. Ancak, Kerim Han Zend zamanında yapılan "Zend Sokağı" düzenlemesi nedeniyle pazarın bir kısmı yıkılmış ve kuzey bölümünde önemli değişiklikler meydana gelmiştir.

Geçmişte Vekil Bazarı 41 kemerli, bedesten 41 kemerli, külahçılar (Külahduzan) 46 kemerli kılıç öreten yer (Şemşirgeran) 11 kemerli düzen içeriyordu. Şemşirgeran sırasının girişi, Vekil Cami girişine bağlandı. Kuzey-güney sırasının her iki yanında 41 kemer ve 82 hücre bulunmaktaydı. Eskiden Doğu sırasının ipek işleri sırası vardı, şimdi ise onun yerinde aktar düzenine 19 hücre bulunmaktadır. Batı sırası artık halı satıcılarının sırası olan 10 çift hücreden oluşmaktadır. Çarşı pazarın Vekil Cami'nin gerişinde de 11 çift hücre bulunmaktadır. Çarşı pazarın önceden beş büyük kapısı vardı; geceleri ve tatillerde hücreleri korumak için kapatılırdı.

Çarşı pazarın doğu-batı ve kuzey-güney doğrultularındaki sıraların kesişim noktasında sekizgen planlı büyük bir Çaharsuk yer almaktadır. Çaharsuk her köşesinde iki katlı hücreler bulunmaktadır. Geçmişte bu alanın merkezinde büyük bir mermer havuz bulunmakta olup, havuza su yer altı kanalları aracılığıyla ulaştırılmaktaydı. Ancak, pazarın tabanında yapılan onarımlar sırasında havuz kaldırılmış, su kanalları ise korunmuştur.

Sivri kemerlerin genişliği ile yüksekliği, Safevî pazar örneklerinden ayırt edilmesini sağlar. Bu yüzden Vekil Bazarı her mevsimde ılıktır. Pazarın sivri

kemerinin yüksekliği 11 metre olup sonraki onarımlarda 10 metreye düşürülmüştür. Kemerler üzerinde bâdgîrler ve havalandırma pencereleri vardır. Toplam yetmiş dört kemer pazarın tavanını desteklemektedir.

Hücrelerin zemininde, nemden korunmak amacıyla büyük taş bloklardan oluşan bir platform bulunmaktadır. Hücreler iki katlıdır ve genellikle küçük arka odalara sahiptir.

Vekil Bazarı'nın yapımıyla eş zamanlı olarak Rugânî, Ahmedi, Fil, Gümrük ve Zarrabhane Kervansarayları ona bağlanmıştır. İsfahan kapılarının dışında, Kuzey Chaharbağ'ın batısında Ali bin Hamzeh'in türbesiyle aynı adı taşıyan bir kervansaray vardı.[89] Bu kervansaray yakın zamanlarda tahrip olmuştur.

Süsleme Özellikleri: Vekil Çarşısı'nda mozaik ve mînâî çini süslemeleri yaygın olarak kullanılmıştır. Çarşının en önemli süsleme alanlarından biri olan Çaharsuk (dört yol kavşağı – meydan) üzerinde şemse motifleri bulunan çinilerle bezenmiştir. Saray-ı Müşir'deki bazı odalarda, mukarnas süslemelerinin üzerine yerleştirilen çinilerle zengin ve ağır bir dekorasyon oluşturulmuştur. Çini motiflerinde çiçek, bitki ve gül ve murk desenleri işlenmiş olup, süslemelerde sarı, turkuaz, mavi, pembe ve siyah renkler hâkimdir.

Yapının dış cephe süslemeleri, Kaçar dönemine ait çini panolarla zenginleştirilmiş olup, bu panolarda insan figürleri, av sahneleri ve gül ve murk motifleri yer almaktadır. Çarşı alanında geçmişte zemin yükseltildiğinde kapatılan hücre platformlarının cephelerinde taş oymalar bulunmaktaydı. Günümüzde ise bazı hücre kaidelerinde şemse motiflerine rastlanmaktadır.

Çarşı girişinin tasarımı, İsfahan'daki Kayseriye Çarşısı'ndan farklı olarak daha sade bir anlayışla ele alınmıştır; herhangi bir figüratif süsleme olmaksızın, resimsiz bir duvarla çevrelenmiştir.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Yapının temelleri, taş ve kireç harcı kullanılarak inşa edilmiştir. Gövde kısmı kerpiç, harç, çamur ve sıva ile oluşturulmuştur. Dayanıklılığı

[89] Fesai, **a.g.e**., s. 1226.

artırmak için çeşitli teknikler uygulanmıştır. Nitekim, hücrelerin kaideleri, platformu ve yer döşemelerinde genellikle büyük ve bütünleşik taş bloklar tercih edilmiştir.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Vekil Cami, Külah Frengi Köşkü.

Güncel Kullanım: Çarşı Pazar.

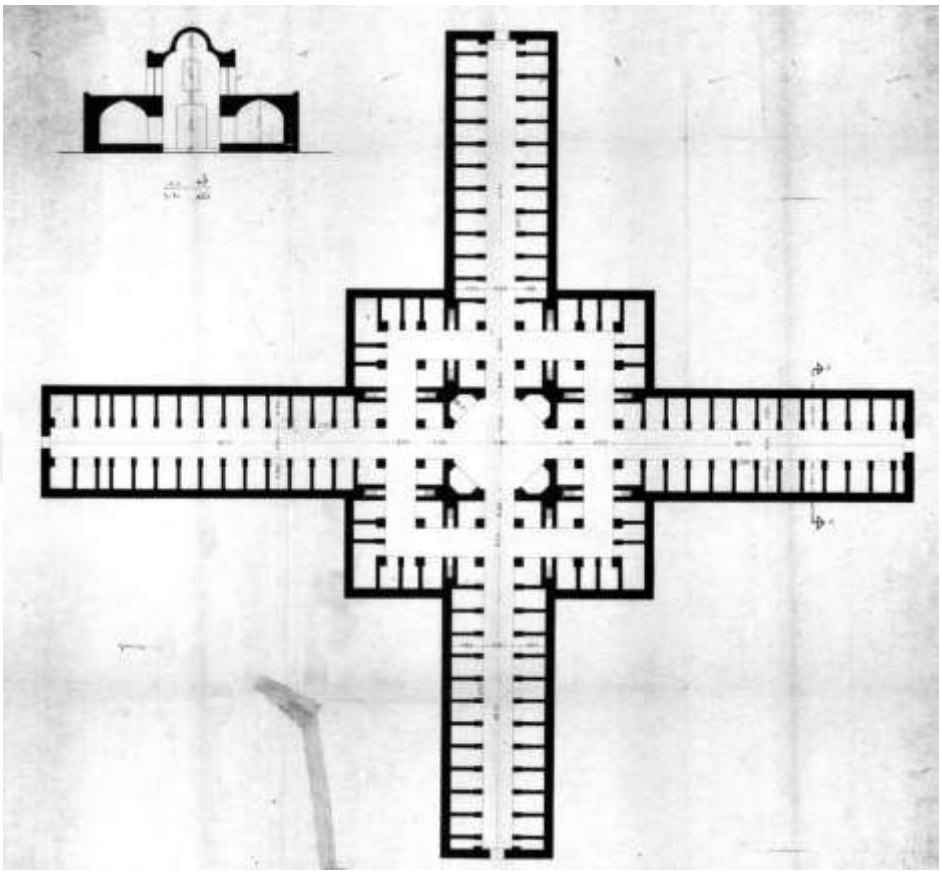

Plan 23: Vekil Çarşısı Planı

Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi.

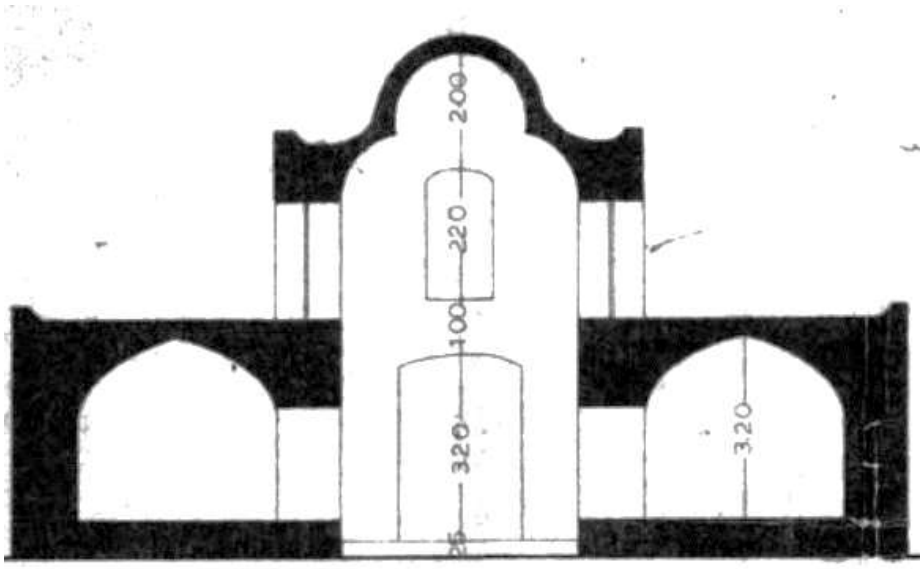

Plan 24: Vekil Çarşı'nın Çahrsok Planı

Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi.

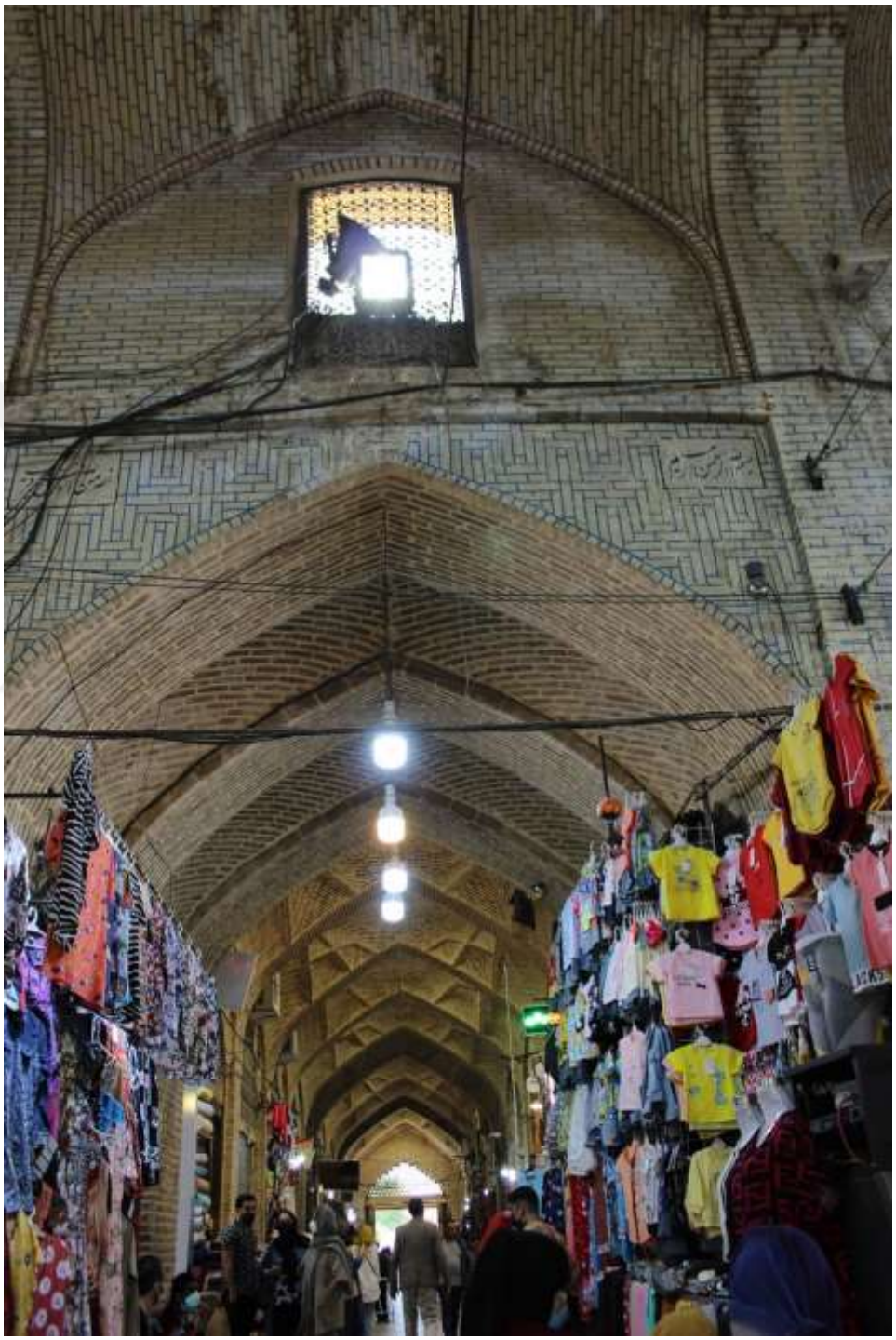

Resim 97: Vekil Çarşısı'nın Kuzey Yönü

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 98: Vekil Çarşı'nın Güney Yönü

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 99: Vekil Çarşısı'nın Çaharsuk Bölümü

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 100: Vekil Çarşısı'nın Çaharsuk Kârbendisi

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

2.1.16. Katalog no: 16

Yapının Adı: Gümrük Kervansarayı, Gümrük Sarayı.

Planlar: 26, 27.

Resimler: 101, 102, 103.

Yer: Derb-ı Şazde Mahallesi, Vekil Pazarı'nın Kuzey Doğusu, Şiraz Kenti, Fars İli, İran.

Mimar ve Ustalar: Bilinmiyor.

Tarihçesi: Vekil Bazları ile eş zamanlı olarak 1764 yılında inşa edilen kervansaray, dönemin gümrük işlemleriyle ilgili önemli bir rol üstlenmiştir. Yapının avlusuna 2021 yılında bir cami eklenmiştir.

Kervansarayın ikinci katındaki hücrelerden birinde, yapının vakfiyesini gösteren taş bir kitabe bulunmaktadır. Kültürel ve tarihi öneminden dolayı yapı, 07.10.1967 tarihinde İran Anıtları listesine 1967 sicil numarasıyla kaydedilmiştir. Günümüzde ise kervansaray özel mülkiyet statüsündedir.[90]

Plan ve Mimari Özellikler: Kervansaray, dikdörtgen planlı ve iki katlı bir yapıdır. Çevresinde toplam 70 hücre yer almakta olup, her hücreye arka tarafta küçük bir oda eşlik etmektedir. Yapının merkezinde, zeminden hafifçe yükseltilmiş dikdörtgen bir havuz bulunmaktadır.

Birinci kattaki odalar, geniş üç kanatlı kapılarla donatılmıştır. İkinci kata çıkışı sağlayan merdivenler, yapının dört köşesinde iki sıra halinde konumlandırılmıştır. İkinci kat hücreleri, küçük ahşap kapılarla iki bölüme ayrılmıştır. Tüm odaların üzerinde aydınlatma sağlayan kafes pencereler bulunmaktadır.

Yapının sol giriş kapısı, doğrudan depo alanına açılmaktadır. Kervansarayın kemerleri sivri formda olup, bu özellik yapıyı dönemin diğer kervansaraylarından ayırmaktadır. Rugânî ve Fil Kervansarayı ile birlikte, Şiraz'da meydana gelen depremlerden büyük zarar görmeden kurtulduğu bilinmektedir.

[90] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Şiraz, Dosya 924.

Süsleme Özellikleri: Yapının girişi, özellikle pazar kemerlerinin süslemeleriyle kıyaslandığında daha belirgin ve gösterişli bir yapıdadır. Kemerlerde, turkuaz ve sarı tonlarının hâkim olduğu arabesk motifler, çini tuğlalar kullanılarak işlenmiştir. Giriş bölümünde, alçıdan yapılmış mukarnas süslemeleri yer almakta olup, burada okunması güç bir yazıt da bulunmaktadır.

İkinci katta, kitabesi bulunan bir odada, geleneksel kârbendi süsleme öğesi görülmektedir.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Yapının ana malzemesi tuğladır. Kapı ve pencerelerde ahşap, döşeme, platform kaidesi ve havuzlarda ise taş kullanılmıştır. Yapının inşasında çamur ve alçı harcı tercih edilmiştir. Günümüzde orijinal ahşap kapılar, demir kapılarla değiştirilmiştir.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Vekil Çarşısı, Ahmedi Kervansaray.

Güncel Kullanım: Restorasyon sürecinde.

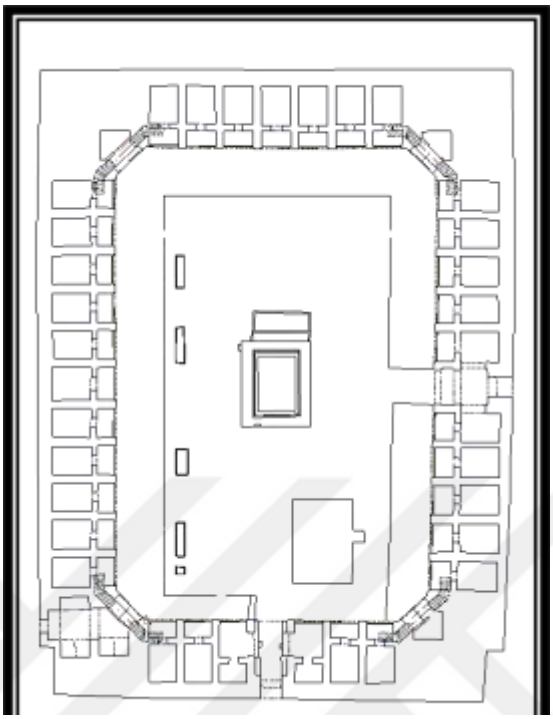

Plan 25: Gümrük Kervansarayı'nın Birinci Kat Planı

Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi

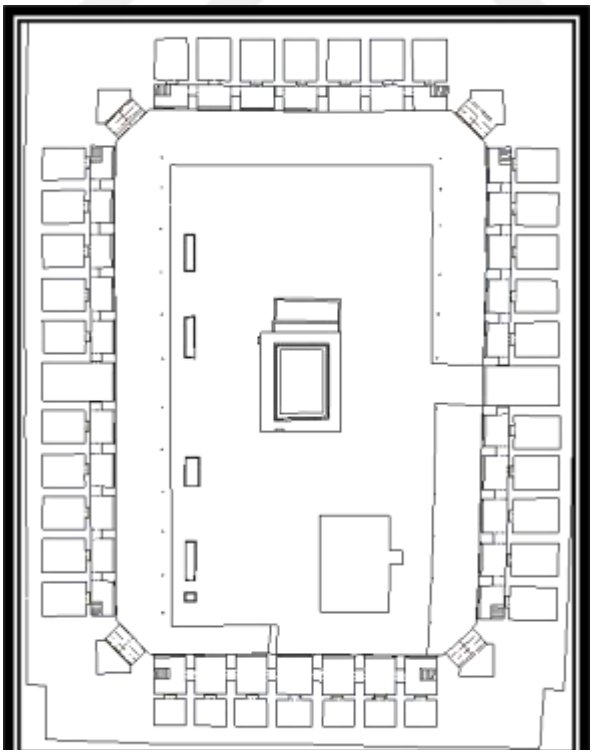

Plan 26: Gümrük Kervansarayı'nın İkinci Kat Planı

Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi.

Resim 101: Vekil Çarşısı'ndan Gümrük Kervansarayı'na Giriş

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 102: Gümrük Kervansarayı'nın Avlusu

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

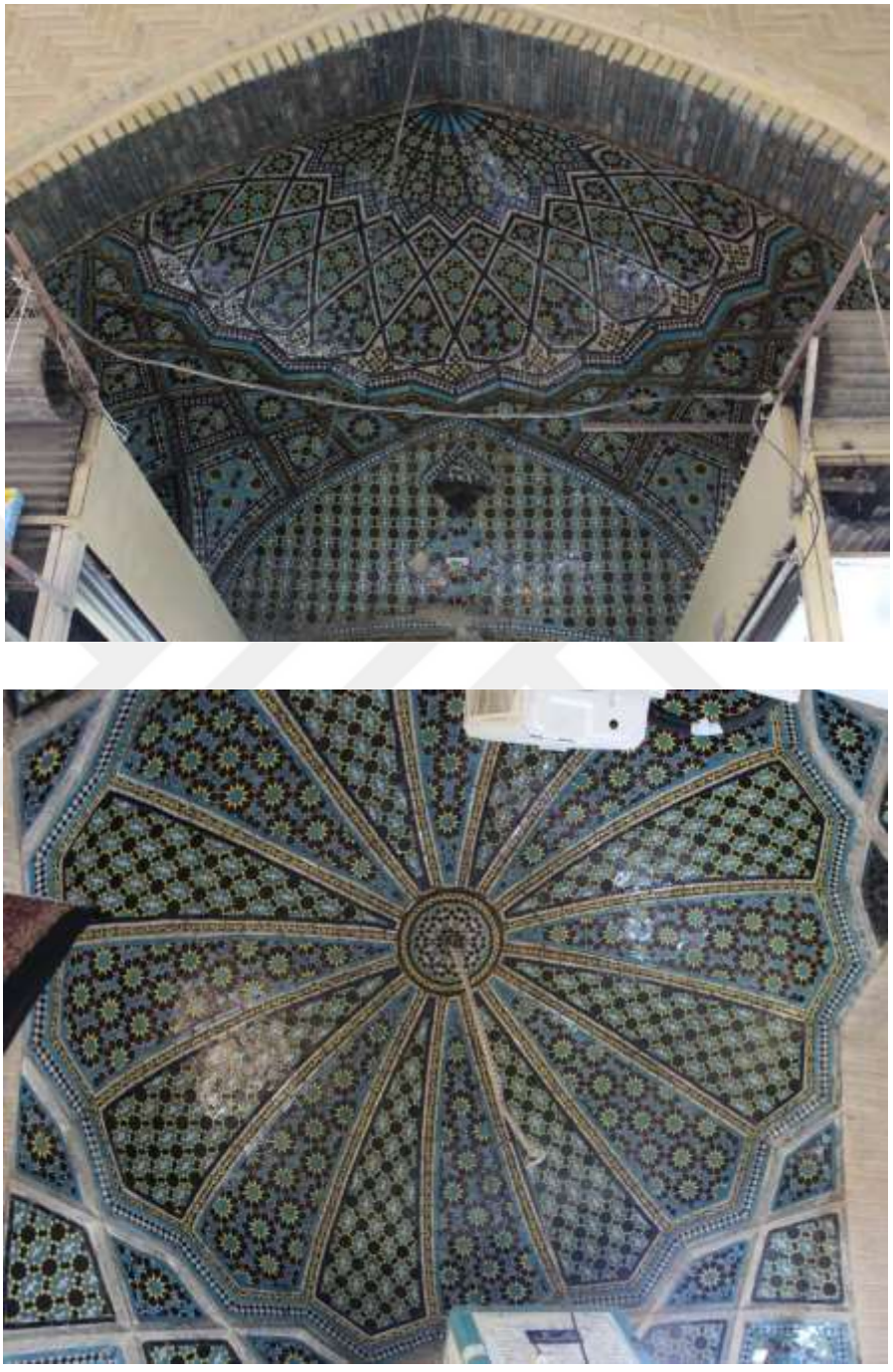

Resim 103: Gümrük Kervansarayı'ndaki Çini Süslemeleri

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

2.1.17. Katalog no: 17

Yapının Adı: Ahmedi Kervansarayı, Ahmedi Sarayı.

Planlar: Mevcut değil.

Resimler: 104, 105.

Yer: Derb-ı Şazde Mahallesi, Vekil Bazları, Şiraz Kenti, Fars İli, İran.

Mimar ve Ustalar: Nakkaş Mirza Abdürrezzâk.

Tarihçesi: Vekil Çarşısı'nın inşası, 1764 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu çarşının bazı çinileri 1910 yılında Kaçar Dönemi'nde Nakkaş Mirza Abdürrezzâk tarafından onarılmıştır.[91] Diğer yandan yapı, uzun bir süre boyunca kervansaray olarak değil, ahır olarak kullanılmıştır.

Plan ve Mimari Özellikleri: Kervansaray, Vekil Çarşısı'nın kuzeydoğusunda, Rugânî ve Gümrük Kervansarayı'nın yakınında konumlanmaktadır. İki katlı ve dikdörtgen planlı olarak inşa edilmiş olup, ikinci katın bazı bölümleri tahrip olmuştur. Yapı, Vekil Bazarı'ndan kıvrımlı bir tonozlu koridorla ayrılmaktadır.

İki avlulu bir plan düzenine sahip olan kervansaray, orta kısımda yer alan bir dizi hücre ile ikiye bölünmüştür. Birinci avludan ikinci avluya geçiş, doğu köşesinde bulunan iki koridor ve yapının orta kısmındaki tek bir geçit aracılığıyla sağlanmaktadır. Birinci avlu, Rugânî Kervansarayı'na, ikinci avlu ise Gümrük Kervansarayı'na açılmaktadır.

Hücreler, ilk avlunun çevresinde konumlanmıştır. Genellikle Roma tarzında inşa edilen kemerler, yalnızca giriş bölümünde sivri formdadır. Birinci katın hücreleri, sütunlu revaklar üzerinde yer almakta olup, kuzey ve güney revaklarında beşer adet, doğu ve batı revaklarında ise ikişer adet taş sütun bulunmaktadır. İki avlu arasında büyük bir taş havuz bulunmaktadır; birinci avludaki havuz dikdörtgen, ikinci avludaki ise yuvarlaktır.

Süsleme Özellikleri: Yapının her iki avlusundaki hücrelerde, çeşitli çini süslemeleri bulunmaktadır. Gül ve murk, çiçek, bitki, saksı ve geometrik desenler (özellikle Zend

[91] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Şiraz, Dosya 924.

tuğlasına özgü üçgen ve eşkenar dörtgen motifler) dikkat çekmektedir. Koridor ve kemer köşelerinde, pembe, mavi, turkuaz, sarı ve yeşil renkleri kullanılmıştır. Koridorun orta tonozunda yer alan çini süslemeler, Müşir Kervansarayı'nın şehnişin süslemeleriyle benzerlik göstermektedir.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Yapının temelinde taş ve kireç harcı, gövdesinde ise alçı harçlı tuğla kullanılmıştır. Kaideler, havuzlar ve sütunlar, Gendomek mermer taşından yapılmış olup, sütunlar kaideye sahip tek parça taştan yontulmuştur. Çatı, düz ahşap yapıdadır. Orijinal ahşap kapılar, günümüzde metal kapılarla değiştirilmiştir.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Vekil Bazları, Rugânî ve Gümrük Kervansarayı.

Güncel Kullanım: Ambar.

Resim 104: Ahmedi Kervansarayı'nın Birinci Avlusu.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 105: Ahmedi Kervansarayı'nın İkinci Avlusu.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

2.1.18. Katalog no: 18

Yapının Adı: Fil Kervansarayı, Fil Sarayı.

Planlar: 28.

Resimler: 106.

Yer: Derb-ı Şazde Mahallesi, Vekil Bazarı, Şiraz Kenti, Fars İli, İran.

Mimar ve Ustalar: Bilinmiyor.

Tarihçesi: Bu kervansaray, Vekil Çarşısı'nın güneybatısında, Şemşirgeran ve Terkeşduzan Pazarları'nın ana bölümleri arasında konumlanmış olup, 1764-66 yılları arasında inşa edilmiştir.[92] Binanın yapısı, gümrük işlevine sahip bir kervansaray olduğunu açıkça yansıtmaktadır.

Plan ve Mimari Özellikleri: Kervansaray, dört eyvanlı kare planlı bir yapıdır. Dört tarafında, her birinde yedi hücre bulunan toplam yirmi sekiz hücre yer almaktadır. Hücrelerin zemini, yer seviyesinden yüksekte konumlandırılmıştır. Binanın girişinde, sivri kemerli bir antre bulunmaktadır. Koridor, aralarına donanma biçimli tuğla kemerlerin yerleştirildiği kesik kemerlere sahiptir. Yapının ortasında dikdörtgen bir havuz yer almaktadır. Kervansarayın giriş kapısı, Şemşirgeran sırasına açılmaktadır.

Süsleme Özellikleri: Sade porselen tuğlalar dışında herhangi bir süsleme bulunmamaktadır. Geçmişte yapı üzerinde çini süslemeler yer alsa da günümüzde bu çiniler tamamen kaybolmuştur.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Havuz ve zemin döşemeleri taştan yapılmıştır. Yapının ana malzemesi, alçı harcı ile birleştirilmiş tuğlalardır. Zemin döşemesi daha sonradan yenilenmiş olup, çimento harcı ve mozaik kullanılarak yeniden yapılmıştır. Pencere ve kapılar ise ahşaptandır.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Vekil Bazarı.

Güncel Kullanım: Toptancı pazarı ve halı tamircileri bulunmaktadır.

[92] Fesai, **a.g.e**., s. 1226.

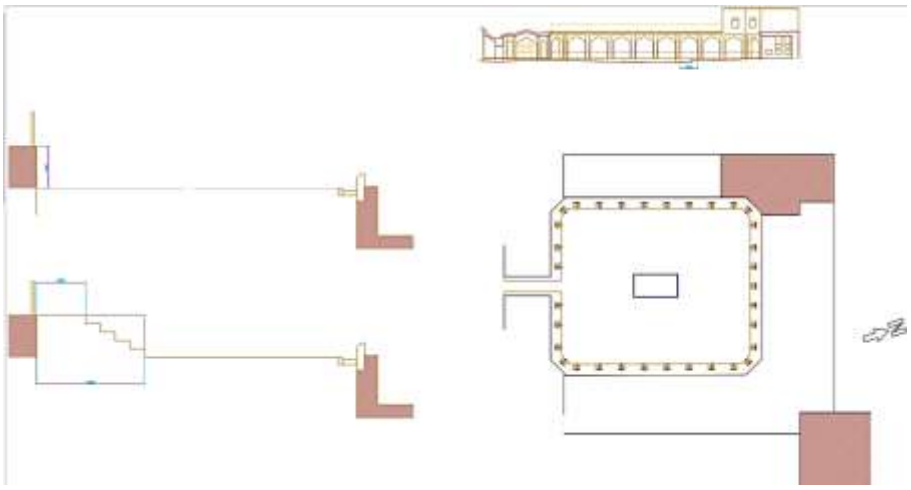

Plan 27: Fil Kervansarayı'nın Planı
Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi.

Resim 106: Fil Kervansarayı'nın Ana Avlusu
Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

2.1.19. Katalog no: 19

Yapının Adı: Rugânî Kervansarayı, Rugânî Sarayı.

Planlar: Mevcut değil.

Resimler: 107, 108, 109, 110.

Yer: Derb-i Şazde Mahallesi, Vekil Çarşının Kuzey Doğusu, Şiraz, Fars İli, İran.

Mimar ve Ustalar: Bilinmiyor.

Tarihçesi: Vekil Çarşısı ve diğer kervansaraylarla aynı dönemde, 1764 yılında inşa edilmiştir ve o dönemin en büyük kervansarayıdır.[93] Pehlevî Dönemi'nde, Zend Sokağı'nın inşası sırasında güneydeki hücreler tamamen yıkılmıştır. Bu kervansaray, Zerdüşt tüccarlarına ait bir kervansaray olarak kullanılıyordu.[94] Yapı, Vekil Çarşısı'nın kuzey kapısının hemen yanında yer almaktadır ve önünde Zeraphane Kervansarayı (Darphane Kervansarayı) bulunmaktadır.

Plan ve Mimari Özellikler: Vekil Çarşısı'nın kuzeydoğu yarısında yer alan kervansaray, dörtgen planlı bir yapıdır ve diğer Zend kervansaraylarından daha büyüktür. Yapının ana giriş kapısı bulunmakta olup, buradan basit kemerli bir koridora geçilmektedir. Giriş bölümünde üç çift hücre yer almaktadır. Kervansarayın batı, doğu ve güney odaları açık bırakılmıştır. Hücreler, tamamen bir platform üzerine inşa edilmiştir. Platformun her iki tarafında toplamda 27 hücre açıklığı bulunmaktadır. Kervansarayda kullanılan tüm kemerler sivri kemerli olarak tasarlanmıştır. Rugânî Kervansarayı, eski bir kapı ile Ahmedi Kervansarayı'na bağlanmıştır. Yapının avlusunun ortasında, beş fıskiyeli dikdörtgen bir havuz yer almaktadır.

Süsleme Özellikleri: Yapının giriş kemerinde mukarnaslar yer almaktadır. Bu kemerde, önceden yağlı boya ile yapılmış duvar resimleri bulunmaktaydı, ancak bu resimlerden günümüze hiçbir izi kalmamıştır. Taç kapının kitabe bölümünde, Bismillah'a benzeyen bir kuş figürü bulunmaktadır. Koridor bölümünde kârbendi süslemesi kullanılmıştır ve bu bölümde eşkenar dörtgen, şemse ve haç şeklinde

[93] Fesai, **a.g.e**., s. 1225.
[94] Şîrâzî, **a.g.e.**, s. 825.

çiniler yer almaktadır. Hücrelerin kemer köşeleri çini ile süslenmiştir. Hücrelerin elastik kısmında mozaik karolar kullanılmıştır. Geometrik desenlerde sarı, turkuaz ve yeşil gibi renkler baskındır.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Yapının taş ve kireç temelleri bulunmaktadır. Yapının ana gövdesi tuğla ve harçtan, çamur ve alçıdan yapılmıştır. Kaidesi ve yer döşemesi taştandır. Yer döşemesi yenidir ancak eski tarz Gendomek mermer taşı kullanılmıştır. Eski ahşap giriş kapısı hâlâ yerinde durmaktadır. Havuz ve fıskiye de Gendomek mermer taşından yapılmıştır.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Vekil Bazarı, Ahmedi ve Gümrük Kervansarayları.

Güncel Kullanım: Toptancı ve pazar deposu.

Resim 107: Vekil Çarşısı'ndan Rugânî Kervansarayı'na Giriş

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 108: Rugânî Kervansarayı'nın Avlusu.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 109: Rugânî Kervansarayı'nın Farklı Kârbendleri.
Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 110: Rugânî Kervansarayı'ndaki Mukarnas ve Kuş Şeklînde Bir Kitabe.
Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

2.1.20. Katalog no: 20

Yapının Adı: Zeraphane (Darphane).

Planlar: Mevcut değil.

Resimler: 111, 112, 113.

Yer: Derb-ı Şazde Mahallesi, Vekil Bazarı'n Kuzeydoğusu, Şiraz, Fars İli, İran.

Mimar ve Ustalar: Bilinmiyor.

Tarihçesi: Vekil Çarşısı ve bağlı diğer yapılar, 1764 yılında inşa edilmiştir. Zeraphane ise günümüzde Vekil Çarşısı ile Rugânî Kervansarayı'nın kuzey kapısına yakın bir konumda yer almaktadır. Bu bina, Gümrük Kervansarayı gibi özel bir mülkiyete sahiptir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Zeraphane, iki katlı kare planlı bir yapıdır. Vekil Çarşısı seviyesinden birkaç merdiven yüksekte yer alır. Yapının giriş bölümü, muhteşem tonozlu bir antre ile başlar. Antrenin doğu ve güney taraflarında uzun koridorlar bulunur. Antrenin her iki tarafında ise iki taş basamaktan oluşan merdivenler yerleştirilmiştir. Güney koridoru Zend Sokağı'na erişirken, doğudaki koridorun tonozunun ortasında bir bâdgîr bulunmaktadır.

Süsleme Özellikleri: Mozaik çiniler, çiçek ve yıldız desenleriyle bezenmiştir. Hücrelerin tonozları kârbendi ve mînâî çinilerle süslenmiştir. Tavan desenlerinin çoğunluğu geometrik figürler ve gül motiflerinden oluşur. Çinilerin belirgin renkleri pembe, sarı ve amber tonlarındadır. Ayrıca, kemer köşelerinde de mînâî çini kullanılmıştır. Bu sarı renk, diğer sarı tonlarından farklıdır. İkinci katta, sarı, kırmızı, mavi ve yeşil renkli camlarla süslenmiş üç kapılı orsi bulunmaktadır.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Yapının temeli, diğer çarşı bölümleri gibi taştan yapılmıştır. Temelde çamur ve kireç harcı; yapı gövdesinde ise çamur ve alçı harcı kullanılmıştır. Ana malzeme olarak tuğla ağırlıklı olarak tercih edilmiştir. Girişte ve güney koridorunda iki adet eski simetrik ahşap kapı bulunmaktadır.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Vekil Bazarı'nın kuzeydeki giriş kapısı, Rugânî Kervansarayı.

Güncel Kulanım: Hücre ve Anbar.

Resim 111: Sokaktan Zerabhane'ye Giriş.
Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 112: Vekil Çarşısı'ndan Zerabhane'ye Giriş.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

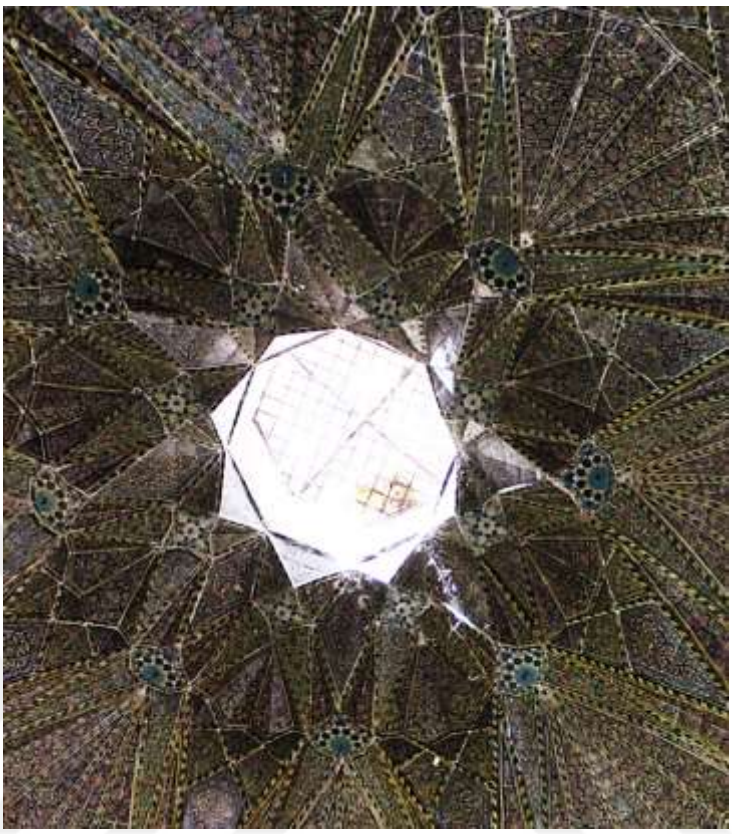

Resim 113: Zerabhane Yapısının Tavan Çini Süslemeleri.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

2.1.21. Katalog no: 21

Yapının Adı: Ağa Babahan Medresesi, Vekil Medresesi.

Planlar: 29.

Resimler: 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121.

Yer: Derb-i Şazdi Mahallesi, Vekil Camisinin Günay Kapısı, Şiraz Kenti, Fars İli, İran.

Mimar ve Ustalar: Cihanmiri ve Hacı Bekir çini restorasyonu yapmıştır.

Tarihçesi: Vekil Cami'nin Çihil Sütün Şebistanı'na bitişik olan yapının inşaatına Kerim Han Dönemi'nde (1750-79) başlanmış, ancak tamamlanmamıştır. Muhammed Hüseyin Han Sadr-i İsfahani,[95] binanın inşaatına devam etmiş, fakat süslemeleri tamamlayamamıştır. Yapı, Kaçarlar Dönemi'nde, 1825-26 yıllarında Ağa Babahan tarafından tamamlanmış ve üzerine birçok vakfiye eklenmiştir. Bu yapı, 1954 yılında Fars Arkeoloji Bölümü'nün denetiminde restore edilmiştir. Sonraki yıllarda iki kez daha restore edilen yapı, günümüzde erkek öğrencilerin eğitimi amacıyla medrese olarak kullanılmaktadır. Medrese, 19.06.1968 tarihinde İran Anıtları listesine 603 sicil numarası ile tescil edilmiştir.[96]

Ayrıca, Ağa Baba Han külliyesinde günümüzde yok olan bir köşk ve geniş bir bahçe bulunduğu da belirtilmelidir.[97]

Plan ve Mimari Özellikleri: Yapı, iki katlı ve bir eyvanlı plana sahiptir. Merkezi avlu etrafında 26 oda, bir eyvan ve ortada dikdörtgen bir havuz bulunmaktadır. Eyvanın ve giriş kemerinin her iki yanında ikişer oda yer almaktadır. Giriş kemeri yapının güney tarafında olup, hemen önünde bir eyvan bulunmaktadır. Giriş kemeri, kaidesiz ve sade başlıklı iki sütundan oluşmaktadır. Bu bölümden orta avluya girilen iki koridor vardır ve ayrıca ikinci kata (kütüphane) çıkan iki merdiven de mevcuttur. Doğu ve batı cephelerinde iki sıra derslik odası bulunmaktadır. Orta avluda dört

[95] Fesai, **a.g.e**., s. 1222.
[96] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Şiraz, Dosya 603.
[97] Aryanpur, **a.g.e**., s. 166.

bahçe ve ortada bir havuz yer almaktadır. Binanın girişindeki eski ahşap kapı ile iki tokmağı günümüze ulaşmıştır.

Süsleme Özellikleri: Bütün köşe kemerlerinde arabesk motiflerinin yanı sıra gül ve murk, çiçek, mînâî ve mozaik çini süslemeleri yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Çini süslemelerde ana renkler arasında sarı, pembe, turkuaz, mavi ve siyah öne çıkmaktadır. Bu çinilerin tamamı Kaçarlar Dönemi'nde eklenmiştir. Yapının en güzel çinileri güney cephesinde yer almakta olup, bu cephede tavus kuşu motifi de görülmektedir. Odaların alınlıklarında, lacivert renkli zemin üzerine beyaz renkte, üçte bir oranında Kur'an ayetleri yazılmıştır. Eyvan içindeki mukarnaslar da tamamen mozaik çinilerle süslenmiştir.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Yapının temeli taştan olup, ana malzemeleri tuğla, kerpiç ve alçı harcından oluşmaktadır. Kaideleri Gendomek mermer taşından yapılmıştır. Kapılar ve orsilerde ahşap malzeme kullanılmıştır. Yapının güçlendirilmesi için çini süslemeler de kullanılmıştır.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Vekil Cami, Vekil Çarşısı.

Güncel Kullanım: Dini Medrese.

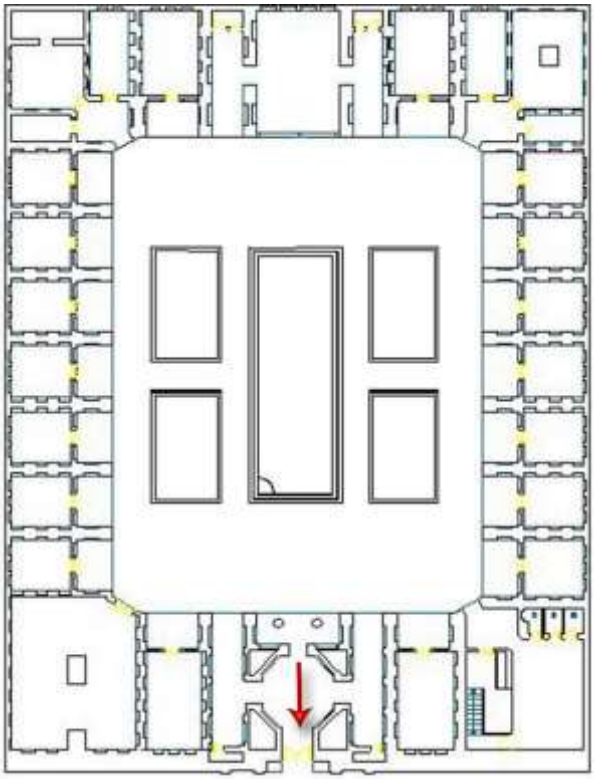

Plan 28: Ağa Babahan Medresesi'nin Planı.

Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi.

Resim 114: Ağa Babahan Medresesi'nin Dış Görünümü

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 115: Ağa Babahan Medresesi'nin Antre Bölümü.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 116: Ağa Babahan Medresesi Avlusu.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 117: Ağa Babahan Medresesi'nin Cepheleri.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 118: Ağa Babahan Medresesi'nde Bir Sınıf Odası.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 119: Ağa Babahan Medresesi'nde Bir Kârbendi.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 120: Ağa Babahan Medresesi'nin Pencereleri.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 121: Ağa Babahan Medresesi'nin Çini Üzerine Gül ve Murk Motifi.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

2.1.22. Katalog no: 22

Yapının Adı: Vekil Hamamı.

Planlar: 30, 31.

Resimler: 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128.

Yer: Belediye (Şahrdari) Meydanı, Talikani Sokak, Şiraz, Fars İli, İran.

Mimar ve Ustalar: Nakkaşlar Ağa Sadık ve Mirza Lütfali'nin idi.[98]

Tarihçesi: Hamam, 1764-66 yılları arasında inşa edilmiştir. 1941'in ikinci yarısına kadar şehir hamamı olarak faaliyet göstermeye devam etmiştir. Kadın ve erkekler sırayla farklı günlerde hamamı kullanıyordu. Kaçar Dönemi'nde yapının giriş levhasına çiniler eklenmiştir. Hamam daha sonra satılmış ve alıcı mermer ile taş sütunları çıkararak diğer binalarda kullanmıştır. Yapı, bir süre restoran/çayhane olarak hizmet vermiş ve bu süre zarfında büyük hasar görmüştür. Pehlevî Dönemi'nde hamam iki bölüme ayrılmıştır; ılıklık bir zurhane[99] ve hazine bölümü özel mülkiyet olarak kullanılmıştır. 1972 yılında İran Arkeoloji ve Halk Kültürü Bölümü tarafından satın alındıktan sonra restore edilmiştir. Yapı, 03.06.1972 tarihinde İran Anıtları listesine 917 sicil numarası ile tescil edilmiştir.[100]

Plan ve Mimari Özellikleri: Vekil Hamamı, 1.350 metrekare alana sahip olup temeli de aynı ölçüde olan bir yapıdır. Bu Hamam, şehrin umumi hamamı olarak hizmet vermektedir. Yapı, birbiriyle bağlantılı dört bölümden oluşur; camekân, ılıklık, sıcaklık ve külhan.

Hamamın ana girişi, ılıklık bölümüne açılan bir kapıdır. Ilıklık bölümüne girildiğinde, bu bölümün zemini Vekil Çarşısı seviyesinin altında birkaç basamak yüksektedir. Ilıklık bölümünün düzenli ve büyük hacimli sekizgen bir planı vardır. Tavanı, on altı büyük ve küçük kemere sahip, sekiz bütünleşik taş sütun üzerine yerleştirilen bir kubbedir. Tavanın ortasında aydınlatma için pencereler bulunmaktadır.

---

[98] Kazım Mollazade, **Mescid-i İmam, Dairetulmarif-ı Benahay-ı Tarihi der Dore İslâmi**, Tahran, Pejuhışga-ı Ferhangi ve Honer-ı İslâmi, 1379, s. 155.
[99] Mostafavi, **a.g.e**., s. 60.
[100] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Şiraz, Dosya 917.

Ilıklık bölümüne geçmeden önce giysileri değiştirmek için camekân bölümü vardır. Merkezde büyük bir sekizgen havuz ve dört adet küçük dikdörtgen havuz bulunmaktadır. Sekizgen havuz, zeminden daha alçaktadır ve temizlik amacıyla kullanılmıştır. Küçük havuzlar ise gusül için kullanılmıştır.

Hamamın batı cephesinde, ikinci bir girişle sıcaklık bölümüne ve diğer bölümlere geçiş sağlanır. Sıcaklık bölümü, sarmal kesimlerle bütünleşmiş dört taş sütun üzerine inşa edilmiş geniş bir mekândır. Aydınlatma ve havalandırma için büyük bir sekizgen bâdgîr bulunur. Sıcaklık bölümünde, güney köşesinde üç hazine, doğu ve batı köşelerinde soylular ve zenginler için olan iki büyük ve iki küçük halvet (şahnişin) yer alır. Halvetlerin ortasında fıskiye havuzları bulunmaktadır. Ortadaki hazine, sıcak su için daha büyükken, diğer ikisi soğuk ve ılık su içindir. Sıcak su kazanlarının altında iki büyük bakır kazan bulunmaktadır. Ana hazine dört sıra taş merdivenle sıcaklık bölümüne bağlanmaktadır.

Süsleme Özellikleri: Vekil Hamamı'nda kireçtaşı süslemeler ön plandadır. Bu süslemelerin büyük bir kısmı ılıklık bölümünde bulunur. Kaçar Dönemi süslemeleri, Zend tarzı süslemelere ek olarak kendi özgün tarzını katmıştır.

Tematik süslemeler arasında, Hz. Muhammed'in miracı, elinde Zülfikar ile Hz. Ali, Hz. Yusuf'un kuyudan kurtarılışı, Şirin ile Ferhat'ın aşkı, ırmakta hamam yapan Şirin hikayesi, Sultan Sencer ve yaşlı kadın, Bijen ve Menije'nin aşkı, Şeyh-i Sanan ve Tersa kızın aşkı gibi dini ve mitolojik ögeler yer almaktadır.

Halvetlerin duvarlarında arabesk ve rumi motiflerle yapılan süslemeler görülür. Ayrıca, iki ceylanın otladığı sahne gibi öğeler de bulunur, ki bu tür süslemeler Erg Hamamı'nda da gözlemlenmiştir.

Sütunlar ve ılıklık bölümünün her tarafında taş süslemeler bulunur. Özellikle salbekli şemse şeklindeki süslemeler dikkat çekicidir. Sıcaklık bölümünde bulunan dört sütunun tasarımı ve deseni birbirine benzerdir. Sütunlar kaidesiz olup, başlıkları mukarnas sütun başlıkları şeklindedir. Sütunlarda bulunan renk izleri, sütunların bir zamanlar renkli olduğunu gösterir. Yapının girişindeki çini kaplama ise Kaçar Dönemi'ne ait olup, geometrik desenler turkuaz, gök mavisi, siyah ve sarı renkli çinilerle işlenmiştir.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Yapıda kullanılan temel malzemeler tuğla, kireç, alçı, kil toprağı, kum, kül ve ince kamıştan oluşturulan harçtır. Hamamın zemininde su basıncına dayanabilmesi için birkaç sıra sulanmış tuğla kullanılmış ve aralarına bu harç dökülmüştür. Yapının bütünleşik sütunları kükürt ve sert Gendomek mermerinden yapılmıştır. Havuzlar ve fıskiyeler de binadaki gibi mermerden yapılmıştır.

Hazinenin merdivenleri de mermerden inşa edilmiştir. Ilıklık bölümünde yer alan kaideler 1,5 metre yüksekliğinde yeşil mermerle kaplanmıştır. Binanın platformları ve tüm yer döşemeleri de taş malzeme kullanılarak yapılmıştır. Yapının dış gövdesinde tuğla ve kireç harcı kullanılmıştır. Süslemelerde ise kireç malzemesi tercih edilmiştir. Hamamın havalandırması için kullanılan pencereler ise yeşil camlı çanak çömleklerden yapılmıştır.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Vekil Cami, Vekil Bazarı.

Güncel Kullanım: Hamam Müzesi.

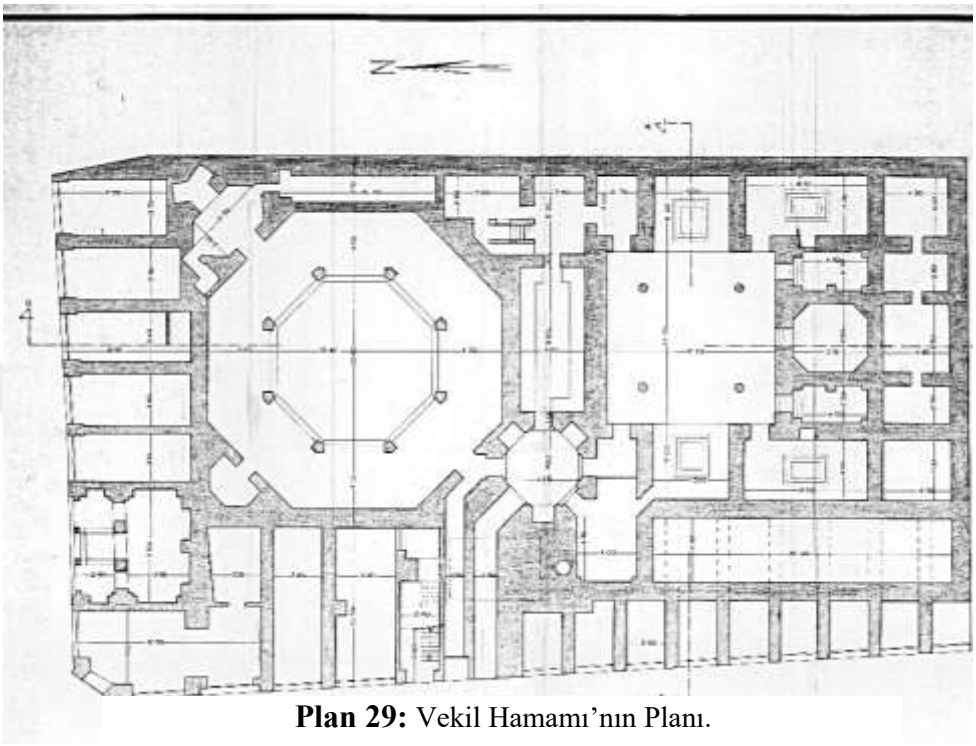

Plan 29: Vekil Hamamı'nın Planı.

Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi.

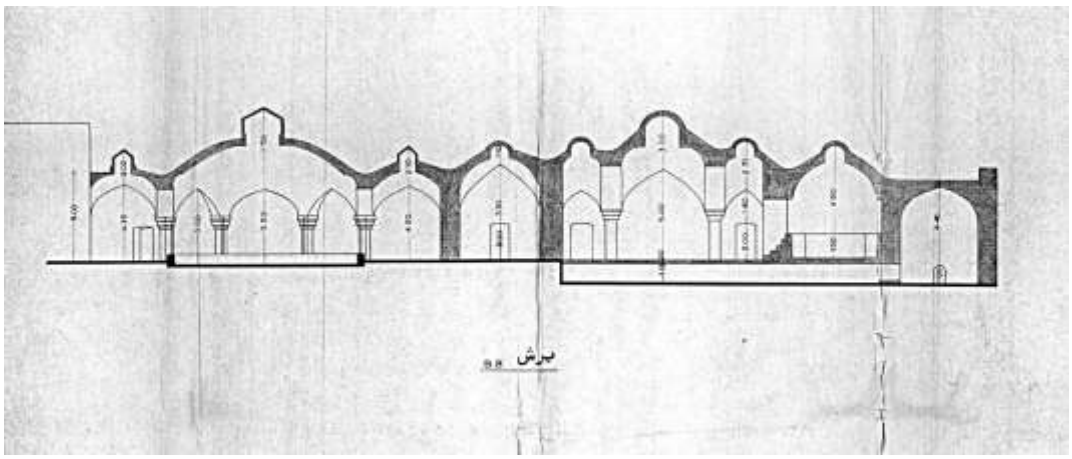

Plan 30: Vekil Hamamı; Antreler, Ilıklık ve Sıcaklık Bölümlerinin Planı.

Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi.

Resim 122: Vekil Hamamı'nın Dış Görüntüsü.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 123: Vekil Hamamı'nın Antresi.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 124: Vekil Hamamı'nın Ilıklık Bölümü.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

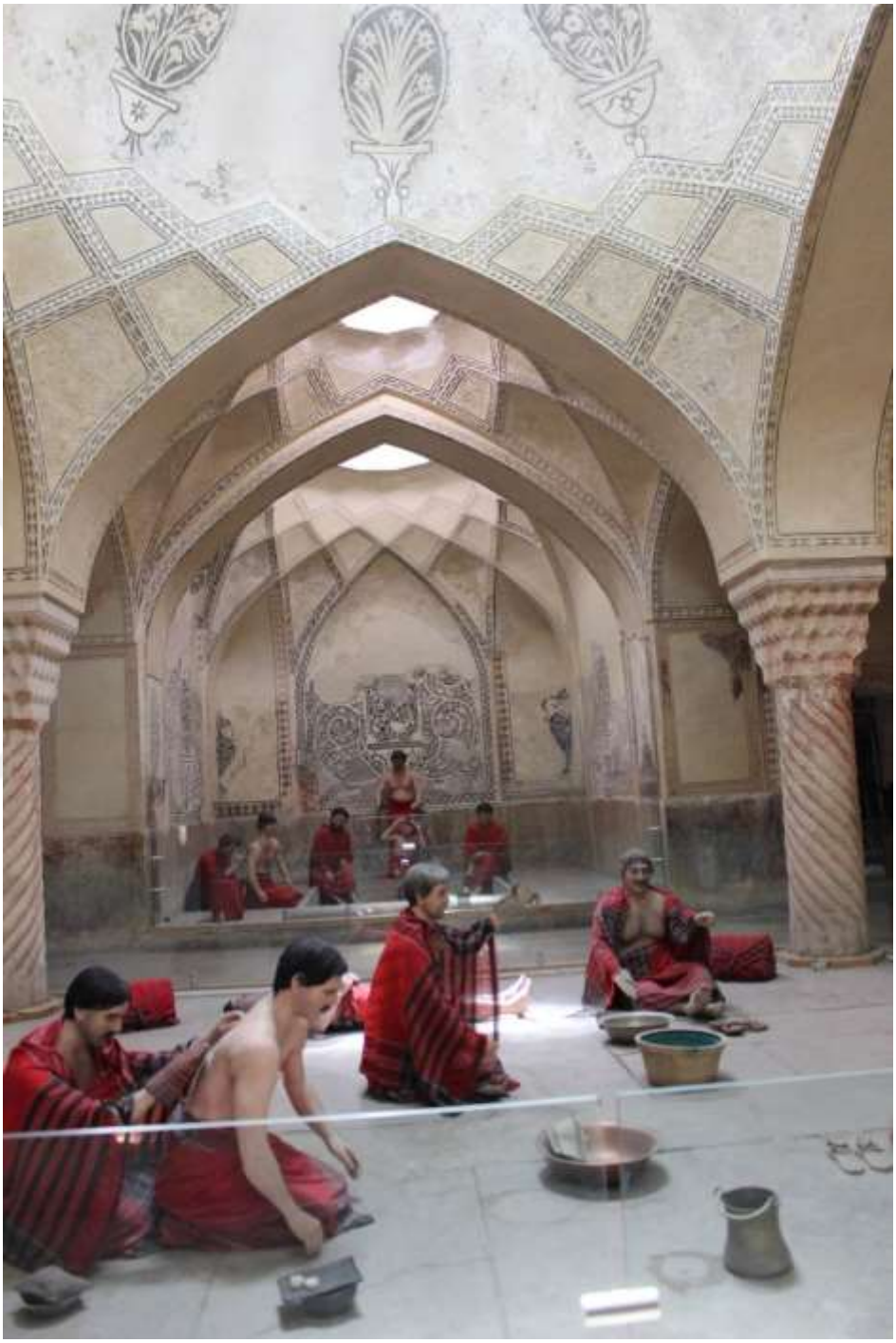

Resim 125: Vekil Hamamı'nın Sıcaklık Bölümü.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 126: Vekil Hamamı'nın Çeşit Kârbendileri

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 127: Vekil Hamamı'nın Dini Motifli Alçı Süslemeleri.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 128: Vekil Hamamı'nın Alçı Süslemeli Motifleri.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

2.1.23. Katalog no: 23

Yapının Adı: Vekil Ab-Anbar, Mudeberi Ab-Anbar.

Planlar: 32.

Resimler:129, 130, 131.

Yer: Erg Mahallesi, Lütfali Han Zend Sokağı, Şiraz, Fars İli, İran.

Mimar ve Ustalar: Bilinmiyor.

Tarihçesi: 1767-68 yıllarında inşa edilen Vekil Cami, Hafezieh, Divanhane ve Heft Tenan'ın beş Ab-AnbarI, Rüknabad Karez'inden su temini ve depolama amacıyla yapılmıştır. Zend Dönemi'ne ait bu beş su deposu, diğer dönemlerdeki Şiraz su depolarından farklı özellikler taşır. Yapıların boyutları, derinlikleri ve suyun serin kalmasını sağlayan havalandırma sistemleri, bu depoları öne çıkaran unsurlar arasında yer almaktadır. Söz konusu su depoları, 05.11.1976 tarihinde 935 sicil numarasıyla İran Anıtlar listesine kaydedilmiştir.[101]

Divanhanenin doğu tarafında Vekil Çarşısı ile Erg'e en yakın mesafede bulunan Vekil Ab-Anbar, eski dönemlerde haberleşme ve gözetleme kulesi ile bir bâdgîr üzerine inşa edilmiştir.[102] Bu yapının üst kısmında bir bâdgîr de bulunuyordu. Ancak zamanla yapı özel mülkiyete geçmiş ve üzerine ev ve dükkânlar eklenmiştir. Bu değişikliklerle birlikte, su deposunun çatısı evin iç avlusunu oluşturmuştur. Pehlevi hükümeti döneminde yapı, özel mülk sahibinden geri alınmış ve restorasyon sırasında eklenen yapılar kaldırılmıştır. Ab-Anbarın "Mudeberi" olarak adlandırılması, işgalciye atfen bir isimdir. Bugün, evin iç avlusu araç park alanı olarak kullanılmaktadır.

Vekil Ab-Anbar, 2009 yılında restore edilmiş ve başlangıçta İran kültürel mirasının korunması amacıyla bir su müzesi olarak düzenlenmesi planlanmıştır. Ancak, su müzesi projesi henüz gerçekleştirilememiştir.

---

[101] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Şiraz, Dosya 935.
[102] Afsâr, **a.g.e.,** s. 217.

Plan ve Mimari Özellikleri: Mevcut yapının 27 taş basamağı ve ortasında dikdörtgen şeklinde bir mahzen bulunmaktadır. Üst kısmı kesik kemerli bir havalandırma kulesi ile örtülüdür. Bu havalandırma kulesi, 1,6 metre yüksekliğe ve 5 metre duvar kalınlığına sahip olup, üç kemerli su kanalına sahiptir. Merdiven üç metre genişliğinde, rezervuarın boyutları 15x15 metre ölçülerindedir ve derinliği 10 metreye kadar inmektedir. Yapının penceresi bulunmamakla birlikte, bir ışıklık aracılığıyla içeriye ışık girmektedir.

Süsleme Özellikleri: Yapının özel bir mimari süslemesi bulunmamaktadır. Ancak, Zend Dönemi binalarında yaygın olarak görülen bir özellik olarak, binanın bâdgîrinin tuğla süslemeli olabileceği öngörülebilir.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Mahzen ve içme suyu kanalları taş ve kireç, alçı, kil toprağı, kum, kül ve ince kamıştan oluşturulan harçı kullanılarak yapılmıştır. Binanın gövdesi, kemerleri ve çatı pencereleri tuğla, harç ve sıva kullanılarak inşa edilmiştir. Giriş merdiveni ise Gendomek mermerinden yapılmıştır.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Vekil Bazarı güneydeki giriş kapısı, Divanhane, Muhteşem Konağı.

Güncel Kullanım: Kantin.

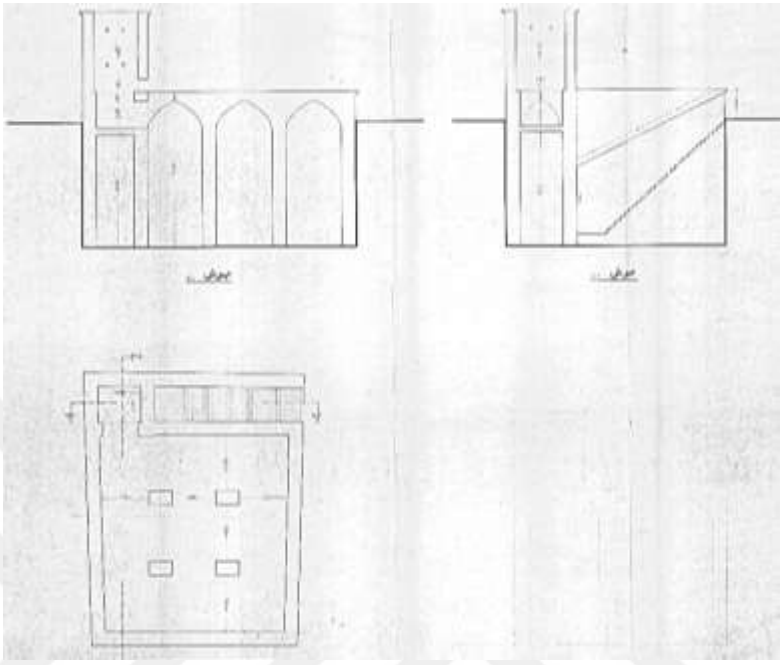

Plan 31: Vekil Âb Anbarı'nın Planı

Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi.

Resim 129: Vekil Ab Anbarı'nın Girişi.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 130: Vekil Ab Anbarı'nın Dış Görüntüsü

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 131: Vekil Ab Anbarı'nın İç Mekânı

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

2.1.24. Katalog no: 24

Yapının Adı: Heft Tenan Ab-Anbar.

Planlar: 33.

Resimler: 132.

Yer: Heft Tenan Mahallesi, Heft Tenan Bulvarı, Şiraz Kenti, Fars İli, İran.

Mimar ve Ustalar: Bilinmiyor.

Tarihçesi: Heft Tenan ve Çihil Tenan Tekkesi'nin su ihtiyacını karşılamak amacıyla 1767-68 yıllarında inşa edilen Vekil Ab-Anbarı, bu tarihten itibaren su depolama işlevini kesintisiz bir şekilde sürdürmüştür. Yapının restorasyon süreci, 2014 yılında Dr. Emin Mahmutzadeh tarafından başlatılmış olmasına rağmen, hala tamamlanmamıştır.[103] Bu süreç, yapının korunması ve orijinal işlevinin devam ettirilmesi amacıyla büyük bir özenle yürütülmektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Su deposunun binası 180 m² alana sahip olup, 18 metre uzunluğunda, 8 metre genişliğinde ve 5 metre yüksekliğindedir. Yapıda bir merdiven, koridor, havalandırmalı kemer kaplamalı dikdörtgen bir mahzen bulunur. Koridor, Zend su deposunun diğer binalarında görülmeyen bir özellik olarak bu yapıda yer alır. Yapının kuzeybatı kısmındaki giriş kemeri sivri kemer şeklindedir. Batı cephesinde yer alan eski giriş, Zend Dönemi'nden kalmadır. Bâdgîr (rüzgâr kulesi) ise mevcut değildir. Bazı bölümlerde, binanın küçük çıkıntıları dikkat çeker. Merdivenlerin tavanı kemerli olup, koridorda hilal şeklinde bir rumi kemer bulunur. Ayrıca tavandaki pencereye ek olarak, kemerlerin altında yedi havalandırma penceresi yer alır. Bu yedi pencereden üçü kuzeydoğu duvarında, simetrik olarak ise güneybatı duvarında yer alırken, güneydoğu duvarında da bir pencere bulunmaktadır.

Süsleme Özellikleri: Yapının süslemeleri arabesk motiflerle zenginleştirilmiştir, özellikle kemer tuğlalarında bu motifler belirgindir. Ayrıca, eşkenar dörtgen şeklindeki mavi ve turkuaz çiniler, tuğla işlemeleriyle yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

[103] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Şiraz, Dosya 32634.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Mahzen ve içme suyu kanallarında taş, kireç, alçı, kil toprağı, kum, kül ve ince kamışla oluşturulmuş harçlar kullanılmıştır. Binanın gövdesi, kemerleri ve çatı pencereleri ise tuğla, harç ve sıva kullanılarak inşa edilmiştir. Giriş merdiveni ise Gendomek mermer taşından yapılmıştır.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Heft Tenan Tekkesi, Çihil Tenan Tekkesi, Tahtı Zerabi, Kur'an Kapısı.

Güncel Kullanım: Yenileme çalışmaları devam eden Apadana Üniversitesi Restorasyon ve Mimarlık Etkinlik Merkezi'ne hazırlık.

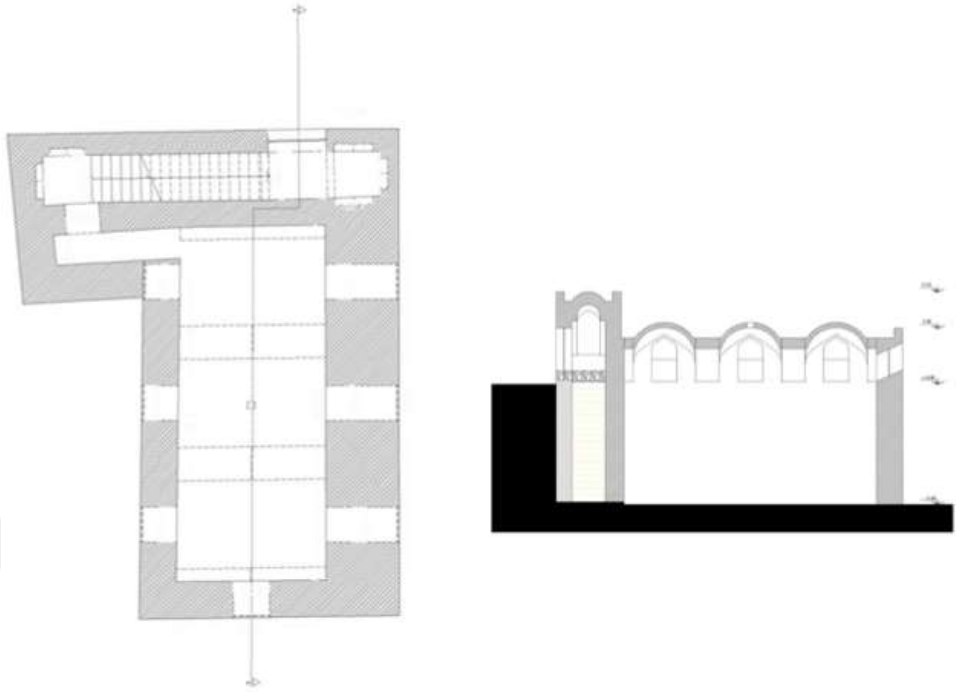

Plan 32: Heft Tenan Ab Anbarı'nın Planı.

Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi.

Resim 132: Heft Tenan Ab Anbarı'nın Dış Görüntüsü
Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

2.1.25. Katalog no: 25

Yapının Adı: Hüremrud Köprüsü, Kuru Irmak Köprüsü, İmamzadeh Ali bin Hamza Köprüsü.

Planlar: Mevcut değil.

Resimler: 133.

Yer: İsfahan Kapısı, Sahili Sokak, Şiraz Kenti, Fars İli, İran.

Mimar ve Ustalar: Bilinmiyor.

Tarihçesi: 18. yüzyılın ikinci çeyreğinde, şehrin kuzeyindeki dağlardan taşkın sorununu çözmek amacıyla bu köprü inşa edilmiştir. Kerim Han zamanında hem şehri taşkınlardan korumak hem de Şiraz-İsfahan arasındaki kervan yolunun belirlenmesi için, köprü mevsimli bir ırmak üzerine yapılmıştır. Köprü, 2001 yılında 4.527 sicil numarasıyla İran Anıtlar listesine kaydedilmiştir.[104] Günümüzde ise İmamzade Ali bin Hamza din turizmi projesi kapsamında çalışmalar devam etmektedir. Bu proje kapsamında, kuru dere üzerine 70 metre uzunluğunda ve 32 metre genişliğinde cam bir köprü eklenmesi planlanmaktadır. Bu eklemeyle, din turizminin ana rotasında önemli bir değişim sağlanması beklenmektedir.

İmamzadeh çevresinde, "Cevanabad" adında büyük bir mezarlık bulunuyordu. Kerim Han'ın oğullarından ikisi burada defnedilmiştir. Ayrıca, Büveyhî Hükümdarları İmâdüddevle ve Ruknüddevle'nin mezarları da bu bölgede yer almaktaydı, ancak günümüzeulaşmamıştır. İmamzadeh Ali bin Hamza yapısı, 09.04.1966 tarihinde 534 sicil numarasıyla İran Anıtlar Listesi'ne tescil edilmiştir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Köprü, beş açıklığa sahip olup, merkezi açıklık diğerlerine göre daha büyüktür ve sağlamlık sağlamak amacıyla daha fazla sivri kemerle inşa edilmiştir. Köprünün yanına yapılan kıyı alt geçidiyle, bir açıklık daha eklenmiştir.

[104] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Şiraz, Dosya 534.

Süsleme Özellikleri: Yapının formu ve fonksiyonu ön planda tutulmuş olup, süslemesizdir. Süsleme yerine, malzemelerin özellikleri ve yapı elemanlarının işlevselliği vurgulanmıştır.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Köprü, taş, kireç, alçı, kil toprağı, kum, kül ve ince kamıştan oluşturulan harçla inşa edilmiştir. Köprünün temelleri oldukça kalın olup, Gendomek mermer taşından yapılmıştır.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Kur'an Kapısı, İmamzadeh Ali bin Hamza.

Güncel Kullanımı: Köprü.

Resim 133: Hüremrud Köprüsü.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

2.1.26. Katalog no: 26

Yapının Adı: Nevab-ı Ekber Konağı, Pur Nevab Konağı, Müizüdevleh Konağı, Şehzade Konağı.

Planlar: 34.

Resimler: 134, 135, 136, 137.

Yer: Lütfali Han Sokağı, İskenderi Sokağı, Sadr Hamamı Yakınında, Şiraz, Fars İli, İran.

Mimar ve Ustalar: Bilinmiyor.

Tarihçesi: Yapının inşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, Zend Dönemi'ne (1750-94) ait olduğu düşünülmektedir. Şehirdeki Sadr Hamamı'nın karşısında yer alan bu yapı, dört özel mülkiyetli evden oluşan bir komplekstir. 2014 ve 2016 yıllarında iki aşamada tamamen yıkılmıştır. Zend Dönemi mimari özellikleri ve süslemeleri taşıyan bu yapı, sivil toplum konutlarından biridir.

Yakınında bulunan Akbar Akbari'nin konağı da Zend Dönemi süslemelerini korumaktadır, ancak bu konak da kısmen yıkılmış ve geriye kalan kısmı Hüseyniye olarak kullanılmaktadır. Akbar Akbari'nin konağındaki bir odada yer alan süslemeler özellikle dikkat çeker; burada sarak (ahşap oyma süsleme), duvar resimleri ve düz ahşap tavanında bir kadın figürü bulunmaktadır.

Yapı, 05.08.2002 tarihinde İran Anıtlar listesine 6.050 sicil numarasıyla kaydedilmiştir.[105] Ancak, Şiraz'da gerçekleştirilen bir devlet projesi çerçevesinde yıkılmıştır. 2003 yılında başlatılan bu proje, Şiraz'ın tarihi dokusunu canlandırmayı amaçlamıştır. Proje kapsamında yaklaşık 110 m²'lik bir alan üzerinde inşa edilen yeni yapılarla devam edilmiştir ve toplamda üç bin yapının yıkılması hedeflenmiştir. Bu yapılar arasında İlhan Dönemi eserleri de bulunmaktadır.

Plan ve Mimari Özellikleri: Yapının planı ve mimari özellikleri, geniş bir alana yayılan ve dikkatlice düzenlenmiş bir yapı tasarımını yansıtır. Yaklaşık 1700 m² alana sahip olan bu yapı, merkezi bir avluya sahip olup, bu avlunun içinde diğer

[105] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Şiraz, Dosya 31764.

evler bulunmaktadır. Yapı, iki katlıdır ve her kat, çeşitli odalar ve fonksiyonel alanlar sunmaktadır.

Bütün kemerler, sivri şekildedir, bu da Zend Dönemi mimarisinin tipik bir özelliğidir. Kuzey cephesinde yer alan düz ahşap tavanlı iki sütunlu bir eyvan, yapıya görsel derinlik katmaktadır. Eyvanın arkasında, şahnişin olarak bilinen bir mekân bulunur ve bunun her iki yanında yan odalar ve koridorlar yer almaktadır. Yapının ikinci katında da odalar bulunmakta olup, kuzeybatı odası özellikle süslemeleriyle dikkat çeker ve içerisinde havuzhane (havuzlu şehnişin) ile bâdgîr yer almaktadır.

Doğu tarafında da çeşitli odalar bulunmakta ve güney cephesi, sadece kemerli bir duvarla sınırlıdır. Bu cepheden, sokak tarafına birçok kapı açılmaktadır. Güneydoğu ucunda iki katlı bir ev ve ahırlar yer alırken, batı ucunda bir hamam ve derin bir su kuyusu bulunmaktadır. Yapının güneybatı tarafında ise özenle dekore edilmiş bir şahnişin yer alır.

Bu yapının mimarisi, fonksiyonel alanlar ve estetik süslemelerin bir araya geldiği önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Süsleme Özellikleri: Bu yapının süsleme özellikleri, dönemin sanatsal anlayışını ve teknik ustalığını gözler önüne sermektedir. Eyvan ve şahnişin çatılarındaki çıkıntılar ve mukarnaslar, alçı saraklarla süslenmiş olup, bu alanlarda gül ve murk motifleri ve ikonografik yağlı boya duvar resimleri bulunmaktadır. Duvarlarda, özellikle alçı kabartmalar sıkça kullanılarak görsel derinlik yaratılmıştır.

Kuzeybatı odası, renkli alçı kabartmalarıyla dikkat çekmekte, bu da mekânın estetik açıdan zenginliğini arttırmaktadır. Yapının güney cephesinde ise beyaz ve gri tonlarının bir arada kullanıldığı gül ve murk motifli kemerler, dikkat çeken bir başka süsleme özelliğidir.

Yapının iç kısmında, özellikle şahnişin kalıntılarında ve diğer alanlarda, ayna süslemesi dikkat çekmektedir. Aynaların izleri, dönemin özgün süsleme anlayışının izlerini taşımaktadır. Bâdgîr duvarlarda, turkuaz ve beyaz renklerle işlenmiş eşkenar dörtgen ve üçgen desenli çini işlemeler, dönemin geleneksel süslemelerinin en güzel örneklerini sunmaktadır.

Güney cephesinde yer alan tuğla kemerler ve boyalı kabartma alçılar, dönemin sanatını yansıtan önemli bir detaydır. Ayrıca, şahnişindeki kapılarda kullanılan ahşap üzerine yapılmış boyama ve kakma teknikleri, yapının sanatsal kalitesini bir üst seviyeye taşımaktadır. Bu süslemeler, yapının tarihi ve kültürel bağlamdaki zenginliği ile derinliğini açıkça göstermektedir.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Yapının malzemeleri ve işçilik, döneminin inşaat tekniklerinin ve estetik anlayışının bir yansıması olarak dikkat çekmektedir. Taban kısmı ve merdivenlerin taş malzeme ile inşa edilmesi, yapının sağlamlığını artırırken aynı zamanda görsel açıdan da güçlü bir izlenim bırakmaktadır. Havuz ve üç fıskiyenin Gendomek mermer taşından yapılması, malzeme seçiminin estetik ve işlevsellik açısından dikkatli bir şekilde yapıldığını göstermektedir.

Taş kaidelerin izlerinin kalmamış olması, yapının zaman içinde geçirdiği değişimleri ve restorasyon süreçlerini işaret etmektedir. Ancak havuzun altında gömülü olduğu belirtilmiş olması, yapının geçmişine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Ana gövdeyi oluşturan kerpiç ve alçı harcı, dönemin inşaat tekniklerini yansıtan temel yapı elemanlarıdır. Dahası, sağlamlık ve uzun ömürlülük açısından tuğlaların yoğun kullanımı,dikkate değerdir.

Yapının iç kısmındaki tüm kapı ve pencerelerin ahşap malzeme ile yapılması, doğal ve sıcak bir atmosfer yaratırken, aynı zamanda estetik bir dokunuş katmaktadır. Aynalar ve renkli camların iç dekorasyonda sıkça kullanılması ise, mekânın görsel zenginliğini arttırmakta ve mekâna derinlik kazandırmaktadır.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Şahçirak, Ekber Ekberi Evi.

Güncel Kullanım: Şahçirak projesinden dolayı tahrip edildi.

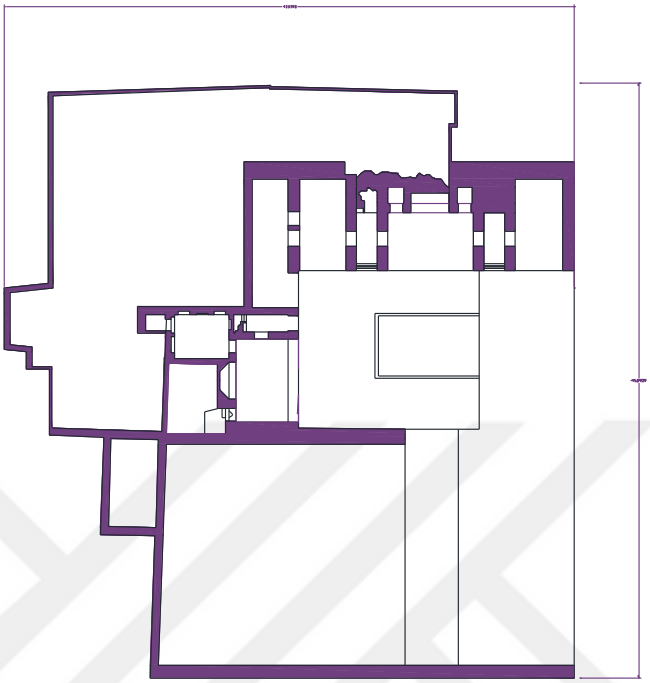

Plan 33: Nevab-ı Ekber Konağı'nın Planı.

Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi.

Resim 134: Nevab-ı Ekber Konağı Harabeleri

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 135: Nevab-ı Ekber Konağı'nın Ayna İşleme İzi.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 136: Nevab-ı Ekber Konağı'ndaki Duvar Resim İzi.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 137: Nevab-ı Ekber Konağı; Alçı Kabartma ile Ayna İşleme İzi.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

2.1.27. Katalog no: 27

Yapının Adı: Muhteşem Konağı.

Planlar: 35.

Resimler: 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149.

Yer: Kerim Han Erğ'in Mahallesi, Şapur (22 Bahman) Sokağı, Şiraz Kenti, Fars İli, İran.

Mimar ve Ustalar: Bilinmiyor.

Tarihçesi: Bu yapının tarihçesi, hem şehrin kültürel mirasının korunması hem de dönemin sosyal yapısını anlamamız açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Zend Dönemi'nin sonlarına doğru inşa edilen konak, tarihi bir yapının günümüze ulaşan örneklerinden biridir. 1977 yılında İran Kraliçesi Farah Pehlevî tarafından satın alınması ve ardından Kültür ve Sanat Bakanlığı'na devredilmesi, yapının devletle ilişkilendirilen bir kültürel miras olarak korunmasını sağlamıştır. Satın alma sırasında metruk durumda olması, zamanla bir restorasyon sürecine ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Konak, eski sahibinin adıyla anılmakta ve "Muhteşem-ül Saeltene" adıyla bilinmektedir. 1977 tarihinde İran Anıtlar listesine tescil edilmesi, yapının kültürel ve tarihi değerinin resmen kabul edilmesini sağlamıştır. Periyodik restorasyonlar, yapının zaman içinde geçirdiği değişimlere rağmen özgünlüğünü korumaya yönelik çabaların bir parçasıdır. Son restorasyonun 2019 yılında yapılması, yapının sürekli bakım ve koruma altında tutulduğunu göstermektedir. Ayrıca, 1957 tarihli tescil dosyasından günümüze kalan belgelerde, eski işlemeli üslubun kaybolmuş olması, yapının estetik ve mimari detaylarının zaman içinde ne denli değiştiğini ortaya koymaktadır.[106]

Plan ve Mimari Özellikleri: Yapının plan ve mimari özellikleri, farklı tarihsel dönemlerin etkilerini barındırdığını göstermektedir. Hem Zend hem de Kaçar Dönemi özelliklerini birleştiren konak, her iki dönemin izlerini taşıyan bir yapıdır.

[106] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Şiraz, Dosya 1557.

Batı bölümün Zend Dönemi'ne ait olması, söz konusu bölümdeki yapı elemanlarının daha eski bir mimari üslubu yansıttığını göstermektedir. Özellikle iki katlı yapısı, ortasında iki sütunlu bir eyvan ve yanlarındaki odalar, Zend Dönemi'nin karakteristik özelliklerine işaret etmektedir. Eyvanın üstündeki şahnişin odası, dönemin zengin süsleme ve iç mekân kullanımı hakkında bilgi verir. Aynı zamanda eyvanın ve odaların yerleşim düzeni, yapının sosyal yaşam alanlarına göre planlandığını göstermektedir.

Kaçar Dönemi etkilerini gösteren doğu bölümü ise, daha işlevsel bir plan düzenine sahiptir. İki katlı yapısı ve bodrum katındaki odalar, dönemin yaşam biçimlerine uygun olarak inşa edilmiştir. Bu bölümlerdeki iç içe odalar ve özellikle mutfak ile lavabo gibi işlevsel alanlar, Kaçar Dönemi'nin yaşam tarzını yansıtır. Yapının simetri ekseninin doğu-batı yönünde olması, görsel dengeyi ve estetiği ön plana çıkaran bir mimari yaklaşımdır. Ayrıca, iki T şeklindeki havuz ve fıskiyeler, geleneksel İran avlu düzenlemelerindeki su unsurlarını yansıtır.

Güney cephesindeki basit kemerlerle yapılan duvar, sadeliği ve işlevselliği vurgular, ancak yapının genel olarak zengin süsleme unsurlarına sahip olmadığını gösterir. Daire şeklindeki küçük havuz ise bahçenin estetik yönünü güçlendirmektedir.

Sonuçta yapının mimarisi, farklı dönemlerin izlerini taşıyan ve her iki dönemin mimari anlayışını birleştiren önemli bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Süsleme Özellikleri: Konağın süslemeleri özellikle batı cephesinde yoğunlaşmıştır. Özellikle sütunlu şahnişin bölümünün alt kısmı oymalı detaylarla süslenmiştir. Divanhane binasında görülen kabartma motiflerine benzer kabartmalar, bu bölümde de göze çarpar. Bu kabartmalar arasında padişah tacını tutan zincirle bağlı iki aslan figürü, Sâsâni çiçek ağacı, şahin figürleri, nilüfer çiçeği deseni ve İslâmi motifler yer almaktadır. Baş sütunları ise mukarnas şeklinde ve kaidesizdir.

Batı cephesindeki tüm odalar sütunlu eyvan ile birlikte alçı kabartmalarla dekore edilmiştir. Şahnişin ve ikinci kattaki odalarda renkli alçı kabartmaları günümüze kadar ulaşmıştır. Bu kabartmalarda çiçekler, gül ve murk motifleri,

vazolar, uçan veya öten kuşlar, av sahneleri (bir aslanın boğa avlaması gibi), üzüm ağacı ve dönemin sütunlarına benzeyen sütunlar gibi motifler ön plana çıkar.

Sütunlu eyvan, şahnişin ve odaların ahşap tavanları yağlı boya duvar resimleri ile süslenmiştir. Bu resimler arasında âşıklar, Avrupa kıyafetleri giyen erkek ve kadın figürleri, gençlerin eğlencesi, gül ve murk ve zambak gibi çiçekler, vazolar, salbekli şemse gibi motifler bulunmaktadır. Bu resimler oval çerçeveler içinde yer alırken altın, kırmızı, mavi, turkuaz, yeşil, altın sarısı, turuncu ve pembe gibi renkler yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bu resimlerdeki zarafet ve detaylar dikkat çekicidir.

Eyvandaki iki sütun arasına kakma kapı yerleştirildiği kaydedilmiştir. Orsinin kanatlarında renkli cam kullanılmış ve eyvan içerisinde ayna işçiliği yer almıştır. Geometrik desenler arasında İran yıldızı gibi motifler öne çıkar. Algıların üst kapıları ise basit ayna tabakaları ile süslenmiştir. Konağın batı cephesindeki kemerlerin üst kısmında eşkenar dörtgen formunda tuğla süslemeleri bulunur.

Eyvanın duvarlarında turkuaz, siyah, mavi ve yeşil renklerin ağırlıklı olduğu geometrik desenli çiniler kullanılmıştır. Doğu cephesinin duvarlarında ise Kaçar Dönemi'ne ait vazolar, büyüyen çiçekler, gül ve murk ve öten kuş motifleri bulunur. Bu motifler mavi, sarı, yeşil ve pembenin baskın olduğu yedi renkli çinilerle süslenmiştir.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Konağın inşasında kerpiç ve alçı harcı ile tuğla kullanılmıştır. Taşlar ise tamamı Gendomak mermerinden yapılmıştır. Çatısı ahşaptan oluşurken ana gövdesi tuğladan inşa edilmiştir. Ayrıca mermer de kullanılmıştır. Konağın kemerlerinin üzerinde yer alan tuğla işçilikleri, farklı bir istif tekniği kullanılarak eşkenar dörtgen şeklinde tuğla süslemeleri ile zenginleştirilmiştir. Bu detaylar yapıya estetik ve görsel çekicilik katmıştır.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Divanhane, Vekil Erğ'i.

Güncel Kullanım: Şiraz Kültürel Miras Departman Merkezi.

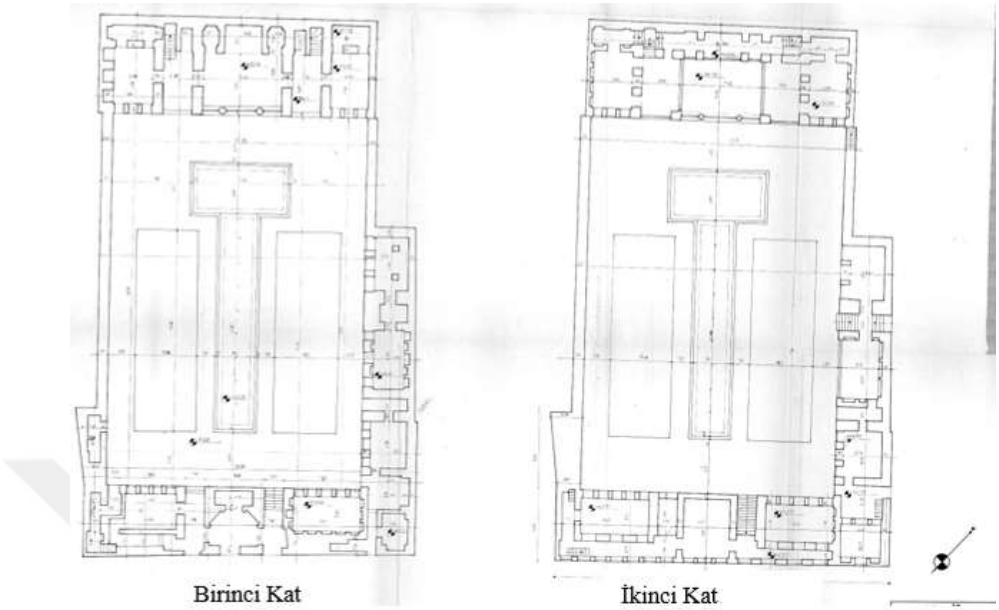

Plan 34: Muhteşem Konağı'nın Planı.

Kaynak: Şiraz Kültür Bakanlığı Arşivi.

Resim 138: Muhteşem Konağı'nın Dış Görüntüsü

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 139: Muhteşem Konağı'nın Avlusu.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 140: Muhteşem Konağı'nın Kuzey Cephesi.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 141: Muhteşem Konağı'nın Şahnişini.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

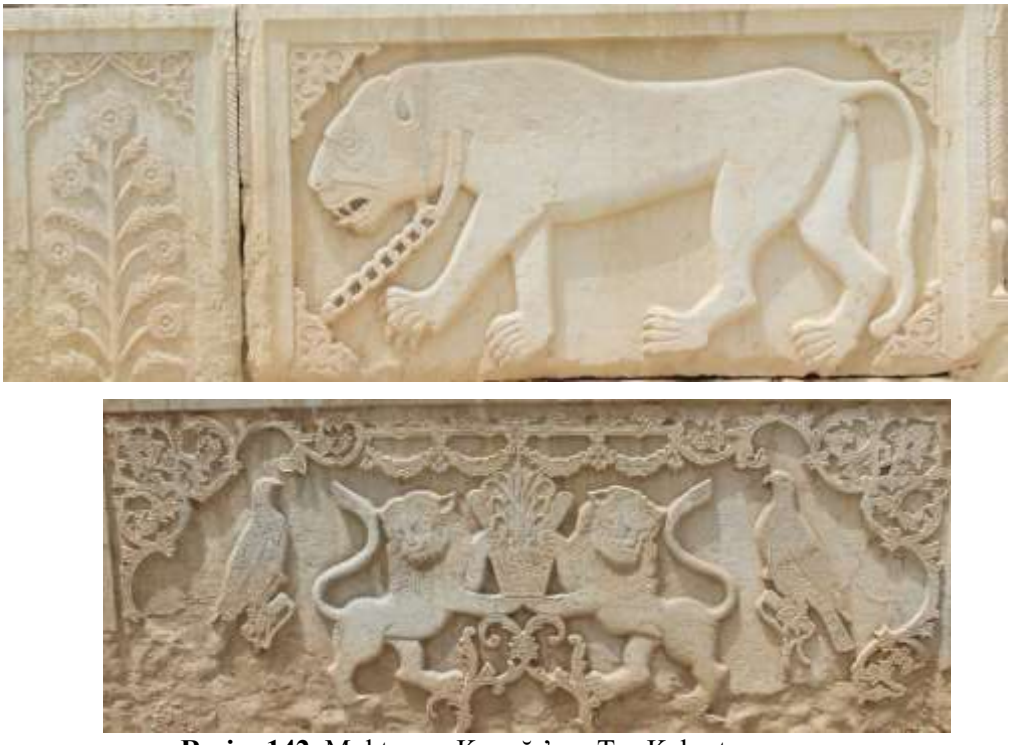

Resim 142: Muhteşem Konağı'nın Taş Kabartması.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

.

Resim 143: Muhteşem Konağı'nın Serdap Penceresi.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 144: Muhteşem Konağı'ndaki Tuğla Süslemeleri.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

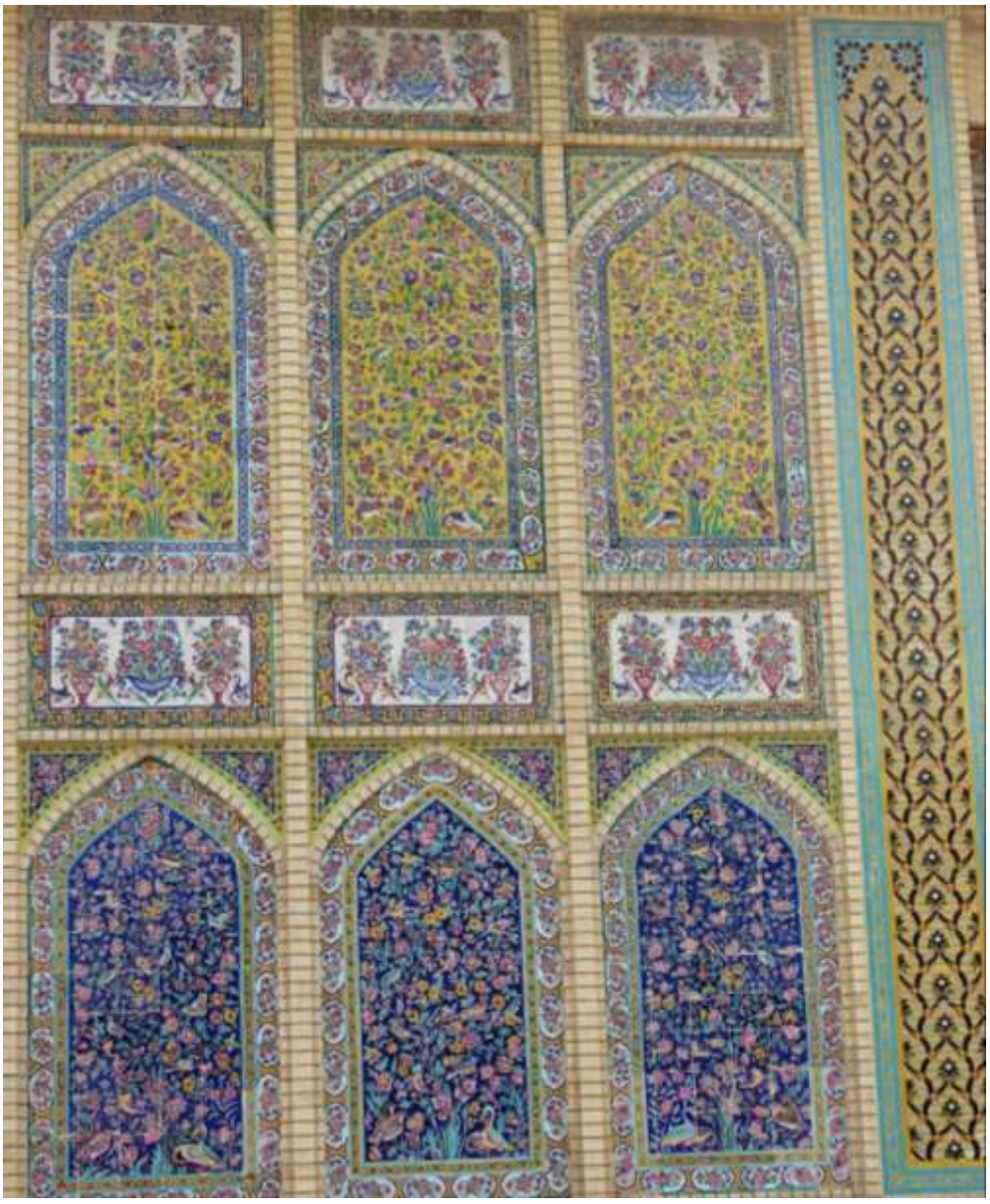

Resim 145: Muhteşem Konağı; Çini Üzerine Gül ve Murk Motifi.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 146: Muhteşem Konağı'ndaki Alçı Kabartma Süslemeleri.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 147: Muhteşem Konağı'ndaki Ayna İşleme.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

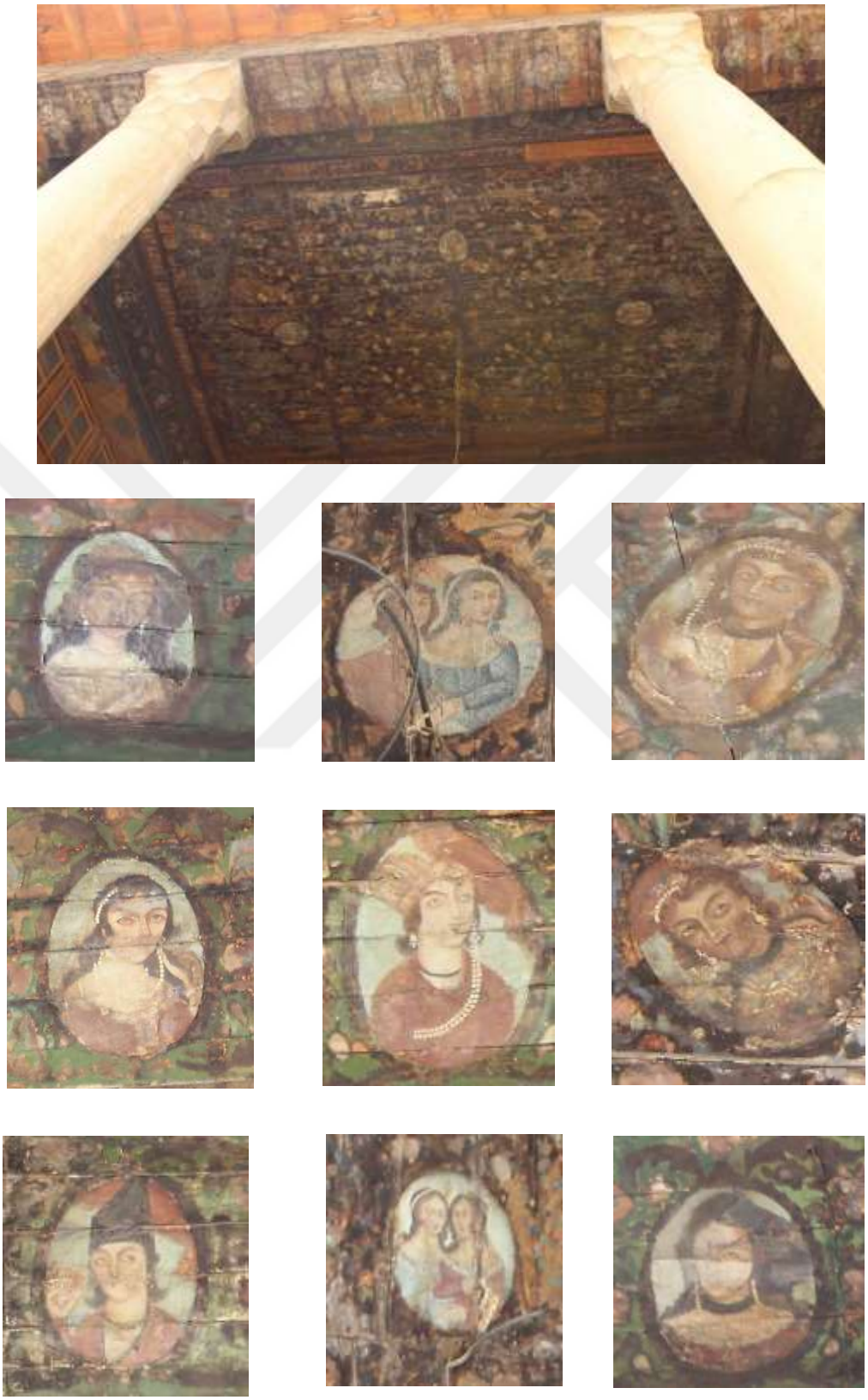

Resim 148: Muhteşem Konağı; Ahşap Tavandaki Yağlı Boya Resimler.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

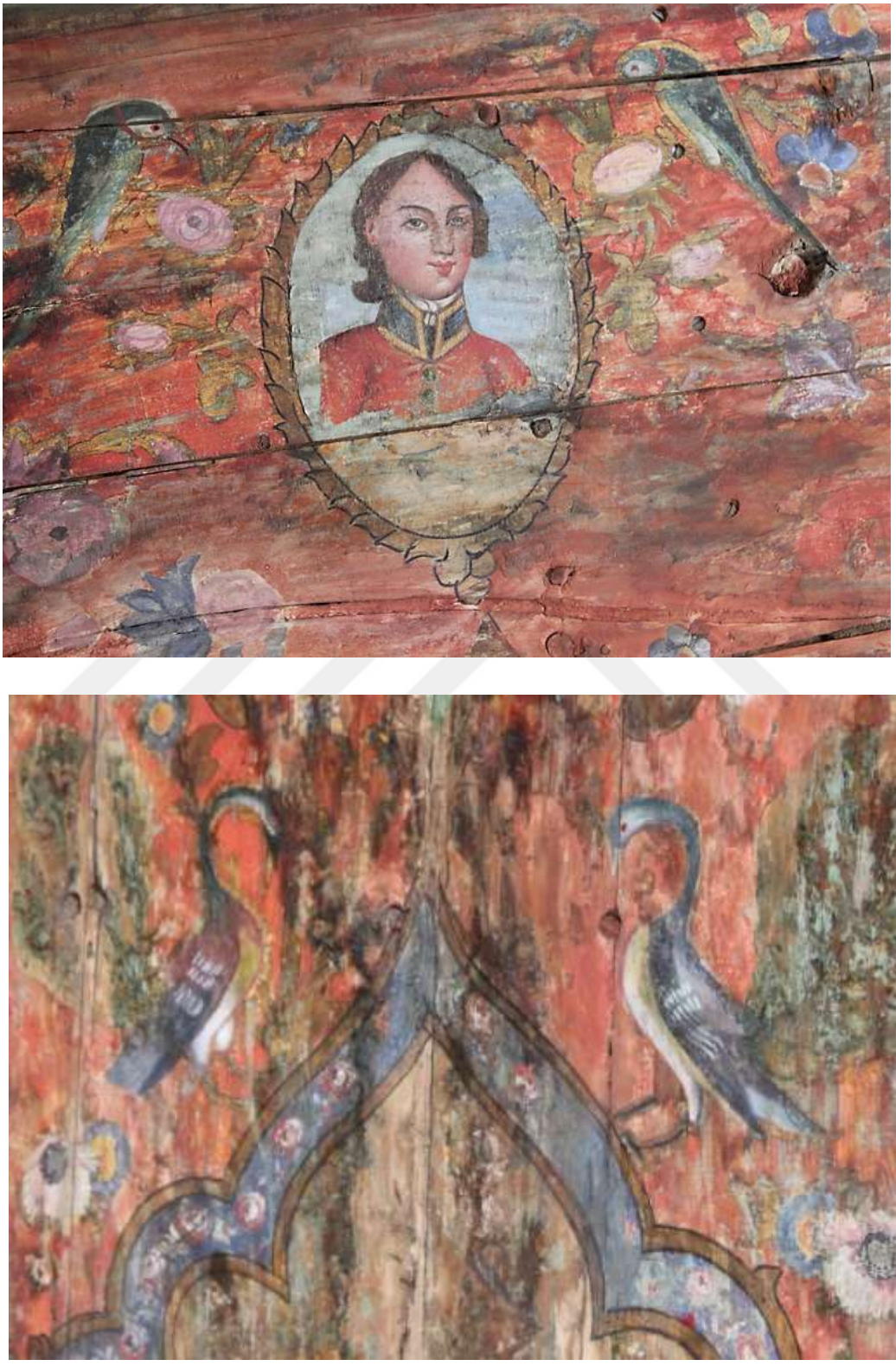

Resim 149: Muhteşem Konağı; İkinci Kattaki Ahşap Tavandaki Yağlı Boya İşlemesi.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

2.2. GİĞER ŞEHRLERDEKİ YAPILAR

2.2.1. Katalog no: 1

Yer Adı: Taht- ı Mermer, Eyvan-ı, Taht- ı Mermer, Divanhane, Eyvan- ı Darü'l-imare.

Planlar: 36, 37.

Resimler: 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162.

Yer: Erg Meydanı, On beş Hurdad Sokağı, Tahran Kenti, Tahran Eyaleti, İran.

Mimar ve Ustalar: Mirza Baba Şîrâzî Nakkaş Başı, Ustad Muhammed İbrahim İsfahani Hacar Başı, Ustad Mehmet Cafer Hatemsaz-ı Şîrâzî.

Tarihçesi: Taht-ı Mermer, Gülistan Sarayı'nın eski bir bölümüdür. Gülistan Sarayı, Tahran'daki en eski saltanat yapılarından biri olarak kabul edilir. Bu yapı, Kerim Han tarafından Tahran'ı başkent yapma planı çerçevesinde inşa ettirilmiş, ancak daha sonra Şiraz'ı başkent olarak seçmesiyle farklı bir işlev kazanmıştır.

Safevî Şahı Tahmasb zamanında inşa edilen Tahran surları, İsfahan'ın düşmesiyle İran'da yaşanan karışıklıklar sırasında zarar görmüştür. Kerim Han, ünlü mimar Gulam Rıza Tebrizî'ye bu surları ve büyük hendeği yeniden inşa ettirmiştir. Daha sonra, Kaçarlar Dönemi'nde Tahran'ın başkent olmasıyla birlikte Gülistan Sarayı bugünkü görünümünü kazanmıştır.[107]

Taht-ı Mermer'in yanında, geçmişte Gülistan Bahçesi'ne açılan Halvet-i Kerimhani adlı bir geçiş yolu bulunmaktaydı. Nâsıreddin Şah zamanında, "Selam Sarayı'nda" yapılan değişiklikler nedeniyle bu yol kapatılmış, ancak daha sonra yeniden inşa edilmiştir.

Kaçar hükümdarı Ağa Muhammed Han, Kerim Han Zend'den intikam almak amacıyla, onun naaşını Şiraz'daki Külah-ı Frengî Köşkü'nden çıkarttırarak Taht-ı Mermer binasının merdivenlerinin dibine gömdürmüştür. Daha sonra, Rıza Şah

[107] Yahya Zuka, **Tarihçe Sahtemanha, Erg-i Saltanat-ı Tahran ve Rahnamay-ı Kah-ı Gülistan,** Tahran, Ancomen-ı Asar-ı Milli, 1349, s. 18.

Pehlevî, naaşı çıkartarak Kum'daki Hazret-i Fatımâ Masume Türbesi'ne, Şah Süleyman ve Şah Sultan Hüseyin Safevî'nin mezarlarının yanına naklettirmiştir.

Nâsırüddin Şah'ın mezar taşı ve Feth Ali Şah'ın mermer tahtı bu alanda bulunmaktadır.[108] 1978'de taşınan Nâsıreddin Şah'ın mezar taşı, zarif mermer işçiliği ile dikkat çeker ve üzerinde şahın tam boy portresi yer alır.

Yapıda, Ağa Muhammed Han ve Nâsıreddin Şah Kaçar Dönemleri'nde iki kez büyük değişiklikler yapılmıştır. Şiraz'daki Divanhane binasının sütunları buraya eklenmiş, çatısı yükseltilmiş ve çıkıntılar doldurulmuştur. Ayrıca, Divanhane'nin hatemkârî (kakmacılık) kapıları buraya taşınmış; binaya tablolar ve uzun aynalar eklenmiştir.

1882-83 yıllarında, ünlü kraliyet tahtı Taht-ı Mermer bu yapıya eklenmiştir. Bu ihtişamlı taht, Mirza Baba Şirazî Nakkaşbaşı tarafından tasarlanmış, üstat Muhammed İbrahim İsfahanî tarafından yapılmıştır. Kaçar padişahları, taç giyme törenlerinde ve Nevruz selamlıklarında bu tahtı kullanmıştır. Tahtın ayaklarında melek, cin, şeytan ve perilerin saltanat tahtını taşıyan figürleri işlenmiştir. İran İslâm Devrimi'nden sonra bu heykellerden biri çalınmıştır.

Yapı, 01.02.1956 tarihinde 416 sicil numarası ile İran Anıtlar listesine tescil edilmiş,[109] 2014 yılında ise Unesco Dünya Mirası listesine dahil edilmiştir.[110]

Plan ve Mimari Özellikleri: Yapı, dikdörtgen planlı olup, sütunlu ve düz tavanlı bir eyvana sahiptir. Eyvanın her iki yanında odalar yer almaktadır ve avlu seviyesinden beş basamak yukarıda konumlanmıştır. İki sütunlu olan eyvan, kaidesiz, mukarnas başlıklı ve yivli gövdeli sütunlarla desteklenmiştir.

Dış cephede, orsi pencereler düzenli bir şekilde sıralanmıştır. Yapının genelinde sivri kemerler tercih edilmiştir. Eugène Flandin'in çizimlerinden, yapının önünde şemse formunda bir havuz bulunduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde ise, ortasında fıskiye bulunan dikdörtgen bir havuz yer almaktadır.

---

[108] James Bili Frizer, **Safarname**, Çev. M. Emiri, Tahran, Tus, 1364, s. 122.
[109] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Tahran, Dosya 1798.
[110] UNESCO, **Golestan Palace Nomination Dossier**, Dünya Mirası Listesi Adaylık Dosyası, Paris, 2014, s. 97.

Süsleme Özellikleri: Yapının süslemeleri arasında sıva, taş işçiliği, kakma işçiliği (hatemkari) ve ayna işçiliği öne çıkmaktadır. Özellikle eyvan, tamamen aynalarla kaplanmış olup, iç kemerlerde altın, mavi, turuncu ve yeşil tonlarında şemse desenli aynalar kullanılmıştır. Eyvanın pencereleri, kakma işçiliği ile işlenmiş, cam süslemeleriyle zenginleştirilmiştir. Aynaların renk paletinde kırmızı, yeşil ve mavi tonları dikkat çekmektedir. Eyvanın üst kısmında yer alan iki ayna, Çar I. Aleksander tarafından Feth Ali Şah'a hediye edilmiştir. Ayrıca, camın arkasında bulunan çizme motifi, Fransız Sarayı tarafından Nâsırüddin Şah'a armağan edilmiştir. Yapının kapılarında ise hatemkârî tekniğiyle yazılmış kitabeler yer almaktadır.

Eyvanın iç kısmında, cam arkasına resmedilmiş genç kadın ve erkek portreleri bulunur. Duvar resimleri ve tabloların büyük bir kısmı, eyvanın iki yanındaki odalarda yer almakta olup, bu alanlar Şiraz'daki Heft Tenan Tekkesi'nin resimleri taklit edilerek, resim odaları olarak düzenlenmiştir.

Süslemeler arasında, Feth Ali Şah ve Gürcistan Savaşı sahneleri ile Emir Timur ve Yıldırım Bayezıd arasındaki savaşın tasviri öne çıkmaktadır. Ayrıca, gül ve murk motifleri de sıkça kullanılmış, ancak bu resimlerin Şiraz yapılarındaki örneklere kıyasla daha düşük kalitede olduğu belirtilmektedir.

Eyvanın alt kısmında yer alan renkli taş kabartmalar, özellikle gül ve murk motifleri ve kuş figürleri ile dikkat çeker. Ayrıca, mînâî tekniği ile uygulanmış çinilerde sarı, pembe ve gök mavisi tonlarında çiçek, vazo ve geometrik motifler yoğun olarak kullanılmıştır. Odalarda ise aynalarla birlikte renkli alçı bezemeler ve iç içe geçmiş çalı motifleri göze çarpmaktadır.

Eyvanın merkezinde yer alan taht, limon mermerinden yapılmıştır. Üzerinde üç cin, altı melek ve on bir sarmal sütunun omuzlarında uzanan bir taht tasvir edilmiştir. Tahtın üzerinde, "Feth Ali Han'ın Seba" adlı eserinden alıntılar nestalik hat ile oyularak işlenmiştir. Tahtın yüksekliği bir metrenin altındadır.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Yapının etek kısmı, zemin döşemeleri ve sütunları, yüksek kaliteli limon mermerinden yapılmıştır. Avluda ise yaygın olarak Gendomek mermeri kullanılmıştır. Çiniler hem dekoratif amaçla hem de yapının dayanıklılığını artırmak için uygulanmıştır.

Ana inşaat malzemesi olarak tuğla ve alçı harcı tercih edilmiştir. Yapıda yer alan iki kakmalı kapıya gümüş, fildişi, deve kemiği ve ahşap özenle işlenmiştir.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Tahran Büyük Çarşı Pazarı, Tahran Erg'i, Şehir Parkı.

Güncel Durumu: Saray, Müze.

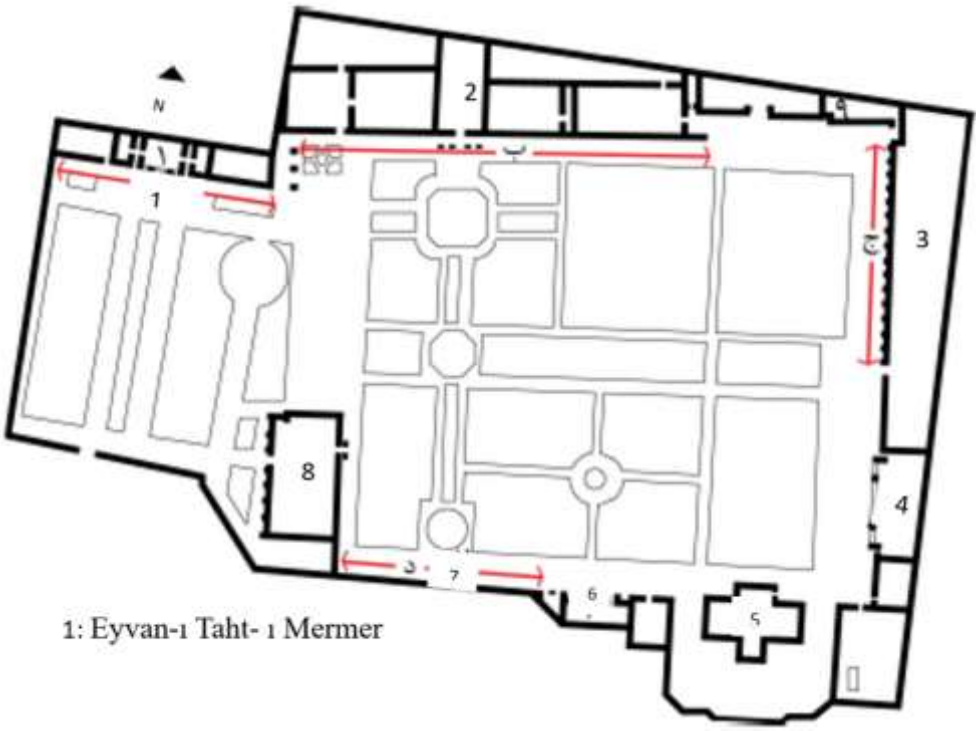

Plan 36: Eyvan-ı Taht- ı Mermer Planı.

Kaynak: Tahran Kültür Bakanlığı Arşivi.

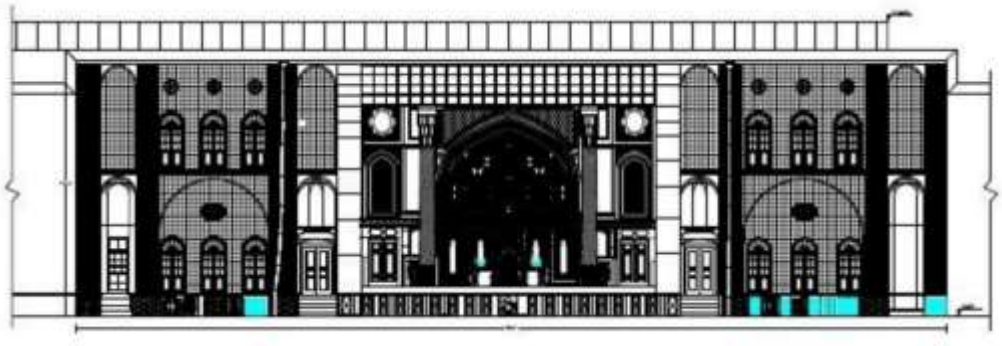

Plan 35: Eyvan-ı Taht-ı Mermer Planı.

Kaynak: Tahran Kültür Bakanlığı Arşivi.

Resim 150: Eyvan-ı Taht-ı Mermer'in Taht Görünümü.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 151: Eyvan-ı Taht-ı Mermer Yanındaki Odalar.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 152: Kerim Han Halveti Yapısının Dış Görüntüsü.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 153: Eyvan-ı Taht-ı Mermer'in Ayna İşlemesi.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir

Resim 154: Eyvan-ı Taht-ı Mermer'in Pencere Süslemeleri.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 155: Eyvan-ı Taht-ı Mermer'in Hatemkâri Süslemeli Kapısı.
Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 156: Eyvan-ı Taht-ı Mermer'de Yer Alan Mermer Taht.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 157: Eyvan-ı Taht-ı Mermer'in Heykel Detayları.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 158: Eyvan-ı Taht-ı Mermer'in Taş Kabartması.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 159: Eyan-ı Taht-ı Mermer'in Çini Süslemeleri.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 160: Eyvan-ı Taht-ı Mermer'in Duvar Resimleri.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 161: Halvet-i Kerimhan'ın Çini Süslemeleri.

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

2.2.2. Katalog no: 2

Yer Adı: Bihnam Konağı.

Planlar: 38, 39, 40, 41.

Resimler: 163, 164, 165, 166, 167.

Yer: Erg-ı Cedid Sokağı, Nober Sokağı, Tebriz Kenti, Doğu Azerbaycan Eyaleti, İran.

Mimar ve Ustalar: Bilinmiyor.

Tarihçesi: Bu yapı, 18. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen, geç Zend Dönemi'ne ait önemli bir eserdir. Duvar resimleri ise Nâsırüddin Şah zamanında (1848-1896) yapılmış olup, Yüksek Öğretim Bakanlığı'na aittir.

Bunun yanı sıra, Genceizade, Gevheriyun, Kadaki Konağı, Sıdkıyani Konağı, Necef Kulli Han'ın köşk bahçesi ve Timurlu Dönemi'ne ait bir hamam, Tebriz Üniversitesi'ne bağlı yapılar arasında yer almaktadır. Bu eserler içinde Kadaki Konağı, 18. yüzyılın ikinci yarısına, yani Zend Dönemi'nin sonlarına tarihlenmektedir.

Yapı, 12 Nisan 1997 tarihinde 1.850 sicil numarasıyla, İran Anıtlar listesine tescil edilmiştir.[111]

Plan ve Mimari Özellikleri: Yaklaşık 300 m² büyüklüğündeki konak, enderun ve birun olmak üzere iki ana bölüme ayrılmaktadır. Üç katlı bir yapı olup, avlunun kuzey tarafında konumlanmıştır.

Dış avluda büyük bir oval havuz ile dört küçük bahçe yer almaktadır. İlk katta havuz hane, şahnişin, odalar ve hizmet alanları bulunmaktadır. Ana kat olan ikinci katta şahnişin ve odalar yer alırken, üçüncü katta yatak odaları konumlandırılmıştır.

Güney cephesinde, yaz aylarında kullanılan sütunlu bir eyvan, kuzey cephesinde ise kış aylarında kullanılan odalar bulunmaktadır. Yapının batı tarafında

[111] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Taebriz, Dosya 1997.

geçmişte ahır ve mutfak bulunmaktaydı; günümüzde bodrum katı üniversitenin yemekhanesi olarak hizmet vermektedir.

Mimari detaylar açısından, bodrum ve havuz hanede sivri kemerler, diğer bölümlerde ise sepetkulpu kemerler tercih edilmiştir.

Süsleme Özellikleri: Yapının süsleme unsurları arasında mukarnas, alçı işçiliği, kakma sanatı ve ayna süslemeleri öne çıkmaktadır. Bazı odalar mukarnaslı olup, tüm odalarda alçı mukarnaslar kullanılmıştır. Sütunlar, sade bir paye üzerine oturtulmuş korint başlıklı ince sütunlardan oluşmaktadır. Sütunların alt kısımlarında ise çalı ve dairesel haşhaş çiçeği motifleri yer almakta olup, bu süslemeler yapıya estetik ve görsel bir zenginlik kazandırmaktadır. Havuzhanede kârbendi bulunmaktadır.

Yapının en dikkat çekici süsleme unsurlarından biri de sivri kemerli orsi pencerelerdir. Bu pencereler, renkli camlarla bezenmiş geometrik motiflerle süslenmiştir. Özellikle kırmızı, yeşil ve mor tonları ön plandadır. Küçük boyutlardaki orsi pencereler, tavana yakın duvarlarda dekoratif amaçlarla kullanılmıştır. Yapının tüm pencerelerinde kakma sanatı görülmekle birlikte, şahnişin odasında bu teknik daha az uygulanmıştır.

Tavan ve duvar yüzeyleri resimlerle süslenmiştir ve şemse motifli resimlerde kahverengi tonlar baskındır. Bazı odaların duvarlarında fresk ve yağlı boya teknikleriyle yapılmış süslemeler bulunmaktadır. Bu resimlerde geometrik desenler, bitkisel motifler, av sahneleri ve ikonografik unsurlar dikkat çekmektedir. Özellikle bazı ikonlarda genç erkek figürleri, at sırtında avlanırken tasvir edilmiştir.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Yapının temeli moloz taş kullanılarak inşa edilmiştir. Ana yapı malzemeleri arasında tuğla ve kireç yer almakta olup, taşıyıcı unsurlarda dayanıklılığı artırmak amacıyla kullanılmıştır. Sütun kaideleri taş malzemeden yapılmıştır. Yapı genelinde kaidelerde, havuzlarda ve yer döşemelerinde mermer kullanımı dikkat çekmektedir.

Süslemelerde ve şömine kaplamalarında yoğun olarak alçı malzeme tercih edilmiştir. Yapıya ait tüm kapı ve pencereler ahşap malzemeden oluşmaktadır, özellikle yeraltı mekânlarında yer alan sertap pencereleri de ahşap malzemedendir.

Bununla birlikte, diğer şehirlerde bulunan sertap pencereleri, genellikle taş malzemeden yapılmıştır. Pencerelerde renkli cam tercih edilmiş, bu sayede iç mekânda estetik ve ışık oyunlarıyla zenginleştirilmiş bir atmosfer oluşturulmuştur.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Gevheriyun Konağı, Nefisifer Konağı, Kadaki Konağı, Genceizade Konağı, Sıdkıyani Konağı.

Güncel Durumu: Tebriz İslâm Sanatları Yükseköğretim Fakültesi.

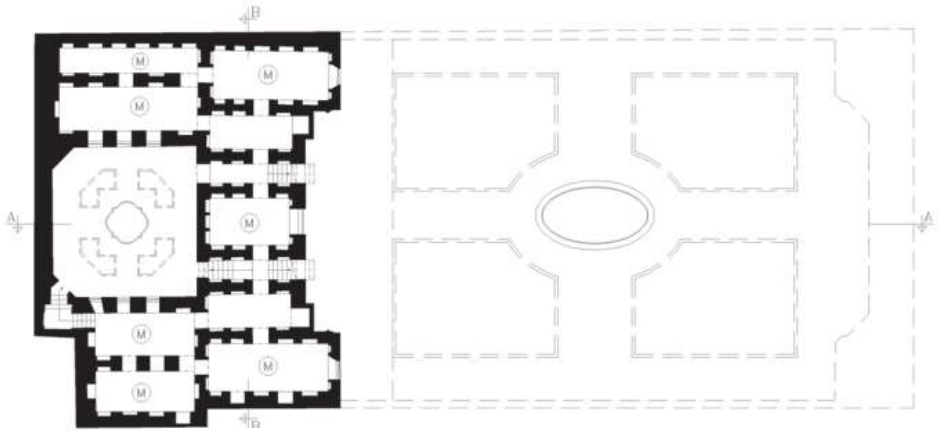

Plan 37: Bihnam Konağı'nın Birinci Kat Planı.

Kaynak: Tebriz Kültür Bakanlığı Arşivi.

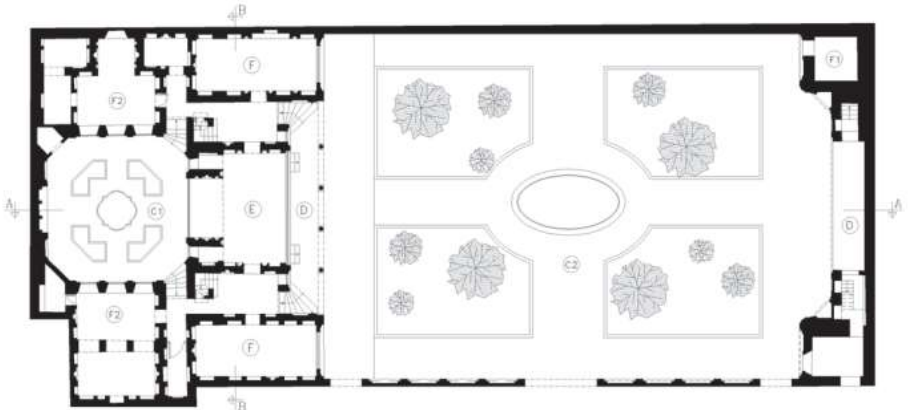

Plan 38: Bihnam Konağı'nın İkinci Kat Planı.

Kaynak: Tebriz Kültür Bakanlığı Arşivi.

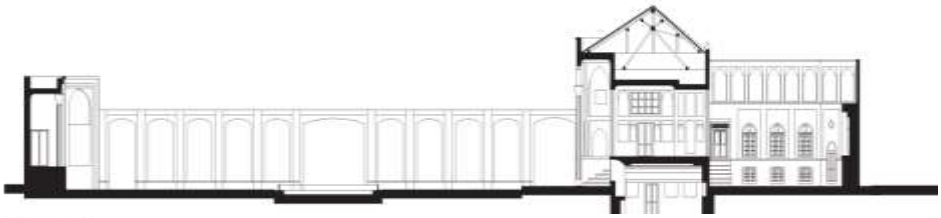

Plan 39: Bihnam Konağı'nın Planı.

Kaynak: Tebriz Kültür Bakanlığı Arşivi.

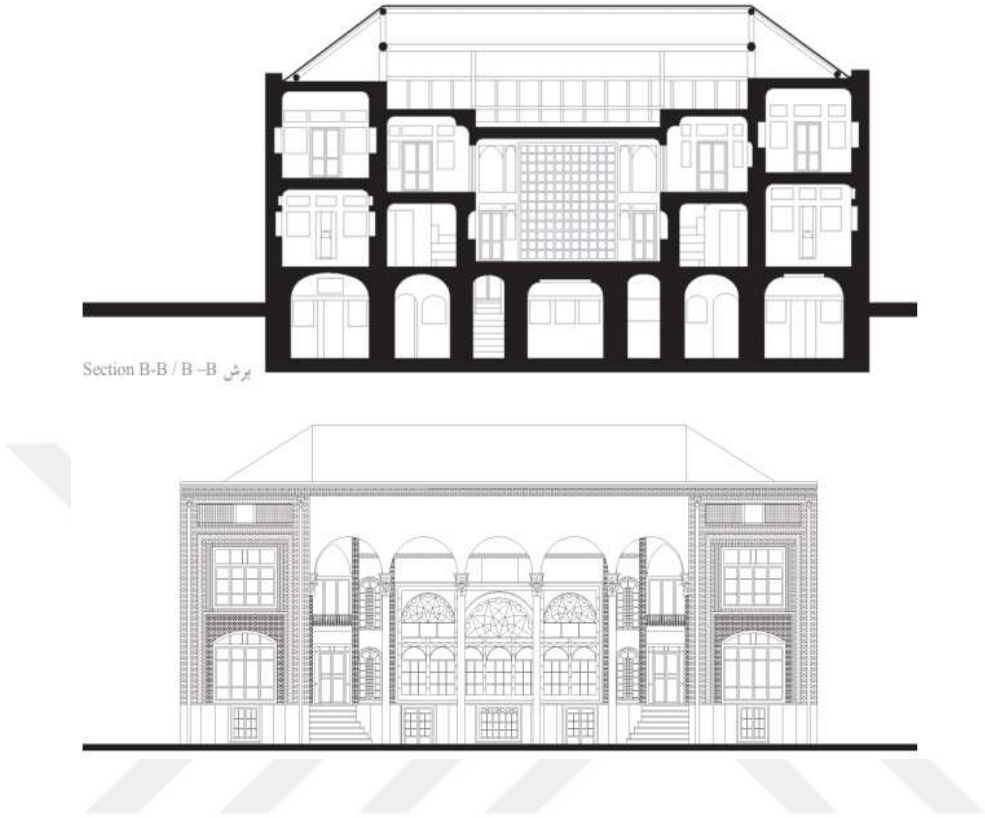

Plan 40: Bihnam Konağı'nın Bölümleri.

Kaynak: (Kiyannejad, M., & Şîrâzî, M. (1389). Hane-hayi Kadimi Tebriz (Cilt 1). Tahran: Frhangıstan-ı Huner-ı Cumhuri İslâmi İran, Mussese Talif, Tercüme ve Neşr- ı Asar-ı Huneri. s. 77).

Resim 162: Bihnam Konağı'nın Avlu Görüntüsü.

Kaynak: Omid Sheikhbaglou tarafından çekilmiştir.

Resim 163: Bihnam Konağı'nın Orsi Pencereleri.

Kaynak: Omid Sheikhbaglou tarafından çekilmiştir.

Resim 164: Bihnam Konağı'nın Şömineleri.

Kaynak: Omid Sheikhbaglou tarafından çekilmiştir.

Resim 165: Bihnam Konağı'nın Duvar Resimleri.

Kaynak: Omid Sheikhbaglou tarafından çekilmiştir.

Resim 166: Bihnam Konağı'ndaki İkonografi.

Kaynak: Omid Sheikhbaglou tarafından çekilmiştir.

2.2.3. Katalog no: 3

Yer Adı: Ameriha Konağı, Ameriha Perdisi, Ameriha Hotel- Serayı.

Planlar: 42.

Resimler: 168, 169, 170, 171, 172.

Yer: Sultan Mir Ahmed Mahallesi, Elevi Sokağı, Kaşan Kenti, İsfahan Eyaleti, İran.

Mimar ve Ustalar: Bilinmiyor.

Tarihçesi: Ameriha Konağı dört bağımsız ama birbirine bağlı konaklardan oluşan bir külliyedir. Yapı 18. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiştir. Ancak 1778 yılında meydana gelen büyük Kaşan depreminde yapı hasar görmüş, 19. yüzyılın ilk yarısında yeniden inşa edilmiştir.

Zend Dönemi'nde "Hacı Mirza Asadullah'ın" mülkiyetinde olan konak, Kaçar Dönemi'nde "Sahamu Saltane Arab'a" geçmiştir. "Sahamu Saltane", Ağa Muhammed Han'ın saldırısına karşı Kaşan'ı savunması nedeniyle şehrin hükümdarı tarafından ödüllendirilmiş ve bu konağı mülk edinmiştir. Daha sonra, konak "Sahamu Saltane'in" oğlu "İbrahim Halil Ameri'ye" intikal etmiş ve bu süreçten itibaren "Ameriha Konağı" olarak anılmaya başlanmıştır. Külliye, İbrahim Han Konağı, Hişmetullah Han Konağı, Yusufiyan Konağı ve Reisiyanzade Konağı olmak üzere dört bağımsız yapıyı içermektedir. Ayrıca, kompleks içerisinde gizli bir kaçış yolu bulunduğu bilinmektedir.

1950 yılına kadar Ameri ailesinin mülkiyetinde kalan yapı, daha sonra Kaşan Kültür Mirası Kurumu tarafından devralınmıştır. Yapının restorasyon süreci 1999 yılında başlamış ve 2014 yılında tamamlanmıştır. Restorasyonun ardından, beş yıldızlı bir otel olarak hizmet vermeye başlamıştır. Konak külliyesinin otele dönüştürülmesi sürecinde, iç mimari düzenlemeler Emir Anuşfar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Ameriha Külliyesi, 9.000 m²'lik bir arazi üzerine kurulmuş olup 12.000 m²'lik bir altyapıya sahiptir. Yapı, şehrin iki ana geçidi ile

birçok yan geçidin arasında konumlanmıştır ve çok sayıda giriş- çıkış kapısına sahiptir.

Külliye, yedi avlu ve toplam 85 odaya sahiptir. Odalar genellikle üç veya beş kapılıdır. Tüm avlularda havuz ve bahçeler bulunmaktadır. Bazı yapılar havuzhane odasına bağlanmaktadır. Havuzhane, özellikle sertap kısmında yer almakta ve yaz aylarında kullanılmaktadır. Külliyedeki her konak, eyvanlı planda inşa edilmiş olup, enderun ve birun bölümlerine sahiptir.

İbrahim Halil Han Konağı, külliyenin dış avlusunun çevresinde (Birun-i Avlu) yer almaktadır. Günümüzde otelin ana girişi buradan sağlanmaktadır. Konağın planı iki kısımdan oluşmaktadır ve yazlık ile kışlık olmak üzere iki eyvana sahiptir. Yazlık eyvanda iki adet bâdgîr bulunmaktadır ve bunlar Kaşan şehrindeki en uzun bâdgîrler arasında yer almaktadır. Yapıda kullanılan kemerler sivri kemer, Bursa kemeri ve yarım daire kemer formlarındadır. Günümüzde, bu konağın odaları zanaat dükkânlarına, çay evlerine, pastanelere ve ticari mekânlara dönüştürülmüştür.

İbrahim Halil Han Konağı'nın dış avlusuna bitişik olan Yusufiyan Konağı, benzer bir plan düzenine sahiptir ve iki katlı, dört eyvanlı bir yapı olarak inşa edilmiştir. Kuzey cephede yer alan eyvan, yazlık olarak kullanılmakta olup, "şikemderide" adıyla anılan süslemeli eyvanlardan biridir. Bu eyvanda yedi kapılı, iki katlı bir şahnişin bulunmaktadır ve üst kısmında bir bâdgîr yer almaktadır. Şahnişin odasının altında bir sertap ile havuzhane bulunmaktadır.

Kuzeyde yer alan şahnişinin altında bir sertap ve havuzhane bulunurken, güneydeki eyvan kışlık olarak kullanılmaktadır. Güney eyvanının iki yanında üçer kapılı odalar, batı ve doğu cephelerinde ise beş kapılı odalar yer almaktadır. Yapının kemerleri, sivri Bursa kemeridir.

İbrahim Halil Han ve Yusufiyan Konağı'nın dış avluları, otelin ana avlusu ile birlikte külliyenin dış avlusunu oluşturmaktadır. Külliyede, kadın ve erkekler için ayrı hamamlar bulunmakta olup, İbrahim Halil Han Konağı'nın iç avlusunda yer alan hamama ana avludan bir tünel ile geçiş sağlanmaktadır. Bu tünel, hamama giden kişileri dış hava koşullarından korumak amacıyla tasarlanmıştır. Günümüzde, restorasyon öncesi ve sonrası fotoğraflar bu tünelde sergilenmektedir.

Diğer İran hamamları gibi buradaki hamam da üç bölümden oluşur; ılıklık, sıcaklık ve külhan. Ilıklık dört eyvanlı olarak dört şahnişine sahiptir. Ortasında büyük bir havuz yer almaktadır. Yapıda kullanılan kemerler sivridir. Hamamın mimarisinde sivri kemerler kullanılmıştır. İç avlunun bodrum katında, tünelin arkasına gizlenmiş bir oda bulunmaktadır ve bu odanın gerisinde "nakip" adlı gizli bir kaçış yolu yer almaktadır.

Heşmetullah Han ve İbrahim Halil Han Konakları, Ameriha Külliyesi'ndeki diğer konaklara kıyasla daha sade bir mimariye sahiptir. Yapının kuzey bölümü Kaçar, doğu bölümü ise Pehlevî Dönemi'ne aittir. Dikdörtgen planlı ve iki eyvanlı olarak inşa edilmiştir.

Reisiyanzade Konağı, Ameriha Konağı ile aynı dönemde inşa edilmiştir ve "godal bahçe" olarak adlandırılan bir plana sahiptir. Bu plan, İran mimarisinde sıcak iklime sahip bölgelerde yaygın olarak kullanılan bir düzenleme biçimidir. Yapının birinci katında merkezi bir avlu ve avluya açılan odalar, ikinci katında ise ek odalar bulunmaktadır.

Kaşan'ın sıcak ve kurak iklimi nedeniyle, şehirde godal bahçe planı yaygın olarak tercih edilmiştir. Bu sistemde, zemin belirli bir derinlikte kazılarak merkezi bir avlu oluşturulur ve avlu çevresine yapılar inşa edilir. Bu yöntemle kil toprak harç olarak kullanılır ve toprak altının doğal serinliği sayesinde iç mekân sıcaklığı dengelenir. Alt katlar soğuk mevsimler, üst katlar ise sıcak mevsimler için uygun olacak şekilde tasarlanmıştır.

Süsleme Özellikleri: Ameriha Külliyesi, süsleme açısından son derece zengin bir yapıdır. Özellikle büyük hacimli alçı bezemeler, süslemede öne çıkan öğelerdir. Şekemderide eyvanındaki kemerlerde mukarnas alçı süslemeleri dikkat çekerken, sıva işleri de önemli bir estetik öğe olarak kullanılmıştır. Külliyenin tüm pervazlarında alçı süslemeleri bulunmaktadır ve bu detaylar yapıya görsel bir derinlik katmaktadır.

Külliyenin iç avlusunda ise siyah kalem duvar resimleri en dikkat çeken süsleme türüdür. Eyvanlardan birine Muzafferüddin Şah'ın bir büstü çizilmiş olup, bu resim Şah'ın konağa gelişine ve konaklamasına uygun şekilde tasarlanmıştır.

Ayrıca, çiçekler, vazolar, selvi ağaçları, kuşlar ve özellikle tavus kuşları, İslâmi desenler gibi motifler, yapının diğer süslemelerini oluşturur. Hamam ve enderun avlusunda ise duvar resimleri, diğer alanlara kıyasla daha fazla yer kaplar ve bu alandaki detaylar da oldukça dikkat çekicidir.

Külliyede, revzan, orsi, kanatlı ve kafes gibi pencere türleri kullanılmıştır. Orsi pencereler restore edilmiş ancak eski şekilleriyle tekrar inşa edilmemiştir. Bazı şahnişinlerde ise ayna süslemeleri kullanılmış olup, bu alanlardan biri özellikle ayna süslemesinin yoğunluğuyla dikkat çeker. Bu nedenle, aynahane olarak adlandırılan bu oda, günümüzde otelin restoranı olarak kullanılmaktadır.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Ameriha Külliyesi'nin inşasında kullanılan malzemeler ve teknikler, dönemin inşaat anlayışını yansıtan bir zenginlik sunmaktadır. Temel, kireç harcı ve kil karışımından yapılmıştır. Eski bölümlerde ise yapıdaki duvarlar çamur sıva ile kaplanmışken, yeni bölümlerinde tuğla kullanılmıştır. Binanın üzeri alçı ile kaplanmıştır. Duvarların dış kaplaması, doğal bir görünüm elde edilmesi için toprak rengi kil ve saman karışımından yapılmıştır.

Hamam kısmında ise yapı malzemeleri olarak kireç, alçı, kil toprağı, kum, kül ve ince kamış karışımıyla oluşturulan harçlar kullanılmıştır. Kafes pencereler için ise özellikle tuğlalar tercih edilmiştir. Yapıdaki havuzhane üzerindeki kubbelerde ve orsilerinde, görsel zenginlik için renkli cam kullanılmıştır.

Tüm kapı ve pencereler ahşap olup, yer döşemesi ve havuzlar ise taştan yapılmıştır. Yapının kaideleri ise tuğla kullanılarak inşa edilmiştir. Bu malzeme çeşitliliği, yapının hem estetik hem de işlevsel anlamda dayanıklı olmasını sağlamıştır.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Tabatabai Konağı, Borucerdiha Konağı.

Güncel Durumu: Otel.

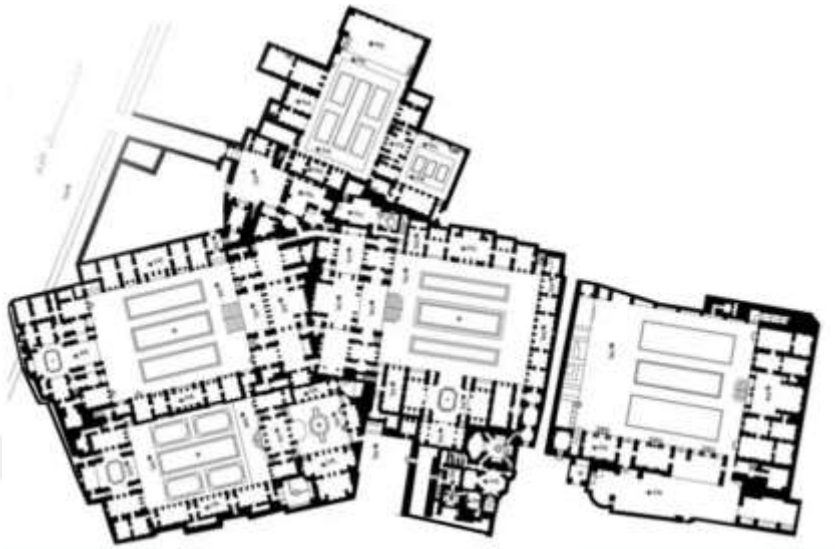

Plan 41: Ameriha Konağı Planı.

Kaynak: Kaşan Kültür Bakanlığı Arşivi.

Resim 167: Ameriha Konağı Avluları

Kaynak: سرای عامری ها: Görselleri görüntüleyin ve indirin

(08.09.2023).

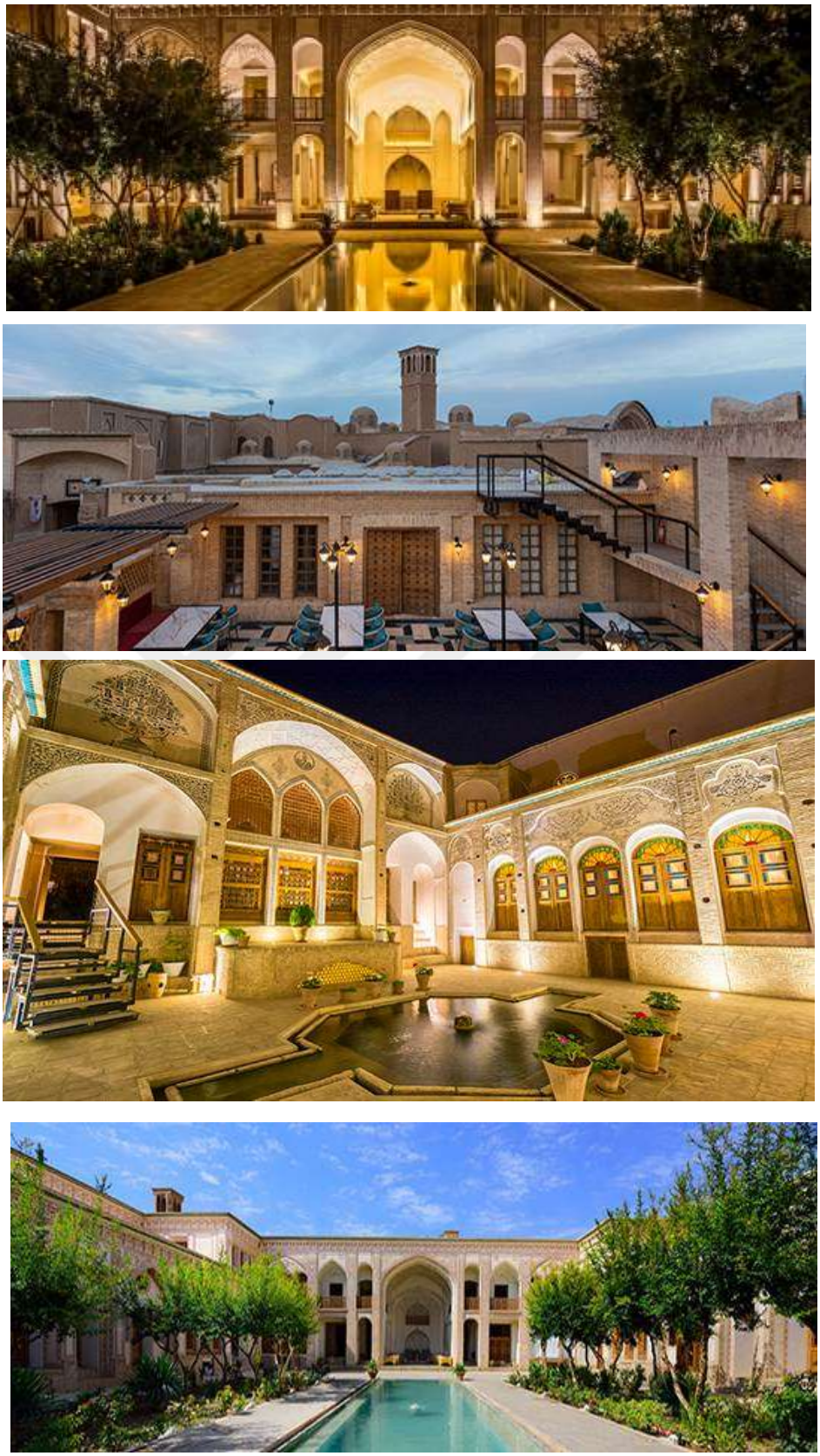

Resim 168: Ameriha Konağı Avluları.

Kaynak: http://sarayeameriha.com/Features (08.09.2023)

Resim 169: Ameriha Konağı'nın Kârbendileri.

Kaynak: 1: https://maps.app.goo.gl/Mg1Eeh7XErxiv6K88

Kaynak: 2: https://maps.app.goo.gl/jURYYWHYttWdHeTd6

Kaynak: 3: https://maps.app.goo.gl/cuR9uU8pBAxb4HMMA

Kaynak: 4: https://maps.app.goo.gl/T5BYGBsoYScV1t4y7

(08.09.2023)

Resim 170: Ameriha Konağı'nın Orsi Pencereleri.

Kaynak: 1: https://maps.app.goo.gl/xUbWYKjeYU3x8t3t5

Kaynak: 2: https://maps.app.goo.gl/f3Pk3Dy8mhKJKdoB9

Kaynak: 3: https://maps.app.goo.gl/HoJiu2DNpQ5Bg5HS7

(08.09.2023)

Resim 171: Ameriha Konağı'ndaki Kuş Motifleri.

Kaynak: (Merdani, A. (1399). Beresi Nakş-ı Tavus dar Tâzinat-ı Mimari Şher-ı Kaşan. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Terbiyet Müderris Üniversite, Sanat ve Mimari Enstitüsü, Tahran, s. 89-91)

2.2.4. Katalog no: 4

Yapının Adı: Han Ab-Anbar, Abdurrezzak Ambarı.

Planlar: 43, 44.

Resimler: 173.

Yer: Ağa Büzürk Mahallesi, Fazıl Neragi Sokağı, Kaşan, İsfahan İli, İran.

Mimar ve Ustalar: Bilinmiyor.

Tarihçesi: Yapı, 1778 yılında gerçekleşen büyük Kaşan depreminden hemen sonra, şehrin valisi Abdurrezzak Han Kaşani tarafından inşa ettirilen Han Külliyesi'nin bir parçasıdır. Han Külliyesi, çarşı, hamam, geçit sabat sokağı, ab ambar ve karız adlı yeraltı su kanalları içermektedir. Karızlar, su taşımak amacıyla inşa edilen yeraltı kanallarıdır. Ancak zamanla külliyenin yalnızca ab ambar ve hamamı günümüze ulaşabilmiştir.

Tipolojik açıdan ab ambar, kentsel ve kamusal bir su deposu örneği olarak dikkat çeker. Bu yapı, Kaşan'ın sıcak ve kuru iklimi nedeniyle uzun yıllar boyunca su depolama ihtiyacı doğrultusunda inşa edilmiştir. Şehirde bulunan 128 su deposundan, 54'ü günümüze kadar işletilebilir ve kullanılabilir durumda kalmıştır.[112]

Yapı, 14.03.2005 tarihinde 11.570 sicil numarası ile İran Anıtlar listesine tescil edilmiştir.[113]

Plan ve Mimari Özellikler: Yapının planı dairesel olup, kubbelidir. Sâbat sokağa bağlı olan bu yapı, İran'ın sıcak bölgelerinde gölge ve serinlik sağlamak amacıyla kullanılan kapalı ve dar bir sokak planına sahip olan sâbat tipiyle ilişkilidir.

Yapı, geniş bir giriş, bir oda, "paşir" ve büyük bir mahzen bölümünden oluşmaktadır. Paşir bölümünde eski bir musluk bulunmaktaydı, ancak günümüzde

[112] Muhsin Niyazi, "Âb-Anbarhayı Kaşan", **Ferhang-i Merdom-ı İran**, 10, Paiz 1386. s. 191-213.

[113] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Kaşan, Dosya 11570.

musluk yoktur. Paşir bölümü, suyun temin edildiği bir alan olup, eski halindeki musluk aracılığıyla su sağlanıyordu. Paşir planı ise dörtgen bir yapıya sahiptir.

Giriş bölümünde sivri kemerli bir taç kapı yer alırken, yanlardaki odalar sepetkulpu kemerlerle tasarlanmıştır. Mahzen bölümünün üstünde bir bâdgîr bulunur, bu da havalandırma ve serinlik sağlamak amacıyla eklenmiş önemli bir yapısal unsurdur. Giriş kısmı, tuğla basamaklarla mahzene bağlanır.

Yapının içinde üç havalandırma sistemi mevcuttur; birinci sistem başmaklarda, ikinci sistem paşir kısmında ve üçüncü sistem ise mahzen odasındadır. Paşir, insanların su almak için kullandığı büyük bir pirinç muslukla ilişkilidir.

Aydınlatma sağlamak için mahzen bölümünde ve girişteki odada sivri kemerli ajürlü pencereler kullanılmıştır. Bu pencereler, iç mekâna doğal ışık girmesini sağlar, estetik bir görünüm sunar ve aynı zamanda fonksiyonellik sağlar.

Süsleme Özellikleri: Yapının taç kapısında, gök mavisi tonlarına baskın çiçek motifli mînâi çiniler kullanılmıştır. Giriş bölümünde, yapının farklı bölümlerinde kullanılan iki tür sıva kârbendi bulunur.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Yapının ana malzemesi tuğladır. Bunun yanında, kireç, alçı, kil toprağı, kum, kül ve ince kamış karıştırılarak oluşturulan harç kullanılmıştır. Mahzen ve içme suyu kanallarında taş kullanılmış ve bunlar saruç harç ile birleştirilmiştir. Gövde, kemerler ve çatı pencereleri gibi yapısal elemanlarda ise tuğla harç ve sıva malzemeleri tercih edilmiştir.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Ağa Bozork Cami, Han Hamamı, Han Konağı.

Güncel Kullanım: Tarihi anıt.

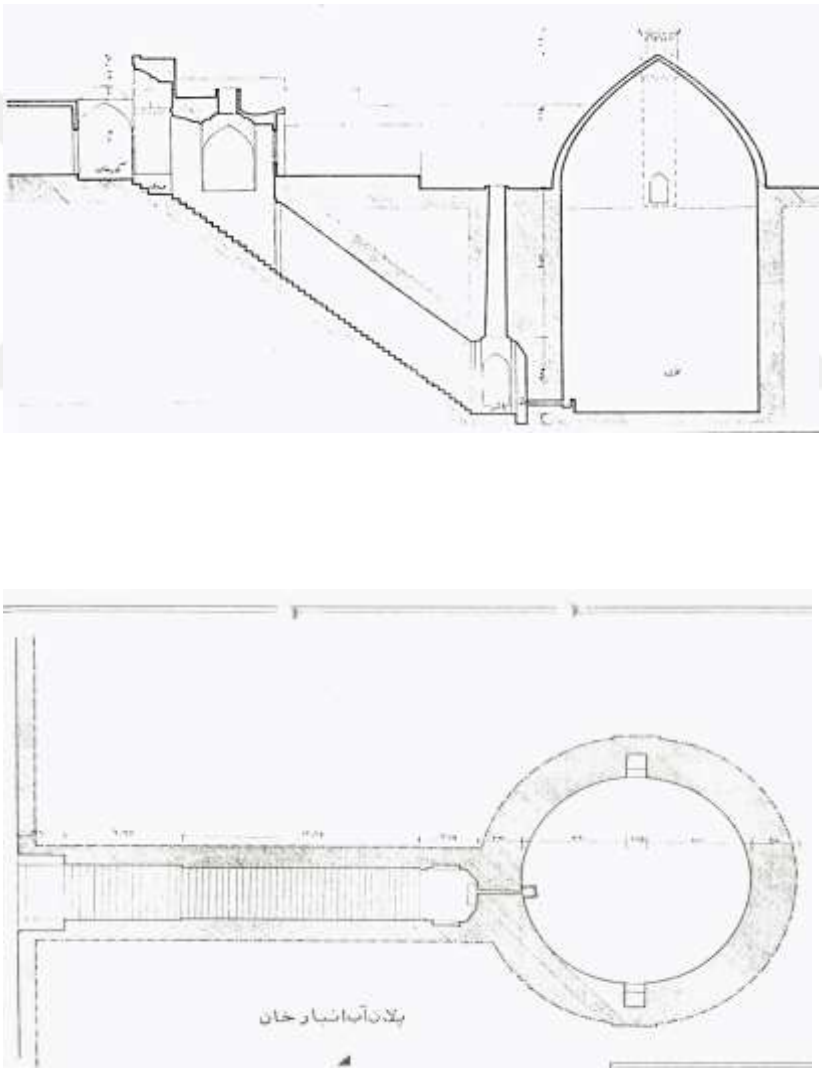

Plan 42: Han Ab-Anbar Planı.

Kaynak: Kaşan Kültür Bakanlığı Arşivi.

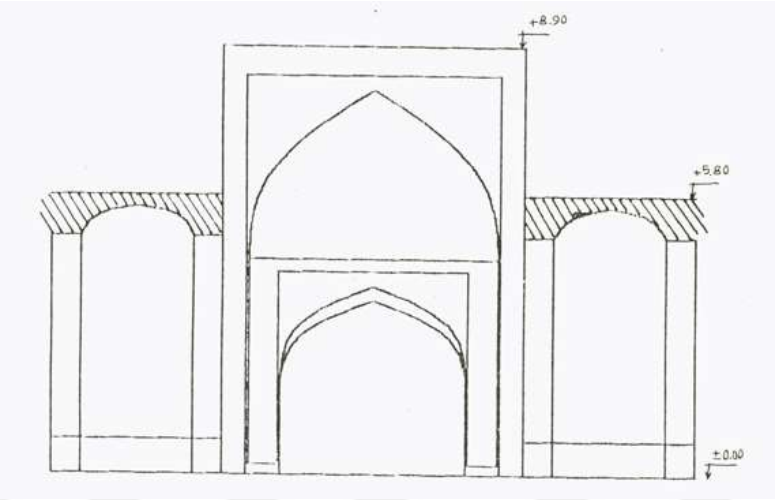

Plan 43: Han Ab-Anbar'ın Dış Planı.

Kaynak: Kaşan Kültür Bakanlığı Arşivi.

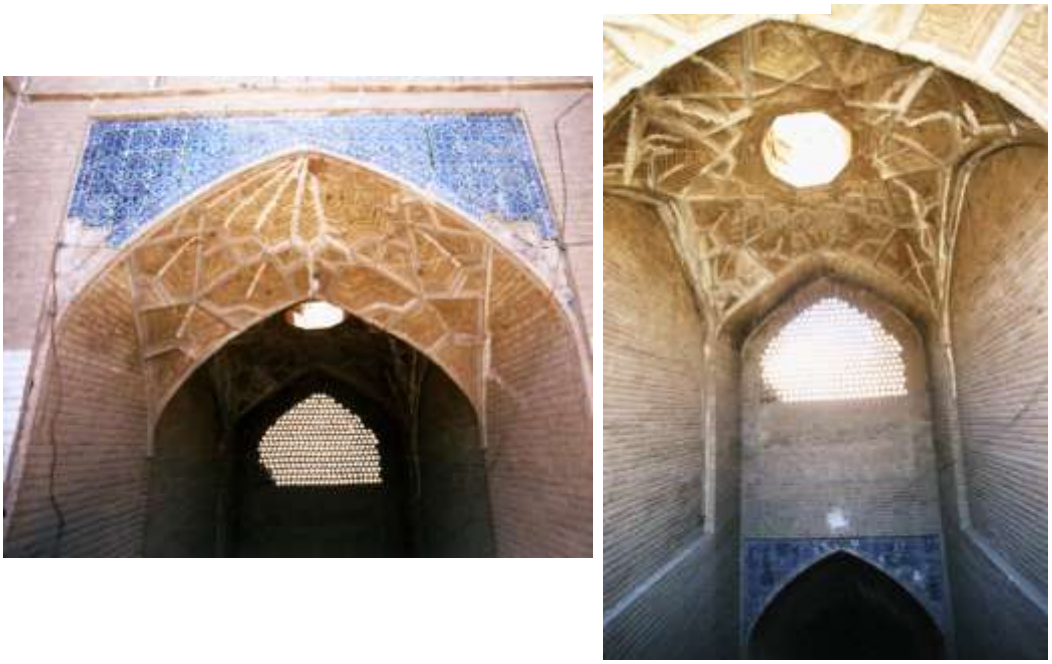

Resim 172: Han Ab-Anbar'ın Görüntüsü.

Kaynak: Kaşan Kültür Bakanlığı Arşivi.

2.2.5. Katalog no: 5

Yer Adı: Han Hamamı, Abdurrezzak Hamamı.

Planlar: 45.

Resimler: 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180.

Yer: Eminüddevle Timçesi, Büyük Kapalı Çarşı, Kaşan, İsfahan Eyaleti, İran.

Mimar ve Ustalar: Kıyaseddin Kaşi.

Tarihçesi: Bu yapı, Han Külliyesi'ne ait olup, Han geçidinde yer almaktadır. Yapının inşa tarihi 1778'dir. Pehlevi Dönemi'nde, şehre ait hamam olarak kullanılmış ve sıcaklık bölümüne duş eklenerek köklü değişiklikler yapılmıştır. Bu yeniliklerle hamamın işlevselliği ve kullanımı yeni bir boyut kazanmıştır.

2001 yılına kadar şehir hamamı olarak faaliyet göstermiştir. Ardından, işlev değiştirilerek restoran olarak kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde yapı, özel mülkiyettir fakat Han Külliyesi'nin bir parçası olarak vakıf statüsüne sahiptir. Yapı, 05.03.2001 tarihinde 3.627 sicil numarası ile İran Anıtlar listesine tescil edilmiştir.[114]

Fransız mimar Pascal Coste ve ressam Eugène Flandin'in seyahatnamelerinde, bu yapının resimleri bulunmaktadır. Bu seyahatnameler, yapının tarihi ve mimari özelliklerine dair önemli görsel kayıtlardır.

Plan ve Mimari Özellikleri: Yapı, yaklaşık 1.250 metrekare alana sahip olup ılıklık, sıcaklık, külhan ve havuzhane olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır. Yapının girişi, Kaşan Kapalı Çarşısı yönünde yer almaktadır. Giriş kısmında küçük bir koridor ve büyük bir antre yer almaktadır. Antrenin geniş hacmi, aynı zamanda ılıklık bölümünün camekânı olarak değerlendirilmiştir.

Ilıklık Bölümü: Kare planlıdır ve burada dört adet haremlik bulunmaktadır. Her haremin yanında bir havuz yer almaktadır. Bu haremlerdeki duvar çıkıntıları, kişisel eşyaların yerleştirilebileceği alanlar olarak tasarlanmıştır. Bölümün merkezinde, sekizgen bir havuz yer alır. Bu bölüm, Şiraz'daki Vekil Hamamı'na

[114] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Kaşan, Dosya 3627.

benzerlik göstermektedir. On altı küçük ve büyük kemerle desteklenmiş olan bu bölüm, oldukça geniş ve ihtişamlıdır.

Sıcaklık Bölümü: Dikdörtgen planlıdır ve kare kaideli dört sütun içerir. Sıcaklık bölümüne geçiş için bir koridor ve ikinci bir giriş alanı bulunmaktadır. Bu bölüm, sıcak suyun sağlandığı ve ısının yoğun olarak hissedildiği alandır. Ayrıca, tuvaletler de bir koridorun arkasında yer alır.

Külhan Bölümü: Günümüzde harabe durumda olsa da burada büyük bir su kuyusu bulunmaktadır. Hamam hazinesinin yanında, dikdörtgen planlı dört büyük havuz yer alır. Bu havuzlar, özellikle Kaşan şehrinin yüksek sıcaklıkları ve İran'ın çöl bölgesi olması nedeniyle yüzme amacıyla tasarlanmıştır.

Süsleme Özellikleri: Taç kapıda mukarnaslı çini bulunmaktadır. Çiniler gül ve murk ve arabesk motifleriyle gök mavisi ve altın renklidir. Hemen giriş kısmında içinde ikonografik ve manzaralı duvar resimleri yer almaktadır. En çok süsleme ılıklık bölümünde bulanmaktadır. Ilıklık kubbesinde turkuaz renkli çiniler ile şemse motifi görünmektedir.

Yapının kârbendileri uzun kemerde altıgen çinilerle yapılmıştır. Ilıklık bölümünün kaidelerinde Zend Dönemi çinilerinden eser kalmamıştır. Yapının duvarlarında kireç taşı süslemeler de bulunmaktadır. Ayrıca Kaçar Dönemi'ne ait bir duvar resmi; Şirin ve Hüsrev hikayesi bulunmaktadır.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Yapının ana yapısı tuğladan oluşmaktadır. Kaideleri kiremit ile kaplanmıştır. Temelde ise kireç, alçı, kil toprağı, kum, kül ve ince kamıştan oluşturulan harc kullanılmıştır.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Büyük Kapalı Çarşı, Ağa Bozork Cami.

Güncel Durumu: Restoran.

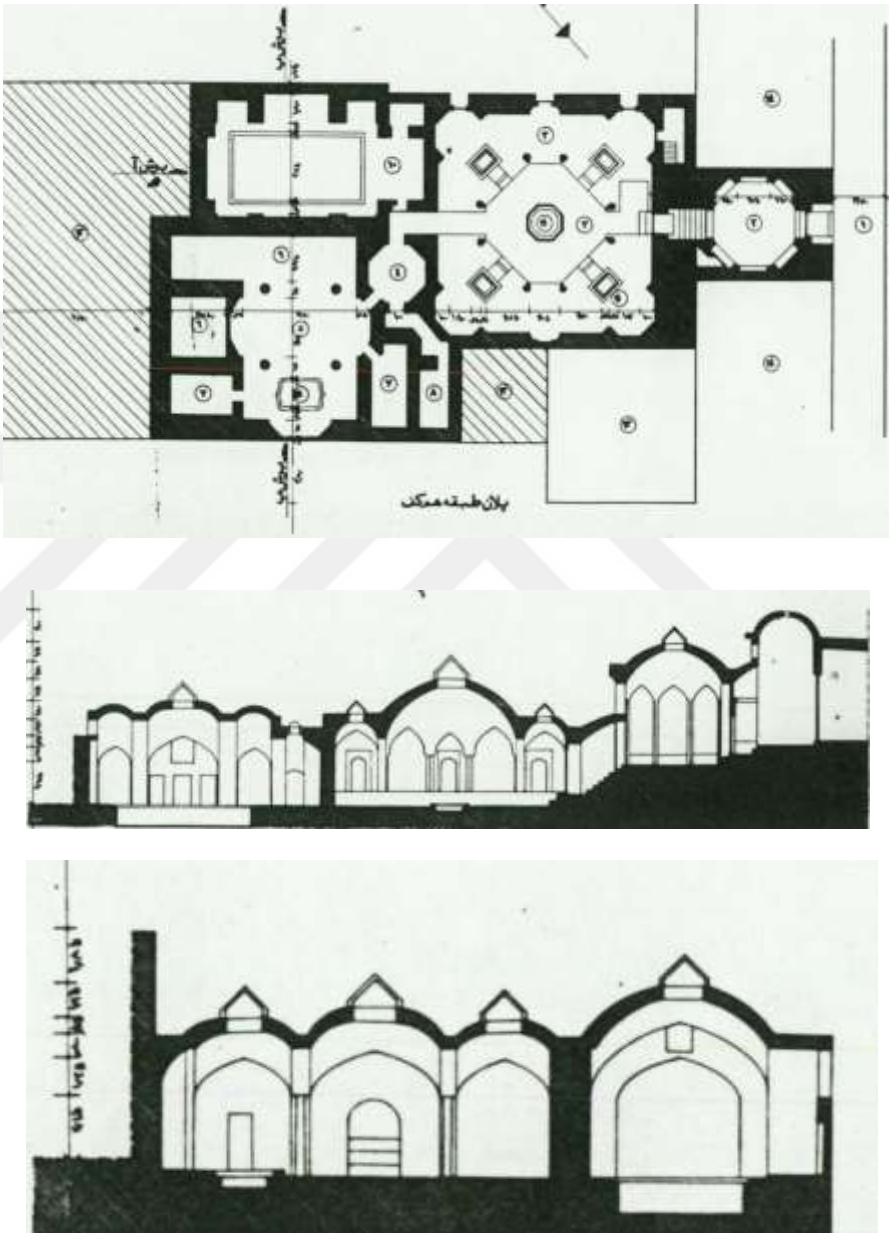

Plan 44: Han Hamamı'nın Planı.

Kaynak: Kaşan Kültür Bakanlığı Arşivi.

Resim 173: Han Hamamı'nın Girişi.

Kaynak: https://maps.app.goo.gl/c9oU5h8NYpVavBNp8 (09.09.2023)

Resim 174: Han Hamamı'nın Ilıklık Bölümü.
Kaynak: https://maps.app.goo.gl/MDeGd2DPNUJiE31o9 (09.09.2023)

Resim 175: Han Hamamı'nın Ilıklık Bölümü.

Kaynak: https://maps.app.goo.gl/L3Tih1rPFPEAyN6k7 (09.09.2023)

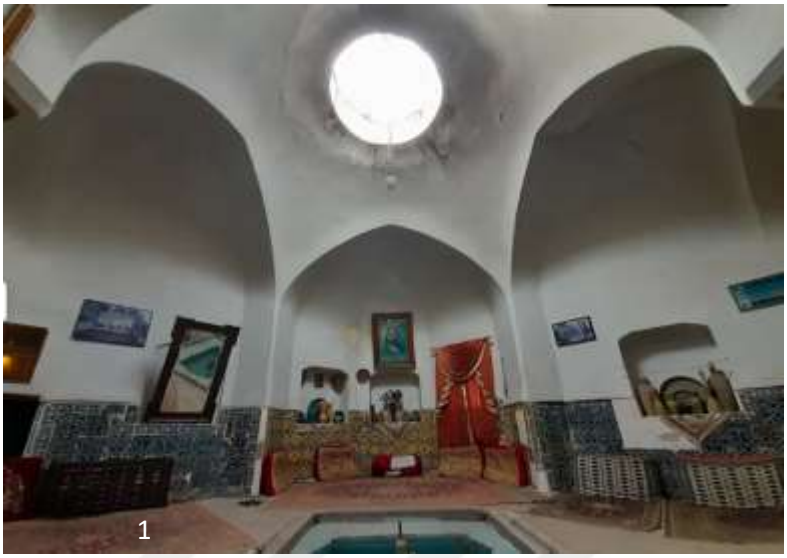

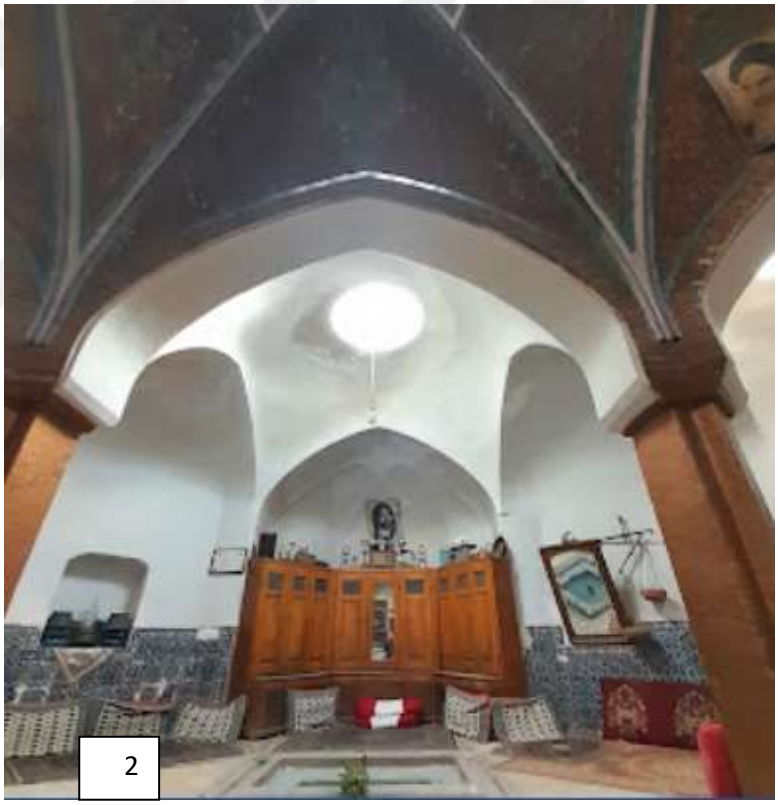

Resim 176: Han Hamamı'nın Sıcaklık Bölümü.

Kaynak: 1: https://maps.app.goo.gl/2DQhsBQub34N4nV87

Kaynak: 2:https://maps.app.goo.gl/Mz2frNhQanHu9xrP8

(09.09.2023)

Resim 177: Han Hamamı'nın Kârbendisi.

Kaynak: https://maps.app.goo.gl/M1PR4KCM4n9APB9r5 09.09.2023)

Resim 178: Han Hamamı'nın Çini Süslemeleri.

Kaynak:1: https://maps.app.goo.gl/dL7Uip2Jf26jxWwe9

Kaynak: 2:https://maps.app.goo.gl/23gCoRgEjybDFGhf7

(09.09.2023)

Resim 179: Han Hamamı'ndaki Bir Duvar Resmi.

Kaynak: https://maps.app.goo.gl/4zr5T9JL4F3kqxoPA (09.09.2023)

2.2.6. Katalog no: 6

Yer Adı: Rehnan Hamamı, İkiz Hamamı, Çihilsütun Hamamı.

Planlar: 46.

Resimler: 181, 182, 183.

Yer: Rehnan Mahallesi, Kohendej Sokağı, İsfahan, İsfahan Eyaleti, İran.

Mimar ve Ustalar: Yazıtların hattatı Kulam Hüseyin Hamdullah.

Tarihçesi: Hamam, 18. yüzyılın ortalarında Zend Dönemi'nin önde gelenlerinden Hacı Ağa Muhammed Rehnani tarafından yaptırılmıştır.[115] Bu hamam, Hemedan şehrindaki "Kales Hamamı" ve Arak'taki bulunan Çahar Fasl Hamamı'ndan (dört mevsim hamam) sonra İran'ın üçüncü büyük tarihi hamamıdır. Eskiden yapının su kaynağı, yanındaki kapalı çarşısında bulunan derin bir kuyudan sağlanmaktaydı.

Ilıklık ve sıcaklık bölümleri ile süslemeleri, 1970 ve 1974 yıllarında restore edilmiştir. Hamam, 1996 yılına kadar faaliyet göstermiş, ardından 2013'te kütüphane ve müzeye dönüştürülmüştür.[116] Yapı, 27 Aralık 1968 tarihinde 825 sicil numarası ile İran Anıtlar listesine tescil edilmiştir ve günümüzde kamu binası olarak (vakıf statüsünde) kullanılmaktadır. [117]

Plan ve Mimari Özellikleri: Hamam kompleksi, 1.400 m²'lik bir alana yayılmakta ve küçük ile büyük olmak üzere iki ayrı hamamdan oluşmaktadır. Her iki hamam, erkek ve kadınların ayrı ayrı kullanımı için tasarlanmış ve her biri ayrı bir girişe sahiptir. Kompleks, üç ana bölüm olan ılıklık, sıcaklık ve külhan içerir.

Büyük hamamın ılıklık bölümü, yapının yaklaşık yarısını kaplar ve 400 m²'lik geniş bir alana sahiptir. Bu bölüm, İran'daki diğer hamamlardan daha büyük olup, 16 taş sütunla desteklenmektedir. Ilıklık bölümünün merkezinde bir platform bulunur ve bu platformun alt kısmında ayakkabı ve kıyafetler için ayrılmış bir alan vardır. Haç şeklindeki havuz mekânı dört küçük bölüme ayırmaktadır. Bir antre vasıtasıyla

[115] Mirza Hasan Han Ansari, **Tarih-i İsfahan**, Düz. C. Suruşyar, Cilt 1, Tahran, İrfan, 1358, s 49-50.
[116] Nasr, **a.g.e**., s. 100.
[117] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, İsfahan, Dosya 825.

sıcaklık bölümüne geçiş yapılır. Sıcaklık bölümü dikdörtgen planda olup, dört sütun, havuzlar ve şehnişinler barındırır.

Küçük hamam ise 20x20 metre ölçülerinde, dörtgen planlıdır ve dört taş sütun üzerinde bir kubbe ile örtülmüştür. Her köşesinde dört platform ve her platformda bir şehnişin bulunur. Küçük hamamın ılıklık bölümüne kuzeydeki şehnişin vasıtasıyla erişilir. Ilıklık bölümünde sekizgen bir havuz ve üç iç platformda üç havuz yer alır. Küçük hamamın sıcaklık bölümü ise dört sütunlu, kare planlı olup tek bir şehnişin içerir ve dikdörtgen bir havuza sahiptir.

Her iki hamamın sıcak su kaynağı, yapının doğu cephesinde yer alan külhan bölümünden sağlanır. Ayrıca, bu bölümde bir inek yolu ve su kuyusu yer almakta, bu özellikler de İran hamamlarında suyun taşınmasında kullanılan geleneksel yöntemleri yansıtmaktadır.

Süsleme Özellikleri: Yapının süsleme özellikleri, genellikle kaybolmuş olsa da kalan kısımlarında dikkat çeken motifler bulunmaktadır. Çoğunlukla gül ve murk ve iç içe geçmiş çalılık motifleri, özellikle ılıklık bölümünde yoğun şekilde kârbendi olarak işlenmiştir. Kireçtaşı süslemeleri çoğu zamanla yok olsa da yapının bazı alanlarında hâlâ zarif detaylar gözlemlenebilir.

Yapının döşemesi, çiçek desenli kare firuze çinilerle kaplanmış olup, bu tarz zengin süslemeler iç mekanlara estetik bir atmosfer katmaktadır. Kaidelerde de çini kullanımı dikkat çeker. İran mimarisinde hamamların kaideleri genellikle mermerden yapılır, ancak bu yapıda çini kullanılmıştır. Büyük hamamın duvarlarında ise beyaz, siyah ve kırmızı renklerde ince ve geometrik desenler öne çıkarak mekâna zarif bir görünüm kazandırmıştır. Bu süslemeler, yapının tarihsel ve kültürel kimliğini yansıtarak estetik bir değer taşır.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Ana malzemeler arasında tuğla, taş ve kireç, alçı, kil toprağı, kum, kül ile ince kamıştan yapılan harç bulunmaktadır.[118] Bu malzemeler, yapının hem sağlamlığını hem de estetik özelliklerini güçlendirmiştir.

[118] Muhammed Hüseyin Hurmaii, **Şiraz Yadgar-ı Gozeştegan**, Şiraz, Ferhang-i Pars, 1384, s. 33-34.

Sütunlar genellikle taşla yapılmış olup, bazı sütunlar ise tuğla kullanılarak inşa edilmiştir. Bu yapı tekniği, farklı malzeme kullanımının mekânın sağlamlık ve estetiğini desteklemek için nasıl bir arada kullanılabileceğini gösterir. Yapının kaplamasında da kireç kullanılarak yüzeylere estetik bir doku kazandırılmıştır. Ayrıca, yapının tüm kaideleri mermerden yapılmış olup, bu da yapının prestijini ve uzun ömürlü olmasını sağlamaktadır.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Rehnan Kapalı Çarşı Pazarı, Skahane, Garip Hane.

Güncel Durumu: Büyük Hamam, kütüphane ve antropoloji müzesi olarak kullanılmakta; Küçük Hamam ise hidroterapi projesi olarak sağlık turizmi amacıyla hazırlanmaktadır.

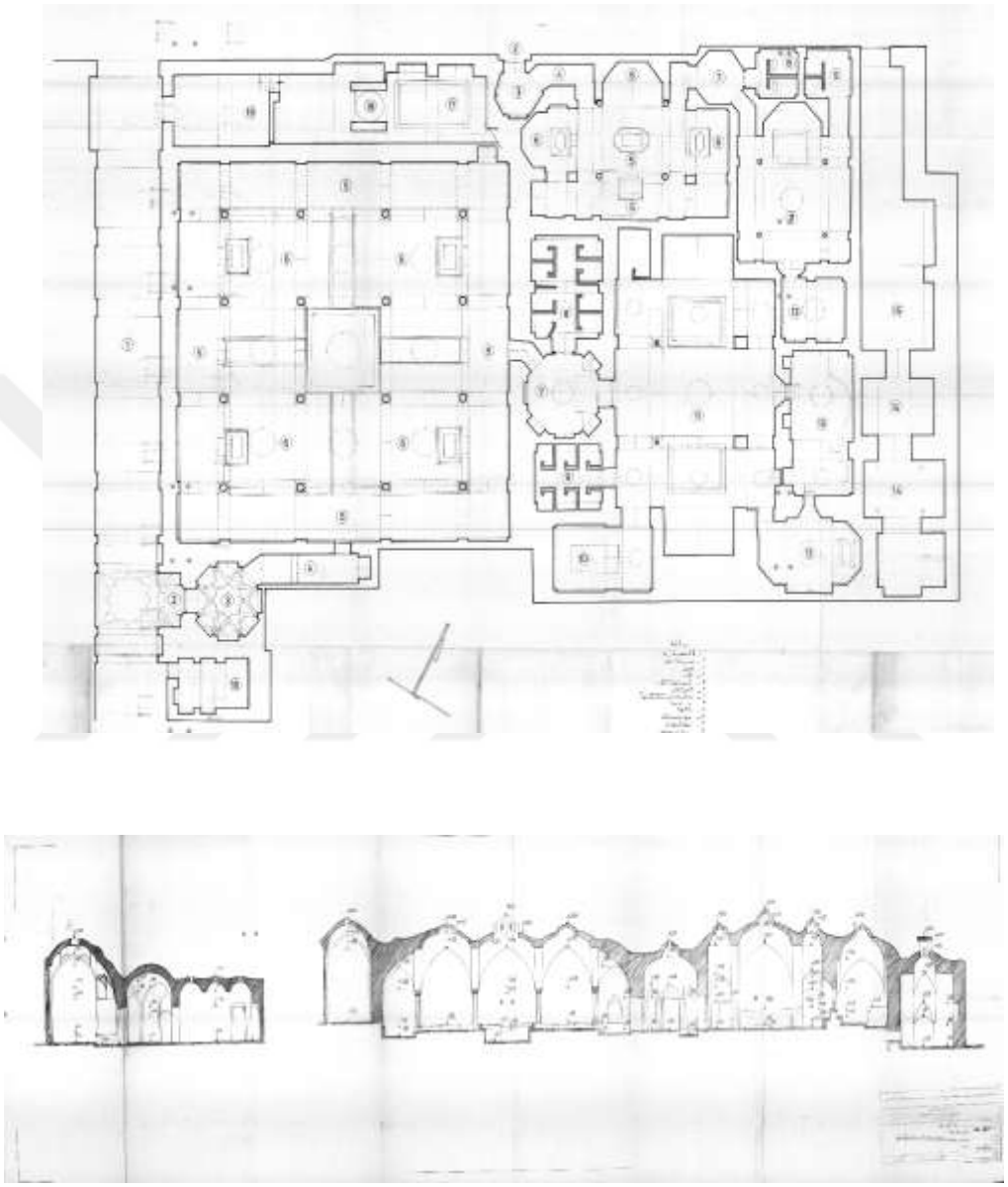

Plan 45: Rehnan Hamamı'nın Planı.

Kaynak: İsfahan Kültür Bakanlığı Arşivi.

2

1

3

Resim 180: Rehnan Hamamı'nın Girişi.

Kaynak: 1: https://maps.app.goo.gl/Y3iNXMGs1QJjykC98

Kaynak: 2: https://maps.app.goo.gl/2pBvT2t3tbYzhApm8

Kaynak: 3: https://maps.app.goo.gl/ogjR9AqHthTuC9hT9

(09.09.2023)

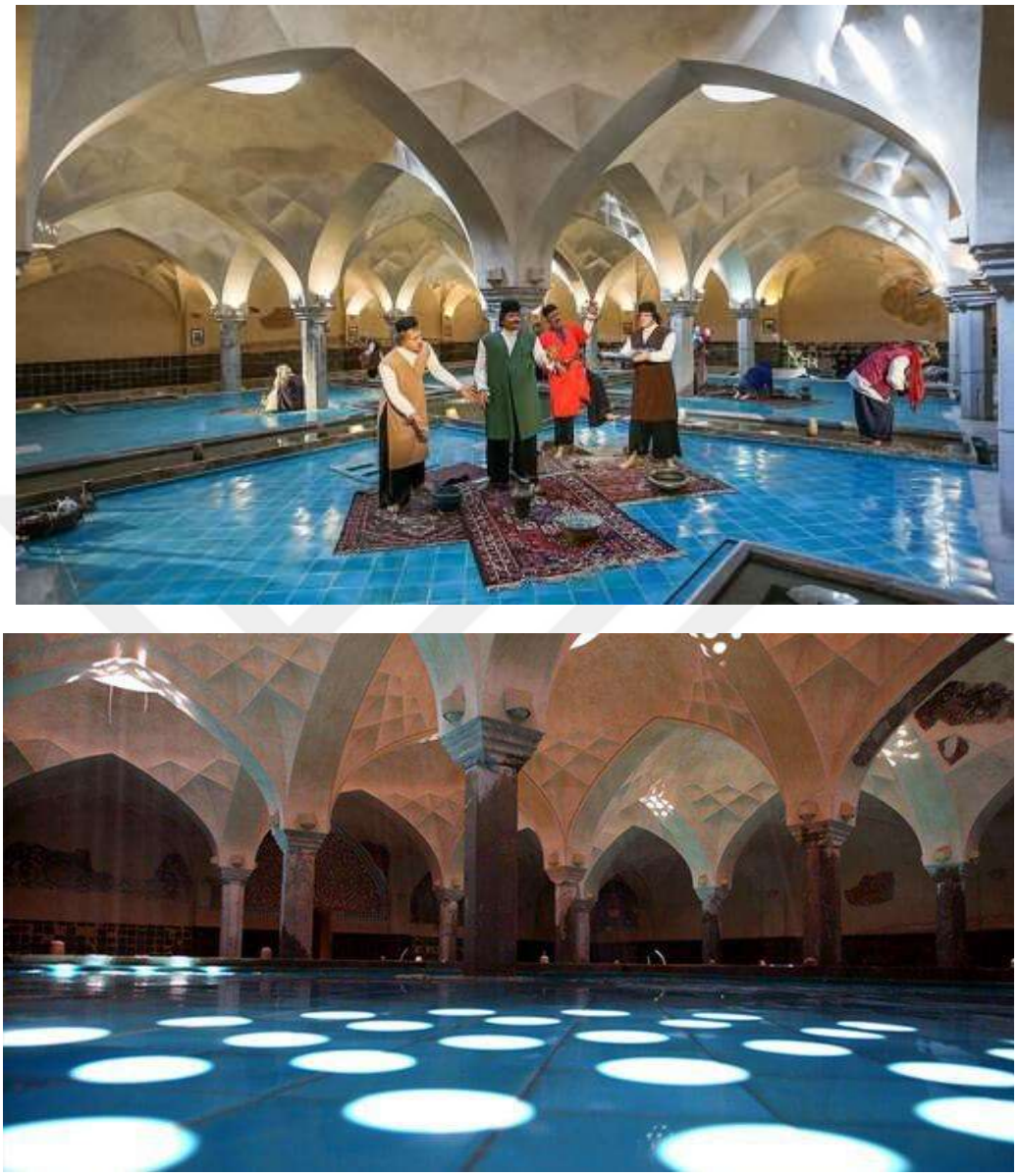

Resim 181: Rehnan Hamamı; Büyük Hamam Kısmının Ilıklık Bölümü.

Kaynak: https://fa.tripyar.com/iran/D9%86.html (09.09.2023)

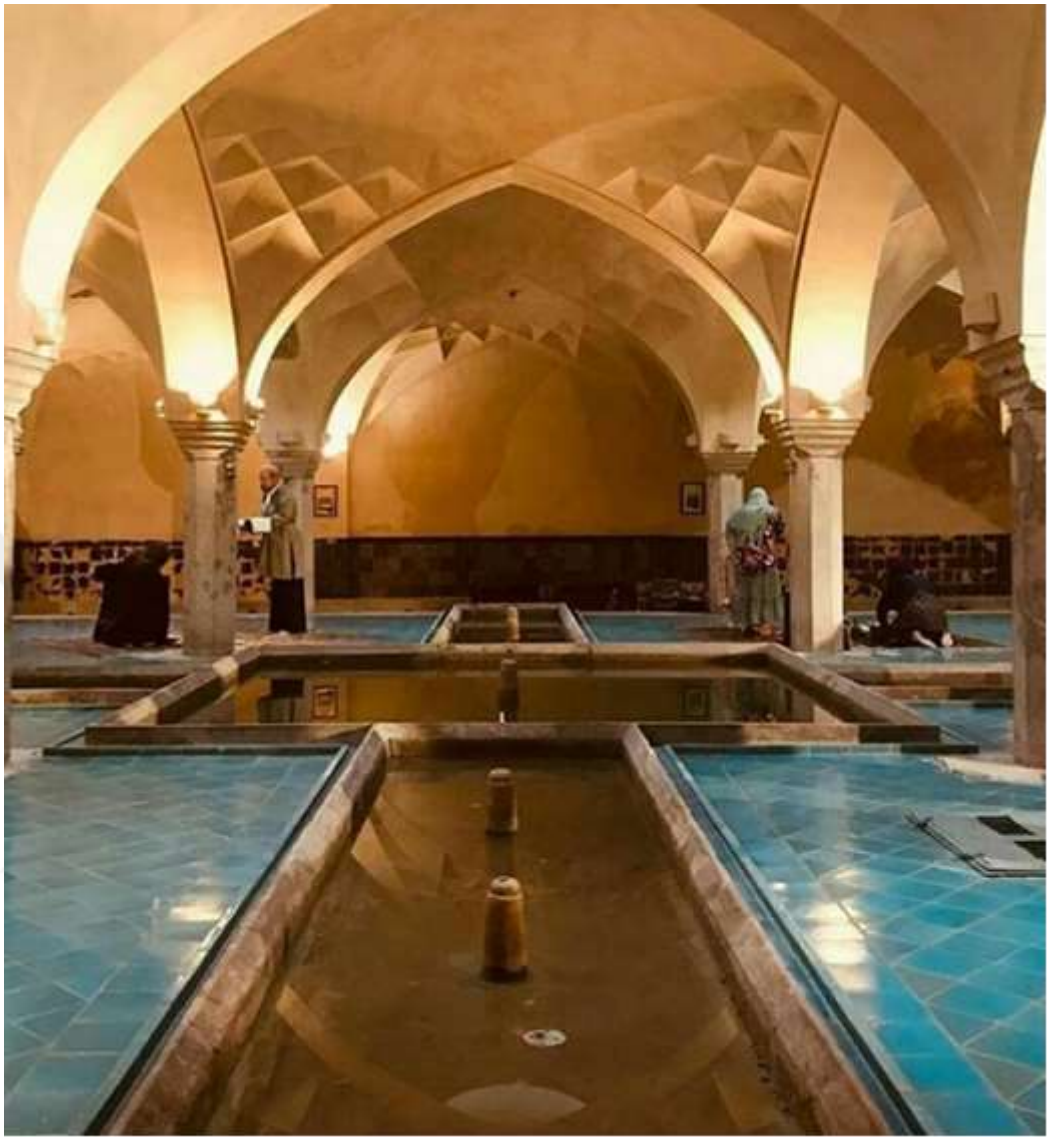

Resim 182: Rehnan Hamamı'nın Kârbendisİ.

Kaynak: https://fa.tripyar.com/iran/D9%86.html (09.09.2023)

2.2.7. Katalog no: 7

Yer Adı: Devlet Abad Bahçesi, Devlet Abad İmareti, Devlet Abad Külliyesi.

Planlar: 47, 48.

Resimler: 184, 185, 186, 187, 188, 189.

Yer: Paminar Mahallesi, Devlet Abad Bulvarı, Firdevsi Sokağı, Yezd Kenti, Yezd Eyaleti, İran.

Mimar ve Ustalar: Yapının kârbendisini yapan Üstat Hacı Ali Ekber Ahundi Kârbendikar'dır.

Tarihçesi: Bahçe, 18. yüzyılın ilk yarısında, Afşar Dönemi'nin sonlarında kentin hükümdarı Muhammed Taki Han tarafından inşa ettirilmiş ve Zend Dönemi'nde tamamlanmıştır. Kamusal amaçlarla tasarlanan bahçe, özellikle törenler ve resmi karşılamalar için kullanılmıştır. Tarih boyunca Yezd şehrinin önemli teşrifat törenlerine ev sahipliği yapmıştır.[119]

Bahçenin su kaynağı, Devlet Abad su kemeri aracılığıyla sağlanmaktadır. Ancak 1991 yılında bahçenin kuzey kesiminde bir cadde inşa edilmesi, Devlet Abad Bahçesi'nin bir parçası olan Behesht Ayin Bahçesi'ne zarar vermiştir.

Yapı, 13 Mart 1968 tarihinde 774 sicil numarası ile İran Anıtlar listesine tescil edilmiştir.[120] Ayrıca 2010 yılı başlarında Unesco Dünya Mirası listesine dâhil edilmiştir.[121] Mülkiyeti, On Dört Masum Şiileri'nin Vakfına aittir.[122]

Plan ve Mimari Özellikleri: Bahçenin planı, ortasında bir giriş binası bulunan, birbirine dik iki dikdörtgenden oluşmaktadır. Yaklaşık 70.000 metrekarelik bir alanı kaplayan bahçe; binalar, havuzlar, su yapıları ve bitki örtüsüyle zenginleştirilmiştir. İçerisinde nar, üzüm, çam ve sedir gibi çeşitli ağaç türleri bulunmaktadır. Bahçeye su sağlamak amacıyla Mihriz Dağları'ndan Yezd'e kadar uzanan 63 kilometrelik bir su

[119] Irec Afşar, **Yadgar-ı Yezd, Moarefi Ebniye-yi Tarihi ve Asar-ı Bastani Yezd**, Cilt 2, Tahran, Ancoman-ı Asar-ı Mili, 1384, s. 729.
[120] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Yezd, Dosya 774.
[121] UNESCO, **The Persian Garden**, Dünya Mirası Listesi Adaylık Dosyası, Paris, 2010, s. 1-35.
[122] Muhammed Cefer bin Muhammed Hüseyin Naini, **Cami' Ca'feri (Tarih-i Yezd der Doran-ı Naderi, Zendi ve Asr-ı Saltanat-ı Fetali Şah)**, Düz.İ. Afşar, Tahran, Ancomen-ı Asar-ı Milli, 1353, s. 344.

kemeri inşa edilmiştir ve bu kemer, Yezd'in en uzun su kemeri olarak bilinmektedir.[123]

Bahçe, kullanım amacına göre iç ve dış olmak üzere iki ana kısımdan oluşmaktadır. Dış kısım, "colohan" olarak da adlandırılmaktadır. İç kısımda ise Heşti yapısı (köşk), bâdgîr, harem, mutfak, gözetleme kulesi, özel su deposu, yazlık ve kışlık ahırlar ile Beheşt Ayin yapıları yer almaktadır. Dış kısımda ise celohan, taç kapı, aynalı salon, Tehrani Konağı, iki kapalı çarşı ve bir umumi Ab-Anbar bulunmaktadır. Girişin önünde fıskiyelerle süslenmiş dikdörtgen havuzlar yer almakta, bahçenin çevresi ise uzun bir tuğla duvar ve Kerim Han Erg'ini andıran bir gözetleme kulesiyle çevrelenmektedir.

Bahçedeki en önemli yapılardan biri olan Heşti yapısı, bahçenin merkezinde konumlanmaktadır. Sekizgen planlı ve iki katlı olarak tasarlanan bu bina, saray bahçesinin odak noktasıdır. Binanın ortasında ışıklıkla aydınlatılan bir havuzhane bulunmakta olup, tavanı ünlü kârbendi süsleme öğeleriyle bezenmiştir. Havuzhanenin arkasında, İran'daki en uzun bâdgîr olarak bilinen büyük bir rüzgâr kulesi yer almaktadır. Heşti binasında ayrıca bir antre, ağ kapılı üç şahnişin odası, bir bâdgîr odası ve iki arka oda bulunmaktadır. Binanın kemerleri sivri kemer ve Bursa kemeri formundadır.

Bahçenin doğu tarafında abdarhane (su dağıtım alanı), şerbethane, mutfak ve su yapıları gibi hizmet alanları bulunmaktadır. Bu bölüm, bahçenin işlevsel gereksinimlerini karşılamak üzere tasarlanmıştır.

Süsleme Özellikleri: Kubbe süslemeleri, üstün bir kârbendi tasarımına sahiptir ve diğer örneklere kıyasla daha karmaşık bir geometrik yapıya sahiptir. Binanın pencereleri, Kerim Han Erg'ini andıran orsi pencereler şeklinde tasarlanmış olup, tüm pencereler renkli camlarla süslenmiştir. Camlarda ağırlıklı olarak kırmızı, yeşil ve mor tonları kullanılmıştır; bu da iç mekânda ışık oyunları oluşturarak estetik bir atmosfer yaratmaktadır.

[123] Pirniya, **Sabk Şenasi Mimari İrani**, s. 335.

Gözetleme kuleleri, haç, baklava ve dörtgen gibi geometrik desenlerle bezenmiş tuğlalarla inşa edilmiştir. Bu desenler, yapının mimari detaylarına zenginlik katarken, dönemin süsleme anlayışını da yansıtmaktadır.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Yapının inşasında tuğla, sıva ve çamur harcı kullanılmış olup, iç mekânlarda alçı kaplama tercih edilmiştir. Bahçenin gözetleme kulesi ve koruma duvarı kilden inşa edilmiştir, bu da bölgenin geleneksel yapı malzemesi kullanımını yansıtmaktadır.

Köşk süslemelerinde aynalar kullanılmış, kapı ve pencerelerde ise ahşap malzeme tercih edilmiştir. Havuzhanede yer alan mermer taşları Maraga ve Tebriz mermer ocaklarından getirilmiştir. Ancak Yezd şehrinde çok sayıda ve kaliteli mermer madenleri bulunmasına rağmen, yerel mermerlerin kullanılmaması dikkat çekici bir unsurdur ve bunun nedeni bilinmemektedir.[124]

Etrafındaki Önemli yapılar: Çahar Minar (Dört Minar) Mahallesi.

Güncel Durumu: Bağ- Müze.

[124] Ayeti, A. (1317). *Ateşkede Yezdan, Tarih-ı Yezd* (1 b.). Yezd: Gülbahar, s. 272.

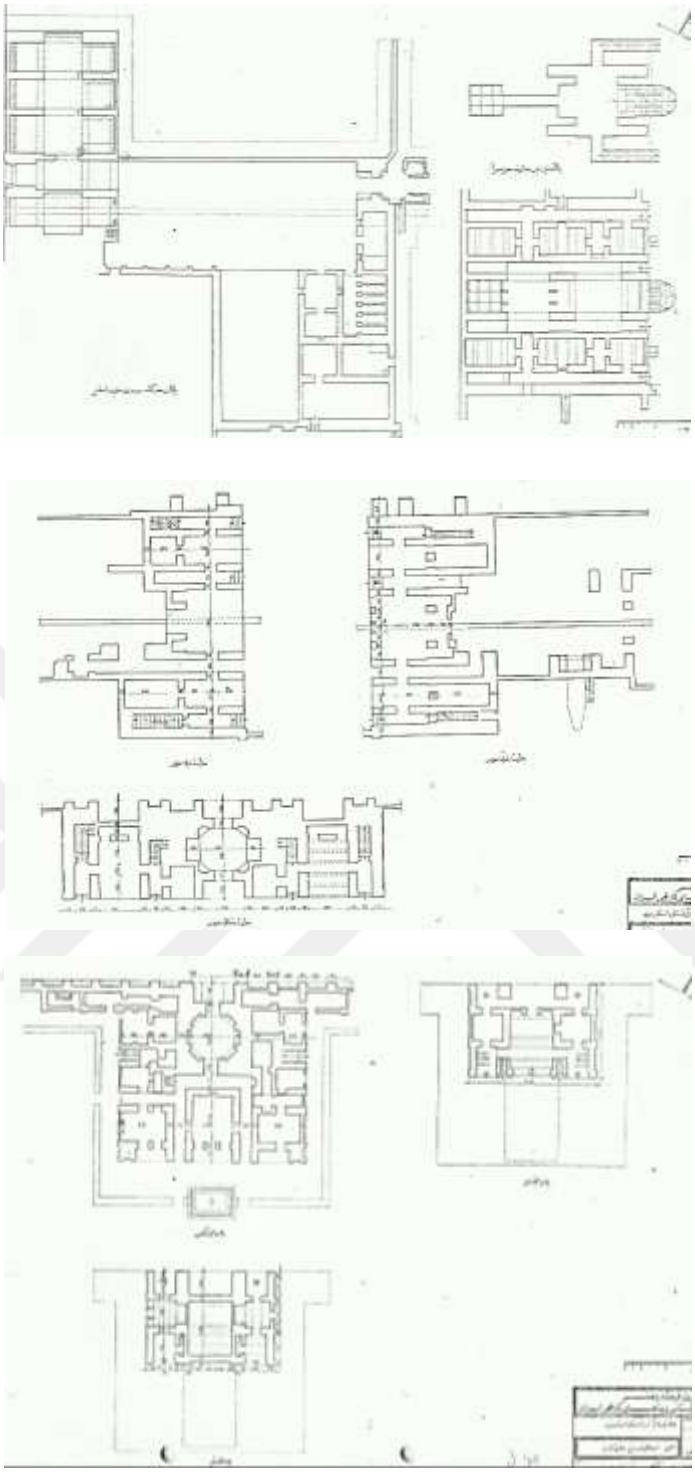

Plan 46: Devlet Abad Konakları'nın Planı.

Kaynak: Yezd Kültür Bakanlığı Arşivi.

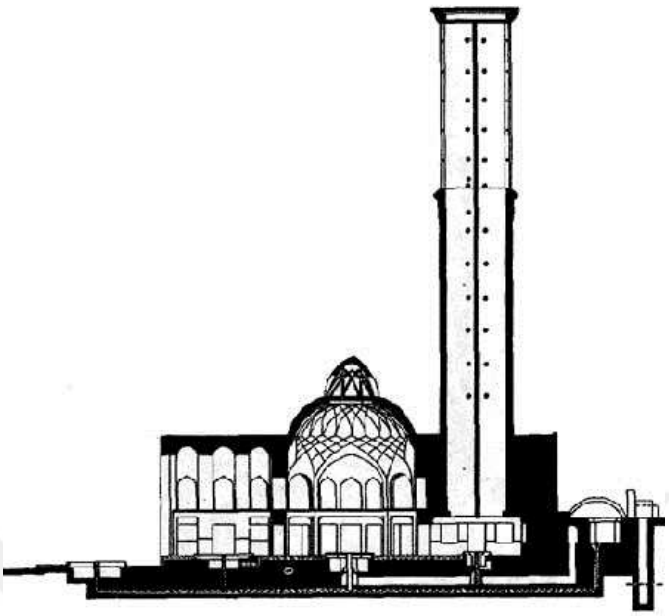

Plan 47: Dvlet Abad Bahçesi'nin Heşti ve Bâdgîrin Planı.
Kaynak: Yezd Kültür Bakanlığı Arşivi.

Resim 183: Devlet Abad Bahçesi'ndeki Heşti Köşkü.
Kaynak: https://maps.app.goo.gl/u5GJGVx1WXrfA9NL8
(10.09.2023)

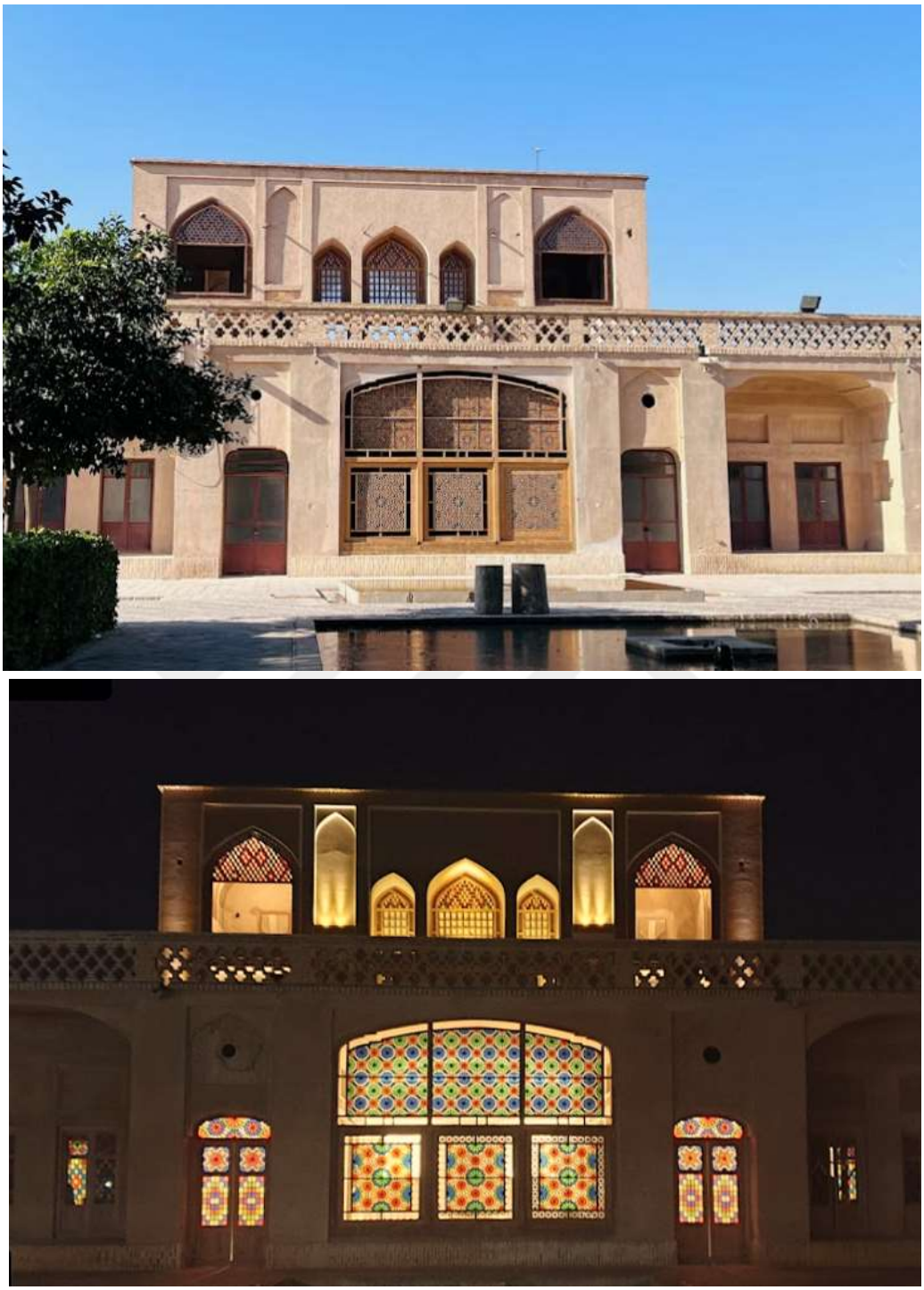

Resim 184: Devlet Abad Bahçesi'ndeki Bıheşt Ayin Köşkü.

Kaynak: https://maps.app.goo.gl/HaHafTrQcZr5NRZ87 (10.09.2023)

Kaynak: https://maps.app.goo.gl/dppkFY225Nanh7Tq6 (10.09.2023)

Resim 185: Devlet Abad Bahçesi'ndeki Heşti Köşkü ve Kârbendisi.

Kaynak: 1: https://maps.app.goo.gl/MGukkinRzhpPGfzn7

Kaynak: 2: https://maps.app.goo.gl/dbyjwDWAhc89oLY3A

(10.09.2023)

Resim 186: Devlet Abad Bahçesi'ndeki Bâdgîri.

Kaynak: https://matinabad.com/en/what-is-windcatcher/ (10.09.2023)

1

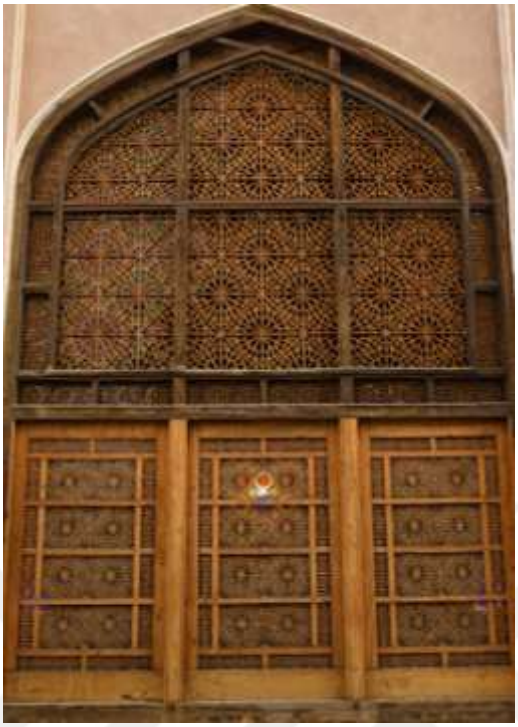

2

Resim 187: Devlet Abad Bahcesi'ndeki Orsi Pencereler.

Kaynak: 1: https://maps.app.goo.gl/Y27ceRzMditxDD9y9

Kaynak: 2: https://maps.app.goo.gl/YBdSSiVJPzrHMfnn7(10.09.2023)

2.2.8. Katalog no: 8

Yer Adı: Han Medresesi.

Planlar: 49.

Resimler: 190, 191, 192, 193, 194.

Yer: İmamzadeh Mahallesi, Çit Sazan Çarşı Pazarın, Yezd Kenti, Yezd Eyaleti, İran.

Mimar ve Ustalar: Bilinmiyor.

Tarihçesi: Medrese, Han Külliyesi'nin bir parçası olup, 18. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir. Yapının inşası, Yezd Valisi Muhammed Taki Han Bafgi tarafından başlatılmıştır. Muhammed Taki Han, yalnızca bu medreseyi değil, aynı zamanda Devlet Abad Bahçesi'nde birçok hayır kurumu ettirmiştir.

Medrese, büyük ve küçük olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Küçük medrese, Muhammed Taki Han zamanında tamamlanmışken, büyük medresenin inşası oğlu Ali Neki Han tarafından tamamlanmıştır. Yapının vakfiyesine ait kalıntılar günümüze ulaşmıştır. Çarşıda bulunan birçok hücre, Gard-ı Fermarz Köyü ve su kemeri, Meybod şehrindeki Şams Abad Tarlası ve diğer birkaç köy de bu medreseye vakfedilmiştir.

Medrese ve Han Külliyesi, 11 Mayıs 1986 tarihinde 1.709 sicil numarası ile İran Anıtlar listesine tescil edilmiştir.[125]

Plan ve Mimari Özellikleri: Yaklaşık 2.910 metrekarelik bir alana yayılan medrese, arka arkaya üç avluya sahiptir. İkinci avluda sekizgen planlı ve tek fıskiyeli bir havuz bulunurken, orta avluda ise tek fıskiyeli dikdörtgen bir havuz yer almaktadır. Yapı, dört eyvanlı bir plana sahiptir ve iki ayrı bölüm halinde inşa edilmiştir. Medrese bünyesinde toplamda yirmi yedi derslik hücresi bulunmaktadır.

Odalar ve eyvanlarda kullanılan kemerler sivri, Rumi ve Bursa kemerlerinden oluşmaktadır. Her eyvanda, ikinci katta beş kapılı birer orsi pencere bulunmaktadır. Binada sütun kullanılmamış olup, yük taşıyıcı elemanlar duvarlar üzerine oturtulmuştur.

[125] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Yezd, Dosya 1709.

Medresenin eyvanlarından biri özel olarak kütüphane olarak ayrılmıştır. Ayrıca doğu ve batı eyvanlarında iki adet bâdgîr bulunmaktadır. Yapının dikkat çekici özelliklerinden biri, Yezd'deki Mosla Medresesi ile arasında bir yeraltı geçidinin bulunmasıdır. Bu mimari düzenleme, İslâm eğitim kurumlarının tipik özelliklerini yansıtan önemli bir örnek olarak değerlendirilmektedir.

Süsleme Özellikleri: Eyvanların bazılarında eşkenar dörtgen tuğla süslemeleri dikkat çekmektedir. Her eyvan, kendine özgü bir kârbendi tasarımına sahiptir. Binanın ön cephesinde de eşkenar dörtgen tuğla ve kârbendi süslemeleri kullanılmıştır.

Girişin her iki yanında, 140 x 84 cm boyutlarında, nestalik hat sanatıyla yazılmış iki taş kitabe bulunmaktadır. Bu kitabeler, Han Kapalı Çarşısı ve medresesine ait önemli bilgiler içermektedir.

Ne yazık ki, medresenin diğer süsleme unsurlarının büyük bir kısmı günümüze ulaşamamıştır. Yapının bir derslik odasında, Yezd'li şair ve hattat Abdul Vahap Taraz tarafından yazılmış değerli bir hat yazısı bulunmaktaydı; ancak bu yazı zamanla sıva ile kapatılmıştır.[126]

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Bina, tuğla, kerpiç ve sıva harcı kullanılarak inşa edilmiştir. Yapının dış yüzeyi alçı kaplama ile korunmuştur. Kapı ve pencerelerin tamamı ahşaptan yapılmış olup, bu malzeme seçimi yapıya estetik bir görünüm kazandırırken aynı zamanda iklim koşullarına uyum sağlamasına da katkıda bulunmuştur.

Etrafındaki Önemli yapılar: Han Meydanı, Han Kapalı Çarşı Pazarı, Su Müzesi.

Güncel Durumu: Dini Medrese.

[126] Naini, **a.g.e**., s. 283.

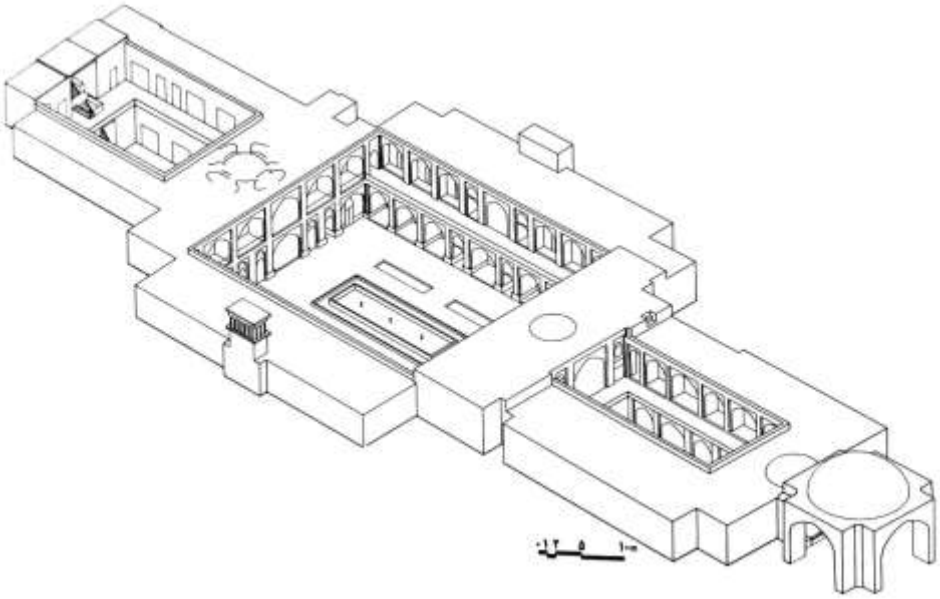

Plan 48: Han Medresesi.
Kayna: مدرسه علمیه خان - Irantripedia (10.09.2023)

Resim 188: Han Medresesi'nin Han Çarşısı'ndan Girişi.
Kayna: مدرسه علمیه خان - Irantripedia (10.09.2023)

Resim 189: Han Medresesi'nin Girişi ve Birinci Avlusu.
Kayna: مدرسه علمیه خان - Irantripedia (10.09.2023)

Resim 190: Han Medresesi'nin Ana Avlusu.

Kayna: مدرسه علمیه خان - Irantripedia (10.09.2023)

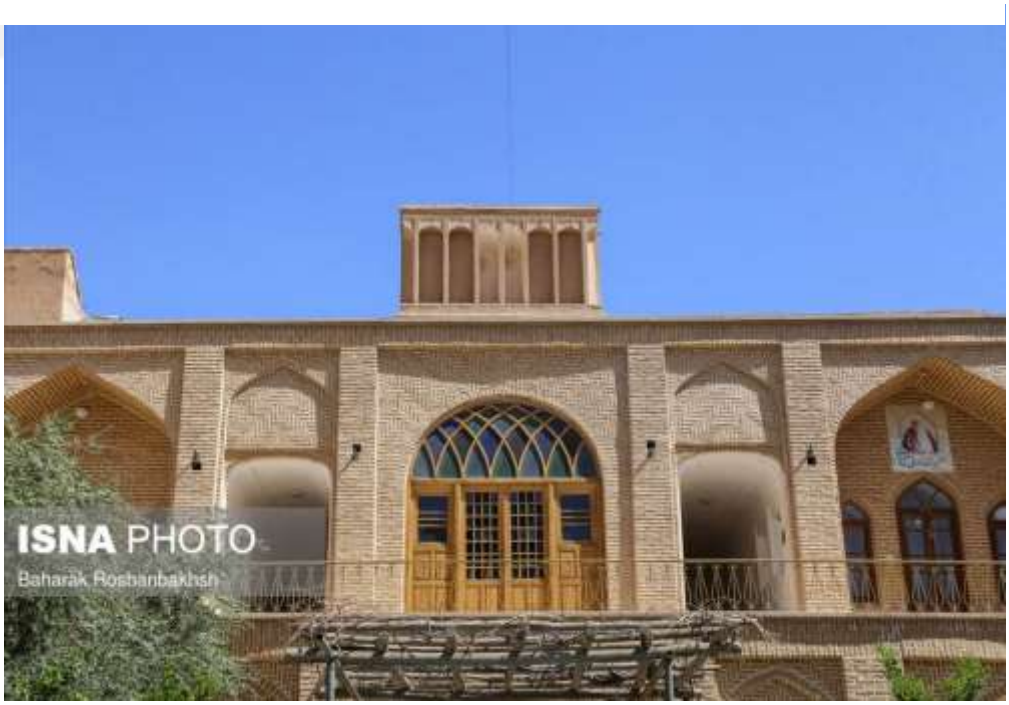

Resim 191: Han Medresesi'nin Bâdgîri.

Kayna: مدرسه علمیه خان - Irantripedia (10.09.2023)

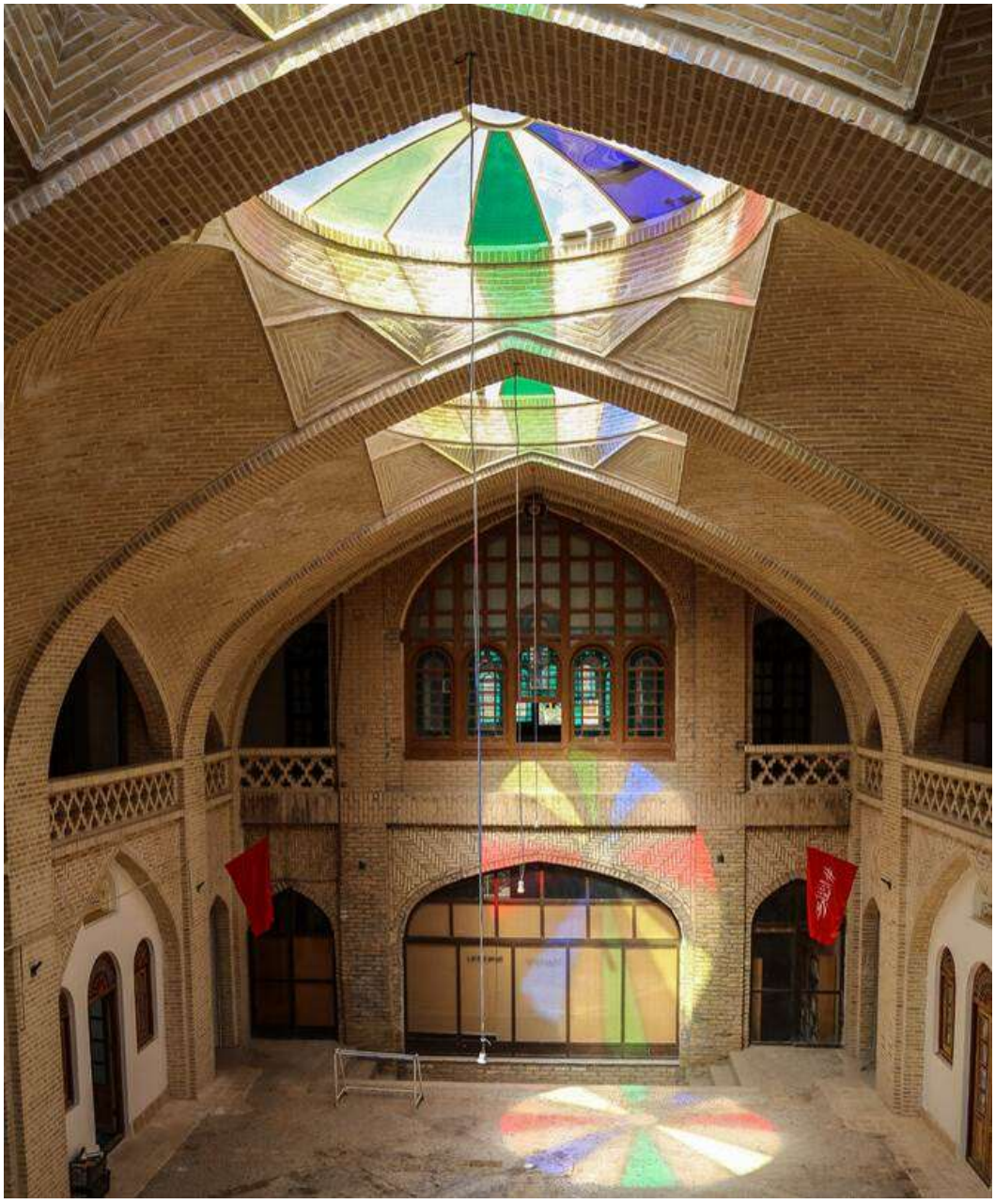

Resim 192: Han Medresesi'nin Kârbendi ve Vitray Camları.

Kayna: مدرسه علمیه خان - Irantripedia (10.09.2023)

2.2.9. Katalog no: 9

Yer Adı: Han Hamamı.

Planlar: 50.

Resimler: 195, 196, 197, 198.

Yer: İmamzadeh Mahallesi, Yezd Kenti, Yezd Eyaleti, İran.

Mimar ve Ustalar: Bilinmiyor.

Tarihçesi: Han Külliyesi'ne ait olan yapı, 18. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiştir. 1785 yılında onarım görmüştür. Yapı 01.08.2004 tarihinde 2.406 sicil numarası ile İran Anıtlar listesine tescil edilmiştir.[127]

Plan ve Mimari Özellikleri: Bu hamam, geleneksel hamam mimarisine uygun olarak ılıklık, sıcaklık ve külhan olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Ilıklık bölümü en geniş alanı kaplamakta olup, dört adet sofa şeklinde tasarlanmıştır. Her sofada bir şahnişin yer almakta, bu şahnişinlerin yanında bulunan taş kaideler ise ayakkabı ve kıyafetlerin konulması için özel bölmeler içermektedir.

Sıcaklık bölümü, dikdörtgen planlı olup dört şahnişin barındırmaktadır. Ortasında yer alan büyük havuz, şahnişin yerleşimlerini zemin seviyesinin üzerine taşımış ve yapıda farklı seviyeler oluşturarak mekânsal derinlik kazandırmıştır. Yapının tüm kemerleri sivri kemer formunda olup, aydınlatma, tavana monte edilen dairesel formlu cam pencereler aracılığıyla sağlanmıştır.

Geleneksel hamam mimarisinde olduğu gibi, bu yapı da farklı sıcaklık seviyelerine sahip bölümlerle tasarlanmış; kullanıcıların belirli bir ritüeli takip ederek yıkandığı bir düzen sunulmuştur.

Süsleme Özellikleri: Hamamın kârbendileri, özellikle süslemelerde dikkat çeken bir özelliktir ve yapının iç mekanlarına estetik bir hava katmaktadır. Bu süslemeler, geleneksel İran mimarisinin zarif geometrik ve bitkisel desenleriyle hamamın ruhuna uyum sağlamaktadır. Hamamın sütunları ise kısa, kalın ve sade bir tasarıma sahiptir, bu da yapının güçlü ve sağlam bir görünüme sahip olmasını sağlamaktadır. Sade

[127] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Yezd, Dosya 2406.

sütunlar, yapının estetik süslemeleriyle kontrast oluşturacak şekilde minimalist bir yaklaşımı yansıtır.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Yapının döşemesi, kireç, alçı, kil toprağı, kum, kül ve ince kamış gibi malzemelerden oluşan harç kullanılarak yapılmıştır. Bu malzeme kombinasyonu, yapının dayanıklılığını ve uzun ömürlülüğünü artırırken aynı zamanda estetik bir görünüm de sağlamaktadır. Yapının temeli, kireç harçlı tuğladan inşa edilmiştir; bu da yapının sağlam ve stabil olmasına katkı sağlamıştır. Kaideler ise yaklaşık 50 santimetre yüksekliğe kadar olan kısımlarda, mavi çiniler ile kaplanmıştır. Böylece yapıya hem görsel zenginlik katılmış hem de geleneksel İran süsleme unsurları yansıtılmıştır. Yapının döşemesi, mozaik şeklinde yeniden yapılmış, kullanım değişikliği nedeniyle eski döşemenin yerine bu yeni tasarım eklenmiştir.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Mehriz Kapı Tarihi Yeraltı Kompleksi.

Güncel Durumu: Restoran.

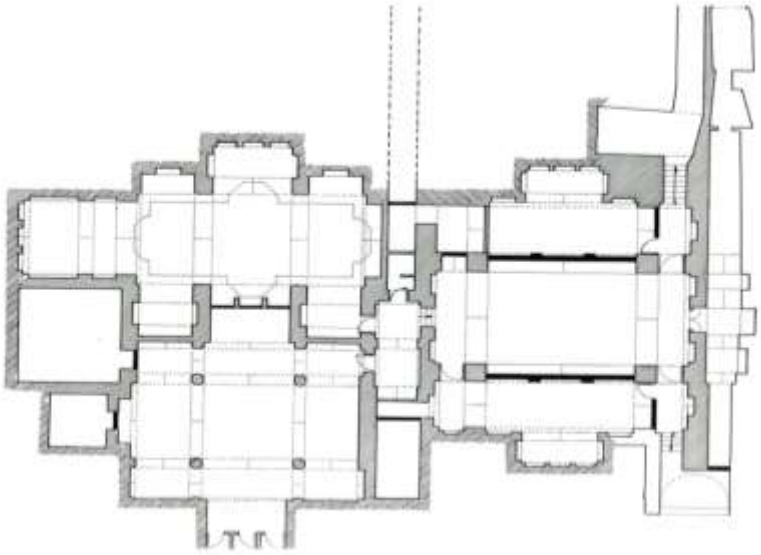

Plan 49: Han Hamamı'nın Planı.
Kaynak: Yezd Kültür Bakanlığı Arşivi.

Resim 193: Han Hamamı'nın Ilıklık Bölümü.

Kaynak: https://dadhotel.com/wp-content/uploads/2021/06/44-1-400x320.jpg (10.09.2023)

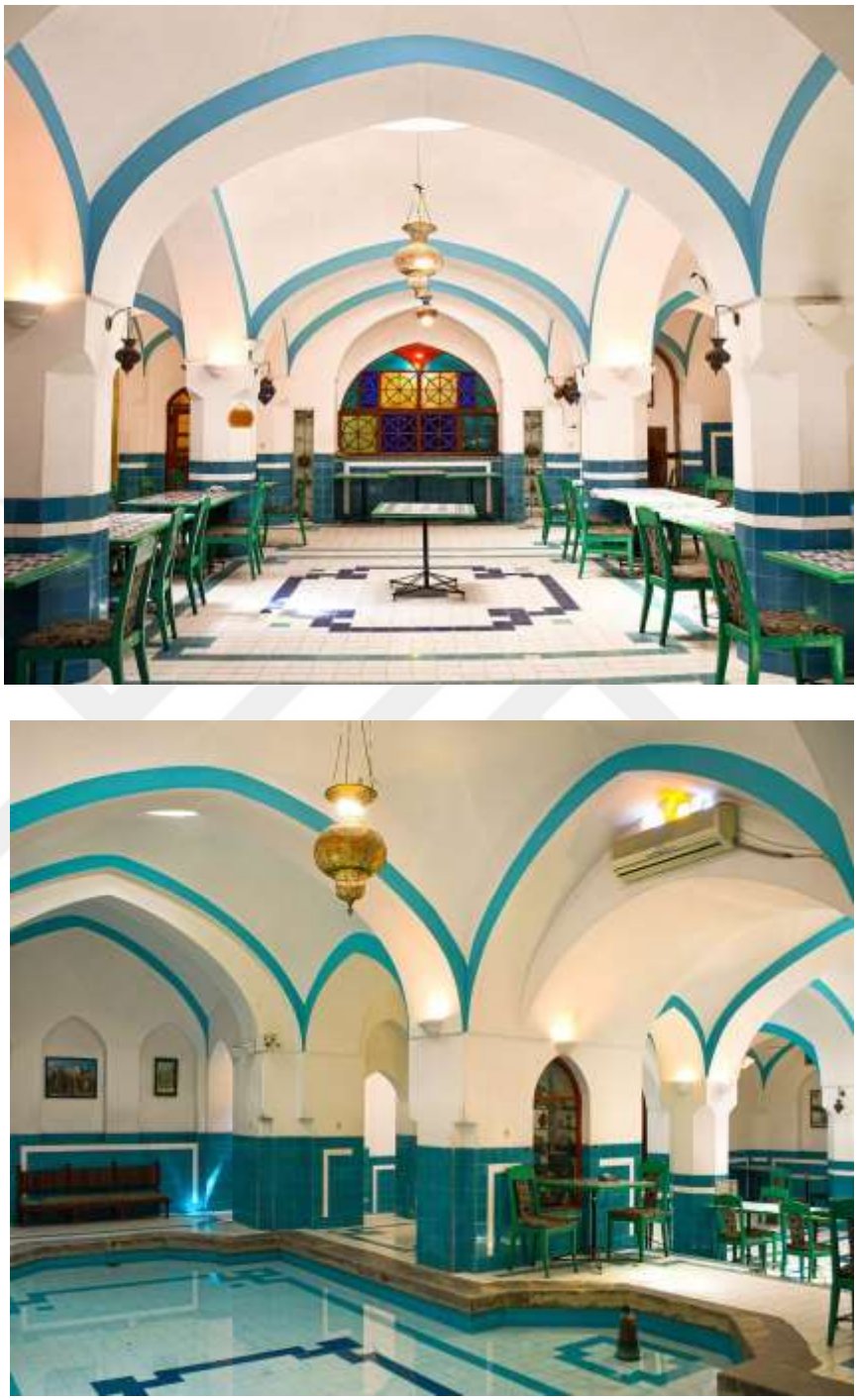

Resim 194: Han Hamamı'nın Sıcaklık Bölümü.
Kaynak: https://dadhotel.com/wp-content/uploads/2021/06/44-1-400x320.jpg (10.09.2023)

Resim 195: Han Hamamı'nın Kârbendisi.

Kaynak: https://blog.rahbal.com/bath-yazd/ (10.09.2023)

Resim 196: Han Hamamı'nın Diğer Kârbendisi.

Kaynak: https://blog.rahbal.com/bath-yazd/ (10.09.2023)

2.2.10. Katalog no: 10

Yer Adı: Nakşin ve Gazorgah Hüseyniye.

Planlar: 51.

Resimler: 199, 200, 201, 202.

Yer: İranşehr Sokağı, Yezd, Yezd Eyaleti, İran.

Mimar ve Ustalar: Bilinmiyor.

Tarihçesi: **"**Nakşin" ve "Gazorgah", iki ayrı ve geçici Hüseyiniye yapısıdır ve her biri, özellikle Muharrem ayında Hüseyiniye'ye dönüşen önemli güzergâhlar olarak işlev görmektedir. Nakşin Hüseyniyesi günümüzde aktif değildir. Bu tür yapılar, Güzergâh-geçici Hüseyniye olarak adlandırılır ve Yezd Eyaleti'ne özgüdür; İran'ın diğer şehirlerinde bu tür yapılar bulunmamaktadır. Yezd Eyaleti'nde bir başka örneği, Zend Dönemi'ne ait olan "Deh Abad" Hüseyiniye'dir. Bu yapı Meybod şehrindedir ve planı büyük bir avlu etrafında yer alan üç katlı, sivri kemerli hücrelerden oluşmaktadır.

Söz konusu iki yapı, 18. yüzyılın ikinci yarısına, geç Zend Dönemi'ne tarihlenmektedir. Nakşin Hüseyniyesi, 06.11.2005 tarihinde 13.698 sicil numarasıyla[128] ve Gazorgah Hüseyniyesi ise 13.08.2005 tarihinde 13.036 sicil numarasıyla[129] İran Anıtlar listesine tescil edilmiştir. Bu yapılar aynı zamanda vakıf statüsüne sahiptir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Nakşin ve Gazorgah Hüseyiniye yapılarının planı, her iki binanın da iki katlı ve dikdörtgen planlı olduğu şeklinde düzenlenmiştir. Giriş ve çıkış kapıları her iki yapı için de her iki yanda yer almaktadır. Bu yapılar Sabât Sokağı boyunca konumlanmış olup, İran'ın sıcak bölgelerinde yaygın olan Sabât sokaklarının bir örneğini teşkil etmektedir. Sabât sokakları, genellikle kemerli ya da düz çatılı olup, yazın serinlik sağlayan alanlar olarak kullanılmıştır. Bu sokaklar, özellikle sıcak iklimlerde yaşamaya uygun şekilde tasarlanmıştır.

[128] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Yezd, Dosya 13698.
[129] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Yezd, Dosya 13036.

Her iki yapıda da geçici kubbeler yer almaktadır. Bu kubbeler özellikle Muharrem ayında yas tutma amacıyla hazırlanır ve Şiiler için kutsal bir anlama sahiptir.

Nakşin Hüseyiniye'de kullanılan kemerler çoğunlukla Roma kemerleri olup, diğer yapıda ise sivri kemerler tercih edilmiştir. Her iki yapıda da bâdgîr yer alır; bu da yapının geleneksel iklimlendirme tekniklerine uygun olduğunu gösterir.

Nakşin Hüseyiniye'nin güney cephesinde ayrıca Şiiler'in 8. İmamı İmam Rıza'nın evlatlarından birine ait olduğu düşünülen bir türbe bulunmaktadır.

Gazorgah Hüseyiniye, Yezd şehrinde ünlü bir taziye grubu tarafından kullanılmakta ve burada taziye törenleri düzenlenmektedir. Bu yapılar, kutsal ve süslü bir anlam taşıyan, geçici keten çadır şeklinde yapılan kubbeleri ile de dikkat çeker.

Süsleme Özellikleri: Hem Nakşin Hüseyiniye hem de Gazorgah Hüseyiniye yapılarında mînâî çiniler yer alır. Ancak çini tasarımlarının içeriği farklılık göstermektedir. Gazorgah Hüseyiniye'de kullanılan çini motifleri genellikle geometrik desenlerden oluşurken, Nakşin Hüseyiniye'de motifler çok daha çeşitlidir. Bu tasarımlarda yer alan başlıca figürler arasında çiçekler, gül ve murk, aslan ve ejderha dövüşü, melekler, genç kız simaları, vazolar ve geometrik desenler bulunur.

Dini bir yapı olmasına rağmen, bu çinilerde ikonografi unsurlarının kullanıldığı görülmektedir. Renkler ise sarı, kırmızı, mavi ve pembedir. Kurucular ve hayırseverlere ait çini kitabeleri de yapılarda yer alır.

Gazorgah Hüseyiniye'de ise geçici kumaş kubbe üzerine yapılan süslemeler dikkat çeker. Bu kubbenin zemininde krema rengi üzerine işlenmiş çiçek desenleri, selvi ağaçları, Şii sembolü olarak kılıç tutan aslanlar ve büyüyen çalılar yer alır. Burada kırmızı renk hâkimdir. Ayrıca, Kerbela olayının tasvirleri ve adak olarak sunulan şiirler gibi temalar da geçici kumaş paneller üzerinde yer alır.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Bu yapılar genellikle kil, çamur harcı, sıva ve saman ile çamur tuğla kullanılarak inşa edilmiştir. Saman, çatlama öncesi dayanıklılığı

artıran bir malzeme olarak eklenmiştir. Ayrıca, yapının geçici çatısında keten çadırlar kullanılmıştır.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Mevcut değil.
Güncel Durumu: Güzergâh, geçici Hüseyniye.

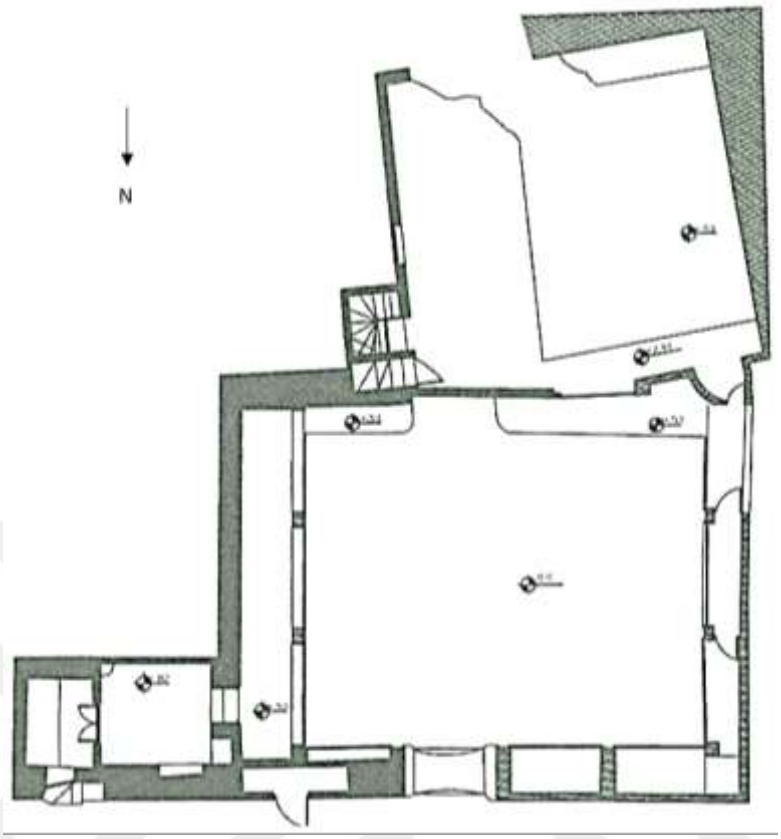

Plan 50: Nekşin Hüseyniyesi'nin Planı.
Kaynak: Yezd Kültür Bakanlığı Arşivi.

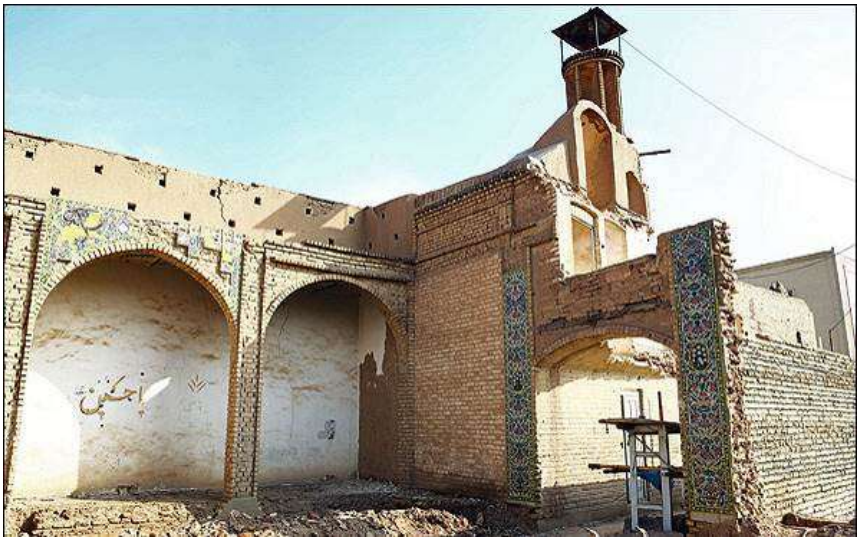

Resim 197: Nekşin Hüseyniyesi'nin Girişi.
Kaynak: http://media.mehrnews.com/old/Original/2012/12/911830.jpg
(10.09.2023)

Resim 198: Nekşin Hüseyniyesi'nin Ana Mekânı.

Kaynak: http://media.mehrnews.com/old/Original/2012/12/911830.jpg (10.09.2023)

Resim 199: Nekşin Hüseyiniyesi'nin Çini Süslemeleri.

Kaynak: http://media.mehrnews.com/old/Original/2012/12/911830.jpg (10.09.2023)

Resim 200: Gazorgah Hüseyniyesi.

Kaynak: https://maps.app.goo.gl/Z5qPSkQWU5am1Adu6 (10.09.2023)

2.2.11. Katalog no: 11

Yer Adı: Cehrom Bazarı, Zendiye Bazarı.

Planlar: 52.

Resimler: 203, 204, 205.

Yer: Molla Cevat Mahallesi, Menuçehri Sokak, Cehrom Kenti, Fars Eyaleti, İran.

Mimar ve Ustalar: Bilinmiyor.

Tarihçesi: Yapı, Zend Dönemi'nin sonunda, Hacı Muhammed Hüseyin Han Cehromi tarafından Şiraz Vekil Bazarı model alınarak inşa ettirilmiştir. Bu yapı, Cehrom'da art arda meydana gelen depremlerden zarar görmeden ayakta kalmayı başarmıştır.[130]

Pazarın son büyük restorasyonu 1970 yılında gerçekleştirilmiştir. Yapı, 07.08.1973 tarihinde 950 sicil numarası ile İran Anıtlar listesine tescil edilmiştir.[131]

Plan ve Mimari Özellikleri: Yapı, iki katlı haç planına sahip bir kapalı çarşıdır. Yapının genişliğinin dar olması, onu Kayseriye Lar Kenti çarşısına benzetmiştir. Çarşının farklı yönlerinde toplam 64 hücre bulunmaktadır; güneyde 18, kuzeyde 9, doğuda 6 ve batıda 31 hücre yer almaktadır. Doğu yönü, çarşının en kısa alanıdır.

Çarşının aydınlatması, hücrelerin üst kısmına yerleştirilmiş geniş pencereler aracılığıyla sağlanmaktadır. Çarşının iki sırasının kesiştiği noktada dört büyük kubbeli bir Çaharsuk bulunur. Bu Çaharsuk, bir antre üzerine yerleştirilmiştir. Çaharsuk içindeki hücreler iki katlıdır ve Çaharsuk, sivri kemerli bir kubbe ile örtülmüş olup, üstünde sekizgen bir bâdgîr bulunmaktadır. Kubbenin yüksekliği, yapıya özgü bir özelliktir. Çaharsuk merkezinde dairesel bir havuz yer almaktadır. Ancak, tadilatlar sırasında bu havuzun toprakla doldurulmuş olabileceği belirtilmiştir.

Bu çarşı kompleksinde, üç kervansaray da bulunmaktadır. Çarşının güneybatısında "Gülşen Kervansarayı", kuzeybatısında "Lariha Kervansarayı" ve

[130] Fesai, **a.g.e**., s. 1281.
[131] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Cehrom, Dosya 1970.

güneydoğusunda günümüzde otopark olarak kullanılan başka bir kervansaray yer almaktadır. Bu kervansaraylar, geçmişte genellikle hayvan barınakları, at ahırları ve konaklama yerleri olarak kullanılmıştır.

Çarşının farklı girişleri vardır, iki büyük kapılı giriş ve kapısı olmayan bir giriş bulunmaktadır. Zeminin yaklaşık bir metre yükseltilip asfaltla kaplanması sonucunda çarşının yüksekliği azaltılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Çarşının ortasında yer alan Çaharsuk ’un kubbesinin her tarafı çini ile kaplanmıştır. Kubbede, çini üzerine yazılmış nestalik yazı ile çarşının yapım tarihini anlatan bir kitabe bulunmaktadır. Ayrıca, Çaharsuk ‘un giriş duvarında üç taş ve bir alçı ferman yazıtı yer almaktadır. Kemer kaidesinin bezemelerinde, tuğla örgülü şemse motifi bulunmaktadır.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Çarşının gövdesi tuğla ve alçı, çatısı ise taş ve alçıdan yapılmıştır. Çarşının kaideleri tamamen taştan yapılmış olup, kitabelerde ise mermer kullanılmıştır.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Hacı Muhammed Hüseyin Külliyesi.

Güncel Durumu: Çarşı.

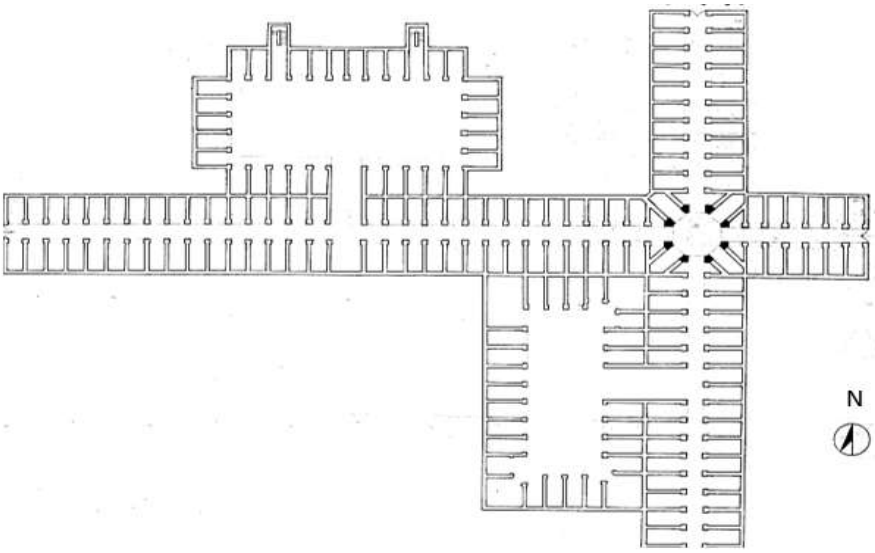

Plan 51: Cehrom Çarşısı'nın Planı.
Kaynak: Cehrom Kültür Bakanlığı Arşivi.

Resim 201: Cehrom Çarşısı.
Kaynak: https://images.kojaro.com/2022/10/fa50ca7a-0f7b-4a58-968f-f8bc6ba3341d.jpg?w=840&h=560 (10.09.2023)

Resim 202: Cehrom Çarşısı'nın Çaharsuk'taki Kanatları.
Kaynak: https://images.kojaro.com/2022/10/fa50ca7a-0f7b-4a58-968f-f8bc6ba3341d.jpg?w=840&h=560 (10.09.2023)

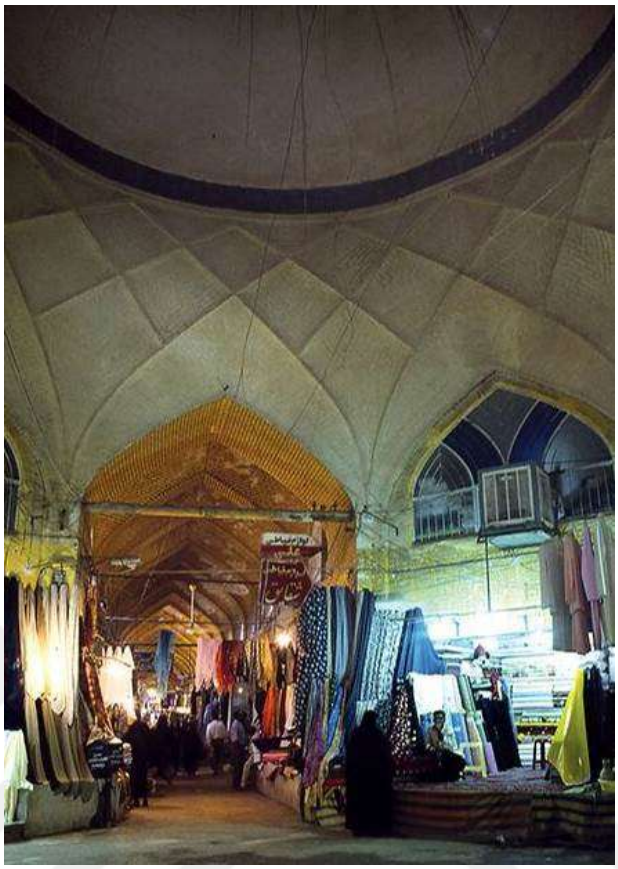

Resim 203: Cehrom Çarşısı'nın, Çahasoğun İç ve Dış Görünümü.

Kaynak: https://images.kojaro.com/2022/10/fa50ca7a-0f7b-4a58-968f-f8bc6ba3341d.jpg?w=840&h=560 (10.09.2023)

2.2.12. Katalog no: 12

Yer Adı: Mahmudi Konağı.

Planlar: 53.

Resimler: 206, 207.

Yer: Kanberbeygi Mahallesi, Mir Abdul Ezim Sokağı, Lar Kenti, Fars Eyaleti, İran.

Mimar ve Ustalar: Bilinmiyor.

Tarihçesi: Lar şehri, Zend Dönemi'ne ait birkaç önemli binaya ev sahipliği yapmaktadır. Kaşan şehri gibi, Lar şehri de 19. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen büyük bir depremde birçok eserini kaybetmiştir. Buna rağmen, Lar şehrinde Mahmudi Konağı ve Talib Muniri'nin Konağı gibi önemli yapılar bulunmaktadır. Talib Muniri'nin Konağı, Zend Dönemi'nden kalma olup, Kaçar Dönemi'nde onarılıp tamamlanmıştır.

Talib Muniri'nin Konağı, 10.08.2005 tarihinde 12.710 sicil numarası ile İran Anıtlar listesine tescil edilmiştir. Mahmudi Konağı ise 31.05.2003 tarihinde 8.678 sicil numarası ile aynı listeye dahil edilmiştir.[132]

Plan ve Mimari Özellikleri: Bu yapı, bir ana avlu, iki arka bahçe, Safevî Dönemi'ne ait bir sertab, bir çatı penceresi, iki bâdgîr, iki giriş, üç merdiven yolu, odalar ve dört eyvandan oluşmaktadır.

Yapının kuzey cephesinde arka bahçeye ve saraya açılan bir giriş (arka kapı) bulunurken, diğer giriş yapının batı cephesinde yer alan ana giriştir. Bu ana giriş, geniş bir antreye açılan L şeklinde bir koridordur. Yapının antresi sekizgen kubbeli olup, içinde bir merdiven, üç oda ve eyvanın ana avlusuna açılan bir giriş kapısı yer almaktadır. Ana avlunun zemini, giriş koridorundan yaklaşık 30 cm daha alçaktır.

Arka bahçeler, kuzeybatı ve güneydoğu yönlerinde yer almaktadır. Her iki avluda sekizgen şekliyle tanınan kaşkuli adı verilen havuzlar bulunmaktadır. Yapının doğu cephesi iki katlıdır; ikinci kattaki odalar "balahane" olarak adlandırılmakta olup, bu bölümün her iki tarafında merdivenler yer almaktadır.

[132] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Lar, Dosya 8678.

Yapının doğu tarafında mutfak, doğu ve kuzeydoğu cephelerinde hamamlar bulunmaktadır. Güney cephesi daha yeni olup, diğer üç cephede beş kapılı (benderi), üç kapılı ve misafir odaları yer alır.

Tüm odaların tavanları düzdür ve ahşap kirişlerle kaplanmıştır. Kuzeybatı cephesinde iki bâdgîr ve ışıklık, güneydoğu cephesinde ise büyük bir sertap yer almaktadır. Yapıda kullanılan kemerler genellikle Roma ve Bursa kemerleridir.

Süsleme Özellikleri: Yapının ahşap tavanları gül ve murk, çiçekler ve çalılar gibi yağlıboya tablolarla süslenmiştir. Bodrum katı, renkli kârbendi kullanılarak koyu yeşil ve parlak mavi tonlarıyla boyanmıştır. Önde yer alan odaların sivri kemerleri, alçı ile süslenmiştir. Dış duvarlar ise alçıpan ajür pencerelerle bezelenmiştir. Revzen pencereler (örgü ışıklı) çok narin bir şemse biçiminde, balçık ve bitki motifleriyle tasarlanmıştır.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Yapıda kullanılan başlıca malzemeler, pişmemiş tuğla, taş, kireç ve alçı harcıdır. Son yıllarda bazı yerlerde çimento harcı da kullanılmaya başlanmıştır. Odaların kapıları ahşaptır. Yapının yer döşemesi ve kaideleri taştan yapılmıştır. Ayrıca, ajürlü sıvıdan pencereler de bulunmaktadır.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Berke (Ab-Anbar) Kanberbeygi.

Güncel Durumu: Tarihi Yapı Statüsünde.

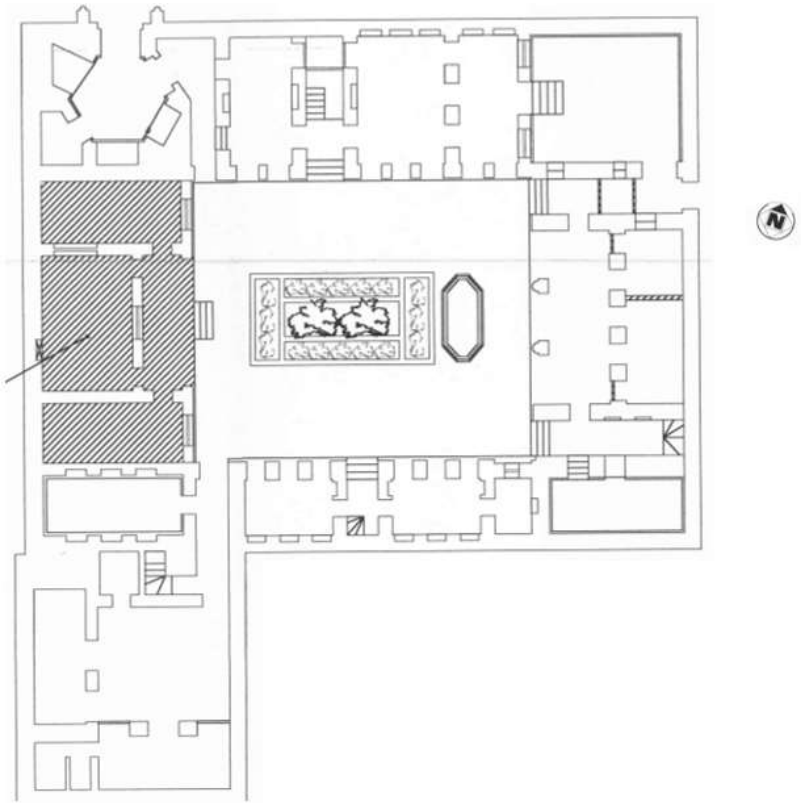

Plan 52: Mahmudi Konağı'nın Planı.
Kaynak: Kaynak: Lar Kültür Bakanlığı Arşivi.

Resim 204: Mahmudi Konağı'nın Ana Avlusu.
Kaynak: Kaynak: Lar Kültür Bakanlığı Arşivi.

Resim 205: Mahmudi Konağı'nın Bâdgîr Bölümü.
Kaynak: Kaynak: Lar Kültür Bakanlığı Arşivi.

2.2.13. Katalog no: 13

Yapının Adı: Bircend Külah Frengi Erg'i, Hisamüdevle Erg'i, Bibi Arus Kasr'ı, Serkar Erg'i, Hasan Han Erg'i.

Planlar: 54, 55.

Resimler: 208, 209.

Yer: Erg Meydanı, Bircend, Güney Horasan İli, İran.

Mimar ve Ustalar: Bilinmiyor.

Tarihçesi: Bu yapı, 1790 dolaylarında geç Zend Dönemi'ne aittir. Yapı, bir kale olarak inşa edilmiş olup, hükümet merkezi olarak kabul edilir. Ancak binanın üst katının külah frengi formuna benzemesi nedeniyle, Külah Frengi Köşkü olarak da anılmaktadır. Geçmişte yapı, bir Çaharbağ merkezinde yer almaktaydı. Bina özel mülkiyet olup, 1977 yılında şehrin valiliğine satılmıştır. Yapı, 01.08.1996 tarihinde 1.880 sicil numarasıyla İran Anıtlar listesine tescil edilmiştir.[133]

Plan ve Mimari Özellikleri: Bu yapı, altı katlı bir zigurat tapınak şeklinde inşa edilmiştir. Yapının planı sekizgen olup, iki katında odalar bulunurken, diğer katlar ziguratın şeklini tamamlayacak biçimde tasarlanmıştır.

Zemin kat, birçok odanın yer aldığı kare bir düzene sahiptir ve bu katta birbirine paralel dört antre bulunmaktadır. Binanın ana bölümü bu katta bulunan ve havuzhane olarak adlandırılan odadan oluşmaktadır.

Havuzhane odası, zemin kattan yaklaşık bir metre daha alçaktır ve sekizgen bir plana sahip olup çok sayıda platform ve kemer içermektedir. Bu bölümün giriş merdivenleri yarım daire şeklindedir ve giriş ile çıkış kapıları, antrenin iki yanında yer almaktadır. Bu katın merkezinde bir havuz bulunmaktadır. Bölümün çatı kaplaması kubbe şeklindedir.

İkinci kat da sekizgen planlıdır ve çok sayıda oda içermektedir. Her bir kat bir öncekinden daha küçük bir odaya sahiptir ve yukarı doğru çıktıkça odalar azalmaktadır. En üst kat, kubbenin tamamlanması amacıyla tasarlanmıştır. Bu

[133] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Bircend, Dosya 1880.

düzenleme, yapının yukarı doğru daralan bir şekilde yükselmesine ve en üst katın kubbe ile birleşmesine imkân sağlar. Bu yapısal düzenlemeler, yapının estetik bir görünüm kazanmasına ve dikkat çekici bir mimari özelliğe sahip olmasına vesile olmuştur.

Üst kat dekoratif bir amaç taşıyarak özellikle havuzhane odasına ışık sağlamak üzere küçük ve dar pencerelerle donatılmıştır. Yapıda çeşitli kemer türleri kullanılmıştır ve bunlar arasında Bursa kemerleri, sepetkulpu ve sivri kemerler yer almaktadır.

Süsleme Özellikleri: Havuzhanede birçok mukarnas süslemesi vardır. Bunun yanı sıra yapının güney cephesinde tüm katlarda dış saçak ve çıkıntılarında mukarnas süslemeler görülmektedir. Yapının tüm katlarında ayrıca alçı mukarnas mevcuttur. Üçüncü kattan itibaren kubbenin iç kısmında daha çok ajürlü alçı yapılmıştır.

En son katta kullanılan pencereler ise ajürlü alçıdır. Tüm katlar şöminelidir ve tüm çıkıntılarda mukarnas bulunmaktadır. Bu yapıdaki çatının ana kaplaması, yapıyı en güzel yapılar listesine sokan ayak kemerinin devamı kârbendidir. Binanın eskiden duvar resimleri vardı ancak günümüze hiçbir şey kalmamıştır.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Yapıda kullanılan malzemeler ham tuğla, kil, sıva ve çamur harcıdır. Alçı süslemelerde ve duvar kaplamasında çokça kullanılmıştır. Kapıların tamamı ahşap olup, zemini parke taşlıdır.

Etrafındaki Önemli yapılar: Mevcut değil.

Güncel Kullanım: Bircend Valiliği.

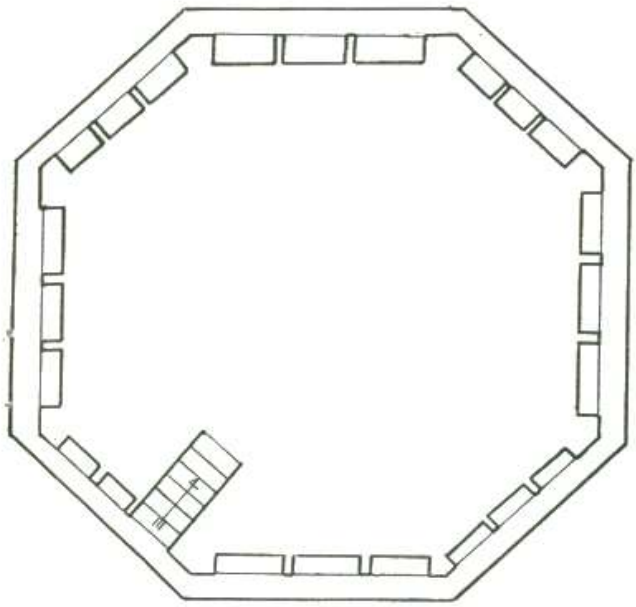

Plan 53: Bircend Külah Frengi Erg'inin Üçüncü Kat Planı.
Kaynak: Kaynak: Bircend Kültür Bakanlığı Arşivi.

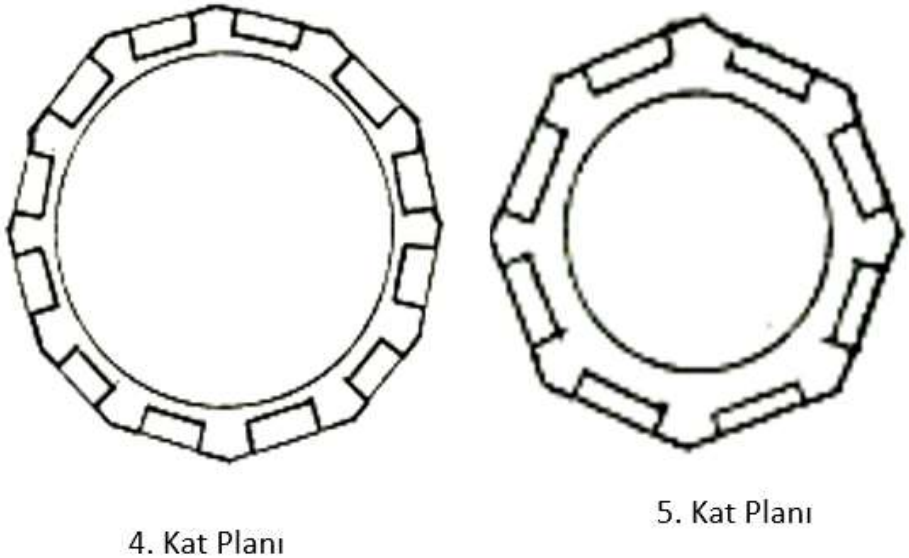

Plan 54: Bircend Külah Frengi Erg'inin Dördüncü ve Beşinci Katlarının Planı.
Kaynak: Kaynak: Bircend Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 206: Biecend Külah Frengi Erg'inin Ön ve Arkadan Görünümü.
Kaynak: 156678_355251--ارگ-کلاه-فرنگی-بیرجند.jpeg (1118×800) 10.09.2023)

Resim 207: Biecend Külah Frengi Erg'i; Beşinci Kat Görüntüsü ve Ortasında Yer Alan Havuz.

Kaynak: static.neshanmap.ir/places/images/482/156678_355251---ارگ-کلاه-فرنگی-بیرجند.jpeg (10.09.2023)

2.2.14. Katalog no: 14

Yer Adı: Vekilül Mülk Külliyesi.

Planlar: 56, 57.

Resimler: 210, 211.

Yer: Katarçiyan Mahallesi, Vekil Sokağı, Senendec Kenti, Kürdistan Eyaleti, İran.

Mimar ve Ustalar: Vakilül Mamalik Konağı'nın orsiden birinin tasarımcısı ve uygulaması Ustad Abdullah Necarbaşı tarafından yapılmıştır.[134]

Tarihçesi: Bu külliye, Katarçiyan Mahallesi'nde Zend Dönemi sırasında inşa edilmiştir. Külliyede üç konak (Vekilül Mülk, Vekilü Sultan ya da Vekilül Memalik), bir hamam, bağ-bahçe ve kapalı çarşı bulunmaktadır. Vekilül Memaliğ'in konağı ve hamamı Zend Dönemi'nin başlarına, diğer bölümler ise Kaçar ve Pehlevi Dönemleri'nde yapılmıştır. Yapıdaki en büyük onarım 1931 yılında "Amanüllah Han Vekilül Mülk" tarafından gerçekleştirilmiştir.[135]

Yapının hamamı Zend Dönemi'ne, konakların hizmet mekânları ve çevresi Afşar zamanına aittir. Orta bölümdeki kaide taşları, taç kapıları ve kireçtaşı oymaları ikinci Pehlevi Dönemi'ne aittir. Vekilül Mülk Konağı, 1876'da yeniden inşa edilmiş, fakat 1987'de bir yangın geçirmiştir.[136]

Bu külliye, Zend'den Kaçar dönemlerine kadar Kürdistan valilerinin oturduğu bir yer olarak kullanılmıştır.[137] Külliyenin su temini Amanüllah Han, Vekil ve Cenet Bağı'nin üç su kemerinden sağlanmaktadır.[138]

Günümüzde külliyenin mülkiyeti kişilere aittir ve hâlâ Amanüllah Han'ın ailesi tarafından elde tutulmaktadır. Yapı, 07.10.2000 tarihinde 2.836 sicil numarasıyla İran Anıtlar listesine tescil edilmiştir.

---

[134] Muhammed İbrahim Zarıi, **Simay-ı Mirza Ferhani Kürdistani**,Tahran, Miras Ferhangi, 1381, s. 193

[135] Mirza Şükrüllah Sanandaci, **Tuhfe-yı Naseri der Tarih ve Coğrafiya-i Kürdistan**, Düz. H. Tabibi, Tahran, Emir Kebir, 1366, s. 17.

[136] İran İslâm Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, Senendec, Dosya 2836.

[137] Muhammed Kambiz Gasri, **Sanandec darülaliye Kürdistan-ı İran**, Sanandac, Danışgah Sanandac, 1380, s. 47-49.

[138] Muhammed İbrahim Zarıi, **Hane-hayı Kadimi Sanandac**, Sanandac, Danışgah-ı Kürdistan, 1392, s. 107

Plan ve Mimari Özellikleri: Yapının merkezinde büyük bir avlu yer almaktadır ve bu merkezi avlunun çevresinde üç ayrı avlu daha bulunmaktadır. Her bir avlunun etrafında birer konak yer alır. Yani toplamda üç ayrı avlu ve üç adet konak mevcuttur. Bu düzenleme, iç mekanların düzenli ve simetrik olmasını sağlamak amacıyla yapılmış olabilir. Her avlu ve konak farklı işlevlere sahip olabilir veya muhtemelen farklı misafir gruplarının kullanımına ayrılmıştır. Bu tür planlamalar, büyük konak yapılarında sıklıkla görülen estetik açıdan hoş bir simetri oluşturan bir tasarım anlayışını yansıtır.

Avlunun ortasında bir taş havuz bulunmaktadır. Ayrıca her yapının önünde bir havuz vardır. Külliye, geniş bir bahçeye bağlanmıştır ve binalar, bahçeyi daha iyi görebilmek için üç metre yüksekliğinde bir platform üzerine yerleştirilmiştir.

Vekilül Mamaliğ'in Konağı dikdörtgen planlı külah frengi şeklindedir. Binanın tek düz tavanı eyvan iki taş sütunludur. Bu iki taş sütun kemerin üç açıklığını oluşturur. Şahnişin, eyvanın arkasında yer almaktadır. Eyvanın yanındaki iki katta odalar bulunmaktadır. Odalar, üç kapılı ve beş kapılı şeklindedir. Bu odalarda kullanılan kemerler Roma kemerleridir. Hamam üç konağın ortasında yer almaktadır.

Vekilül Mülk Konağı, iki katlı dikdörtgen planlıdır. Orta eyvanın, üç Roma kemer açıklığı oluşturan iki sütundan oluşmaktadır. Bu sütunlar kaidesiz mukarnas başlıklıdır. Eyvanın yanında üç kapılı odalar bulunmaktadır. Çatı kaplaması "senturi" tarzında yapılıdır.

Vekilü Sultan'ın Konağı, Vekilül Memalik Konağı'nın yanındadır. Bu binanın biri caddeye açılan iki giriş kapısı vardır. Plan olarak Vekilül Mülk Konağı'na benzemektedir. Yapı üç katlıdır, üçüncü katında iki kapılı odaların olması nedeniyle Roma kemeri yerine sivri kemer kullanılmış.

Yapının hamamı, biri bahçe içinde diğeri de Vekilül Memalik Konağı'nın yanında olmak üzere iki kısımlıdır. Yapı ılıklık, sıcaklık ve külhan olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Sıcaklık bölümünde sivri kemerli taş sütunlar vardır.

Süsleme Özellikleri: Sütunlar oluk gövdeli, kaidesliz, mukarnas başlıklıdır. Orsiler porselen düğümler ve renkli camlarla zengin bir şekilde süslenmiştir. Vekilül Mamalik Konağı'nın orsilerinden biri, İran mimarisinde pek kullanılmayan dört kapılı bir şekildedir. Yapıda geometrik ve zikzak desenler tuğla süslemelerde yer almaktadır.[139]

Vekilü Sultan Konağı'nın güney cephesinde dairesel kemer şeklinde tuğla işçiliği kullanılmıştır. Yapının kaidelerinde taş kabartması kartal, aslan ve boğa dövüşü ile nilüfer çiçeğinin yer aldığı heykeller kullanılmıştır. Konağın hamamındaki süslemelerde geometrik şekiller, bitki ve hayvan desenleri, özellikle tavus kuşu deseni kullanılmıştır. Binada herhangi bir duvar resmi izi bulunmaması, duvar resimlerinin kullanılmadığı veya zamanla yok olmuş olabileceğini gösterir. Bunun yerine, yapıdaki süslemelerin odak noktası geometrik ve desenli motiflerdir.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Yapının temel malzemeleri tuğla, çamur harç ve sıvadır. Temel yapısı için moloz taşı kullanılmıştır. Kapılar, pencereler ve çatıda ahşap kullanılmıştır. Orsilerde renkli camlar yer almaktadır. Kaplamada alçı tercih edilmiştir. Yapının sütunları ise taştan yapılmıştır.

Etrafındaki Önemli Yapılar: Abider Park, Şeyh Muhammed Bakir Kiyasi Cami.

Güncel Durumu: Özel Mülk.

[139] Zarıi, **Hane-hayı Kadimi Sanandac**, s. 48.

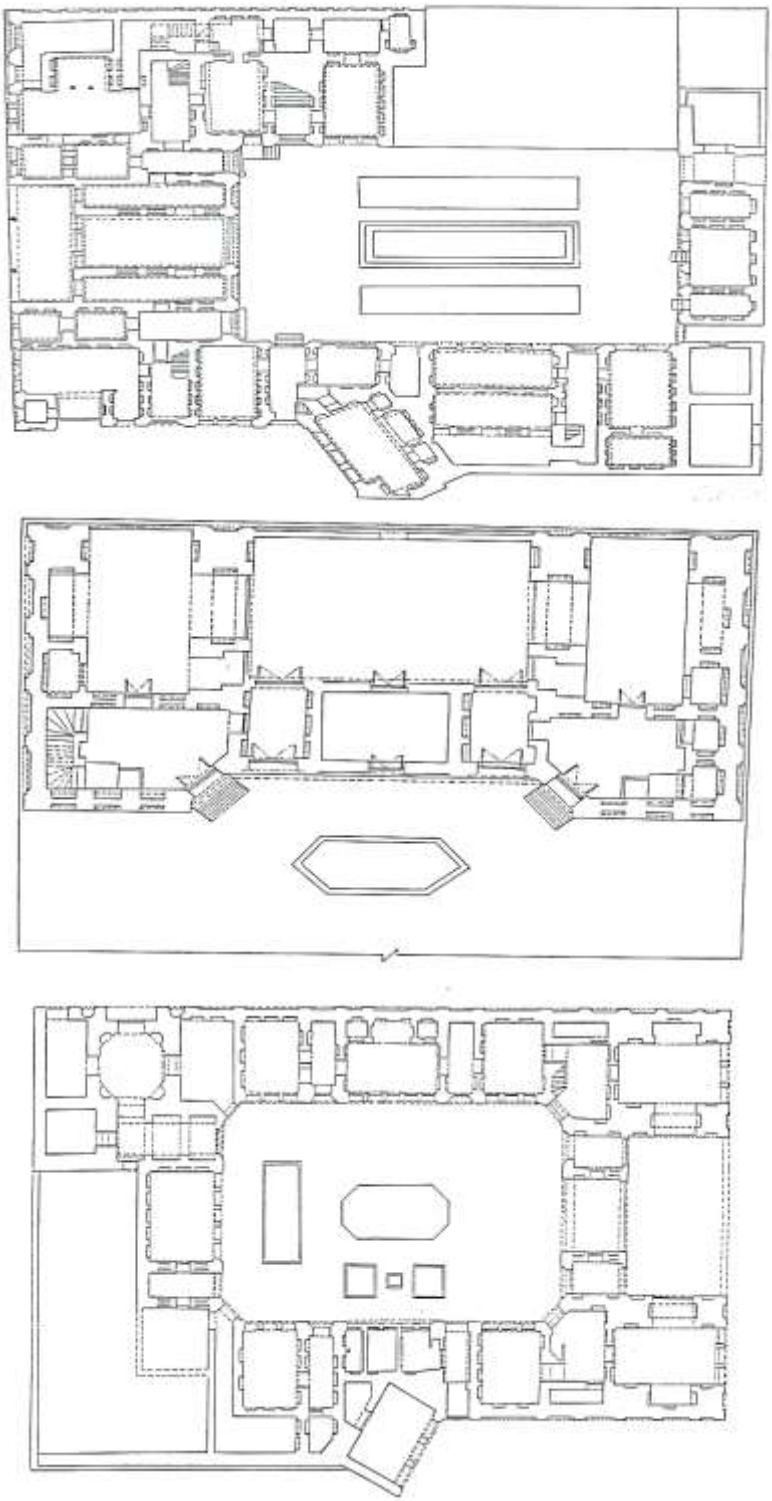

Plan 55: Vekilül Mülk Külliyesi'ndeki Konakların Planı.
Kaynak: Senendec Kültür Bakanlığı Arşivi.

Plan 56: Vekilül Mülk Külliyesi'ndeki Konakların Dış Planı.
Kaynak: Senendec Kültür Bakanlığı Arşivi.

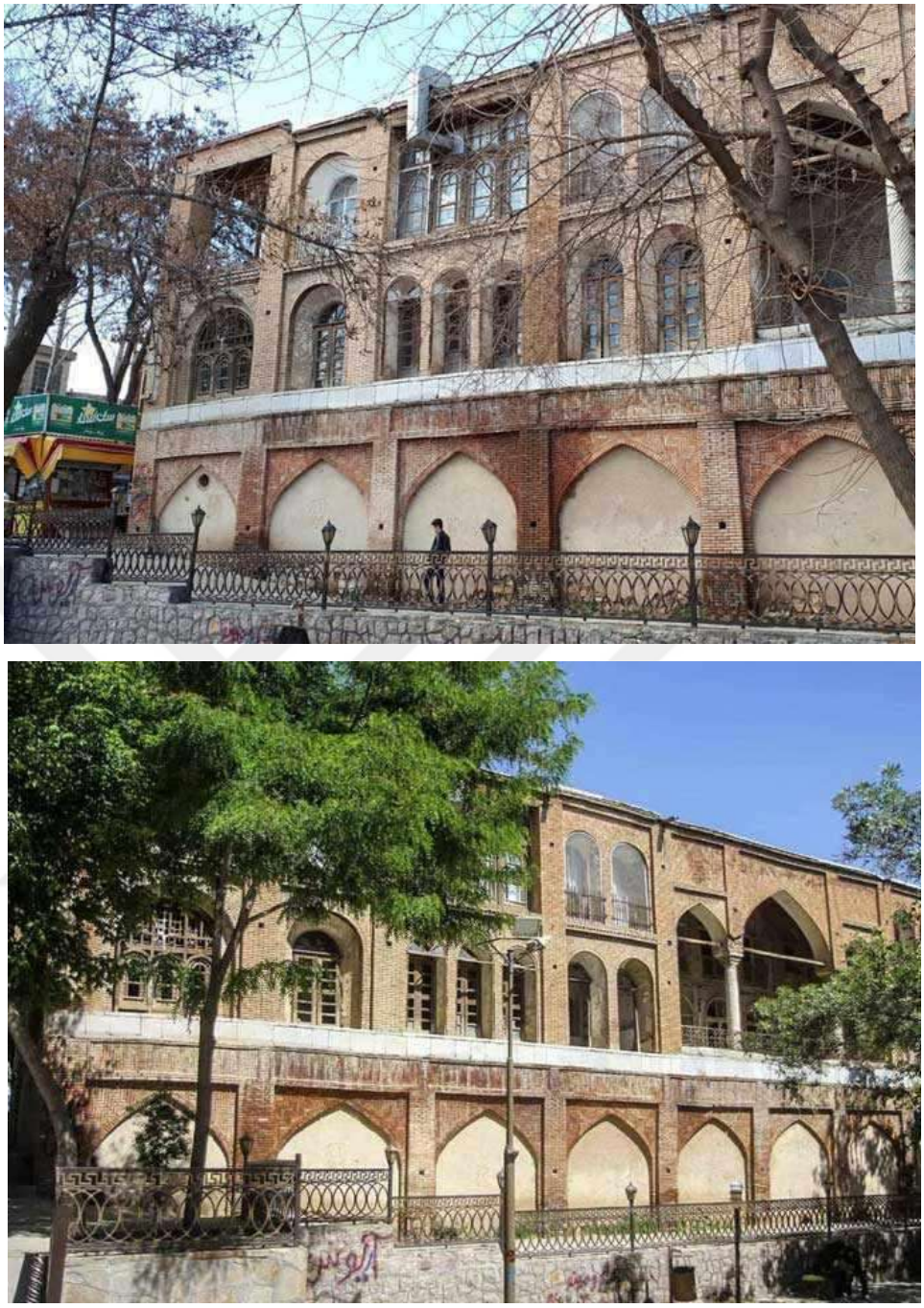

Resim 208: Vekilül Mülk Külliyesi'nin Dış Görünümü.
Kaynak:https://gardeshgari724.com/upload/post/attraction/2019/08/aa394de6f4bdea684503d6c4fc849bcc.jpg (10.09.2023)

Resim 209: Vekilül Mülk Külliyesi'nin Avluları.
Kaynak:https://gardeshgari724.com/upload/post/attraction/2019/08/aa394de6f4bdea684503d6c4fc849bcc.jpg (10.09.2023)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

3.1. ZEND MİMARİSİNİN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

Zend döneminde yaygın olarak kullanılan mimari üslup, dönemin başkenti Şiraz'da yoğun bir şekilde uygulandığı için Şiraz mimari üslubu olarak adlandırılmıştır. Etkisini Kaçar Feth Ali Şah dönemine (1797-1834) kadar sürdüren bu üslup, Kaçar Dönemi'nde gelişen Tahran mimari üslubunun oluşumunda da önemli bir rol oynamıştır.

Bu bağlamda, Şiraz mimari üslubu, köklerini Safevî Dönemi'nin ortak mimari tarzı olan İsfahan mimari üslubundan almakta olup hem Şiraz hem de Tahran'daki yapılarla güçlü benzerlikler göstermektedir. Özellikle bu benzerlikler, Zend ve Kaçar mimarisinin "II. İsfahan Mimarisi" olarak adlandırılmasına neden olmuştur.[140] Çini işçiliği, kemerli yapılar, geniş avlular ve zarif süslemeler, bu üslubun karakteristik özelliklerini oluşturmaktadır. Nitekim, çeşitli kemer türlerinin kullanıldığı yapılar, geniş bahçe düzenlemelerine sahip avlular, "Frengisazi" olarak adlandırılan batılılaşma tarzı duvar resimleri, çini ve ayna işçiliği ile zarif süslemeler, bu üslupların ortak karakteristik niteliklerini yansıtmaktadır.

Ancak Şiraz mimarisi, İsfahan mimarisinden aldığı etkilerin yanı sıra, kendine özgü niteliklerini belirleyen çeşitli faktörlerle de şekillenmiştir. Bu noktada, bilhassa Ahameniş dönemi mimarisinin izlerini barındırması, bu üslubu diğerlerinden ayıran belirgin bir özelliktir. Şiraz'ın hem Ahameniş hem de Zend Hanedanlıkları'nın ortak başkenti olarak işlev görmesi, Ahameniş mimarisi ile Şiraz mimarisi arasındaki benzerliklerin kaynağını açıklamaktadır. Bu bağlamda, söz konusu benzerlikler, Prof. Dr. Walter Hintz (Alman şarkiyatçısı) tarafından da vurgulanmış; Divanhane yapısının, Büyük Kiros'un mezarıyla karşılaştırılması yoluyla, iki dönem arasındaki derin mimari bağ ortaya konmuştur. [141]

---

[140] Muhammed Kerim Pirniya, **Mimari İrani**, Düz. K. Mimariyan, 2. b., Tahran, Soruş-ı Danış, 1389, s. 272.
[141] Walther Hınz, **Seyahatnâme**, Çev. P. Recebi, Tahran, İran Şınasi, 1390, s. 90.

Dolaysıyla Şiraz'ın bağımsız sanatsal gelişimi ve siyasi yaşamının, Moğol ve Timur işgallerinden etkilenmemesi, şehrin mimari ve sanatsal zenginliğini muhafaza etmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu durum, Şiraz mimarisinin, diğer İran şehirlerinden ayrışarak özgün bir üslup geliştirmesine olanak tanımıştır. Sonuç olarak, Şiraz mimarisi, kendi iç dinamikleriyle şekillenmiş ve İran mimari geleneği içinde ayrıcalıklı bir konum kazanmıştır. Şehrin istikrarlı sanatsal ortamı, mimari ve sanatsal üretimin sürekliliğini desteklemiş; bu da mimari eserlerdeki çeşitlilik ve zenginliği artırarak, Şiraz'ın kültürel mirasına önemli katkılar sağlamıştır.

3.2. YAPILARIN BANİLERİ VE İNŞA SÜREÇLERİ

Şiraz'daki Vekil Külliyesi; cami, medrese, hamam, çarşı, Erg, Divanhane, Külah-ı Frengi Köşkü ve su depolarından oluşan kapsamlı bir mimari bütünlük arz etmektedir. Bu külliyenin banisi, "Vekil" unvanıyla anılan Kerim Han Zend'dir. Ancak külliye bünyesindeki Vekil Medresesi, Kerim Han'ın vefatı nedeniyle tamamlanamamıştır. Daha sonra süsleme faaliyetleri Hacı Muhammed Hüseyin Sadr-ı İsfahani tarafından üstlenilmiş, fakat onun da vefatı üzerine yapı bitirilememiştir. Nihayetinde medrese, tüccar Ağa Baba Han Mazandarani tarafından bitirilmiş; bu nedenle kaynaklarda Ağa Baba Han Medresesi adıyla da anılmıştır.[142]

Vekil Külliyesi dışında Kerim Han'ın baniliğini üstlendiği yapılar arasında Heft Tenan ve Çihil Tenan Tekkeleri, Cihannümâ Köşkü ile Kuru Irmak Barajı ve Köprüsü yer almaktadır. Ayrıca Şiraz'ın önde gelen şairleri Hafız ve Sadî için bağ-mezar yapıları da Kerim Han tarafından inşa ettirilmiştir.[143] Sadî'nin türbesinin yanında yaptırılan tekke zamanla yıkılmış,[144] yerine Pehlevi Dönemi'nde modern yapılar inşa edilmiştir. Günümüzde görülen Sadî Türbesi ise, André Godard tarafından tasarlanmıştır.

Kerim Han'ın günümüze ulaşmayan önemli yapılarından biri de Külah-ı Frengi Köşkü'nün kuzeybatısında yer alan saray-harem kompleksidir. Genişliği ve bünyesinde bulunan çok sayıdaki ahırıyla dikkat çeken bu saraydan Erg'e doğrudan bağlantı sağlayan bir geçidin varlığı kaynaklarda belirtilmektedir. Yine Kerim Han'a

[142] Şîrâzî, **a.g.e.**, s. 815-816.
[143] Şîrâzî, **a.g.e**., s. 783-784.
[144] Perviz Recebi, **Kerim Han ve Zaman-ı U**, Tahran, Ame, 1389, s. 136.

ait Bakir Abad Hamamı, Pehlevi Dönemi'nde gerçekleştirilen şehir modernizasyonu ve cadde genişletme çalışmaları sırasında tamamen yıkılmıştır. Aynı süreçte Vekil Çarşısı'nın bazı bölümleri ve hücreleri de tahrip edilmiştir. [145]

Kerim Han, Şeyh Kabir'in türbesi, ribatı ve mezarlığını inşa ettirmiş; ayrıca Vekil Külliyesi çevresinde devlet görevlileri için kentsel konutlar yaptırmıştır. [146] Bununla birlikte, bu yapıların büyük bölümü günümüze ulaşamamış, yalnızca sınırlı kalıntılar korunabilmiştir. Kerim Han'a atfedilen Şah Şuca'nın mezarı da yok olmuş eserler arasındadır. [147] Muzafferiler Hanedanı'na mensup olan Şah Şuca, Hafız-ı Şîrâzî'nin methiyelerine konu olmuş önemli bir şahsiyettir. Şah Dâî Külliyesi bünyesindeki mezar, tekke, su deposu ve kervansaray Darü's-Selâm Mezarlığı'nda tamamen tahrip edilmiştir.[148]

Kerim Han'ın hayattayken vefat eden oğlu için yaptırdığı tekke ve mezar da 1926 yılında Fars Sanat Okulu'nun inşası sırasında yıkılmıştır;[149] günümüzde mezar, okul binasının bir odasında muhafaza edilmektedir. Söz konusu tekke, Ali bin Hamza Külliyesi içerisinde yer almaktaydı.[150] Kerim Han'ın yaptırdığı bu tekke, Ali bin Hamza'nın külliyesi içerisinde bulunuyordu. Ayrıca Kerim Han'ın eklettiği bir başka külliyenin daha bulunduğu, ancak bu yapının da günümüze ulaşamadığı anlaşılmaktadır.[151]

Tophane Meydanı ve Çaharbağ Caddesi gibi Şiraz'ın önemli kentsel mekânları, çevrelerindeki Negarhane ve diğer yapılarla birlikte yok olmuştur. Günümüzde bu alan Merkez Bankası binasıyla doldurulmuştur. Tarihî kaynaklara göre meydan, kuzeyde Divanhane, doğuda Vekil Çarşısı, güneyde Külah-ı Frengi ve batıda bugünkü valilik binası ile çevriliydi.[152]

Şehrin Kur'an Kapısı, Kerim Han tarafından iki katlı olarak yeniden inşa ettirilmiş ve üst katına İbrahim b. Şahruh hattıyla yazılmış bir Kur'an

[145] Şîrâzî, **a.g.e.**, s. 831.
[146]Abdulhüseyin Nevaii, **Kerim han-ı Zend ,** 2.b., Tahran, İbni Sina, 1348, s. 293.
[147] Şîrâzî, **a.g.e.**, s. 798.
[148] Şîrâzî, **a.g.e.**, s. 806.
[149] Asıf, **a.g.e**., s.412-413.
[150] Mostafavi, **a.g.e**, s. 57.
[151] Asıf, **a.g.e.**, s. 412-413.
[152] İmdad, **a.g.e**., s. 208-209.

yerleştirilmiştir.[153] Kapının özgün yapısı Büveyhî hükümdarı Adudüddevle zamanında aittir. Ancak Pehlevi Dönemi'ndeki şehir planlama çalışmaları sırasında yıkılmış, daha sonra Hüseyin İgar adlı bir tüccar tarafından benzeri yeniden yaptırılmıştır.[154]

Kerim Han'ın oğlu Abul Feth Han için Hüremrud Nehri'nin kuzeyinde oluşturulan Abul Feth Han Bahçesi de Pehlevi Dönemi kentsel genişleme projeleri kapsamında ortadan kaldırılmıştır. Kaçar Dönemi'nde inşa edilen İrem Bahçesi, bu bahçeyi model almıştır.[155] Aynı çevrede Ataü'd-Devle Bahçesi ve Mirza Ağa Han'a ait Safa Bahçesi de Kaçar Dönemi'nde oluşturulmuştur. Kerim Han'a ait Takht-ı Karaça Bahçesi ile[156] Cihannümâ Bahçesi ve Kur'an Kapısı yakınındaki Nev Bahçesi de günümüze ulaşamamıştır. Safevî Dönemi'ne ait bir şehir bahçesi olan Nev Bahçesi'ne, Kerim Han döneminde bir köşk eklenmiş, Hacı Pirzade seyahatnamesinde bu yapının havuzları, süslü odaları ve şelaleleri ayrıntılı biçimde tasvir edilmiştir. Ancak günümüzde bu bahçe ve köşk, tamamen yok olmuştur.[157]

Kaçar Dönemi hükümdarı Ağa Muhammed Han, Kerim Han zamanına ait kale, surlar, hendekler, su ve kanalizasyon sistemleri ile sokak düzenini büyük ölçüde tahrip etmiş;[158] bu durum şehirdeki birçok mimari eserin kaybolmasına yol açmıştır.[159] Hüremrud Nehri üzerine inşa edilen baraj da zamanla alüvyon altında kalmıştır. [160]

Zend Dönemi mimari yapılarının büyük çoğunluğu Kerim Han tarafından inşa ettirilmiştir. Onun vefatından sonra yaşanan taht mücadeleleri nedeniyle ardılları yeni yapı faaliyetlerini sürdürememiştir. Kaynaklarda bu döneme dair sınırlı bilgi bulunmakla birlikte, Âsâr-ı Acem adlı eserde, İmamzade İbrahim'in banisinin

[153] İmdad, **a.g.e.**, s. 193-194.
[154] Mostafavi, **a.g.e.**, s. 51.
[155]Aryanpur, **a.g.e.**, s. 167.
[156] Asıf, **a.g.e.**, s. 412-413.
[157] Hacı Pirzade, **Safarname Hacı Pirzade ez Tahran ta Landan**, Düz. H. Fermanfermaniyan, Tahran, Danışgah-ı Tahran, 1342, s. 82.
[158] Afsâr, **a.g.e.**, s. 216.
[159] Lütfali Beyk Azerbigdeli, **Ateşkede Azer**, Tahran, Emir Kebir, 1378, s. 119.
[160] İmdad, **a.g.e.**, s. 37.

Muhammed Zeki Han olduğu belirtilmektedir.[161] Ayrıca Serdozak Cami kitabesinde yapının kurucusunun Hüseyin adlı bir şahıs olduğu kaydedilmiştir.

3.3. DÖNEMİN MİMAR VE SANATÇILARI

İncelenen dönemden günümüze ulaşan yapıların büyük bir kısmında, mimarların adlarının yer aldığı kitabeler bulunmamaktadır. Oysa bu tür yapıların inşa edildiği dönemlerde, genellikle mimarın adını ve yapıya dair diğer bilgileri içeren kitabelerin yer aldığı bilinmektedir. Ancak zaman içerisinde, özellikle Kaçar Dönemi onarımları sırasında, bu kitabelerin kaybolmuş olabileceği düşünülmektedir.

Buna ek olarak, ana kaynaklarda Zend Dönemi'nin öne çıkan mimarlarına dair bilgiler oldukça sınırlıdır. Mevcut kaynaklarda yalnızca bazı ustalardan kısaca söz edilmektedir. Örneğin "Rüstem'ül Tevarih" adlı eserin yazarı, toplumsal kesimleri ayrıntılı biçimde kayda geçirmesine rağmen, yalnızca birkaç sanatçının adını zikretmekle yetinmiş; buna karşın hiçbir mimarın adını açık biçimde kayda geçirmemiştir. Dikkat çekici bir biçimde, aynı eserde yetmişe yakın şehir fahişesi, çok sayıda pehlivan ve farklı meslek grupları ayrıntılı biçimde ele alınırken; mimarlık, kitabe yazarlığı, marangozluk, taş ustalığı, ressamlık, minakârlık, gül resmi yapan ustalar, aynacılar ve tuğlacılar gibi meslek erbabına dair herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.[162] Bununla birlikte, eserin başka bir bölümünde inşaat malzemelerinin fiyatları, arsa bedelleri ve emlak değerleri ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Buna rağmen, yalnızca tek bir sanatçının adı kaydedilmiştir; hatemkâr ve fildişi oymacısı olan Muhammed Rıza Shirazi".[163]

"Asar-ı Acem" yazarı ise "İsfahani" olarak bilinen "Mirza Muhammed Nasiruddin Cahormi"den bahseder. Cahormi, Şiraz'daki Vekil Cami'ni tasarlamış ve kıblesini belirlemiştir. Mimarlık yeteneklerinin yanı sıra, Kerim Han'ın özel doktoru ve matematikçisi olarak da tanınmaktadır. Bunun yanı sıra, Erg yapısının mimarları

[161] Şîrâzî, **a.g.e.**, s. 762.
[162] Asıf, **a.g.e.**, s. 100-101.
[163] Asıf, **a.g.e.**, s. 42-57.

arasında “Ustat Cafer Bena Kaşi”, “Ustat Rehim İsfahani Necarbaşı” ve oğlu “Ustat Muhammed Ali Neccar” yer almaktadır.[164]

Yahya Zuka gibi diğer araştırmacılar da Kerim Han zamanı mimarları listesinde “Gulam Rıza Tabrizi”’den bahseder ve onun Zend ailesiyle akrabalığı olduğunu belirtir. Gulam Rıza Tabrizi, Tahran’ın surlarını, hendeklerini ve kalesini tasarlamıştır. Oğlu “Hacı Mirza Cafer Han” ise Fath Ali Şah ve Naseruddin Şah dönemlerinin ünlü mimarları arasındadır.[165]

Bu dönemde kraliyet ve hükümet yapıları, önemli kamu binaları ve özel yapılar, genellikle usta mimarlar ve kraliyet sanatçıları tarafından tasarlanmıştır. Bu mimarlar, sarayın içinde veya yakınında çalışarak kraliyet ailesinin estetik ve işlevsel ihtiyaçlarını karşılayacak yapıları inşa etmişlerdir. [166] Özellikle Şiraz gibi büyük şehirlerde, camiler, medreseler ve diğer önemli yapılar, uzmanlıklarına göre özel mimarlara emanet edilmiştir. Buna karşın, halkın evleri ve daha küçük yapılar genellikle daha basit ve mütevazı tasarımlarla farklı mimarlara yaptırılmıştır.

Zend Dönemi yapılarının bazı sanatçıları, yapıların kaynaklarında veya kitabelerinde isimleriyle yer almıştır. Özellikle Vekil Külliyesi gibi önemli yapılar için çalışan sanatçılar, eserlerinin üzerine veya yakınına isimlerini ya da imzalarını bırakmışlardır. Rüstem'ül Tevarih kitabı, birer saray ressamı olan “Ağa Zaman”, “Ağa Bakir”, “Ağa Sadik”, “Mirza Hasan” ve “Mirza Muhammed’den” bahsetmiştir.[167] Ayrıca “Muhammed Sadık” ve “Muhammed Bakir” Erg yapısını süsleyen ressamlar arasında yer almaktadır.[168]

Heft Tenan Tekkesi’ndeki duvar resimleri, “Ağa Sadık” (Muhammed Sadık) tarafından yapılmıştır.[169] İran İslâm Devrimi’nden önce, Kültür Bakanlığı arşivinde on iki sayfa olarak kaydedilen belgelerde, “Lütf Ali Suretger” de bu yapının ressamı

---

[164] Muhammad Ali Rancber- Akber Safipur, “Şiraz dar Ahd-ı Kerim Han”, H. İmdad içinde, **Macmue Makalat-ı Zendiye,** Cilt 1, Şiraz, Bonyad-ı Fars Şenasi, 1389, s. 19.
[165] Zuka, **a.g.e.**, s. 18.
[166] Kulam Hüseyin Mimariyan, **Seyri dar Ma’ni Nezeri Miamari**, 11 b., Tahran, Gülcam, 1397, s. 197.
[167] Asıf, **a.g.e.**, s. 410.
[168] Rancber, **a.g.e.**, s. 19.
[169]Ali Naki Behruzi, **Benahay-ı Tarihi ve Asar-ı Colge-yı Şiraz**, 2. b., Tahran, Miras Ferhangi, 1347, s. 53.

olarak geçmektedir. Vekil Hamamı'nın iç dekorasyonunu bu iki ressam yapmıştır. Ağa Sadık'ın duvar resmi başyapıtları Külah Frengi Köşkü'nde kalmıştır. Yapıda onun imzasıyla on bir resim bulunmaktadır. Ayrıca, "Mirza Baba Nakkaş" da bu eserlerde Ağa Sadık'la birlikte çalışmıştır. Divan hanenin duvar resimleri de Ağa Sadık'a atfedilmektedir.

Vekil Cami'nin kitabelerinde çini üstatlarının isimleri dikkat çekmektedir. "Mahmut Ali Nagi Kaşisaz" (çini yapan), diğer çini üstadı "Mahmud Nakkaşzade", "Üstat Abdulahi Yezdi", "Üstat İbrahim Mirza Abdürrezzak Fagfouri" (Üstat Mirza Abdürrezzak Fagfouri ve İbrahim) ve "Muhammed Hüseyin" gibi sanatçılar, çinilerin üzerinde imzalarını bırakmışlardır. Ayrıca, "Üstat Eşref Mahmut" (Muhammed'i), Vekil Camisi'nin kitabe yazarı olarak görev yapmıştır. "Mirza Hüseyin bin Şerif Hekak" ise muhtemelen Vekil Cami'nin taş kabartma ustasıydı. (Bkz. Ek.3).

İmamzade İbrahim'e ait çini tablolarında "Hacı Muhammed'in" imzası bulunurken, Taht-ı Mermer Eyvanı'ndaki hatem ve fildişi işlemler üzerinde, "Üstat Muhammed Hatemsaz Şîrâzî'nin" adı yer almaktadır.

3.4. MİMARİDE MEKÂNSAL ORGANİZASYON

Zend Dönemi mimari yapıları, belirli ortak özellikler ve düzenlemelerle dikkat çeker. Her binanın dış cephesinde belirli bir düzenin bulunması, girişin ve avlunun standart bir kalıp üzerine inşa edildiğini gösterir. Mekânların düzenlenmesinde benzer bir yaklaşım benimsenmiş olup, her yapıda bir veya birden fazla şahnişin bulunması, yan koridorlar aracılığıyla diğer odalara ve üst katlara geçişi kolaylaştırmıştır. Bu düzenleme, iç mekânların erişilebilirliğini ve işlevselliğini artıran akılcı bir tasarım tercihidir.

Dönemin mimari tarzının belirgin özelliklerinden biri de kemerli yapıların yaygın kullanımıdır. Kemerler hem yapısal dayanıklılığı artırmakta hem de estetik bir görünüm sağlamaktadır. Ayrıca, havuzlar ve geniş bahçeler, tüm yapılarda ortak bir özellik olarak öne çıkmakta olup, peyzaj düzenlemesine verilen önemi vurgulamaktadır.

3.4.1. Çaharçifte Plan Tipi ve Mekânsal Kurgusu

Zend mimarisinde dört platformlu (Çaharçifte) yapılar yaygındır. Bu model, dört adet iki sütunlu şahnişin ile çevrelenmiş, ortasında fıskiyeli bir havuzun bulunduğu dört köşeli bir orta mekândan oluşur. Şahnişin odaları merkezde yer alır ve her iki yanında üst kata erişim sağlayan birkaç oda (Farsça'da "Guşvare" olarak bilinir) bulunur. Bu odalar genellikle arka odalarla (Peştu) bağlantılıdır. Daha görkemli örneklerde şahnişin odalarında rüzgâr kulesi (bâdgîr) yer almaktadır ve bu yapı modeli Farsça'da "miyansara" olarak adlandırılır.

Bu modelde yapının genişlemesi, iç mekân esas alınarak planlanmıştır. Avlunun çevresinde odalar yer almakta ve genellikle giriş kapısı kuzeybatı veya kuzeydoğu yönünde konumlandırılmaktadır. Bu yönlerdeki odalar, güneş geçirmez özellikleriyle "petev" olarak adlandırılan kışlık odalar olarak kullanılmaktadır. Güneybatı yönündeki odalar ise yazlık konutlar olarak tasarlanmış olup, güneş ışığının girmediği bu odalara "nesar" denir. Ancak dördüncü taraf bazen tamamen kapalı ya da anbar, ahır ve kanalizasyon kısmına sahiptir.[170] Bu mimari model, Kerim Han Erg'in yapımında kullanılmış olup, Vekil Cami, Muhteşem Konağı, İmamzade İbrahim ve Taç, Çihil Tenan, Heft Tenan Tekkesi, Ağa Baba Han Cami ve Medresesi ile Vekil Bazarı'na bağlı kervansaraylarda uygulanmıştır.

3.4.2. Mekânsal Yerleşim ve Avlu Odaklı Planlama

Mekânların yerleşimi, avluya bağlı olarak düzenlenmiştir. Avlu, kuzey-güney doğrultusunda ve doğuya eğimli dikdörtgen bir şekilde inşa edilmiştir. Bu düzenleme, doğu cephesinde depo gibi daha az önemli odaların yer almasını sağlamıştır. Bu odalar, tavandan ışık alarak avlunun açısal düzenini dengeler. Doğu cephesi hariç, tüm odalar yaz aylarında kullanılabilecek şekilde tasarlanmış olup, yapıların iklim koşullarına uyumlu ve kullanışlı olmasını sağlamaktadır.[171]

Erg yapısının doğu kısmında oda bulunmamaktadır, ancak Muhteşem Konağı'nda bu kısım serdap ve depolar için ayrılmıştır. Diğer yapılar arasında Ağa Baba Han Medresesi bu modele bir istisna olarak kullanım amacı için yer verilmiştir.

---

[170] Mimariyan, K. (1375). *Aşnaii ba Mimari Meskuni İrani Derunger.* Tahran: İlim ve Sanat, s.147-154.

[171] Mimariyan, K. (1375). *Aşnaii ba Mimari Meskuni İrani Derunger.* Tahran: İlim ve Sanat, s. 42-43.

Binanın doğu cephesi, tıpkı batı cephesi gibi okul olarak kullanıldığından, dersliklere sahiptir. Bu farklı kullanım amaçları, yapıların özgün işlevlerine göre iç mekân düzenlemesinin farklılaşmasına neden olmuştur.

Vekil Cami, iki eyvanlı bir yapıya sahip olup, güneyde (kıble yönünde) ve kuzeyde birer eyvanla tasarlanmıştır. Güney eyvanda çok sütunlu bir bölüm bulunmasına rağmen, güney eyvanın yüksekliği, arkasındaki bölümün yüksekliğinin neredeyse iki katı kadardır. Bu farklılık, mimarın mekânın önemini vurgulamak ve belirgin bir erişim sağlamak için kasıtlı olarak tasarlandığını düşündürmektedir.[172]

3.4.3. Çaharçifte Plan Tipinin Şiraz Mimari Geleneği ile Uyumu

Çaharçifte (platform) plan tipinin Şiraz mimari geleneği ile yüksek düzeyde uyum göstermesinin temelinde üç ana etken bulunmaktadır. Bu etkenler, iklimsel koşullar, kültürel yapı ve mimari esneklik çerçevesinde değerlendirilebilir.

İklimsel uyum, bu plan tipinin Şiraz'da benimsenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Avlu merkezli mekânsal düzenleme ile iç mekânların konumlanışı, kentin sıcak yazları ve soğuk kışları göz önünde bulundurularak şekillendirilmiştir. Yaz aylarında avluda yer alan havuz ve bahçe düzenlemeleri serinletici bir mikroklima oluştururken, kış aylarında içe dönük mekânlar ısıyı muhafaza eden, korunaklı ve konforlu yaşam alanları sunmuştur.

Kültürel uyum da Çaharçifte plan tipinin Şiraz mimarisinde yaygınlaşmasını etkileyen önemli bir unsurdur. İran mimari geleneğinde mahremiyet, içe dönüklük ve kamusal-özel alan ayrımı temel ilkeler arasında yer almaktadır. Çaharçifte plan şeması, merkezî avlu etrafında düzenlenen mekânlarıyla bu kültürel değerleri mekânsal düzlemde karşılamakta ve kullanıcıya kontrollü, içe kapalı bir yaşam çevresi sunmaktadır.

Mimari esneklik ise bu plan tipinin farklı yapı türlerinde uygulanabilirliğini artıran bir diğer faktördür. Ahşap tavan, kubbe ve tonoz gibi çeşitli üst örtü sistemlerinin kullanılabilmesi, mekânsal çeşitliliğe ve estetik zenginliğe olanak

[172] Kulam Hüseyin Mimariyan, **Mimari irani: Destgah Şenasi**, Tahran, Gülcam, 1399, s. 241.

tanımıştır. Bu esneklik, farklı işlevlere sahip mekânlarda yaratıcı tavan ve örtü çözümlerinin geliştirilmesini mümkün kılmıştır.

Söz konusu üç temel etken, çaharçifte plan tipinin Şiraz'ın iklimsel koşulları, kültürel değerleri ve geleneksel mimari anlayışı ile bütünleşmesini sağlamış; bu bütünleşme, plan tipinin Zend Dönemi Şiraz mimarisinde yaygın ve tercih edilen bir uygulama hâline gelmesine zemin hazırlamıştır.

3.4.4. Zend Dönemi Kentsel Mekân Kurgusu

Zend Dönemi'nde yaratılan kentsel mekanlar, Kur'an Kapısı, Hafız ve Sadî anıt mezarları, eski şehir kapıları, su depoları, sokaklar ve şehir bahçeleri gibi etkileyici şehir mimarisi alanlarına sahiptir. Özellikle şehir bahçeleri, incelenen dönemde Şiraz'ın en önemli kentsel mimari alanlarından birini oluşturur.[173] Bu mimari yapılar, Zend Dönemi'nin sanatsal ve estetik açıdan zengin mirasını yansıtan önemli eserlerdir. Şehirdeki bu mekanlar, tarihi ve kültürel değerlerini günümüze taşıyan önemli yapılar olarak bugün hala ziyaretçilerin ilgisini çekmektedir.

3.4.4.1. Zend Dönemi Şehir Bahçeleri ve Çaharbağ Plan Şeması

Zend Dönemi'nde Şiraz'da inşa edilen şehir bahçeleri, İran bahçe mimarisinin klasik unsurlarını taşırken aynı zamanda estetik ve işlevsel yenilikleriyle dikkat çeker. Bu bağlamda, Çaharbağ planı, Şiraz bahçelerinde en yaygın olarak kullanılan tasarım modeli olarak öne çıkar. Çaharbağ, bahçeyi dikey ve yatay geçişlerle haç planlı dört eşit parçaya bölen simetrik bir düzenlemedir. Bahçenin merkezine genellikle havuzlu bir köşk yerleştirilir ve bu merkezi yapı, çevresindeki su kanalları ve bitki düzenlemeleri ile görsel bir odak noktası oluşturur.

İran'da Çaharbağ planına sahip bahçelerin en yoğun bulunduğu şehirlerden biri olan Şiraz, Zend Dönemi'nde bu planın en estetik ve işlevsel örneklerini barındırmıştır. Kerim Han, İsfahan'daki Çaharbağ'dan ilham alarak Şiraz'da bu düzeni uygulamış ve böylece Şiraz Çaharbağı'nı inşa ettirmiştir. Kerim Han, Şiraz'ın başkent olarak seçilmesiyle birlikte kenti politik ve kültürel bir merkez haline getirmeyi hedeflemiş, bu doğrultuda şehir bahçelerini sosyal ve kültürel etkileşim

[173] Kulam Hüseyin Mimariyan, **Seyri dar Ma!ni Nezeri Miamari**, 11. b., Tahran, Gülcam, 1397, s. 217.

noktaları olarak tasarlamıştır. Bu durum, Zend Dönemi'nin kentsel mimarisini yalnızca estetik bir yenilik olarak değil, aynı zamanda sosyal yaşamın yeniden yapılandırılması olarak da değerlendirmeyi mümkün kılar.

3.4.4.2. Bitkisel Düzenleme ve Estetik Yaklaşım

Şiraz bahçeleri, çeşitli ağaç ve çiçek türleriyle estetik açıdan zengin ve şiirsel bir mekân deneyimi sunar. Bu bahçelerde selvi, çınar, çam, portakal ve nar gibi ağaçların yanı sıra nergis, zambak, lale, nilüfer, yasemin, erguvan ve kasımpatı gibi çiçekler yer alır.[174] Bu bitki çeşitliliği, bahçelerin estetik düzenini ve renk uyumunu sağlayarak ziyaretçilere görsel bir ziyafet sunar. Ayrıca, bazı şehir bahçeleri meyve bahçeleri olarak da tasarlanmış ve bu durum, dönemin işlevsel ve ekonomik kaygılarını yansıtmaktadır.

Örneğin, Küçük Cihannümâ Bahçesi'nde sadece nar ağaçları bulunurken, Dilgüşa Bahçesi'nde çeşitli meyve ağaçları yer almıştır. Hacı Pirzade'nin seyahatnamesine göre, Dilgüşa Bahçesi'nde portakal, tatlı limon, ekşi limon, mandalina ve aşılı ağaçlar bulunmaktadır.[175] Özellikle portakal ağaçlarının İsfahan'da yüksek fiyata satılması, bu bahçelerin ekonomik değerini ve ticari işlevini göstermektedir.

3.5. SOSYO-KÜLTÜREL AÇIDAN MEKÂNSAL ETKİLEŞİMLER…

Zend Dönemi'nde inşa edilen şehir bahçeleri, yalnızca estetik ve işlevsel düzenlemeler olarak değil, aynı zamanda dönemin sosyo-kültürel yapısını ve entelektüel yaşamını yansıtan mekânsal unsurlar olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, özellikle Hafız Bahçesi, Zend Dönemi'nde şiir, düşünce ve sanat çevrelerinin bir araya geldiği önemli bir kültürel buluşma mekânı olarak öne çıkmaktadır. Kerim Han zamanında bahçeye selvi, limon, portakal ve üzüm ağaçlarının dikilmesi, bu mekâna yalnızca görsel bir zenginlik kazandırmakla kalmamış, aynı zamanda İran kültüründe derin sembolik anlamlar taşıyan bitkiler aracılığıyla şiirsel ve felsefi bir boyut da eklemiştir.

[174] Aryanpur, **a.g.e.**, s. 76.
[175] Pirzade, **a.g.e.**, s. 33-34.

Şehir bahçelerinin tasarımında benimsenen bu estetik ve simgesel yaklaşım, Zend Dönemi'yle sınırlı kalmayarak sonraki dönemlerde de etkisini sürdürmüştür. Nitekim Külah Frengi Köşkü, Erg Kalesi, Divanhane ve Muhteşem Konağı gibi yapılara portakal ağaçlarının dikilmesi, Zend Dönemi'nde şekillenen mimari ve peyzaj anlayışının farklı yapı türlerine de yansıdığını göstermektedir. Bu durum, mimari mekân ile doğa unsurları arasındaki ilişkinin, dönemin estetik algısı ve sosyo-kültürel değerleri doğrultusunda bilinçli bir biçimde kurgulandığını ortaya koymaktadır.

3.5.1. Yapı Cephelerinde Mimari Yaklaşım ve Biçimsel Özellikler

Zend Dönemi mimarisinde yapıların dış cepheleri çoğunlukla simetrik, yalın ve işlev odaklı bir anlayışla tasarlanırken, iç mekânlarda daha zengin, çeşitlenmiş ve estetik kaygıların öne çıktığı bir düzenleme dikkat çekmektedir. Bu yaklaşım, dönemin mimarisinde dış görünüşte ölçülülük, iç mekânda ise temsil ve estetik vurgunun öncelendiğini göstermektedir.

Avlular, havuzlar ve şehnişinler, yapıların iç mekân organizasyonunda merkezi bir rol üstlenmiş hem mekânsal sürekliliği sağlamış hem de mimariye görsel ve işlevsel bir derinlik kazandırmıştır. Bu mekânsal kurgunun tamamlayıcısı olarak çini süslemeler, taş işçiliği, ayna bezemeleri ve duvar resimleri gibi dekoratif unsurlar, yapıların estetik değerini artıran başlıca unsurlar arasında yer almıştır.

3.5.1.1. Dış Cephelerde Simetri ve Düzen Anlayışı

İncelenen Zend Dönemi yapılarının dış cephelerinde simetri ilkesinin belirgin bir biçimde uygulandığı görülmektedir. Erg Kalesi, Vekil Cami, Muhteşem Konağı, İmamzade İbrahim ve İmamzade Taç gibi önemli yapılar, cephe düzenlemelerinde dengeli ve düzenli bir kompozisyon anlayışını yansıtmaktadır.

Özellikle Vekil Cami örneğinde, ön cephede yer alan eyvanlarda benzer mimari elemanların tekrarı ve çini süslemelerin ritmik kullanımı dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, her bir eyvanda kullanılan çinilerin desen ve kompozisyon açısından birbirinden bağımsız olması, simetrik düzen içinde çeşitlilik ve özgünlük

arayışının da sürdürüldüğünü göstermektedir. Bu durum, Zend Dönemi mimarisinde simetri ile süsleme çeşitliliğinin birlikte ele alındığını ortaya koymaktadır.

3.5.1.2. Sade ve Bezemesiz Dış Cephe Uygulamaları

Zend Dönemi mimarisinde bazı yapılarda sade ve bezemesiz dış cephe anlayışının benimsendiği görülmektedir. Erg yapısında pencere bulunmaması ve yalnızca küçük bir giriş kapısına yer verilmesi, bu yalın yaklaşımın belirgin örneklerinden biridir. Her ne kadar giriş cephesi çini işçiliğiyle süslenmiş olsa da bu cephede simetrik bir düzen gözlenmemektedir. Yapının dört kulesinde kullanılan sınırlı tuğla bezemeler ise süslemenin kontrollü ve ölçülü bir biçimde uygulandığını göstermektedir.

Heft Tenan ve Çihil Tenan yapıları da sade dış cepheleriyle öne çıkmakta; bu yapılarda simetri unsuruna yer verilmediği, yalnızca kemer düzenlemelerinin cepheyi hareketlendirdiği görülmektedir. Benzer şekilde Vekil Ab-Anbarı, basit bir cephe düzenine sahip olup süsleme ve simetri unsurlarından büyük ölçüde yoksundur.

Cihannümâ Köşkü süslemesiz dış cephesiyle dikkat çekerken, Külah Frengi Köşkü çini bezemeleriyle bu genel sadeliğin dışına çıkmaktadır. Divanhane yapısının dış cephesi günümüze büyük ölçüde ulaşamamış olsa da mevcut kalıntılar cephe düzeninin sınırlı olduğunu düşündürmektedir. Vekil Çarşısı ise sade bir dış cepheye sahip olup, cephede kullanılan zikzak motifli tuğla bezemeler, yapının tek dekoratif unsuru olarak öne çıkmaktadır.

3.5.1.3. Çinilerle Bezenmiş Dış Cephe Düzenlemeleri

İncelenen dönem mimarisinde bazı yapıların dış cephelerinde çini süslemelerin belirgin bir dekoratif unsur olarak kullanıldığı görülmektedir. İmamzade İbrahim ve İmamzade Taç yapılarının dış cepheleri bu bağlamda öne çıkmaktadır. Özellikle İmamzade Taç'ın çinilerle kaplı kubbesi ve süslemeli alınlığı, dönemin genel olarak sade mimari anlayışı içinde dikkat çekici bir istisna oluşturmaktadır.

Ağa Baba Han Medresesi ile İmamzade Abdullah yapılarının dış cepheleri ise, Vekil Çarşısı içerisindeki konumları nedeniyle çevredeki hücrelerle biçimsel

açıdan benzerlik göstermektedir. Bu durum, yapıların bireysel kimliklerinden ziyade kentsel bütünlük ve işlevsel uyum gözetilerek tasarlandığını ortaya koymaktadır.

3.5.2. Yapıların İç Mekân Organizasyonu ve Mimari Özellikleri

Zend Dönemi Şiraz mimarisinde yapıların iç mekân düzenlemeleri, estetik kaygılar ile işlevsel gereksinimlerin bir arada ele alındığı özgün tasarımlarla dikkat çekmektedir. Dönemin mimarları, iç mekânlarda dış cephelerde görülen simetrik ve ölçülü anlayıştan bilinçli bir biçimde uzaklaşarak, özgünlük ve çeşitliliği ön plana çıkaran bir mekânsal kurgu geliştirmiştir.

Bu bağlamda avlu, şehnişin, bâdgîr ve heşti gibi geleneksel mimari unsurlar, Zend Dönemi mimarisinde yalnızca tekrarlanan şemalar olarak değil, yenilikçi ve döneme özgü yorumlarla ele alınmıştır. Söz konusu yaklaşım hem mekânsal organizasyon hem de dekoratif uygulamalar açısından zengin, hareketli ve çok katmanlı bir iç mekân deneyimi sunmaktadır.

3.5.2.1. İç Mekânlarda Asimetrik Düzen ve Tasarım Yaklaşımı

Dönem yapılarının iç mekânlarında simetrik bir düzen anlayışının tercih edilmediği görülmektedir. Özellikle Vekil Cami'nde eyvanların arkasında yer alan mekânların simetrik bir plan şemasına sahip olmaması ve süslemelerin birbirinden bağımsız biçimde düzenlenmesi, dönemin mimarlarının iç mekânda özgün tasarımlara verdiği önemi açıkça ortaya koymaktadır.

Benzer şekilde Divanhane'nin iç mekân düzenlemesinde de simetrik bir kompozisyon gözlenmez. Yapının avlusu ağaçlarla düzenlenmiş olup, merkezde dikdörtgen planlı bir havuz yer almaktadır. Bu düzenleme, iç mekânın hem estetik hem de işlevsel açıdan çeşitlendirilmesini sağlamıştır.

3.5.2.2. Avlu ve Şahnişinlerin Mekânsal İşlevi

Ele alınan dönem yapılarında iç cepheler çoğunlukla avluya açılacak biçimde tasarlanmıştır. Avlular, ağaçlar, havuzlar, platformlar ve merdivenlerle zenginleştirilerek yapının mekânsal merkezini oluşturmuştur. Bu alanlar, yalnızca

dolaşım ve aydınlatma işlevi görmekle kalmamış, aynı zamanda sosyal ve estetik kullanımlar için de önemli bir rol üstlenmiştir.

Erg yapısının avlusu dörtgen planlı olup, merkezinde büyük bir dikdörtgen havuz bulunmaktadır. Kuzey ve güney cephelerinde yer alan üçgen biçimli iki havuz ise mekânsal bütünlük içinde birbirleriyle ilişkilendirilmiştir. Muhteşem Konağı'nın iç cepheleri, bahçe ve havuz düzenlemesiyle öne çıkmakta; güney cephesinde yer alan iki katlı sütunlu şehnişinlerde ayna işçiliği ve tavan resimleri dikkat çekmektedir.

Vekil Cami'nin iç mekânında uzun bir avlu ve dikdörtgen planlı bir havuz yer almakta; eyvanlar ve revaklar taş işçiliğiyle süslenerek iç mekâna mimari bir hareket kazandırmaktadır.

3.5.2.3. Bâdgîr ile İç Mekân İlişkisi

Bâdgîr, yani rüzgâr kulesi bulunan yapılarda, bu unsur iç mekân organizasyonu içerisinde daha belirgin bir rol üstlenmektedir. Bâdgîrler, hem havalandırma işlevi görmekte hem de iç mekân algısını şekillendiren mimari elemanlar olarak öne çıkmaktadır.

Örneğin Erg yapısında yer alan bâdgîr, şehnişinlerin bulunduğu güney avlusundan açık bir biçimde gözlemlenebilmektedir. Heft Tenan ve Çihil Tenan yapılarının avlularında geniş bahçeler yer almakta; bu yapıların iç cephelerinde sütunlu şehnişinler ve duvar resimleri dikkat çekmektedir.

Cihannümâ ve Külah Frengi Köşkü gibi yapılar ise sekizgen platformlar üzerine yerleştirilmiş yükseltileri ve gösterişli ağaç düzenlemeleriyle, iç mekân ile dış çevre arasında görsel ve mekânsal bir süreklilik sağlamaktadır.

3.5.2.4. Heşti ve Dolaşım Organizasyonu

İncelenen yapıların büyük bir bölümünde, heşti olarak adlandırılan bir antre veya giriş mekânının bulunduğu görülmektedir. Bu mekânlar genellikle sekizgen planlı olup, doğrudan avluya açılacak şekilde tasarlanmıştır. Heşti, hem mekânsal geçişi yumuşatan hem de yapının dolaşım organizasyonunu düzenleyen önemli bir unsur olarak işlev görmektedir.

Erg yapısı, Vekil Cami, Vekil Hamamı, Ağa Baba Han Cami ve Medresesi gibi yapılarda heşti uygulamaları açık biçimde izlenebilmektedir. Vekil Hamamı'nda iki adet heşti bulunmakta; bunlardan biri girişte, diğeri ise ılıklık ve sıcaklık bölümleri arasında yer almaktadır. Vekil Çarşısı içerisindeki kervansaraylarda da heşti bölümlerine rastlanmaktadır.

Buna karşılık Divanhane'nin giriş kısmı büyük ölçüde tahrip olmuş durumdadır. Su depoları ile Heft Tenan ve Çihil Tenan gibi özel kullanım amaçlı yapılarda ise işlevsel gereklilikler nedeniyle heşti mekânlarına yer verilmemiştir.

3.6. ZEND DÖNEMİ MİMARİSİNDE PLAN TİPOLOJİLERİ

Zend Dönemi Şiraz mimarisi, plan tipolojileri bakımından sergilediği çeşitlilik ve özgün mekânsal kurgularla dönemin mimari karakterini açık biçimde yansıtmaktadır. İnşa edilen yapılar, işlevsel gereksinimler, kullanım amaçları ve estetik tercihler doğrultusunda farklı plan şemaları temelinde tasarlanmıştır. Kare, sekizgen, dikdörtgen ve haç planlı düzenlemeler, Zend Dönemi mimarisinde mekânsal organizasyonun ve yapısal kurgunun başlıca belirleyici unsurları olarak öne çıkmaktadır.

Söz konusu plan tipleri, yalnızca işlevsel ihtiyaçlara cevap veren çözümler sunmakla kalmamış; aynı zamanda dönemin mimari estetik anlayışı, mekân algısı ve temsil kaygılarıyla bütünleşen kompozisyonlar ortaya koymuştur. Yapıların plan şemaları, iç ve dış mekân ilişkisini düzenleyen avlu sistemleri, dolaşım aksları ve merkezi mekân kurguları ile değerlendirilmiş; böylece Zend Dönemi Şiraz mimarisinde planlama anlayışının sürekliliği ve çeşitliliği belirgin hâle gelmiştir. Bu bağlamda, kare, sekizgen, dikdörtgen ve haç planlı yapılar, mekânsal organizasyon özellikleri ve işlevsel düzenlemeleri esas alınarak sınıflandırılmış; her bir plan tipinin mimari karakteri, dönemin öne çıkan yapı örnekleri üzerinden değerlendirilmiştir.

3.6.1. Kare Plan Tipine Sahip Yapılar

Şiraz'daki Zend yapıları arasında kare plan tipinin en kapsamlı ve temsil gücü en yüksek örneği, Kerim Han Zend tarafından inşa ettirilen Erg-i Kerim Han'dır. Yapı, köşelerinde dairesel planlı kulelerin yer aldığı anıtsal bir kütle düzenine sahiptir. Merkezde konumlanan ana bahçe de kare planlı olup, dikdörtgen biçimli

havuzlar aracılığıyla dört eşit bölüme ayrılmıştır. Ana kütlenin dört köşesinde yer alan kulelerin yanı sıra, yapıya eklemlenen kare planlı bir avlu ve ona bağlı bir havuz düzenlemesi bulunmaktadır. Erg yapısı genel olarak iki buçuk katlı bir düzenleme sergilemekte olup, alt kat bütünüyle bodrum ve yeraltı mekânlarından oluşmaktadır.

Zend Dönemi Şiraz mimarisinde kare plan tipinin diğer örnekleri arasında Ağa Baba Han Medresesi öne çıkmaktadır. Düzensiz kare planlı ve iki katlı olarak inşa edilen bu yapı, işlevsel ihtiyaçlara göre şekillenen esnek bir plan anlayışını yansıtmaktadır. Bunun yanı sıra Serdezek Cami, Sarraf Cami, Vekil Çarşısı ve Heft Tenan Tekkesi de kare planlı yapılar arasında yer almaktadır. Heft Tenan Tekkesi, iki katlı düzenlemesiyle bu plan tipinin anıtsal olmayan ancak temsil gücü yüksek örneklerinden biridir.

3.6.2. Sekizgen Plan Tipine Sahip Yapılar

Zend Dönemi'nde Şiraz'daki bahçeler içerisinde inşa edilen köşk yapıları, ağırlıklı olarak sekizgen plan şemasıyla tasarlanmış ve iki katlı olarak inşa edilmiştir. Bu plan tipinin başlıca örneklerini Külah Frengi Köşkü ile Cihannümâ Köşkü oluşturmaktadır. Her iki yapı da yaklaşık 1,20 metre yüksekliğinde bir platform üzerine oturtulmuş olup, bu düzenleme yapının çevresiyle kurduğu görsel ve mekânsal ilişkiyi güçlendirmektedir.

Mekânsal organizasyon açısından köşklerde dört adet şahnişin yer almakta, bu mekânların merkezinde ise kareye yakın bir ana alan bulunmaktadır. Yapının tam merkezinde konumlanan sekizgen planlı ve fıskiyeli büyük havuz hem mekânsal hiyerarşiyi belirleyen hem de simgesel bir odak noktası oluşturan temel unsurdur. Bununla birlikte, köşklerin dış cephelerinde, her bir eyvanın yanına yerleştirilen küçük fıskiyeli havuzlar, su unsurunun mimari kompozisyondaki sürekliliğini vurgulamaktadır.

Sekizgen plan tipinin kentsel ölçekteki bir diğer örneği ise Vekil Çarşısı'na bağlı Çaharsuk yapısıdır. Bu yapı da merkezinde sekizgen planlı ve fıskiyeli bir havuz barındırmakta olup, çarşının dolaşım akslarının kesişim noktasında konumlanarak hem işlevsel hem de mekânsal bir merkez oluşturmaktadır.

3.6.3. Dikdörtgen Plan Tipine Sahip Yapılar

Zend Dönemi Şiraz mimarisinde en yaygın kullanılan plan şemalarından biri dikdörtgen plan tipidir. Vekil Cami, Vekil Hamamı ve Ağa Baba Han Cami bu plan tipinin kamusal ve dini yapı ölçeğindeki başlıca örnekleridir. Aynı şekilde İmamzade Abdullah ve İmamzade Taç yapıları da dikdörtgen planlı olarak tasarlanmıştır.

Bunun yanı sıra Divanhane, İmamzade İbrahim, Heft Tenan ve Çihil Tenan tekkeleri de dikdörtgen planlı ve iki katlı olarak inşa edilmiştir. Konut mimarisi bağlamında ise Muhteşem Konağı, Kazımzade Konağı ve Navab Ekber Konağı gibi Zend Dönemi'ne tarihlenen yapılar, iki buçuk katlı dikdörtgen plan şemasıyla dikkat çekmektedir. Bu konutlarda zemin katın geniş bir bölümü, yapı boyunca uzanan serdap ve depo mekânlarına ayrılmış olup, bu düzenleme iklimsel koşullara uyumlu bir mekânsal çözüm sunmaktadır.

3.6.4. Haç Planlı Yapılar

Şiraz mimarisinde haç planlı düzenlemeler, özellikle ticari yapılar bağlamında karşımıza çıkmaktadır. Vekil Çarşı Külliyesi, farklı plan tiplerini bünyesinde barındırmakla birlikte, çarşının ana plan şeması haç biçiminde düzenlenmiştir. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan ana aks, doğu-batı yönündeki daha kısa aksla kesişmekte; bu iki aksın birleştiği merkezde ise sekizgen planlı ve iki katlı bir Çaharsuk yer almaktadır.

Buna karşılık, çarşıya bağlı Fil, Gümrük, Ahmedi ve Rugânî kervansarayları ile Zeraphaneh ve Müşir kervansarayları kare planlı olarak inşa edilmiştir. Gümrük kervansarayları iki katlı bir düzenleme sergilerken, Müşir Kervansarayı, Vekil Çarşı Külliyesi'ne Kaçar Dönemi'nde eklenen yapılar arasında yer almakta olup, düzensiz dikdörtgen planlı ve iki katlıdır.

Vekil Çarşısı'nın genişliği, İran'daki diğer geleneksel çarşılara kıyasla daha büyük ölçekte tasarlanmış olup, bu durum yapının ticari ve kentsel önemini vurgulamaktadır. Ayrıca Şiraz'daki bahçeler içerisinde konumlanan bazı köşk yapıları da bahçe düzenine uyumlu biçimde eşit kollu haç plan şemasına sahiptir.

3.7. ÇATI ÖRTÜ SİSTEMLERİ

İncelenen döneme ait yapılarda çatı örtü sistemleri, işlevsel gereklilikler ile estetik kaygıların dengeli bir biçimde gözetildiği çözümler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, nemin yapıya nüfuz etmesini engellemek, ısı ve ses yalıtımı sağlamak ve yapı ölçeği ile insan ölçeği arasında uyum oluşturmak amacıyla çift örtü sisteminin farklı uygulamaları tercih edilmiştir. Çatı kaplamalarının tasarımında, yapının taşıyıcı sistemi, ağırlık dağılımı, kuvvetlerin iletim yolları ile mekânsal boyutlar ve ilişkiler belirleyici unsurlar olmuştur.[176]

Öte yandan, İran mimarisinde mekânsal kurgunun yalnızca mimari elemanlarla sınırlı kalmadığı, iç mekân düzenlemesinde kullanılan halıların da bu bütüncül tasarım anlayışının bir parçası olduğu görülmektedir. Belirli ölçü standartlarına sahip halıların (3×3, 2,5×3,5, 4×3, 5×3,5, 6×4, 7×5, 8×6, 10×7) oda mekânlarının uzunluk ve genişlik ölçülerine göre seçilmesi, plan şemasının oluşumunda ve mekânsal oranların belirlenmesinde etkili olmuştur.[177]

3.7.1. Tonoz Örtü Sistemlerinin Kullanımı ve Yaygınlığı

Zend mimarisinde en yaygın çatı örtü sistemi tonoz kaplamalarıdır. Erg Kalesi, Vekil Hamamı, Vekil Çarşısı, Vekil Cami, Divanhane, Ağa Baba Han Medresesi, Serdozak Cami ve Sarraf Cami gibi yapılarda bu sistemin farklı uygulamalarına rastlanmaktadır. Tonoz örtüler, geniş açıklıkları geçebilme kapasitesi, taşıyıcı sistemle uyumu ve iklimsel koşullara uygunluğu nedeniyle tercih edilmiştir.

Erg Kalesi'nde gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları sırasında yapıya eklenen yarı katın düz çatı kaplamasıyla tamamlandığı görülmektedir. Divanhanenin çatı örtüsünde ise rüzgâr yönü dikkate alınarak iç mekâna açılan çok sayıda havalandırma penceresi yerleştirilmiştir. Heft Tenan Teknesi'nin çatı kaplaması da bu yönüyle Divanhane ile benzer özellikler göstermektedir.

3.7.2. Düz ve Eğimli Çatı Örtü Sistemleri

Her ne kadar tonoz örtüler Zend mimarisinde yaygın bir kullanım alanına sahip olsa da zamanla düz çatı kaplamalarının daha fazla tercih edildiği

[176] Kulam Hüseyin Mimariyan, **Mimari İrani Niyarış**, Düz. H. Safipur, Tahran, Gülcam, 1379, s. 38.
[177] Mimariyan, **Mimari İrani Niyarış**, s. 29-30.

anlaşılmaktadır. Özellikle sütunlu mekânlar ve eyvanlı bölümlerde kubbe veya düz çatı uygulamaları öne çıkmaktadır. Ab- Anbarlar ile Heft Tenan ve Çihil Tenan Tekkeleri'nde, ayrıca Muhteşem, Kazımzade ve Navab Ekber Konakları'nda düz çatı kaplaması kullanılmıştır.

Muhteşem Konağı'nın kuzey ve güney cephelerinde yer alan iki taraftan eğimli çatı uygulaması, Farsça'da "senturi" olarak adlandırılmaktadır. Bu tür eğimli çatı kaplaması, Safevî Dönemi'ne kıyasla Zend mimarisinde yenilikçi bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Divanhane'nin çatı örtüsünün restorasyon öncesinde iki yana eğimli, düz üçgen formda olduğu; Cihannümâ ve Külah Frengi Köşkleri'nde ise sekizgen planlı eğimli çatıların tercih edildiği tespit edilmiştir.

3.7.3. Kubbe Örtü Sistemleri ve Sınırlı Kullanım Alanları

Zend Dönemi yapılarında kubbeli çatı örtülerinin kullanımı sınırlı kalmıştır. İmamzade Taç ve İmamzade Ali bin Hamzeh gibi yapılarda, soğan biçimli ve kaburgalarla desteklenen kubbeler görülmektedir. Bazı kubbelerin sekiz parçalı bir kurguya sahip olduğu düşünülmektedir. Şiraz'daki Şahçırak ve Alâeddin Hüseyin yapılarında da benzer kubbe tasarımlarına rastlanmaktadır.

Buna karşın, Şiraz mimarisinde genel olarak düz ve tonoz örtü sistemlerinin tercih edildiği ve incelenen döneme ait camilerde kubbeli çatı örtüsüne yer verilmediği gözlemlenmiştir. Bazı yapılarda ise tonoz ve kubbe örtü sistemlerinin birlikte kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, Vekil Çarşısı'nın genel örtüsü tonozlardan oluşurken, Çaharsuk bölümü kubbe ile örtülmüştür. Vekil Hamamı ve Erg Hamamı'nın sıcaklık mekânlarında yer alan kubbeler ise dış cepheden algılanmayacak şekilde tasarlanmıştır.

3.7.4. Kârbendi Örtü Sistemleri ve Mekânsal Yönlendirme İşlevi

Zend yapılarında yaygın olarak kullanılan kârbendi çatı kaplaması, İran mimarisine özgü bir tasarım tekniğidir.[178] Bu sistemde, kemer kesitleri geometrik kurallara uygun şekilde birbirine kesilerek çatı formu oluşturulur. Kârbendi kaplaması, kamış ve alçı kullanılarak kavisli yüzeyler elde edilmesini sağlar ve bu

[178] Mimariyan, **Mimari İrani Niyarış**, s. 336.

nedenle çeşitlilik gösterir.[179] En sık kullanılan kârbendi türü, köşe düzenlemesini belirleyen yıldız biçimli tasarımlardır.[180]

Vekil Çarşısı'nda farklı kârbendi kaplamaları kullanılmıştır. Bu çeşitlilik, çarşı içinde dolaşımı kolaylaştırmak ve yapıları belirginleştirmek amacıyla tercih edilmiştir. Örneğin, çarşıdaki kervansarayların farklı Kârbendi kaplamalarıyla belirginleştirilmesi sağlanmıştır. Mimari, farklı şekillerde yapılan kârbendi yapısı ve süslemeleri değiştirerek çarşıda yeni bir yol izlenmesini sağlamıştır. Vekil Çarşısı'nda farklı kârbendi uygulamaları kullanılarak dolaşımın akışı görselleştirilmiştir.[181] Ayrıca Külah Frengi Köşkü'nde, yaygın olarak geometrik yıldız biçiminde kârbendi kullanılmıştır.[182]

3.8. İNŞA TEKNİKLERİ VE ÇEVRESEL UYUM

Şiraz mimarisinde üç temel iklimsel faktör; nem, güneş ışınlarının yoğunluğu ve deprem etkisi göz önünde bulundurulmuştur. Dolayısıyla Şiraz mimarisi söz konusu faktörlere göre tasarlanarak uygulanmıştır.

Nem faktörüne gelince, Şiraz ovasının genellikle kireç tabakaları ile kaplı olduğu ve ayrıca dağların kenarlarındaki toprağın kireç açısından zengin olduğu bilinmektedir. Bu kireçli tabakaların varlığı, toprakta suyun drenajını ve akışını etkileyebilir. Şiraz ovasının altında 1.720 metre derinlikte bir yeraltı su tabakası bulunmaktadır ve bu su tabakası kireç tabakalarının üzerini kaplamaktadır.[183] Bu durum, topraklarda suyun yukarı doğru hareket etmesine ve topraktaki nem seviyesinin etkilenmesine yol açabilir. Bu nedenle yapıların inşası için zeminin karakteristiği önemlidir ve uygun temel tasarımı gerekmektedir.

Zemin nemi, yapıların yaklaşık 200 santimetre yüksekliğe kadar ve hava nemi yapıların yaklaşık 200 santimetre altına kadar ulaşır.[184] Bu nedenle, Vekil yapılarının temelleri taş, toprak ve kireçle doldurularak yapılmıştır. Bu yöntem, yapıların temel ve zemin katlarının sağlam ve dayanıklı olmasını sağlamak amacıyla

[179] Pirniya- Bozorgmehri, **a.g.e.,** s. 10.
[180] Mimariyan, **Mimari irani: Destgah Şenasi**, s. 240.
[181] Mimariyan, **Seyri der Ma'ni Nezeri Miamari**, s. 345.
[182] Mimariyan, **Mimari irani: Destgah Şenasi**, s. 191.
[183] İmdad, **a.g.e**., s. 3.
[184] Pirzade, **a.g.e.**, s. 67.

kullanılmıştır. Ayrıca yapılar, Şiraz'daki depremlere karşı korunurken, aynı zamanda oda alanlarını yer seviyesinden yukarıya taşıyarak nemin binaya girmesini engellemiştir.[185]

Çalışmada incelenen yapıların içinde hava sirkülasyonu, mimari olarak yerleşimin yönsel özellikleri, güneş ışınlarının eğimi, mevsimlere göre rüzgâr yönü, deprem yönü ve yerleşimin konumu göz önünde bulundurularak seçilmiştir.[186]

Yer seviyesindeki taban ve yapılan platformlar oda alanlarının yerleştirilmesi için avlu şekillerinin oluşturulmasına neden olur. Depremlere ve neme karşı güvenlik sağlamakla birlikte bu yapı şekli, içeriye toz ve kirin girmesini de engeller.

Ayrıca, güneş ısısının içeri sızmasını önlemek için duvarlar ve çatılar kalın bir şekilde inşa edilir. Genellikle en çok güneş alan doğu cephesi yapılarında söz konusu izolasyondan ötürü önemli yapısal detaylara sahip olmadan tasarlanır. Buna ek olarak, deprem koruması için yapıların duvar kalınlıkları, temelleri ve yapısal ayakları büyük ölçüde sağlamlaştırılmıştır.[187]

Yapıların iç kısımlarında da estetik ve fonksiyonellik açısından çeşitli teknikler uygulanmıştır. Bunları maddeler halinde özetlersek:[188]

a- Estetik ve Mekânsal Düzenleme: Yük taşımayan duvarlarda hafifletme amacıyla niş ve raf sistemleri kullanılmıştır. Bu raflar, ev eşyalarının düzenli yerleştirilmesine olanak tanırken mekânın kullanım alanını genişletmiştir. Benzer raf sistemlerinin hamam yapılarında da kullanılmış olması, bu uygulamanın işlevselliğinin yanı sıra yaygın bir mimari çözüm olarak benimsendiğini göstermektedir.

b- Enerji Verimliliği ve İklimsel Kontrol: Hava dolaşımını düzenlemek, ışık yoğunluğunu kontrol etmek ve böcek girişini engellemek amacıyla renkli camlar, farklı geometrik formlarda ve kontrollü açıklıklarla kullanılmıştır. Bu uygulama özellikle Vekil yapılarında belirgin biçimde görülmektedir. Ayrıca mekânların mevsimsel kullanımı da dikkate alınmış; kuzeydoğu yönündeki odalar kışlık, güneybatı yönündekiler ise yazlık mekânlar olarak tasarlanmıştır. Havalandırma

[185] Nevaii, **a.g.e**., s. 299.
[186] Mimariyan, **Mimari İrani Niyarış** , s. 49.
[187] Mahmud Tevesuli, **Şahd-ı Şehr ve Mimari-yi İklim-ı Huşk**, Tahran, Nevisende, 1360, s. 59.
[188] Mimariyan, **Mimari İrani Niyarış**, s. 38.

sistemlerinde bâdgîrler ve tavan pencereleri önemli rol oynamış; pencere açıklıkları ise güneş ışığını kırmak ve gölgeleme sağlamak amacıyla içeriye çekilen dikey kanatlarla düzenlenmiştir. Bu tür uygulamalara özellikle Erg yapılarında rastlanmaktadır.

c- Isı Yalıtımı: Isı yalıtımını artırmak amacıyla çift katmanlı çatı örtülerinin yanı sıra duvar içi şömine sistemleri de kullanılmıştır. Erg ve Divanhane yapıları, bu tür ısı yalıtımı çözümlerinin en belirgin örneklerini sunmaktadır.

d- Depolama ve Mekânsal Organizasyon: İç mekânlarda düzen ve işlevselliği sağlamak amacıyla platform altlarında yer alan serdap ve depo mekânları yaygın biçimde kullanılmıştır. Özellikle yapıların doğu yönünde konumlanan bu alanlar, serinlik sağlama ve depolama işlevlerini bir arada üstlenmiştir. Arka odalar da benzer şekilde depolama ve mekânsal düzenleme amacıyla tasarlanmıştır.

3.9. YAPI MALZEMELERİ VE KULLANIM İLKELERİ

İncelenen dönem yapılarında yerel malzemelerin yoğun biçimde kullanıldığı görülmektedir. Bu tercih, yapıların çevresel koşullara uyumunu artırmasının yanı sıra, malzeme temini ve işçilik açısından da önemli avantajlar sağlamıştır. Böylece Zend mimarisinde yapı üretimi; çevresel uyum, ekonomik rasyonalite ve sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda şekillenmiştir.

3.9.1. Alçı, Kum ve Çakıl Malzemeler

Şiraz'da alçı, yapı malzemeleri arasında yaygın biçimde kullanılmıştır. Bölgede bol miktarda bulunan, beyaz renkli ve dayanıklı alçı, kalitesiyle öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra Şiraz'daki ırmaklardan temin edilen farklı nitelikteki kum ve çakıl taşları da yapı inşaatında hem harç bileşeni hem de dolgu malzemesi olarak değerlendirilmiştir.[189]

3.9.2. Ahşap ve Bitkisel Kökenli Malzemeler

Şiraz'daki bahçeler, kapı ve pencere doğramaları ile düz çatılı tavanlarda kullanılan ahşap malzemeler için önemli bir kaynak oluşturmuştur. Özellikle çınar, ceviz ve sedir ağaçları yaygın olarak tercih edilmiştir. Çatı örtülerinde kullanılan en nitelikli kamışlar ise Şiraz'daki tuz gölü çevresindeki bataklıklardan temin edilmiştir.

[189] Afsâr, **a.g.e.**, s. 22.

Ahşap kirişler, tavanların taşıyıcı elemanları olarak kullanılmış; üzerleri tahta kaplamalarla tamamlanmıştır. Bu tür uygulamalara Muhteşem Konağı, Heft Tenan Tekkesi ve İmamzade İbrahim gibi yapılarda rastlanmaktadır.

3.9.3. Taş Malzeme Türleri ve Kullanımı

Şiraz'ın güneydoğu ve batı dağları, bol miktarda kireç taşı, alçı taşı ve mermer taşına sahiptir. Bununla beraber Şiraz mermer taşı, Gendomek taşı olarak bilinir ve incelenen dönemdeki tüm yapılar dahil olmak üzere oldukça yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Şiraz'da hâlâ bu taşın kullanımı oldukça yaygındır. İran'da Şiraz kadar zengin bir taş mimarisine sahip başka bir örnek yoktur. Bu malzemelerin kullanımı eski dönemlerden beri yaygın olmuştur ve İslâm döneminde Fars bölgesinin mimari özelliklerinden biri haline gelmiştir. 9. yüzyıl dönemine ait Atik Cami, taş işçiliği sanatının güzel bir örneğidir.[190] Makdisî, Şiraz şehrinin neredeyse tüm yapılarının Filistin gibi taş malzemesi kullanılarak inşa edildiğini belirtmektedir.[191]

Günümüzde Şiraz Taş Müzesi'nde sergilenen eserler, taş işçiliğinin tarihsel sürekliliğini ve çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Bu koleksiyon, İslâm öncesi dönemlerden Kaçar Dönemi'ne kadar uzanan geniş bir zaman dilimini kapsamaktadır.

İncelenen dönem yapılarında taş malzemesi iki ana amaçla kullanılmıştır; süsleme ve nemin sızmasını engelleme. Doğal olarak nem geçirgenliği düşük olan taş, yapıların zemin ve duvarlarında kullanılarak nemin binaya girişini engellemiştir. Bu dönemde, zeminlerde moloz kireç taşları kullanılırken, duvar örgüsünde kesme mermer taşı ve tuğlalar tercih edilmiştir. [192]

Zemin döşemelerinde kullanılan taşların çoğunlukla 60×40 cm ölçülerinde olduğu görülmektedir. Erg ve Vekil Cami gibi yapılarda döşeme taşları üzerinde farklı ustalara ait çok sayıda işaret bulunması, bu taşların Şiraz'daki çeşitli taş işleme atölyelerinden temin edildiğini göstermektedir.

---

[190] Mimariyan, **Mimari irani: Destgah Şenasi**, s. 420.
[191] Muhammed b. Ahmed Makdisî, **Ahsenüt-Tekâsım**, Çev. A. Monzevi, Tahran, Şirket-i Mülifan ve Müterciman-ı İran, 1361, s. 641.
[192] Şîrâzî, **a.g.e**., s. 822.

Yine dönemin yapılarında, tuğla veya kireç moloz taşıyla örülmüş duvar yüzeylerinin büyük boyutlu mermer levhalarla kaplanması tekniği de bu dönemde yaygın biçimde kullanılmıştır. Bu uygulama, Ahameniş Dönemi'nde Persepolis mimarisinde görülen geleneksel bir tekniğin devamı niteliğindedir.[193]

Taş malzeme, Vekil yapıları ve Erg'de temel inşaatın yanı sıra avlular, havuzlar, sütunlar ve kaidelerde yaygın olarak kullanılmıştır.[194] Erg yapısında da temel inşaatın yanı sıra avluların ve havuzların önünde de taş kullanılmıştır. Bu yapıların tamamında, dikdörtgen taş blokları, sütunlar, çıkıntılar, kaideler ve havuzlarda taşlar kullanılmıştır. Malzeme kullanımı konusundaki benzer model, bu dönemdeki diğer binalarda da görülmüştür. Rüstem'ül Tevarih'e göre, Kerim Han'ın taş ve yapı konusundaki bilgisi, bu yapıların tasarımı ile malzeme kullanımında etkili olmuştur.[195]

Ancak, iki tür malzeme çok nadir bir çeşit mermer ve tuğla için toprak tercihen Şiraz dışından temin edilmiştir. Dekoratif mermer taşları, Yezd ve Tebriz'den Şiraz'a getirilmiştir. Limon yeşili renkteki mermer taşı, süsleme taşı olarak Yezd'den Şiraz'a taşınmıştır. Bu şehre yakın büyük bir mermer madeni bulunmaktadır ve hatta taşlar tabakalı şekilde bulunur, bu nedenle kesim işleminde zorluk çekilmez.[196] Bu mermer taşı, Vekil Cami'nin minberinde, Erg'deki şahnişin odalarında, Divanhane, Muhteşem Konağı, Vekil Hamamı gibi yapıların çoğunda yaygın kullanılan taştır.

3.9.4. Duvar Örgüsü ve Kemer Teknikleri

İncelenen bütün yapıların temel yapı malzemesi tuğladır. Şiraz'da tuğla yapımı için uygun ve kaliteli toprak bulunmaması nedeniyle tuğlaların çatlama sorununu çözmek için pişmemiş tuğlalarla ve özel bir harçla normal tuğla örgüsü yapılır. Bu harç için yumuşak kumla yapılan "kalker döşeme" veya "kalker platosu" olarak bilinen bir harç kullanılır.[197] Ayrıca, Şiraz dışından Lar şehrinden veya Şiraz-İsfahan arasındaki bölgelerden uygun toprak getirilmiştir. Tuğla aralarındaki derzleri

[193] Pirniya, **Sabk Şenasi Mimari İrani**, s. 32.
[194] Şîrâzî, **a.g.e**., s. 704.
[195] Asıf, **a.g.e**., s. 413.
[196] Pirniya, **Sabk Şenasi Mimari İrani**, s. 96.
[197] Pirniya, **Sabk Şenasi Mimari İrani**, s. 32.

düzgün hale getirmek için genellikle tuğlalar kesilmiştir. İncelenen yapılar için kullanılan tuğlalar aynı boyutta ve birbiriyle uyumludur, aynı zamanda iyi durumdadır. Genellikle duvar örgüsü "bosajlı" biçiminde yapılmıştır.

İncelenen dönem yapılarında sivri kemerler yaygın olarak kullanılmıştır. Kemer yapımında kalıplar kullanılmıştır ve bu kalıplar genellikle alçı ve kamıştan yapılmıştır. Kalıplar, tuğla kemerlerin üç farklı türüne, yani altına, yanına veya iç kısımlarına yerleştirilmiştir. İlk yöntemde, kalıbı az miktarda alçı ile yerine sabitleyip üzerine tuğlaları örerek kalıp çıkartılmaktadır. İkinci yöntemde alçı kalıbı duvara yerleştirilir ve ilk sıra tuğlaları bu kalıba yapıştırılır. Bu yöntemde kalıp çıkarılmaz. Üçüncü yöntemde ise, alçı kalıbının üzerine ve altına tuğla yapıştırılarak ve ardından gerekli kalınlıkta şekillendirilerek kemer şekli verilmiştir. Bu kemerler yapının ağır taşıyıcı kemerleri olarak kullanılırken, ilk ve ikinci yöntemdeki kemerler daha çok süsleme amaçlı olarak kullanılmıştır.[198]

3.9.5. Yapılarda Kullanılan Ana Renkler Ve Pigment Kaynakları

Zend yapılarında renk kullanımı, özellikle mimari süsleme programlarında belirgin bir yoğunluk göstermektedir. Söz konusu renkler hem estetik tercihleri hem de dönemin teknik ve malzeme olanaklarını yansıtan doğal ve mineral kökenli pigmentlerden elde edilmiştir. Yapılarda kullanılan başlıca renkler ve bunların temin edildiği kaynaklar şu şekilde sınıflandırılabilir:

1- **Mavi Tonlar (Lacivert):** Mavi renk tonları için ağırlıklı olarak lacivert pigmenti kullanılmıştır. Vekil yapılarında tercih edilen lacivertin Bedahşan bölgesinden temin edildiği bilinmektedir. Diğer yapılarda ise Kaşan madenlerinden elde edilen lacivert pigment kullanılmıştır. Bu durum, yapıların statüsü ve işlevine bağlı olarak pigment kalitesinde farklılaşmalar olduğunu göstermektedir.

2- **Sarı ve Altın Tonları:** Sarı renk tonları, aspir bitkisinden elde edilen doğal boyalar aracılığıyla sağlanmıştır. Altın rengi gerektiren süslemelerde ise

[198] Mimariyan, **Mimari İrani Niyarış**, s. 110-111.

doğrudan altın kullanılmış; özellikle bezeme işlemlerinde altın varak uygulamalarına yer verilmiştir.[199]

3- **Kırmızı Tonlar**: Kırmızı renk elde etmek amacıyla başlıca zincifre (zinober) pigmenti kullanılmıştır. Mimari süslemelerde uygulanan tüm altın kaplamaların alt tabakasında zincifrenin tercih edilmesi, bu pigmentin altın varak için güçlü bir bağlayıcı işlevi görmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca orpimentten farklı tonlarda kırmızı ve sarı renkler elde edilmiş; aşıboyası ve kurşun tetraoksit kullanılarak çeşitli kızıl ve hâkî tonlar üretilmiştir.

4- **Kahverengi ve Siyah Tonları:** Kahverengi ve siyah renkler, kurşun beyazı ve bakır oksit esaslı pigmentlerden elde edilmiştir. Kireç kabartma yüzeyler üzerine yapılan resimlerde ise lacivert, is karası ve aşıboyası gibi pigmentlerin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.[200]

3.10. YAPILARDA KULLANILAN HARÇ TÜRLERİ

Zend yapılarında kullanılan harç türleri, yapıların işlevsel özelliklerine, mekânsal konumlarına ve taşıyıcı sistemlerine bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir. Bu dönemde başlıca alçı, kireç ve kil esaslı harçlar ile bunların farklı oranlarda oluşturulan bileşimleri tercih edilmiştir. Söz konusu harçlar, yapı elemanlarının bütünlüğünü sağlamak, taşıyıcı sistemi güçlendirmek ve süsleme uygulamalarını desteklemek amacıyla kullanılmıştır.[201] Harç türleri ve kullanım alanları, mimari işlevlerine göre aşağıda sınıflandırılarak ele alınmaktadır.

3.10.1. Alçı Harcı

Alçı harcı, taş duvarlar ve tuğla örgülerde yaygın olarak kullanılmış olup, duvarların mekanik dayanımını artırmak ve yüzeyleri düzgünleştirmek amacıyla tercih edilmiştir. Bunun yanı sıra, ince işçilik gerektiren tuğla ve taş duvar kaplamalarında da uygulanarak yüzey düzensizliklerinin giderilmesini sağlamıştır. Özellikle bezeme öncesi hazırlık tabakası olarak önemli bir işlev üstlenmiştir.

[199] Muhammad Sadık Nami İsfahani, **Tarih-i Giti Güşa**, Tahran, İkbal, 1363, s. 157.
[200] Pirniya, **Sabk Şenasi Mimari İrani**, s. 283-284.
[201] Pirniya, **Sabk Şenasi Mimari İrani**, s.357.

3.10.2. Kireç Harcı

Yüksek dayanıklılığı ve nem geçirmez özellikleriyle öne çıkan kireç harcı, suyla doğrudan temas eden yapılarda yaygın olarak kullanılmıştır. Bu kapsamda su depoları, hamamlar, köprüler, barajlar ve havuzlar gibi yapılarda tercih edilerek hem yapısal sağlamlık hem de uzun ömürlü kullanım hedeflenmiştir.

3.10.3. Kil Harcı

Kil harcı, özellikle pişmemiş tuğlaların kullanıldığı duvar örgülerinde uygulanmıştır. Kuruduktan sonra sert bir yapı kazanan bu harç, nemle temas ettiğinde hassas hale geldiğinden genellikle taş gibi koruyucu bir dış kaplama ile muhafaza edilmiştir. Ayrıca kil harcının alçı ile kullanımı, kemer yapımında yaygın bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.[202]

3.10.4. Samanlı Kil Harcı

Alçı süslemelerinin uygulanacağı yüzeylerde samanlı kil harcı tercih edilmiştir. Saman oranının düşük tutulduğu durumlarda ise çok ince elenmiş saman ve toprak karışımından oluşan bir harç hazırlanarak tuğla yüzeylere uygulanmıştır. Bu yöntem, alçı süslemelerinin hem dayanıklılığını hem de işçilik kalitesini artırmayı amaçlamıştır. Ayrıca ince işçilik gerektiren tuğla veya taş duvar kaplamalarında alçı harcı kullanılarak yüzeyin düzgünleştirilmesi sağlanmıştır. Tuğla çatı kaplamalarında da birkaç kat halinde kil-saman harç uygulamasına yer verilmiştir.

3.10.5. Saruç Harcı

İran mimarisinde “saruç” adıyla bilinen ve önemli bir yere sahip olan bu harç türü, kireç, alçı, kil toprağı, kum ve ince kamış karışımından oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra, kül, kireç ve ince kamıştan hazırlanan farklı bir saruç türü de kullanılmaktadır. Saruç harcı, özellikle suya dayanıklılığı ve bağlayıcı gücü nedeniyle mimari uygulamalarda tercih edilmiştir. [203]

[202] Mimariyan, **Mimari İrani Niyarış**, s. 60.
[203] Mimariyan, **Mimari İrani Niyarış**, s. 60-61.

3.10.6. Mozaik Çini ve Tuğla Süslemelerde Kullanılan Harçlar

Mozaik çini ve tuğla süslemelerinde, yapısal harçlardan farklı özelliklere sahip özel bir harç türü kullanılmıştır. Bu harçta su yerine sönmüş kireç, saf kil toprağı, granüllü perlit ve yarı hidrat alçı tercih edilmiştir.[204] Ayrıca harcın yüzeye tutunma kapasitesini artırmak amacıyla bazı uygulamalarda yanık üzüm suyu ilavesine başvurulmuştur.[205] Söz konusu harç bileşimi, süsleme elemanlarının uzun süreli dayanıklılığını sağlamak ve uygulama kalitesini artırmak amacıyla geliştirilmiştir.

3.11. YAPILARDA SÜSLEME ANLAYIŞININ BİÇİMLENİŞİ

İncelenen dönemde süsleme, mimarinin tamamlayıcı bir unsuru olmanın ötesinde, yapısal ve anlamsal bir bileşen olarak ele alınmıştır. Zend yapılarında süsleme unsurları hemen her yapı türünde görülmekte olup, dönemin özgün estetik anlayışını yansıtan zengin bir repertuvara sahiptir.

Genel olarak iç mekân süslemelerinin dış mekânlara kıyasla daha yoğun olduğu gözlemlenmektedir. Bununla birlikte camiler ve imamzadeler gibi dinî yapılar, işlevsel ve sembolik özellikleri nedeniyle dış cephelerde de zengin süslemelere sahiptir. Duvarlar, kapılar, pencereler, tavanlar ve mekânın farklı bölümleri süsleme unsurlarıyla donatılmıştır. Zend mimarisinde süsleme anlayışını belirleyen temel özellikler aşağıdaki başlıklar altında değerlendirilmektedir.

3.11.1. Tematik ve Anlatısal Süsleme

3.11.1.1. Dini ve Epik Anlatılar

Külah Frengi Köşkü dışındaki birçok yapının çini süslemelerinde Hz. Süleyman ve Saba kraliçesi, Hz. Musa ve Hz. İsmail'in kurban edilmesi gibi dinî anlatılara yer verilmiştir.

İmamzade Taç ve İmamzade İbrahim yapılarında Kerbelâ olaylarını konu alan sahneler dikkat çekmektedir. Heft Tenan Tekkesi, Külah Frengi Köşkü, Erg Hamamı

[204] Pirniya, **Sabk Şenasi Mimari İrani**, s. 282.
[205] Pirniya- Bozorgmehri, **a.g.e**., s. 112.

ve Cihannümâ Köşkü'nde ise Hz. İbrahim, Hz. Yunus ve Hz. Yusuf'a ait ikonografik tasvirler bulunmaktadır.

3.11.1.2. Şiilik ve Mistik Temalar

Şiî inancına özgü semboller, özellikle dinî anlatıların folklorik resimlemeleri şeklinde mimari süslemelerde kullanılmıştır. Dervişlik kültürüne ait mücerrep, nefir ve keşkül gibi aksesuarlar ile ritüel sahneleri, Heft Tenan Tekkesi'nin duvar resimlerinde belirgin biçimde yer almaktadır.

3.11.2. Epik ve Milliyetçi Anlatılar

Şâhnâme'nin destansı ve milliyetçi içerikli anlatıları, özellikle devlet yapılarında tercih edilmiştir. Erg, Divanhane, Heft Tenan Tekkesi ve Muhteşem Konağı gibi yapılarda Rüstem'in savaşlarını konu alan sahneler yer almaktadır.

Sasani hükümdarı Behram Gur'un ikonografisi ise Cihannümâ Köşkü ve Vekil Hamamı'nda betimlenmiştir. Bu tür anlatımlar, geçmişin ihtişamını vurgulayan ideolojik bir söylemle ilişkilidir.

3.11.3. Günlük Yaşam ve Tarımsal Faaliyetlere İlişkin Tasvirler

Cihannümâ Köşkü'nde günlük yaşama dair sahneler, çocuk oyunları ve kırsal hayata ilişkin betimlemeler bulunmaktadır. Genç erkeklerin meyve tepsisiyle resmedildiği çini panolarında, saray resmiyetinden uzak, daha sade ve halk yaşamını yansıtan bir anlatım dili benimsenmiştir.

3.11.3.1. Avrupa Etkileri ve Gerçekçilik Eğilimleri

Avrupa mimarisi ve manzaralarına ait betimlemeler, özellikle Cihannümâ Köşkü çinilerinde görülmektedir. Motiflerde gerçekçilik ve folklorik unsurlar ön plana çıkarken, figürlerde oran ve perspektif kurallarının tam olarak uygulanmadığı dikkati çekmektedir.

3.11.3.2. Estetik ve Sanatsal Eğilimler

Bu dönemde lâki resim tekniğinin giderek yaygınlık kazanması ve bunu takiben gül ve murk üslubunun gelişmesi, özellikle sivil ve saray mimarisinde belirgin bir etki alanı oluşturmuştur. Söz konusu üslup, yalnızca mimari yüzeylerle sınırlı kalmamış; aynalar, nargileler ve çeşitli gündelik kullanım eşyaları üzerinde de

uygulanarak estetik anlayışın günlük yaşama taşınmasını sağlamıştır. Böylece gül ve murk bezemeleri, mimari ile gündelik kültür arasında süreklilik kuran bütüncül bir süsleme dili hâline gelmiştir.

3.11.3.3. Romantik - Şairane Duygular ve Aşk Temaları

Gül ve murk motifleri, söz konusu dönemin mimari süsleme repertuvarında belirleyici unsurlar arasında yer almakta hem dinî hem de sivil yapılarda yaygın ve bilinçli bir biçimde kullanılmaktadır. Bu motiflerin tercih edilmesi, yalnızca estetik bir beğeninin yansıması olmayıp, aynı zamanda dönemin romantik ve şairane duyarlılıklarını mimari yüzeylere aktaran sembolik bir anlatım dili oluşturmaktadır.

Şiraz'da gül imgesine atfedilen anlam, klasik Fars Edebiyatı'nda gül etrafında şekillenen şiir geleneğiyle ve kentin tarihsel süreç içerisinde ün kazanan bahçeleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda gül, mimari süslemelerde aşk, zarafet ve ideal güzellik kavramlarının görsel bir temsili olarak öne çıkmaktadır.

3.11.4. Edebi ve Mitolojik Etkiler

3.11.4.1. Şâhnâme Kaynaklı Destansı Anlatılar

Şâhnâme'nin Rüstem ve Behram Gur gibi kahramanları, özellikle devlet yapılarında ideolojik ve politik mesajlar iletilmek amacıyla kullanılmıştır. Kerim Han, devlet yapılarında Rüstem figürünü kullanarak kendi kahraman kişiliğini antik İran kahramanlarıyla ilişkilendirmeyi amaçlamıştır.

3.11.4.2. Aşk ve Romantik Hikayeler

Şirin ve Hüsrev, Yusuf ve Züleyha gibi ünlü aşk hikayeleri, özellikle Vekil Hamamı ve Muhteşem Konağı'nda resmedilmiştir. Şirin'in ırmakta yıkanırken tasvir edilmesi gibi romantik ve edebi sahneler, Cihannümâ Köşkü ve Vekil Hamamı'nda görülmektedir. Behram ve Azadeh'in tasvirleri Külah Frengi Köşkü'nde yer alırken, Şirazlı şairler Hafız ve Saa'di'nin ikonografileri Heft Tenan Tekkesi ve Külah Frengi Köşkü'nde kullanılmıştır.

3.12. ÇİNİ SÜSLEME SANATI

Vekil Cami'nin giriş kapısı, ağaçların büyümesini betimleyen çini süslemeleri, saksılar, arabesk motifler ve çini kitabelerinin birleşimiyle zengin bir estetik

oluşturmuştur. Benzer şekilde, İmamzade Taç'ın giriş kapısı ve kubbesi de oldukça detaylı çini işçiliğiyle süslenmiştir. Bu yapının çini işlemelerinde Cebrail, Hz. Ali, Hz. Hüseyin ve Kerbela olayı gibi dini sahnelerin yanı sıra Sasani ve Ahameniş dönemlerinin padişahları da soyutlamalı bir tarzda, İran inançlarını sembolize eden bir kombinasyon halinde tasvir edilmiştir.

Erg yapısındaki çini süslemeleri, Rüstem'in beyaz dev adlı şeytanla olan mücadelesini resmederken, diğer şeytanlar korkmuş ya da gizlenmiş olarak betimlenmiştir. Aynı kompozisyon içinde tavus kuşu, tavşan, kaplan, keçi, geyik ve kurt gibi hayvanların kaçarken resmedildiği dinamik sahneler yer almaktadır. Binanın doğu cephesinde ise genç erkeklerin armut dolu meyve sepetleri, gülsuyu ve palude taşıdığı günlük yaşam sahneleri işlenmiştir.

İmamzade İbrahim'de, İmamzade Taç kadar büyük olmasa da Şii dini hikayeleri, imamların figürleri, Kerbela olayı ve Sekizinci Şii İmamı gibi temalar çini süslemelerinde yer almıştır.

Külah Frengi'nin dış cephesi, büyüyen ağaçlar ve öten kuşların tasvir edildiği çini süslemeleriyle dikkat çeker. Ayrıca, İran evleri ve bahçeleri ile Hz. Süleyman'ın İran padişahı olarak tahtta oturduğu, yanında veliaht ve şehzadelerin bulunduğu sahneler de çini kompozisyonlarında betimlenmiştir.

Genç erkek hizmetçilerin meyve sepetleri ve hediyeler taşıdığı sahneler, melekler, şeytanlar, aslan, fil, at, geyik ve dağ keçisi gibi av sahneleri de çini süslemelerinde yer almış ve bu tasvirler tekrarlayan desenlerle yapılmıştır. Külah Frengi'nin diğer cephesinde, padişah ve maiyetinin aslan, geyik ve dağ keçisi avına çıktığı dinamik sahneler bulunmaktadır. Avrupa evleri de bu çinilerde tasvir edilmiş ve yine tekrarlayan desenlerle bezenmiştir.

Ağa Baba Han Medresesi'nde ise çiçek ve kuş motifleri, arabesk desenler, tavus kuşu figürleri ve çini kitabeleri dikkat çekmektedir.

Bu dönemde, mozaik ve yedi renkli (mina) çini teknikleri yaygın olarak kullanılmıştır. Mozaik tekniği, Vekil Cami, Erg, İmamzade Taç, Külah Frengi ve Ağa Baba Han Medresesi gibi yapılarda tercih edilmiştir. Bu çinilerde pembe, yeşil, mavi,

turuncu ve sarı tonları yoğunlukla kullanılmıştır. Diğer yapılarda ise yedi renkli çini tekniği uygulanmıştır.

Örneğin, Serdezak Cami'nin dış cephesinde yıldız motifleri, mozaik ve mavi, sarı, siyah ve beyaz renklerle işlenmiştir. Seraf Cami'nde, "Ali", "Muhammed" ve "Allah" isimleri geometrik ve mozaik tekniklerle çini süslemelerinde tekrarlanmıştır. Benzer tekrarlar Ağa Baba Han Medresesi'nde de görülmektedir. Vekil Çarşısı'nda ise mozaik tekniğiyle geometrik ve arabesk motifler işlenerek zengin bir dekoratif üslup oluşturulmuştur.

3.13. DUVAR RESİMLERİ

Dönemin duvar yağlı boya resimleri, Safevî Dönemi'ne kıyasla daha fazla realizme sahiptir. Resimlerin çoğunda gül ve kuş motifleri yer almaktadır. Bülbül, saka, şahin, güvercin, tavus ve atmaca gibi kuşlar resimlerde görülür. Ayrıca, inek, koyun, aslan, at, keçi, geyik, köpek, tavşan, kedi, bataklık kuşu, turna, tavuk, horoz, kaplan, fil ve simurgh gibi hayvanların resimleri de motiflerde yer almaktadır.

Heft Tenan Tekkesi, Vekil Hamamı ve Külah Frengi Köşkü gibi yapıların resimlerinde peygamberler, melekler ve insanlar da tasvir edilmiştir. Külah Frengi Köşkü'nde yapıya ait on bir resim bulunmaktadır. Kerim Han ve oğlu Abülfath Han'ın portresi, Franklin (1788) seyahatnamesine göre divanhane içinde bulunuyordu, ancak şimdi onlardan herhangi bir iz kalmamıştır.[206] Cihannümâ Köşkü, Vekil Hamamı ve Külah Frengi Köşkü gibi yapıların resimlerinde şair Nizami'nin "Hemsê kitabı" da tasvir edilmiştir. Manzara resimleri, Heft Tenan Tekkesi, Külah Frengi Köşkü ve Cihannümâ Köşkü'nde köprüler, ağaçlar, bahçeler, evler ve villaları içermektedir.

Dönemin duvar resimlerinde siyah kalem veya tek renkli resimler yaygın olarak kullanılmıştır. Bu teknik, çalışma döneminden günümüze kalan hamamlarda ve yapıların duvar süslemelerinde, özellikle arabesk motif örnekleri olarak bulunmaktadır. Cihannümâ Köşkü'nde yer alan siyah kalem resimlerinde, Hz. Süleyman ve onun yanındaki yandaşları veya yakın çevresini tasvir edilen sahneler yer almaktadır. Bu resimlerde simurg figürü, Şirin'in ırmakta yıkanması, Ferhad'ın

[206] Franklin, **a.g.e**., s. 19.

dağı kazması gibi sahneler de tasvir edilir. Ayrıca tarla süren köylüler, kırsal yaşamı yansıtan sahneler, köprüler ve evler de bu resimlerde yer alır. Resimlerde perspektif kurallarına uyulmaya çalışılmıştır.

Siyah kalem tekniği aynı zamanda halk sanatında ve günlük yaşam ve yapılarla ilgili eserlerde de kullanılmıştır. Örneğin, Şiraz'daki Cihannümâ Köşkü'nün ve Kerim Han oğlu Abdurrahim Han'ın türbesinde siyah kalem duvar resimleri bulunmaktadır. Franklin Seyahatnamesi'ne göre, bu yapıda mavi ve altın sarısı renklerde siyah kalem duvar resimleri yer almaktadır.[207]

Çalışılan dönemde incelenen yapıların duvar resimleri, tavanlarda da yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Zamanla birçoğu kaybolmuş olsa da günümüzde Muhteşem Konağı'nda bazı örneklerine rastlamak mümkündür. Bu resimlerde İranlı kadınlar, yabancı kadınlar, İranlı veya yabancı giysili genç erkekler tasvir edilmiştir. Aynı zamanda Ekberi Evin'de bir anne ve çocuk ile iki kız kardeşin tasvir edildiği resimler günümüze ulaşabilmiştir.

Bunlar, Zend Dönemi'nde yaygın bir şekilde kullanılan 'perde' adı verilen resimlerdir. Franklin Seyahatnamesi'nde Vekil Hamamı hakkında bahsettiği gibi, Nevruz zamanında hamamın ılıklık bölümü tablolar, aynalar, lale şeklinde avizeler ve diğer dekoratif öğelerle süslenirdi. Aynı zamanda hamamın duvarları resimler ve tablolarla süslenir ve tavanı laciverte boyanırdı.[208] Nevruz günlerinde Vekil Çarşısı'nın her iki tarafı, İran tarzında çizilmiş birçok tablo ve aynayla süslenirdi. Bu tablolar genellikle geçmiş İran ve Hindistan padişahlarının zengin kıyafetlerini giymiş halde tasvir edilir ve aynı zamanda ünlü İran şiirlerinden güzel alıntılar içerirdi.[209] Franklin, Jones'un aktardığına göre Şiraz'daki Sadık Han Sarayı'nın süslemelerinin Persepolis kabartmalarına benzediğini vurgular.[210] Başka bir yerde ise Muharrem ayı törenlerinde taşınan sembol ve tasvirlerin olduğundan bahseder ve bu tasvirler arasında Fırat Nehri'nin resmi de belirtir.[211]

---

[207] Franklin, **a.g.e**., s. 33.
[208] Franklin, **a.g.e**., s. 24.
[209] Franklin, **a.g.e**., s. 38.
[210] Franklin, **a.g.e**., s. 66.
[211] Franklin, **a.g.e**., s. 72.

3.14. AHŞAP YÜZEYLERDE VERNİK (LÂKÎ) SÜSLEMELER

Dönemin yapılarında ahşap üzerine vernik süslemeler bulunmaktadır. Bu süslemelerin kökeni Safevî Dönemi'nden önceye dayanmasına rağmen, Zend Dönemi'nde Safevî eserlerinin etkisiyle zirveye ulaşmıştır. Süslemeler, düzgün geometrik boyutlarda, tek tip desenlerle veya gül ve murk motifleri, manzara, kadın resimleri ve rengârenk kuşlarla yapılmıştır. Muhteşem Konağı gibi dönemin konaklarında ahşap üzerine vernikle yapılmış süslemeler göze çarpmaktadır. Ayrıca, Zend Dönemi'nde ahşap üzerine yapılan oyma işçiliğinden günümüze ulaşan birkaç önemli eser bulunmaktadır. Erg Yapısı ve Vekil Cami'nin süslemeleri bunlardan bazılarıdır.

3.15. TAŞ İŞÇİLİĞİ

Dönemin taş oyma işlemeleri, İslâmiyet'ten önceki motiflerden, özellikle Sasani ve Ahameniş dönemlerine ait Şâhnâme karakteri Rüstem'in savaş sahnelerini betimleyen kabartmalarla süslenmiştir. Bu taş kabartmalar, Muhteşem Konağı, Divanhane ve Kazemzadeh Evi'nde günümüze kadar ulaşmıştır.

Ayrıca, mermer taş üzerine ince işçilikle detaylı süslemeler yapılmış olup, bu süslemeler Vekil Cami, Erg, İmamzade İbrahim, İmamzade Taç ve Külah Frengi Köşkü gibi yapılarda uygulanmıştır. Motif olarak İran mitolojisindeki "yaşam ağacı" gibi simgeler tercih edilmiştir. Yapılar, zengin taş işçiliği ve eşsiz mimari özellikleriyle dikkat çekmektedir.

Şiraz'daki evlerde, merdivenlerde ve bazı odalarda, özellikle serdaplarda çiçek biçiminde taş pencereler yaygın olarak kullanılmıştır. Bu taş pencereler, estetik bir görünüm sunarak geleneksel İran mimarisinin önemli bir özelliğini yansıtmaktadır. Taş işçiliğiyle süslenen çiçek şeklindeki pencereler, evlerin iç mekanlarına hoş bir ışık ve görsel şölen katarken aynı zamanda dış cepheyi de zenginleştirmektedir.

Ayrıca, zenginlik sembolü olarak kabul edilen taş veya çini işlemeli daire şeklindeki pencereler de kullanılmış ve "fahrülmadain" adıyla anılmıştır. Bu tarz örnekler, Ağa Baba Han ve Sarraf Cami gibi yapılarda görülebilir. Çoğu taş oyma

eser, Kaçarlar Dönemi'nde Şiraz'daki Zend Hanedanı'na ait ev ve konaklardan çıkarılarak Tahran'a taşınmıştır.

Neredeyse incelenen tüm yapılar sütunlarla süslenmiştir. Vekil Cami'ndeki sütunlar, kaidesiz, kanelürlü gövdeye ve lotus çiçeği benzeri başlığa sahiptir. Serdezak Cami'nde de Vekil Cami'nin benzeri sütunları kullanılmıştır. Ayrıca, Vekil Cami'nin avlusundaki sütunlar tam sütun şeklinde yerleştirilmiştir.

Hafız Mezar Anıtı, Erg, Vekil Hamamı, Heft Tenan Tekkesi, Muhteşem Konağı, Divanhane ve Kazemzadeh Evi'ndeki sütunlar kanelürlü gövdeye ve mukarnas başlığa sahiptir. Erg Hamamı ise lotus tabanlı kaideye, kanelürlü gövdeye ve mukarnas başlığa sahiptir. Gülistan Sarayı'ndaki sütunlar da benzer özellikler taşısa da kaideye yakın kısımda, kanelürlü gövdenin üzerinde lotus çiçeği ve vazo motifleri yer almaktadır. Serayın "Halvet-ı Kerim Hanı Eyvanı" olarak bilinen bölümünde, her bir sütun dişi aslan kaidesiyle desteklenmiş, sade gövde ve lotus başlığıyla tamamlanmıştır.

Diğer yapılarda, örneğin İmamzadeh Taç, Nazer Ali Han Hamamı, Ahmadi Kervansarayı, Ağa Baba Han Medresesi, Sarraf Cami ve bazı Vekil Hamamı sütunlarında sade gövde ve başlıklar tercih edilmiştir. Ayrıca, Hafız Mezar Anıtı, Heft Tenan Tekkesi ve Erg'deki sütunlarda gül ve murk motifli resimler de bulunmaktadır.

3.16. AYNA İŞLEMELERİ VE ORSİ PENCERELER

Şiraz devlet yapıları ve soyluların evlerinde ayna işçiliği yaygın olarak kullanılmıştır. Zend ayna işçiliği ise özellikle tarihi evlerde ahşap ve alçı süslemelerle birlikte görülmektedir. Bu gelenek, Kaçar Dönemi'nde de devam ederek ayna işçiliği daha da geliştirilmiştir.

Erg, Divanhane, Muhteşem Konağı, Navab Ekber, Kazemzadeh Evi, İmamzadeh İbrahim ve İmamzadeh Taç gibi bazı yapılarda ayna işçiliği örnekleri günümüze kadar ulaşmıştır. Bununla birlikte, çoğu yapı Kaçar Dönemi'nde yıkılmış veya başka binalara taşınmıştır.

Dönemin mimarisinde ayna işçiliğinin yanı sıra, yüksek ve renkli camlı orsi pencereleri de önemli bir yere sahiptir. Bu pencereler, dönemin mimarisinde

gösterişin bir yansıması olarak soyluluğun göstergelerinden biri sayılmıştır. Orsi pencereleri, yapıların duvarlarının yaklaşık %15'ini kaplamaktadır.

İncelenen dönemde bu pencereler, evler, camiler, İmamzadeler, medreseler ve çarşılar gibi pek çok yapıda kullanılmıştır. John, Lütf Ali Şah döneminde Şiraz'daki Hacı Yusuf Evi'nin orsi pencerelerindeki renkli camları ve estetik güzelliklerini anlatmaktadır.[212]

Cihannümâ ve Külah Frengi Köşkü, Erg, Muhteşem Konağı, Divanhane, Heft Tenan ve Çihil Tenan Tekkesi gibi yerlerde de orsi pencerelerine dair değerli örnekler günümüze ulaşmıştır.

3.17. MUKARNAS SÜSLEMELER

Zend mimarisindeki mukarnas süslemeleri, farklı formlarda ve çeşitli süsleme teknikleriyle uygulanmıştır. Özellikle dairesel biçimde yapılan, çini ve ayna işçiliğiyle süslenen mukarnaslar, dönemin önemli örnekleri arasındadır. Ayrıca, yağlı boya duvar resimleriyle süslenen kubbe mukarnasları da mimari süslemelerin dikkat çekici bir parçasıdır.

Vekil Cami'nin mihrabı ve taç kapısındaki mukarnaslar, dairesel olarak yapılmış ve çinilerle süslenmiştir. İmamzade Taç'ın kubbesi ve yarım kubbelerindeki mukarnaslar ise ayna işçiliğiyle zenginleştirilmiştir. Külah Frengi Köşkü ve Erg yapısının kubbelerindeki mukarnaslar ise yağlı boya duvar resimleriyle dekore edilmiştir.

3.18. ALÇI VE KİREÇ KABARTMA SÜSLEMELER

Alçı, çini ve taş işlemeciliği gibi birçok yapıda incelenen dönemde yaygın olarak kullanılmıştır. Bu süslemelerin en yoğun kullanıldığı yerlerden biri olarak Erg yapısının arka avlusunu belirtebiliriz. Alçı işlemeciliği örneklerinin çoğunlukla gül ve murk motifleriyle süslendiği, çiçekli ağaçlar, yaşam ağacı, aslan ve boğa figürleriyle zenginleştirilmiştir. Odalarda ise alçı işlemeleri çerçeveler, raflar ve mukarnaslar olarak kullanılmıştır.

---

[212] Sir Harford Jones, **Aherin Ruzhay-ı Lütfali Han Zend**, Çev. H. Natık- C. Geri, Tahran, Emir Kebir, 1351, s. 20.

Muhteşem Konağı'nda, özellikle yapının batı cephesindeki odalarda önemli miktarda kabartma alçı süslemeleri bulunmaktadır. Bu süslemeler ikinci kattaki odalarda yoğunlaşmış ve renkli olarak işlenmiştir. Süslemeler arasında gül ve murk, vazolar, uçan kuşlar, boğa ve aslanların av sahneleri, yaşam ağacı ve yuvarlak çerçeve motifleri yer almaktadır. Ayrıca bu dönemin tüm yapılarında ortak olarak alçıdan yapılmış raflar yer almaktadır. Bu kabartma alçı süslemeleri, dönemin mimari yapılarına zarafet ve zenginlik katarak estetik bir görünüm sunmuştur. Zend mimarisinin önemli bir özelliği olan bu süslemeler, aynı zamanda dönemin sanatsal ve kültürel değerlerini yansıtmaktadır.

Dönemin hamamlarında kireç kabartma işçiliği oldukça yaygındır. İki Erg Hamamı ve Vekil Hamamı, zengin kireç kabartma süslemelerine sahiptir. Erg Hamamı'nda bitki, geometrik ve hayvan motiflerinin kombinasyonları görülmekte olup, gül ve murkların yanı sıra çimenlik alanda otlayan iki ceylan motifi ana süsleme unsurlarını oluşturmakta ve sıkça tekrarlanmaktadır. Vekil Hamamı, yapının daha büyük olması nedeniyle daha fazla süslemeye sahiptir. Burada kireç kabartmalarında çeşitli anlatısal sahneler de işlenmiştir. Bu sahneler arasında Hz. Muhammed'in Miracı, Hz. Ali'nin Zülfikar'ıyla tasvirleri, Nizami'nin Bijan ve Manijeh hikayesi, Şeyh Sena ve Tersa'nın kızı arasındaki aşk oyunu ile Sultan Sencer ve yaşlı kadın sahneleri yer almaktadır. Her iki hamamda da siyah, gök mavisi ve koyu sarı renkli kireç kabartma boyaları kullanılmıştır. Bu kireç kabartma işçiliği, dönemin mimari yapılarına sanatsal ve estetik bir zenginlik katmıştır.

Alçı kabartma işlemeciliğinde çeşitli teknikler kullanılmıştır. Çalışma alanı öncelikle samanlı kil tabakası ile kaplanır, ardından bu tabakanın üzerine alçı uygulanır. Alçı kuruduktan sonra yüzey yağlanır ve bu işlem genellikle birkaç kez tekrarlanır. Bu amaçla sandarak yağı (Farsçada Senderus, Keman Yağı) kullanılır. Alçı kabartmanın daha iyi yapışması ve boya emilimini artırmak için ketira ve nişasta kullanılır. Yağlanma işlemi tamamlandıktan sonra resimler ve renkler bu tabaka üzerine işlenir. Altın rengi boyaların daha iyi yapışması için genellikle "serişom" yapıştırıcı veya bu yapıştırıcı ile karıştırılmış keten yağı tercih edilir.

Serişom yapıştırıcı, inek, tavşan veya balık derisinin ısıtılmasıyla elde edilir. Ancak ısıtılmadan önce deri, kireçli su ile tamamen temizlenmelidir. Bu yapıştırıcının bitkisel türü, süs kamçısı bitkisinden (Eremurus) hazırlanmaktadır. Ancak serişom ile karıştırıldığında bitkisel türü daha zayıf olur ve çoğunlukla kitap ciltleme işlerinde kullanılır.

İncelenen dönemde işlenen altın katmanlar, önceki döneme kıyasla daha gelişmiş tekniklerle yapılmıştır. Safevî Dönemi'ndeki altın katmanlar zamanla dökülmüş ve sadece en üst tabaka günümüze ulaşabilmiştir. Ancak Zend Dönemi'nde kullanılan teknikler, bu sorunun üstesinden gelmek için geliştirilmiştir.[213]

Hamamlarda kireç kabartma süslemesi iki katman halinde uygulanır. İlk katmana kirecin saruç türü yapıştırıcısı uygulandıktan sonra, resim motifleri ikinci katman olarak eklenir. Motiflerin üzerine renkli saruç serilir ve özel aletlerle parlatılır. Parlatma işleminden sonra desenlerin kenarları sivri uçlu kalemlerle belirginleştirilir.

3.19. YAZITLAR VE KİTABELER

İncelenen yapılar arasında Kur'an yazıtları, şiirler, hadisler ve kırk hadislerden oluşan süslemeler kullanılmıştır. Kur'an yazıtları, dini mimarinin belirgin özelliklerindendir. Bu döneme ait yazıtlarda en yaygın kullanılan süsleme stili sülüs yazıdır. Camilerin mihraplarında, kubbelerinde, duvarlarında ve revaklarında kare, eşkenar dörtgen, dalga ve diğer geometrik şekiller yazıtlar bulunmaktadır.

Vekil Cami'ndeki yazıtlarda sülüs, nesih, kufî, makili ve nestalik yazı türleri kullanılmıştır. Bu yazıtlar taç kapıda, eyvanlarda, tavanlarda ve mihrabın etrafında yer almaktadır. Çini kitabeler beyaz renkle lacivert renk zemin üzerine yazılmıştır. Ancak içerik açısından, "Allah", "Muhammed" ve "Ali" kelimeleri tekrarlanmakta, "Lâ İlâhe İllallah", "Ya Ali", Esmâ-i Hüsnâ, Tevbe Suresi 19. Ayeti ve Tevhid Suresi kullanılmaktadır.

[213] Zohre Abaszade, **Beresi Nukuş-ı Tezini Ruy-ı Geç Erg ve Hane Hakiki**, Yüksek Lisans Tezi, Tahran Üniversitesi, Honarhayı Tecesumi Fakültesi, Tahran, 1394, s. 29-30.

Sardezek Cami'nin yazıtlarından sadece bir tane nestalik yazı ile taş kitabe günümüze ulaşmıştır. Kitabe, caminin kurucusu ve yapımı hakkında gazel şeklinde bilgi içermektedir. Sarraf Cami'nin yazıtlarında, Allah ve Hz. Ali tekrar edilmektedir. Ağa Baba Han Cami yazıtında Hz. Ali ve Hz. Muhammed'in isimleri kufî yazı stiliyle, turkuaz renkli çinilerle tuğla ile birleştirilmiş şekilde tekrar edilmektedir.

Ağa Baba Han Medresesi'nde daha fazla yazıt günümüze ulaşmıştır. Bu medresenin tüm avluları çeşitli yazıtlarla süslenmiştir. Medresenin kemerlerinde, Kur'an ayetleri, hadisler ve kırk hadis gibi metinler, beyaz sülüs yazı ile lacivert çiniler üzerine yazılmıştır. Güney avlu çevresinde ise sarı renkte sülüs hat stiliyle lacivert arka fon üzerine Kur'an ayetleri bulunmaktadır. Medresenin pencerelerinin üzerinde sarı arka fonda lacivert renkte Esmâ-i Hüsnâ, Sultan, Nadir, Cabbar gibi Allah'ın sıfatları ve diğer yazılar yer almaktadır.

İmamzadeh Taç'ın girişindeki taç kapı bölümünde, lacivert çini zemin üzerine beyaz renkte sülüs yazı stiliyle yazılar işlenmiştir. Bu çini yazıtında Kur'an ayetleri, Esmâ-i Hüsnâ ve hadisler yer almaktadır. Türbenin iç kısmında ise yeşil çini zemin üzerine siyah renkte nestâlik ve sülüs hatlarıyla, aynalı yüzeyde Kur'an ayetleri bulunmaktadır. Kubbenin gövdesi de lacivert çini üzerine beyaz renkte sülüs yazı stiliyle yazıtlar içermektedir. İmamzadeh İbrahim yapısında Zend Dönemi'ne ait yazıtlar mevcut değildir. Ancak Kaçar Dönemi yapısında beyaz çini üzerine lacivert renkte nestâlik yazısıyla yapıyı kuran kişi ve sanatçı hakkında bilgiler yer almaktadır.

Vekil Hamamı'nın ılıklık bölümünde kireç taşı kabartma tekniğiyle yapılmış bir kitabe bulunmaktadır. İki melek, ellerinde taşıdıkları yazı ile "Nasrun minallahi ve fethun karîb"ifadesi yer almaktadır. Ancak Vekil Kervansarayı'nın hiçbiri bu kitabeyi koruyamamıştır. Erg ve Divanhane yapılarında ise iki taş şömine kitabesi bulunmaktadır.

Divanhane yapısının taş şöminesi, bir beyitlik Farsça şiir içerir ve içeriği şömineye olan minnettarlık ve onun cömert ısısının methini dile getirir. Bu beyit, nestâlik yazı stiliyle yazılmıştır. Aynı şekilde Erg yapısının taş şöminesi de bir beyitle bütünleşir; buradaki beyit ise şöminenin ve onunla bir aşığın benzetilmesine odaklanır.

İncelenen dönemde, yapıların inşa tarihlerini veya ı mimarlarını belirten herhangi bir yazıt bulunmamaktadır. Ancak yapıların yazıt eksikliği olasılığı oldukça düşüktür. Bu yazıtların muhtemelen daha sonraki dönemlerde kaybolduğu düşünülebilir. Bu nedenle, bu çalışmada binaların inşa tarihleri ve yapı ustalarının bilgilerini birinci el kaynaklardan elde ettiğimiz oranda belirlemeye çalışacağız.

3.20. ŞİRAZ SÜSLEME ANLAYIŞININ DİĞER ŞEHİRLERLE KARŞILAŞTIRILMASI

Zend yapılarının Şiraz şehrinde yoğunluğu, İran'ın diğer şehirlerine kıyasla daha fazladır. Ancak Cehrom, Lar, Tahran, Yezd, Kaşan, İsfahan, Tebriz, Bircand ve Tabas gibi şehirlerde de eser kalıntıları bulunmaktadır. Bu yapıların çoğu, ilgili şehirlerin yöneticileri tarafından inşa edilmiştir. Vekil yapıları gibi benzer şekilde mimari değer taşımaktadır.

İncelenen dönemde Tahran'daki Gülistan Sarayı'ndaki Eyvan-ı Taht-ı Mermer'in kurucusu olan Kerim Han, Tahran'da inşa ettiği diğer binaların hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. Kerim Han tarafından inşa edilen Tahran surları ve hendekleri ise artık mevcut değildir.[214]

İncelenen dönemde Yezd'in hükümdarı Muhammed Taki Han Bafgi idi. O, Devlet Abad Bahçesi ve Köşkü, Han Külliyesi (çarşı, Çaharsuk, hamam ve medrese) gibi yapıların yapımını desteklemiş; ayrıca şehirdeki Nakşin Hüseyniyesi'nin inşası da oğlu tarafından inşa edilmiştir.

Kaşan'daki Han Külliyesi'nin banisi, şehrin valisi Abdurrezzak Han tarafından inşa edilmiştir. Bu külliyeden günümüze hamam ve abanbar kısmı kalmıştır. Cehrom Çarşısı'nın banisi ise şehrin yöneticisi Hacı Muhammed Hüseyin Han Cehromi olarak bilinmektedir. Senendec şehrindeki Vekil Külliyesi (imaretler, çarşı bağ ve Ab-Anbar) ise şehrin valisi Vakilül Mamalik adıyla anılan kişi tarafından yapılmıştır.

Hükümdarların yanı sıra, şehrin zengin ve ünlü kişileri de bazı yapıların inşasını üstlenmişlerdir. İsfahan'ın Rehnan Hamamı'nın kurucusu Hacı Ağa

[214] Nevaii, **a.g.e**., s. 207-208.

Muhammed Rehnani; Kaşan Ameriha Konağı'nın kurucusu Hacı Mirza Asadullah Ameri, şehrin önde gelen isimlerindendi. Ancak bazı yapıların kurucuları belirsizdir, örneğin Tebriz'deki Bihnam Konağı, Bircend'deki Külah Frengi Erg'i ve Lar'daki Mahmudi Konağı'nın kurucuları bilinmemektedir.

Taht-ı Mermer Eyvanı'nın mimarı, Usta Muhammed İbrahim İsfahani Hacar başı olarak bilinir. Usta Muhammed Hüseyin, Usta Muhammed Bakır, Usta Murtaza ve Usta Gulamali gibi ustalar da Taht-ı Mermer'in yapımında iş birliği yapmışlardır. Ancak Taht-ı Mermer'in tasarımı ressam Mirza Baba Şîrâzî'ye atfedilmiştir. Daha sonra, Taht-ı Mermer'e Kaçar Feth Ali Şah zamanında Ağa Mehdi Tahrani yazısıyla nestalik kabartma yazıtları altın renklerle eklenmiştir.[215] Nefis kapıları, Vekil yapılarından buraya taşınan yapılar arasında yer alır ve bu kapılar Üstat Mehmet Cafer Hatemsaz Şîrâzî tarafından yapılmıştır. Binanın resimleri de ressam Mirza Baba Şîrâzî tarafından çizilmiştir.

Kaşandeki Han Külliyesi'nin mimarı Kıyasıddin Kaşi, yapının banisinin amca oğludur. Yezd şehrindeki Devlet Abad Külliyesi'nin mimarı Üstad hacı Ali Ekber Ahundi Kârbendikâr'dır. Rehnan Hamamı'nın mimarı ise belirsizdir, ancak yazıtların hattatı Kulam Hüseyin Hamdullah'tır. Senendec şehrindeki Vekil Külliyesi'nin orsi pençelerinin tasarımcısı ve uygulamacısı Üstad Abdullah Necarbaşı'dır. Diğer incelenen yapıların mimar veya sanatçıları belirlenememiştir.

Prensipler açısından, Şiraz'daki yapıların temel ilkeleri diğer şehirlerdeki yapılarla da benzerlik göstermektedir. Yezd toprağı, Şiraz toprağına kıyasla iki metre derinlikten sonra son derece sert bir tabakaya sahiptir.[216] Bu tabakada yapı mimarisi uygulanmıştır. Diğer şehirlerdeki tüm yapılar, hamamlar dışında, platform üzerine inşa edilmiştir. Yapı planları genellikle avlu ya da havuzhane planlı bir düzeni takip etmektedir. Han Medresesi, Gülistan Sarayı, Vekilül Memalik binası ve Mahmudi Konağı gibi yapıların planları da genellikle avlu merkezli bir düzeni yansıtmaktadır.

Havuzhane planı, avlu planının önüne yerleştirilmiştir. Aslında havuzhane planı, avlu planı gibi yoğun ve sürekli odalara sahip değildir. Bu planda merkezi bir

[215] Zuka, **a.g.e**., s. 50-51.
[216] Pirniya, **Sabk Şenasi Mimari İrani**, s. 33.

avlu bulunmakta olup kışlık ve yazlık bölümler yapının kuzey ve güney taraflarında yer almaktadır. Yezd evleri bu planı takip etmiştir.

Kuzey tarafında, kış aylarında güneş ışığını almak amacıyla açılabilir orsi pencere ile şahnişin odası bulunuyordu. Kıble tarafında ise merkezi büyük bir salon ve yanında küçük odalar ile alt katta alan bulunuyordu.

Bu düzenlemeler, mevsimsel hareketlere göre; kuzeyden güneye ve tersi yönde avlu kullanılarak gerçekleştiriliyordu. Dikey hareketler ise yaz aylarında bodrum katı veya çatı katında, sıcak günlerde güneş ışığından korunmak amacıyla gerçekleştiriliyordu. Eğer sıcak ve kuru iklim en etkili faktör olarak düşünülürse, bu iklimsel etkinin sonucunda ev tasarımı bir şekilde oluşurdu. Bu planda, Bihnam ve Yusufiyan Konakları düzenlenmiştir.[217] Bihnam Konağı soğuk bir bölgede bulunması nedeniyle, kuzeydeki şahnişin odaların arkasında oturma odalarına ayrılmış odalara sahiptir.

Ameri Konağı'nın külliyesinden türetilen Reisiyanzade'nin evinin düzeninde, batık avlu planı (Farsça "godal bahçe", İngilizce "sunken courtyard") benimsenmiştir. Bu batık avlu planı, Kaşan gibi sıcak ve kurak bölgelerde evin sıcaklığını düşürmek amacıyla iki katlı olarak inşa edilmiştir. Bu düzende zemin çukurlaştırılır ve çukurun çevresine iki katlı bir yapı eklenir. Çukur aynı zamanda bahçenin ve evin merkezi avlusunu oluşturur.

Bu model, ev sakinlerinin mevsimlik aktiviteleri için uygundur. Alt kat soğuk mevsim için, üst kat ise sıcak mevsim için kullanılır. Aynı zamanda suya erişimi kolaylaştırarak ev içinde su depolamanın da basit bir şekilde yapılmasını sağlar.[218] Bircend'deki Külah Frengi Erg'i ve Yezd'deki Devlet Abad Köşkü gibi yapılar da dört avlu köşk yapı modeline sahiptir. Ancak Bircend Külah Frengi Erg'in yapı modeli, zigurat şeklinde inşa edilmiştir.

Diğer yandan, seçilen yapılar benzersiz özelliklere sahiptir. Devlet Abad Külliyesi, Amiriha Konağı ve Vekilül Memalik Konağı gibi yapılar, hükümet binaları ve şehir valilerinin konutları bu örneklere dahildir. Ülkeye yapılan resmi ziyaretler

[217] Mimariyan, **Seyri der Ma'ni Nezeri Miamari**, s. 49.
[218] Pirniya, **Sabk Şenasi Mimari İrani**, s. 32.

bu mekanlarda gerçekleşmiştir. Hatta bu yapıların bazıları, Şiraz'daki Vekil yapılarından daha büyüktür ve etkin bir şekilde kullanılmıştır. Bu durum, valilerin zenginliği ve gücünü yansıtmaktadır. Aynı zamanda Amiriha Konağı'nın içinde şehir dışına kaçış yolları da mevcuttur. Kaçar Muzaffereddin Şah, Kaşan'a yaptığı seyahatte bu konakta konaklamıştır. Kaşan'daki Amiriha Konağı, Şiraz2daki Erg yapısından altı kat daha büyüktür; yaklaşık 12.000 metrekarelik bir tabana sahiptir. Bu külliye, yedi avlu, dört konak ve 85 odadan oluşmaktadır. Konaklar, farklı iklim koşullarına uygun olarak farklı planlara sahiptir. "Şikem deride eyvanı" adıyla süslü bir eyvan olan "şahnişin odası" da burada bulunmaktadır. Bu külliyede, Kaşan'ın en yüksek rüzgâr yakalayıcılarından biri olan birkaç bâdgir de mevcuttur.

Vekilül Mülk'ün konağı, Kürdistan Valisi'nin ikametgahıydı. Konaklar, bahçesi ve çarşısı dahil olmak üzere külliye olarak inşa edilmiştir. Mevcut konaklarda üç büyük konak ve özel bir hamam bulunmaktadır. Konaklar, su temin etmek için üç su kemerine sahiptir.

Devlet Abad Külliyesi, iki kapalı çarşısı, bir köşk, harem seray, mutfak, özel su deposu, kışlık ve yazlık ahırlar gibi birçok bölümü içermektedir. Ayrıca halka açık bir su deposu da mevcuttur. Bu köşkün su kaynağı 60 kilometrelik mesafede bulunan ve Yezd'deki en büyük yeraltı su kemerlerinden olan bir yerden sağlanmaktadır. Yapı, büyüklüğü, kapsamı ve estetik açıdan oldukça görkemli bir kârbendi ye sahiptir. Külliyenin köşkü, şehirdeki en yüksek bâdgîr sahiptir.

Farklı bir tasarıma sahip olan Bircend Külah Frengi Erg'i, incelenen dönemdeki yapılar arasında özel bir örnektir. Bu yapı, en fazla kat sayısına sahip olanıdır. Zigurat şekli, binaya belirli bir sağlamlık kazandırmıştır. Özellikle havuzun yapının merkezine yerleştirilmesi, yapının hem dayanıklılığına hem de estetiğine katkı sağlamıştır. Bu yapının kârbendi örneği, İran'da bulunan en karmaşık uygulamalardan biridir.

Yezd'deki Han Külliyesi, İran mimarisinde iki önemli özelliğe sahiptir. Han Çarşısı'ndaki Çaharsuk 'un kârbendisi, en karmaşık ve tamamlanmış kârbendi örneklerinden biridir. İkinci olarak, külliyenin içinde bulunan medrese, şehirdeki diğer dini medreselere yer altı geçişiyle bağlanmıştır.

Yezd'deki Nakşin Hüseyniye, aslen Muharrem ayındaki Kerbela matem merasimlerinde kullanılan bir geçiştir. Bu yapının genelde açık olan bir geçiş yolu olmasına rağmen, Muharrem ayında çadır kubbesiyle örtülerek kapalı bir alan oluşturulur.

Rehnan Hamamı, ikiz hamamlardan oluşan bir yapıdır ve kubbesi İran'daki en büyük hamam kubbesidir. Bu hamamın kubbesi, Safevi Dönemi'ndeki diğer kubbeli hamamlardan daha geniştir. Kaşan'daki Han Hamamı da sıcak mevsimlerde yüzme için tasarlanmış dikdörtgen havuzları içerir ve hamamın su teminini bu havuzlarla birleşmiştir.

İncelenen dönemdeki yapılar plan açısından Şiraz'daki diğer yapılardaki planlara sahiptir. Bircend'deki Külah Frengi Erg yapı örneği, altı katlı bir zigurat şeklindeki planıyla dikkate değerdir. Bu yapı, incelenen dönemdeki diğer yapılar arasında en fazla kat sayısına sahip olanıdır.

Kaşan'daki Han Ab-Anbarı'nın planı daireseldir. Devlet Abad Köşkü ile Bircend Külah Frengi Erg'i planları ise iki katlı ve sekizgen şekillidir. Yezd'in Charsuk çatısı sekizgen bir yapıya sahiptir. Cehrom Çarşısı gibi Vekil Çarşısı da iki katlı ve haç şeklinde tasarlanmıştır. Diğer yapıların planları ise genellikle dikdörtgen şekillidir. Ameriha Konağı, Vekilül Mülk Külliyesi, Yezd'deki Han Medresesi, Bihnam Konağı, Han, Rehnan ve diğer Kaşan Han Hamamları'nın planları da dikdörtgen şekillidir. Rehnan Hamamı'nın planı, diğer İran hamamlarından farklı bir özelliğe sahiptir. Bu hamamda platform etrafa değil, merkeze yerleştirilmiştir. Geçiş de peronun yanından sağlanır. Ayrıca, platformun kenarlarında havuzlar bulunmaktadır. Bu düzenlemeye göre, bir kişi içinden geçtiğinde platforma temiz bir şekilde erişebilir. Hamamın havuz planı da bu nedenle haç şeklindedir.

Binaların çatı kaplamaları, Taht-ı Mermer Eyvanı ve Mahmudi Konağı gibi binalarda düz şekilde yapılmıştır. Ancak Taht-ı Mermer Eyvanı'nın çatısı önceden iki eğimli bir yapıya sahipti. Devlet Abad Köşkü'nün çatısı düz, sekizgen bir yapıya sahip olup, uzun bacaklı bâdgîr yakalayıcısı çatının üzerine uzanmaktadır. Bihnam Konağı'nın çatısı iki yandan eğimli olup üstten düzdür. Yezd'deki Çaharsuk çatısı ise kubbe şeklindedir. Başka bir örnek olarak Bircend Külah Frengi Erg'in çatısı da

kubbe şeklindedir. Kaşan'daki Han Hamamı, Han Ab-AnbarI ve Rahanan Hamamı'nın çatıları da kubbe şeklinde tasarlanmıştır. Cehrom Çarşısı ve Kaşan'daki Ameriha Konağı ise tonozlu çatıyla örtülmüştür.

İncelenen yapılar, malzeme ve teknik, yapı düzenlemesi ve süslemeler açısından Şiraz'daki yapılardan farklılık göstermezler. Güney İran şehirleri, örneğin Bushehr, deniz mercanlarını duvar örgüsünde kullanmış ve yapının tavanı ahşap kirişlerle oluşturmuştur.[219] Ancak Zend yapılarından Bushehr'de pek bir şey kalmamıştır. Yezd gibi bir şehirde ise toprak ve pişirilmemiş tuğla gibi malzemeler yapının bütünlüğünü sağlamıştır.[220] Ancak yapıların konumlandığı yönlere gelince, Yezd, Cehrom ve Tebriz gibi şehirlerde kuzeydoğu-güneybatı yönü tercih edilmiştir. Bu yön, İsfahan, Kaşan ve Şiraz gibi şehirlerdeki kuzeybatı-güneydoğu yönüne karşı gelir.

Süslemeler açısından en büyük hacim, Gülistan Sarayı'ndaki Taht-ı Mermer Eyvanı'nda gerçekleştirilmiştir. Süslemelerde taş oymacılığı en fazla kullanılan yöntemdir. Değerli limon sarısı mermer taşlar üzerine gül ve murk motifli zarif oymalar, hareket halindeki kazlar, ördekler ve atmaca ile yaşam ağacı desenleri işlenmiştir. Ayrıca tahtın kendisi de oldukça kaliteli sarı mermer taşından yapılmıştır. Bu taht, daha önce de değinilği üzere bir kraliyet tahtı olarak melekler, şeytanlar, cinler ve perilerin omuzlarında olmak suretiyle işlenmiştir.

Yezd'deki Devlet Abad Bahçesi'nin gözetleme kulelerinde, Şiraz'daki Erg'in tuğla işçiliğine benzer bir yaklaşımla tuğla işçiliği kullanılmıştır. Nakşin Hüseyniye'deki süslemelerde ise aslan ve ejderha savaşı, genç kızlar, büyüyen çiçekler, gül ve tavus kuşu motifleri yedi renk tekniği ile çinileme yöntemiyle yapılmıştır. Senendec'deki Vekil Konağı'nda aslan ve boğa ile savaş sahneleri, kartal ve nilüfer çiçeği motifleri taş kabartma yöntemiyle işlenmiştir.

İncelenen yapılar arasında Tebriz'deki Bihnam Konağı ve Lar şehrindeki Mahmudi Konağı, en fazla alçı kaplama süslemelerinin kullanıldığı mekanlardır. Bihnam Konağı'ndaki bu süslemeler, birbirine dolanmış çalılar ve haşhaş çiçekleri

[219] Mimariyan, **Mimari İrani Niyarış**, s. 51.
[220] Mimariyan, **Seyri der Ma'ni Nezeri Miamari**, s. 121.

şeklinde tasarlanmıştır. Mahmudi Konağı'nda ise alçı taş rozet pencereleri çeşitli şekillerde süslenmiştir

Lar'daki Mahmudi Konağı'ndaki yağlı boya tavan resimleri günümüze ulaşmış durumda olup, ancak zamanın etkisi ve yetersiz bakım nedeniyle yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bircend Külah Frengi Erg yapılarının resimleri ise tamamen sıva ile örtülmüş durumda ve herhangi bir iz kalmamıştır. Ancak tavus kuşu ve insan motifli resimler, Kaşan'daki Ameriha Konağı ve Senendec'deki Vekil Konağı'nda gözlemlenebilir. Ameriha Konağı ayrıca ayna işçiliğiyle de süslenmiştir.

Bihnam Konağı'nda genç avcıların tasvirleri, Ameriha Konağı'nın bir avlusu üzerindeki Kaçar Muzaffereddin Şah'ın portresi, Mahmudi Konağı'nda ise gül ve murk resimleri kullanılmıştır. Teknik olarak da tüm yapılarda yağlı boya resimlerine yer vermiştir. Bunlarla birlikte, Bihnam Konağı'nda sıva üstüne fresk tekniği de kullanılmıştır. Ayrıca, hamamlarda kireç kabartma üstüne nakşedilmiş resimler de görülmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, Zend Dönemi mimarisinin temel özelliklerini ve özgün yönlerini ortaya koymayı amaçlamış; mimari eserlerin kataloglanması, karşılaştırmalı analiz ve nicel veri değerlendirmesi yoluyla Zend mimarisinin İran mimarlık tarihi içindeki konumunu yeniden değerlendirmiştir. Elde edilen bulgular, literatürde sıklıkla "geçiş dönemi" olarak tanımlanan Zend Dönemi'nin, mimari ve sanatsal açıdan edilgen bir ara evre olmaktan ziyade, Safevî geleneğini bilinçli biçimde sürdürüp yeniden yorumlayan ve bu mirası Kaçar mimarisine aktaran aktif, üretken ve yönlendirici bir dönüşüm dönemi olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır.

Çalışma kapsamında, 27'si Şiraz kentinde, 14'ü ise farklı kentlerde olmak üzere toplam 41 yapı katalog tekniğiyle incelenmiştir. Bu yöntem sayesinde yapıların plan şemaları, inşa teknikleri, malzeme kullanımları ve süsleme repertuarları sistematik biçimde karşılaştırılmış; Zend mimarisinin hem bölgesel çeşitliliği hem de ortak üslup özellikleri görünür kılınmıştır. Özellikle Şiraz'daki yapıların niceliksel ve niteliksel yoğunluğu, bu kentin Zend Dönemi'nde yalnızca siyasi bir merkez değil, aynı zamanda üslup belirleyici ve yön verici bir sanat ve mimarlık odağı olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışmadaki nicel analizler, Zend Dönemi'ne ait mimari üretimin yapı türleri ve coğrafi dağılım bakımından belirgin örüntüler ortaya koyduğunu göstermektedir. Buna göre kamu yapıları %43 ile en yüksek paya sahipken, onları %24,43 ile dinî yapılar ve %20,45 ile hükümet yapıları izlemektedir; ev ve konaklar ise %11,93 oranıyla en düşük payı oluşturmaktadır. Bu dağılım, Zend yönetiminin mimari üretimi öncelikle kamusal ve idari alanlarda yoğunlaştırdığını ve mimarlığı kent düzeni ile siyasal temsili güçlendiren temel araçlardan biri olarak ele aldığını ortaya koymaktadır. Coğrafi açıdan bakıldığında, konakların ağırlıklı olarak Yezd bölgesinde yoğunlaştığı; buna karşılık Fars bölgesinin, özellikle Şiraz merkezli olarak, hükümet, kamu ve dini yapıların en yoğun biçimde inşa edildiği bölge olduğu anlaşılmaktadır. Bu veriler, Zend Dönemi mimari üretiminin rastlantısal değil, belirli bir yönetim ve kentleşme politikası çerçevesinde şekillendiğini göstermektedir.

Kerim Han Zend'in mimari üretimdeki belirleyici rolü, Şiraz merkezli yapılaşma politikaları üzerinden açık biçimde izlenebilmektedir. Kerim Han'ın himayesinde inşa edilen yapılar; savunma ve yönetim işlevlerinin ötesinde, kent sağlığı, altyapı düzenlemeleri, mahalle sistemi ve kamusal mekân estetiğini kapsayan bütüncül bir şehircilik anlayışını yansıtmaktadır. Bu bağlamda Zend mimarisi, plansız bir ara dönem ürünü değil, merkeziyetçi ve bilinçli bir estetik ve kent politikası doğrultusunda şekillenmiş bir mimari üretim süreci olarak değerlendirilmektedir.

Mimari açıdan merkezi avlulu ve eyvanlı plan şemalarının sürekliliği, Safevî mimarlık geleneğinin Zend Dönemi'nde kesintiye uğramadığını; aksine daha sade, işlevsel ve yerel koşullara uyarlanmış bir biçimde yeniden üretildiğini göstermektedir. Dış cephelerdeki simetrik düzen ile iç mekânlardaki asimetrik kurgu hem estetik dengeyi hem de mekânsal işlevselliği önceleyen olgun bir mimari anlayışa işaret etmektedir. Kârbendi, tonoz ve kubbe gibi örtü sistemlerinin birlikte kullanımı ise dönemin teknik çeşitliliğini ve deneysel yaklaşımını yansıtmaktadır.

Zend mimarisinin en dikkat çekici yönlerinden biri, ikonografik ve süsleme repertuarında gözlemlenen arkaik bilinçli göndermeler ve mitolojik anlatıların yoğunluğudur. Özellikle Şiraz'daki yapılarda, İran mitolojisinin temel figürlerinden biri olan Rüstem motifi başta olmak üzere, Şehname sahnelerinin ve hamasi sembollerin mimari süslemelerde yaygın biçimde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu durum Zend sanatının, İran kimliğini ve tarihsel hafızayı yeniden kurmaya yönelik bilinçli bir arkaizm stratejisini benimsediğini ima etmektedir.

Bununla birlikte, gül ve murk üslubu, Zend mimari süslemelerinde romantik anlatımın ve şiirsel estetiğin en belirgin yansıması olarak öne çıkmaktadır. Doğadan ilham alan bu motifler, yalnızca dekoratif bir unsur değil, Şiraz merkezli sanat anlayışının Safevî sonrası dönemde de sanatsal bağımsızlığını sürdürdüğünün görsel bir ifadesi niteliğindedir. Gül ve murk kompozisyonlarının sürekliliği, Şiraz'ın Zend Dönemi boyunca özgün bir estetik dil geliştirdiğini ve bu dili Kaçar Dönemi'ne aktardığını göstermektedir.

Şiraz'da yoğun biçimde görülen ikonografik çalışmalar; Şii anlatılar, Kerbela temaları, Şehname sahneleri ve saray yaşamına dair figüratif tasvirler aracılığıyla mimarinin anlatı gücünü arttırmıştır. Bu ikonografik zenginlik, mimariyi yalnızca fiziksel bir yapı olmaktan çıkararak kolektif hafızanın, tarih bilincinin ve kültürel sürekliliğin taşıyıcısı hâline getirmiştir. Bu sanatsal repertuarın, Kaçar Dönemi'nde özellikle Tahran merkezli mimari ve süsleme anlayışına doğrudan aktarıldığı da açık biçimde izlenebilmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, Zend Dönemi mimarisinin İran sanat tarihinde "geçici" bir durak değil; arkaik referanslar, mitolojik ikonografi ve romantik süsleme diliyle Safevî mirasını bilinçli biçimde sürdüren; Şiraz'ın sanatsal bağımsızlığı temelinde özgünleşen ve Kaçar mimarisinin estetik altyapısını hazırlayan bir dönüşüm dönemi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Zend Dönemi, mimarlık tarihinde edilgen bir ara evre değil, üslup üreten, aktaran ve dönüştüren aktif bir merkez olarak yeniden konumlandırılmaktadır.

KAYNAKÇA

Asıf, Muhammed Haşin: **Rüstemü't-Tevârih**, Tahran: Taban, 1348.

Abaszade, Zohre: **Beresi Nukuş-ı Tezini Ruy-ı Geç Erg ve Hane Hakiki**, Tahran, Danışgah-ı Honarhayı Tecesumi, 1394.

Afsâr, Kırametullah: **Tarih-ı Baft-ı Kadimi-yı Şiraz**, Tahran: Ancomen-ı Asar-ı Milli, 1353.

Afşar, Irec: **Yadgar-ı Yezd, Moarefi Ebniye-yi Tarihi ve Asar-ı Bastani Yezd,** Cilt 2, Tahran, Ancoman-ı Asar-ı Milli, 1384.

Ajend, Yakub: **Makteb-i Nigargeri İsfahan**, Tahran, Frhangıstan-ı Honer, 1385.

Ansari, Mirza Hasan han: **Tarih-i İsfahan**, Düz. C. Suruşyar, Cilt 1, Tahran, İrfan, 1358.

Aryanpur, Ali Rıza: **Pejuheşi dar Şınaht-ı Bağ-hayı- İran ve Bağ-hayı Tarihi Şiraz**, Tahran, Tarih ve Frhang-ı İran-ı Novin, 1365.

Asedpur, Ali: **Bazşenasi Tarh ve Nakş-ı Kaşikarihayı ez Dest Rafte Zile Şarki Erğ-i Kerim Han**, Şiraz, Negare, 1399.

Azerbigdeli, Lütfali Beyk: **Ateşkede Azer**, Tahran, Emir Kebir, 1378.

Baddanc, Masumeh: **Rüknabad**. İslam, Danışnameh- ı Cihan- ı. Danışnameh- ı Cihan- ı İslam. Cilt 20. Tahran : Danışnameh- ı Cihan- ı İslam, 1394.

Barbaro, Josepha. - vd., **Sefername Veniziyan der İran**, Çev. Menuçehr. Emiri, Tahran, Harezmi, 1349.

Bastani Parizi, Muhammed İbrahim: " İklim-i Pars", **Yağma**, (1-11) 1344, 608-613.

Behruzi, Ali Naki: **Benahay-ı Tarihi ve Asar-ı Colge-yı Şiraz**, 2 b, Tahran, Miras Frhangi, 1347.

Daruhanian, Harhohuton: **Tarih-ı Colfa-yı İsfahan**, Çev. L. Minasiyan- M. Musevi Frideni, İsfahan, Zenderud ve Hurşid, 1379.

Erbab, Masume: **Gozarış-ı Karmelitha ez İran.** Tahran, Ney, 1381.

Faraji, Soheiha- Çobanoğlu, Ahmet. Vefa: Şiraz Mimari Ekolü: İsfahan ve Tahran Mimari Ekolleri Arasındaki Köprü, **İran Çalışmaları Dergisi**, 7(2), 2023, 323-352.

Fesai, Hasan bin Hasan **Farsname-ı Nâsıri**, Düzenleyen: M. Râstgar Fesai, Tahran: Emir Kebir, 1367.

Foran, John: **Mokavemet-ı Şıkenende: Tarih-i Tahavulatı İctimai İran ez Sal-ı 1500 Miladi ta İnkilap**, Çev. Ahmed. Tedeyon, Tahran, Resa, 1394.

Franklin, William: **Moşahedat-ı Safar ez Bengal be İran**, Çev. Muhsin. Cavidan, Tahran, Danışga Tahran, 1358.

Freyeh, R.W: **Honer-hayı İran**, Çev. Perviz. Merzban, Tahran, Furuzan Ruz, 1374.

Frizer, James Bili: **Safarname**, Çev. Menuçıhr. Emiri, Tahran: Tus, 1364.

Gasri, Muhammed Kambiz: **Sanandec darülaliye Kürdistan-ı İran**, Sanandac: Danışgah Sanandac, 1380.

Hınz, Walther: **Seyahatnâme**. Çev. Perviz. Recebi, Tahran: İran Şınasi, 1390.

Hurmaii, Muhammed Hüseyin: **Şiraz Yadgar-ı Gozeştegan**, Şiraz: Ferhang-i Pars, 1384.

İmdad, Hasan: **Şiraz der Gozeşte ve Hal**, Şiraz, Etehadiye-yi Metbuati-yi Fars, 1339.

İslâmi, AllahKuli: "Bazar-ı Vekil ve Çend Benay-ı Devran-ı Zendiye dar Şiraz", **Honer ve Merdom** (118), (1351, Hurdad), 7-11.

Jones, Sir Harford: **Aherin Ruzhay-ı Lütfali Han Zend**, Çev. H. Natık- C. Geri, Tahran, Emir Kebir, 1351.

Kerimi Niya, Morteza: "Nüsha Şinasi Musahıf-ı Kurani" **Ayne-yi Pejuhış** (4), Mehr ve Aban 1399. 111-177.

Kiyannejad, Muhammed., -Şîrâzî, Muhammed: **Hane-hayi Kadimi Tebriz,** Tahran, Neşr- i Asar-ı Huneri, Cilt 1, Tahran, Frhangıstan-ı Huner-ı Cumhuri İslâmi İran, Mussese Talif, 1389.

Makdisî, Muhammed b. Ahmed: **Ahsenüt-Tekâsım**, Çev. Alinaki. Monzevi, Tahran, Şirket-i Mülifan ve Müterciman-ı İran, (1361).

Mimariyan, Kulam Hüseyin **Aşnaii ba Mimari Meskuni İrani Derunger**. Tahran, İlim ve Sanat, 1375.

Mimariyan, Kulam Hüseyin: **Mimari İrani Niyarış,** Düz. Hadi. Safipur, Tahran, Gülcam, 1379.

Mimariyan, Kulam Hüseyin: **Seyri dar Ma'ni Nezeri Miamari,** 11 b., Tahran, Gülcam, 1397.

Mimariyan, Kulam Hüseyin: **Mimari İrani: Destgah Şenasi**, Tahran, Gülcam, 1399.

Mollazade, Kazım: **Mescid-i İmam, Dairetul marif- ı**

Benahay-ı Tarihi dar Dore İslâmii Tahran, Pejuhışga-ı Frhangi ve Honer-ı İslâmi, 1379.

Mostafavi, Seyid Muhammed Tagi: **İklim-i Pars, Asar-ı Tarihi ve Emakin-ı Bastani Fars**, Tahran, Encomen-i Asar-ı Mili, 1343.

Naini, Muhammed Cefer bin Muhammed Hüseyin: **Cami' Ca'feri (Tarih-i Yezd dar Doran-ı Naderi, Zendi ve Asrı Saltenet-ı Fetali Şah)**, Düz. İrec. Afşar, Tahran, Ancomen-ı Asar-ı Milli, 1353.

Nami İsfahani, Muhammad Sadık: **Tarih-i Giti Güşa**, Tahran, İkbal, 1363.

Nasr, Tahıre: **Costari dar Şahrsazi ve Mimari-yi Zendiye**, Şiraz, Nevid-ı Şiraz, 1387.

Nefisi, Said: **Tarih-i İctemaii ve Siyasi İran der Dore-yı Muasır**, Tahran, Ahura, (1383).

Nevai, Abdülhüseyin: **Nadir Şah ve Bazmandıganeş hamra ba Namehay-ı Seltaneti ve Esnad-ı Siyasi ve İdari**, Tahran: Zerin, 1368.

Nevaii, Abdulhüseyin: **Kerim Han-ı Zend,** 2 b., Tahran: İbni Sina, 1348.

Niburhr, Carsten: **Niebuhr Seyahatnamesi**, Çev. Perviz. Recebi, Tahran, Tuka, 1354.

Perry, J.R: **Kerim Han-ı Zend**, Çev. Ali Muhammed. Saki,Tahran, Fıraz, 1365.

Pirniya, Muhammed Kerim: **Tahkik der Mimari Gozeşte İran**, Düz. Kulam Hüseyin, Mimariyan, Tahran, İlim ve Sanat Üniversitesi, 1378.

Pirniya, Muhammed Kerim: **Sabk Şenasi Mimari İrani**, Düz. Kulam Hüseyin, Mimariyan , Tahran, Suruş-ı Danış, 1386.

Pirniya, Muhammed Kerim, **Mimari İrani**, Düz. Kulam Hüseyin, Mimariyan, 2 b., Tahran: Soruş-ı Danış, 1389.

Pirniya, Muhammed Kerim.,- Bozorgmehri, Zohre: **Hendese der Mimari**. Tahran, Miras Frhangi, 1371.

Pirzade, Hacı: **Safarname Hacı Pirzade ez Tahran ta Landan**, Düz. Hafız. Fermanfermaniyan, Cilt 1, Tahran, Danışgah-ı Tahran, 1342.

Rancber, Muhammad Ali.,- Safipur, Akber: **Şiraz dar Ahd-ı Kerim Han**, Hasan. İmdad içinde, Macmue Makalat-ı Zendiye, Cilt 1, 12-33, Şiraz, Bonyad-ı Fars Şenasi, 1389.

Recaii, Kulam Ali: **Kompani-ı Hind Şarki İngiliz ve İran dar Dore Zand**, Tahran, Vezaret-ı Umur-ı Harıce Merkez-ı Asnad ve Tarih-ı Diplomasi, 1390.

Recebi, Perviz: **Kerim Han ve Zaman-ı U**. Tahran, Ame, 1389.

Robinson, B: **Nakaşi Lâki der Ahd-ı Kaçar**, Gülistan-ı Honer(9), 1386, 101-110.

Sami, Ali: **Şiraz Şehr-i Cavidan**, Şiraz: Nevid, 1363.

Sanandaci, Mirza Şükrüllah: **Tuhfe-yı Naseri der Tarih ve Coğrafiya-i Kürdistan**, Düz. H. Tabibi,Tahran, Emir Kebir, 1366.

Sanandaci, Mirza Şükrüllah: **Tuhfe-yı Naseri dar Tarih ve Coğrafiyai Kürdistan**. Dü. Hişmetüllah Tabibi. Tahran: Emir Kebir, 1366.

Scarcia, Gian Roberto: **Hüner-i Safavi, Zend, Kaçar**. Çev. Yakup Ajend. Tahran: Mevla, 1390.

Şefii, Fatma.,- İsfendyari, Huşeng: **Celvegah-ı Hunar ve Memari dar Kakh-**

ı Kerim Hani (Erg-i Kerim Hani),** Şiraz: Miras Frhangi Şiraz, 1384.

Şerifzade, Seyid Abdulmecid: **Divar Negari der İran**, Cilt 1, Tahran, Sazman-ı Miras-ı Frhangi, 1382.

Şîrâzî, Firset: **Asar-ı Acem**, Düz. Mansur. Restgar Fesaii, Cilt 2, Tahran, Emir Kebir, 1377.

Tevesuli, Mahmud: **Şahd-ı Şehr ve Mimari-yi İklim-ı Huşk**, Tahran, Nevisende,1360.

Verehram, Kulamrıza: **Tarih-i Siyasi ve İctemai İran der Asır Zendiye**, Tahran, Muini, 1366.

Zarıi, Muhammed İbrahim: **Simay-ı Mirza Ferhani Kürdistani**, Tahran, Miras Ferhangi, 1381.

Zarıi, Muhammed İbrahim: **Hane-hayı Kadimi Sanandac**, Sanandac: Danışgah-ı Kürdistan, 1392.

Zerkub Şîrâzî, Ahmed: **Şiraz Name**, Düz. İ. Vaiz Cevadi,Tahran: Danişgah-ı Şiraz, 1350.

Zuka, Yahya: **Tarihçe Sahtemanha, Erg-i Saltanat-ı Tahran ve Rahnamay-ı Kah-ı Gülistan**, Tahran, Ancomen-ı Asar-ı Milli, 1349.

ARŞİV BELGELERİ

İran İslam Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, **Şiraz Kenti,** dosyaları No: 918, 914, 244, 182,3423, 1080, 4727, 4513, 5052, 4516, 74, 30113, 928, 924, 603, 917, 935, 32634, 534, 31764, 1557.

İran İslam Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, **Tahran Kenti**, dosya No: 1798.

İran İslam Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, **Taebriz Kenti**, dosya No: 1997.

İran İslam Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, **Kaşan Kenti,** dosya No: 11570, 3627.

İran İslam Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, **İsfahan Kenti**, dosya No: 825.

İran İslam Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, **Yezd Kenti**, dosya No: 774, 1709, 2406, 13698, 13036.

İran İslam Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, **Cehrom Kenti**, dosya No: 1970.

İran İslam Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, **Lar Kenti**, dosya No: 8678.

İran İslam Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, **Bircend Kenti**, dosya No: 1880.

İran İslam Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi, **Senendec Kenti**, dosya No: 2836.

İnternet Kaynakları

https://maps.app.goo.gl/Z5qPSkQWU5am1Adu6 . (erişim tarihi: 10 Eylül 2023).

https://maps.app.goo.gl/xUbWYKjeYU3x8t3t5 (erişim tarihi: 08 Eylül 2023).

https://maps.app.goo.gl/f3Pk3Dy8mhKJKdoB9. (erişim tarihi: *08* Eylül 2023*)*.

https://maps.app.goo.gl/Mg1Eeh7XErxiv6K88 .(erişim tarihi: 08 Eylül 2023).

https://maps.app.goo.gl/jURYYWHYttWdHeTd6 (erişim tarihi: 08 Eylül 2023).

https://maps.app.goo.gl/cuR9uU8pBAxb4HMMA (erişim tarihi: 08 Eylül 2023).

https://maps.app.goo.gl/T5BYGBsoYScV1t4y7 (erişim tarihi: 08 Eylül 2023).

https://maps.app.goo.gl/4zr5T9JL4F3kqxoPA (erişim tarihi: *09* Eylül 2023).

https://maps.app.goo.gl/dL7Uip2Jf26jxWwe9 (erişim tarihi: 09 Eylül 2023).

https://maps.app.goo.gl/23gCoRgEjybDFGhf7 (erişim tarihi: 09 Eylül 2023).

https://maps.app.goo.gl/M1PR4KCM4n9APB9r5 (erişim tarihi: 09 Eylül 2023).

https://maps.app.goo.gl/2DQhsBQub34N4nV87 (erişim tarihi: 09 Eylül 2023).

https://maps.app.goo.gl/Mz2frNhQanHu9xrP8 (erişim tarihi: 09 Eylül 2023).

https://maps.app.goo.gl/L3Tih1rPFPEAyN6k7 (erişim tarihi: 09 Eylül 2023).

https://maps.app.goo.gl/c9oU5h8NYpVavBNp8 (erişim tarihi: 09 Eylül 2023).

https://maps.app.goo.gl/Y3iNXMGs1QJjykC98 (erişim tarihi: 09 Eylül 2023).

https://maps.app.goo.gl/2pBvT2t3tbYzhApm8 (erişim tarihi: 09 Eylül 2023).

https://maps.app.goo.gl/ogjR9AqHthTuC9hT9 (erişim tarihi: 09 Eylül 2023).

https://maps.app.goo.gl/MGukkinRzhpPGfzn7 (erişim tarihi: 10 Eylül 2023).

https://maps.app.goo.gl/dbyjwDWAhc89oLY3A (erişim tarihi: 10 Eylül 2023).

https://maps.app.goo.gl/HaHafTrQcZr5NRZ87 . (erişim tarihi: 10 Eylül 2023).

https://maps.app.goo.gl/u5GJGVx1WXrfA9NL8 (erişim tarihi: 10 Eylül 2023).

https://maps.app.goo.gl/Z5qPSkQWU5am1Adu6 (erişim tarihi: 10 Eylül 2023).

156678_355251--د.jpeg (1118×800) (erişim tarihi: 10 Eylül 2023).

http://media.mehrnews.com/old/Original/2012/12/911830.jpg (erişim tarihi: 10 Eylül 2023).

https://fa.tripyar.com/iran/D9%86.html. (erişim tarihi: 09 Eylül 2023).

https://gardeshgari724.com/upload/post/attraction/2019/08/aa394de6f4bdea684503d6c4fc849bcc.jpg . (erişim tarihi: 10 Eylül 2023).

https://images.kojaro.com/2022/10/fa50ca7a-0f7b-4a58-968fbc6ba3341d.jpg?w=840&h=560 (erişim tarihi: 08 Eylül 2023).

https://fa.tripyar.com/iran/D9%86.html 09.09.2023k (erişim tarihi: 10 Eylül 2023).

Irantripedia - مدرسه علمیه خان (erişim tarihi: 10 Eylül 2023).

https://blog.rahbal.com/bath-yazd/ (erişim tarihi: 10 Eylül 2023).

https://maps.app.goo.gl/HoJiu2DNpQ5Bg5HS7.(erişim tarihi: 08 Eylül 2023).

https://maps.app.goo.gl/dppkFY225Nanh7Tq6 .(erişim tarihi: 10 Eylül 2023).

EK-1: TÜRKÇE - FARSÇA TEZ SÖZLÜĞÜ

Âb-I Anbarından Su Alan Yer

Paşir

پاشیر

Geleneksel İran mimarisinde su depolarından (âb-anbar) suyun alındığı, genellikle metal musluk veya taş ağızlı düzenek.

Ahşap Koruyucu Yağ

Roğan-ı Mândab

روغن منداب

Geleneksel İran mimarisinde, ahşabı termit ve benzeri zararlılardan korumak için kullanılan doğal yağ. Ahşabın dayanıklılığını ve ömrünü artırır.

Alçı Kil ile Harç

Melat- ı Gelo Geç

ملات گل و گچ

Özellikle Zend ve Kaçar dönemlerinde duvar örgüsünde kullanılan, kil ve alçı karışımından oluşan bağlayıcı harç türü.

Alçı Üzere Kabartma

Geçbori

گچبری

İran mimarisinde, kireç üzerine yapılan dekoratif kabartma tekniği.

Altın Süsleme

Tâlakâri

طلاکاری

Yapı ve sanat eserlerinin yüzeylerinde altın varak veya altın tozu kullanılarak yapılan bezeme tekniği. İran sanatında özellikle mimari süslemelerde, yazı ve motif vurgularında tercih edilmiştir.

Antre

Heşti

هشتی

İran konut mimarisinde, avluya geçişi sağlayan çokgen ve dörtgen planlı giriş mekânı.

Arabesk Bezeme

İslîmî

اسلیمی

Bitkisel kökenli, kıvrımlı ve süreklilik gösteren İslâm süsleme motifi.

Arka Oda

Pâstu

پستو

Ana mekânın gerisinde yer alan, genellikle depolama veya özel kullanım amaçlı küçük oda.

Aspir Bitkisinden Elde Edilen Sarı Renk

Rusuhte

روسوخته

İran sanatında, çini, duvar resimlerde ve resim sanatında kullanılan doğal sarı pigment türü.

Aşağıdan Yukarıya Doğru Açılan Büyük Pencere

Orsi

اُرسی

İran mimarisinde özellikle konut ve saray yapılarında kullanılan, ahşap karkaslı ve genellikle renkli camlarla donatılmış, aşağıdan yukarıya doğru açılan büyük pencere türüdür. Orsi pencereler, mekânın doğal ışıkla dengeli biçimde aydınlatılmasını sağladığı gibi, iç mekân ile dış mekân arasında görsel ve estetik bir süreklilik kurar.

Aşıboyası

Sepidab

سپیداب

İran sanatında ve mimari süslemelerinde kullanılan, genellikle kurşun beyazı ya da kireç esaslı bir pigmenttir. Sepidab, duvar resimleri, alçı süslemeler ve çini bezemelerinde hem tek başına beyaz renk elde etmek hem de diğer pigmentlerle karıştırılarak ton açıcı olarak kullanılmıştır. Özellikle iç mekân yüzeylerinde ışığı yansıtma özelliği nedeniyle tercih edilmiştir.

Az Çıkıntıyla Alçı Kabartması

Şirşekeri

شیرشکری

İran mimarisinde ve süsleme sanatlarında, yüzeyden çok az yükselen, yumuşak geçişli ve ince işçilik gerektiren alçı kabartma tekniğini ifade eder. Şirşekeri üslubu, özellikle iç mekân duvarlarında, nişlerde, kemer yüzeylerinde ve tavan geçişlerinde tercih edilmiştir. Yüksek kabartmalı süslemelere kıyasla daha sade ve zarif bir etki oluşturan bu teknik, ışık-gölge oyunlarını abartısız biçimde yansıtmasıyla öne çıkar ve Zend Dönemi mimarisinde dengeli süsleme anlayışının önemli göstergelerinden biri olarak değerlendirilir.

Bağı- ı Dilgüşa

Bağı- ı Dilgüşa

باغ دلگشا

Şiraz mimarisinde, dinlenme ve serinlik sağlamak amacıyla düzenlenen, gölgelik ve su ögeleriyle ferahlık veren bahçe.

Bahçeli Köşk

Pârdis

پردیس

İran mimarlık geleneğinde, düzenli bir bahçe içerisinde konumlanan ve genellikle rekreasyon, dinlenme ya da temsili amaçlarla inşa edilen köşk tipini ifade eder. Etimolojik olarak “cennet, korunaklı bahçe” anlamına gelen pârdis kavramı, mimari

bağlamda yapı ile bahçe arasındaki bütüncül ilişkiyi vurgular. Bu tür yapılar, su ögeleri, aksiyel düzen, simetrik planlama ve manzara yönelimiyle karakterize edilir. Zend Dönemi'nde pârdis tipi köşkler, kamusal ve yarı kamusal kullanımların yanı sıra hükümdar temsiline yönelik mekânsal kurguların önemli bir parçası olarak değerlendirilmiştir.

Bârheşte

Bârheşte

برهشته

İran mimarisinde bârheşte, duvar ve tavan süslemelerinde kullanılan, derin ve belirgin çıkıntılı alçı kabartma tekniğidir. Mekânlara zengin bir üç boyutlu doku ve estetik vurgu kazandırmak için uygulanır.

Batık Avlu

Godal Bahçe

گودال باغچه

Ana avlu kotunun altında düzenlenen, serinlik ve iklim kontrolü sağlayan ikincil avlu türü. Zend ve Kaçar dönemi konut mimarisinde yaygındır.

Bodrum

Sârdab, Sârdabe

سرداب، سردابه

İran mimarisinde, yer altına inşa edilen ve yazın serinlemek, su ve yiyecekleri muhafaza etmek için kullanılan mekân. Genellikle badgirler sistemi ile soğutulurdu.

Burmalı Sütun

Hiyarek

خیارک

Sütun gövdesinin helezonik (burmalı) biçimde düzenlendiği, özellikle dekoratif etkiyi artırmaya yönelik kullanılan sütun türü.

Bursa Kemeri

Çefd- ı Kelil; Tag- ı Kelil

چفد کلیل، تاق کلیل

İran mimarisinde açıklığı dar, yükseltisi sınırlı ve yarım daireye yakın formda düzenlenen kemer türü; özellikle kapı, pencere ve geçiş açıklıklarında yapısal dengeyi sağlamak amacıyla kullanılır.

Büyük Şahnişin

Tânâbi; Tanbane

تنبی، تنبانه

İran konut mimarisinde ana mekâna açılan, diğer şahnişinlere göre daha geniş ve vurgulu düzenlenen, kabul ve temsil işlevi taşıyan başlıca mekân türü.

Camekân

Camekân, Rehtkân, Serbine.

جامه کن، رخت کن، سربینه

Hamam mimarisinde, soyunma ve hazırlık işlevine ayrılan, genellikle ana mekâna geçiş sağlayan ara bölüm.

Cephe Çerçeveleme Düzeni

Pârverzbendi

پروزبندی

Yapı cephesinde kapı, pencere veya duvar yüzeylerinin kare ve dikdörtgen formlu silmelerle çevrelenerek belirginleştirilmesini sağlayan mimari düzenleme ve süsleme tekniği.

Çahrbağ

Çahrbağ

چهار باغ

İran kent tasarımlarda Çahrbağ, dört bölüme ayrılmış geleneksel İran bahçesi planını ifade eder. Simetri ve su kanalları ile mekânda düzen ve estetik yaratır

Çarşı

Bazar

بازار

Geleneksel İran kentlerinde ticaret, üretim ve sosyal yaşamın örgütlendiği, dükkânlar ve örtülü geçitlerden oluşan kentsel yapı sistemi.

Çarşı Ortasını Bölümü

Çaharsuk

چهارسوق

Geleneksel İran çarşılarında ana aksların kesiştiği, genellikle kubbe ile örtülü, ticari ve mekânsal odak noktası oluşturan merkezî bölüm.

Çatı

Asmane

آسمانه

Yapının üst örtüsünü oluşturan, iç mekânı iklim koşullarına karşı koruyan ve örtü sistemini tanımlayan mimari eleman.

Çatı Havalandırmaları

Hişhan

خیشخان

Yapılarda çatı örtüsüne yerleştirilen, iç mekânda hava sirkülasyonunu ve sıcaklığın dışarı atılmasını sağlayan havalandırma elemanları.

Çiçek ve Kuş Motifleri

Gül ve mürk

گل و مرغ

Zend döneminde çini, duvar ve ahşap süslemelerde yaygın olarak kullanılan çiçek ve kuş motifleri; estetik zenginlik ve mekânın görsel ritmini artırmak amacıyla tercih edilmiştir.

Çini

Kaşi

کاشی

Zend döneminde çini özellikle dini ve kamusal yapılarda duvar ve kubbe süslemelerinde kullanılmıştır. Renkli ve geometrik/bitkisel desenler, yapıların estetik değerini ve mekânın görsel zenginliğini artırmak amacıyla tercih edilmiştir.

Çini Kakma

Negin

نگین

Tuğla yüzey içine küçük çini parçalarının yerleştirilmesi esasına dayandığı için en yaygın ve anlaşılır karşılıktır.

Devlethan

Devlethan

دیوانخانه

Zend döneminde divanhane, yönetim ve resmi toplantıların yapıldığı merkezi salon ya da devlet dairesi olarak kullanılmıştır. Genellikle saray veya büyük konaklarda bulunur ve idari işlevlerin yürütüldüğü ana mekândır.

Dış Cephede Kapı Şeklinde Süsleme

Kur Der

کور در

İran mimarisinde Kur Der, dış cephelerde kapı formunda tasarlanmış dekoratif bir öğedir. Cepheye ritim ve görsel vurgu kazandırmak için kullanılmıştır.

Dört Sofalı

Çaharçıfte

چهار چفته

Zend döneminde Çaharçıfte, ortada bir avluya açılan dört oda veya sofa etrafında düzenlenmiş ev veya köşk planını ifade eder. Fonksiyonel ve simetrik bir iç mekân düzeni sunar.

Duvar Kaplaması

Ped Kufte

پاد کوفته

Zend döneminde Ped Kufte, duvarların boşluklarını doldurmak ve dekoratif bir yüzey oluşturmak için dikey olarak yerleştirilen tuğla veya taş kaplamadır.

Duvar Örgüsü, Bosajlı Biçimi

Seng- ı Laşe

سنگ لاشه

Zend döneminde Seng-ı Laşe, taş duvarların düzensiz veya kaba taşlarla örülmesiyle oluşturulan geleneksel duvar örgüsü tekniğidir. Yapıya sağlamlık ve doğal estetik kazandırır.

Duvarın Etek Kısmı

Izare

ازاره

Zend döneminde Izare, duvarın alt kısmını korumak ve estetik bir sınır oluşturmak amacıyla kullanılan taş veya sıva kaplamadır.

Duvarın Samanlı Kil Sıva

Arze

آرزه

Zend döneminde Arze, duvarları güçlendirmek ve çatlamayı önlemek için saman karıştırılmış kil ile yapılan geleneksel bir sıva türüdür.

Duvarlar Pâyesi

Logaz

لغاز

Zend döneminde Logaz, duvarların alt kısmında yer alan ve yapının dayanıklılığını artıran taş veya tuğla taban bölümünü ifade eder.

Dülger

Dorudger; Neccar

درودگر،نجار

Zend döneminde Şiraz'da ahşap işçiliğinin merkezi figürlerinden biri olan dülgerler, özellikle Orsi pencereler, kapılar ve diğer ahşap yapı elemanlarının yapımı ve onarımında görev almıştır. Kentin mimari detaylarının estetik ve işlevsel bütünlüğünde önemli rol oynamışlardır.

Eşik

Colohan; Pirnişin Hocanişin

جلوخان؛ پیرنشین، خواجه نشین

İran mimarisinde giriş kapısının ve antre kısmına iki yanında yer alan oturma alanı; bekleme, sohbet etme işlevi görür.

Gavro

Gavro

گاورو

Hamamlarda, büyük miktarda suyun kuyudan öküz gücüyle çekilmesini kolaylaştıran eğimli alan.

Gendomek Taşı

Sâng- ı Gendomek

سنگ گندمک

Şiraz ve çevresinde yaygın olarak kullanılan, açık renkli ve işlenmesi kolay bir kireç taşı türü; özellikle Zend dönemi yapılarda cephe, sütun ve zemin kaplamalarında tercih edilmiştir.

Giro Çaru

Giro Çaru

گیروچارو

İran mimarisinde, sönmüş kireç, saf kil toprağı, granüllü perlit ve yarı hidrat alçı

karışımıyla hazırlanan dayanıklı harç.

Goldeste

Goldeste

گلدسته

Zend döneminde goldeste, cami ve türbelerde kullanılan, geleneksel minarelerden daha kısa ve kompakt yapılı minare türüdür. Genellikle estetik denge ve yapının genel siluetine uyum sağlamak amacıyla tercih edilmiştir.

Granüllü Perlit

Şeker- ı Seng

شکر سنگ

Zend dönemi yapı malzemelerinde, harç ve sıva karışımlarında hafif dolgu ve ısı yalıtımı sağlamak için kullanılan doğal granüllü malzeme.

Gülkâr

Golkâr

گلکار

İran sanatında özellikle çini, duvar resmi ve minyatürlerde çiçek ve kuş motiflerini işleyen ressam veya süsleme ustası anlamına gelir. Sanatın dekoratif yönünü belirleyen uzman bir uygulayıcıdır.

Hamam

Germâbe

گرمابه

Germâbe, Farsça kökenli bir terim olup “sıcak su kullanılan yer” anlamına gelir.

Harç

Melat; Ajend

ملات، آژند

İnşaatta tuğla, taş veya kireç gibi malzemeleri birbirine bağlamak için kullanılan karışım.

Havuzhane

Havuzhane

حوضخانه

İran mimarisinde, konut veya saray gibi sivil yapılarda, su öğesi ve serinleme amacıyla düzenlenen havuzlu alan için kullanılan terim.

Hişt

Hişt

خشت

İran mimarisinde geleneksel olarak yapı malzemesi olarak kullanılan, güneşte kurutulmuş kil tuğla.

Hufte o Rufte

Hufte o Rufte

خفته رفته

Zend dönemi mimarisinde, tuğlaların bir bölümünün yatay, bir bölümünün ise düşey ya da öne-arkaya çıkıntılı biçimde dizilmesiyle oluşturulan; baklava dilimli, zikzaklı ve ritmik yüzey etkisi veren bir tuğla süsleme tekniğidir. Hem taşıyıcı duvar örgüsünde hem de cephe bezemelerinde kullanılır.

Hurnu

Hurnu

هرنو

Çatıda açılan delik veya açıklık üzerinden iç mekâna ışık ve bazen hava sağlayan yapı elemanı.

Ilıklık Bölümü

Sârdhane, Bine

سردخانه، بینه

Hamamın sıcak ve soğuk bölümleri arasında yer alan, ılımlı sıcaklığa sahip geçiş alanı.

İkonografi

Şemayel Negari

شمایل نگاری

Zend döneminde örneklerini çoğaltan duvar resimlerinde karakterlerin, motiflerin ve sembollerin sistematik biçimde betimlenmesini sağlayan bir görsel anlatım tekniği.

Kâfşken

Kâfşken

کفشکن

Zend dönemi İran mimarisinde, eyvanın her iki yanına yerleştirilen küçük odalar. Genellikle hizmet, depolama veya özel kullanım amacıyla tasarlanmıştır.

Kale Mazalı

Tirdan

تیردان

Zend döneminde, Şiraz'daki Erg gibi kalelerde gözetleme kulelerinde kullanılan mazalı yapı elemanı.

Kapı Kabara

Golmih

گل میخ

Kapı tokmaklarının tutturulduğu metal çiviler veya kapı üzerindeki süslemeli metal ya da ahşap parçalar.

Kapı Tokmak

Kube, Derkub

کوبه، در کوب

İran mimarisinde kullanılan kapı tokmağı; çekiç ve halka olmak üzere iki türü vardır. Çekiç biçimli tokmak erkek ziyaretçiler için, halka biçimli tokmak kadın ziyaretçiler için kullanılır. Tokmakların sesi, ziyaretçinin cinsiyetini ev sahibine bildirir.

Kârbendi

Kârbendi

کاربندی

İran mimarisine özgü, birden çok kemerin geometrik kurallarla kesişmesiyle oluşturulan kafesimsi örtü/tonoz sistemidir. Bu teknik hem yapısal stabilite sağlar hem de mekâna karakteristik, yıldızsı ve ritmik bir estetik düzen kazandırır; özellikle çarşı girişleri, mihrab üstleri ve kubbe iç yüzeylerinde yaygındır.

Kat

Oşkub

اشکوب

Bir binadaki kat veya kat seviyesini ifade eder; İran yapılarında katlar genellikle işlevlerine göre ayrılır.

Kemer

Çefd; Tag

چفد، تاق

Zend dönemi yapılarında özellikle eyvan ve avlu girişlerinde yaygındır; sivri kemer türü bu dönemde öne çıkan çeşitlerdendir.

Kemerin Başladığı Nokta

Pakar

پاکار

İran mimarisinde kemerin temele veya duvar üzerine oturduğu başlangıç noktası. Bu nokta, kemerin yükünü doğru şekilde taşımasını sağlar.

Kil Saman Harcı

Kâhgel

کاهگل

Kuru saman, kil ve su karışımından elde edilen geleneksel bir harçtır. İyi yoğrulduktan sonra duvarlarda tabaka halinde uygulanır. Özellikle İran'ın kurak, sıcak ve çöl bölgelerinde yaygın olarak kullanılır.

Kışlık Oda

Zımıstan Neşin

زمستان نشین

Iran mimarisinde, özellikle soğuk kış aylarında kullanım için planlanan ve ısıtılan iç mekânlar. Genellikle güneş gören cephede veya şömineli olarak tasarlanır.

Kireç Üzere Kabartma

Saruç Negari; Ahekbori

ساروچ نگاری؛ آهکبری

İran mimarisinde özelikle hamamlarda, kireç üzerine yapılan dekoratif kabartma tekniği. Duvar ve tavan süslemelerinde kullanılır.

Köşk

Külah Frengi

کلاه فرنگی

Kent bahçelerinin merkezinde yer alan, genellikle iki katlı ve süslü, dinlenme ve manzara izleme amaçlı yapı.

Kubbe Kasnak Penceresi

Paçâng

پاچنگ

Kubbelerin kasnağı üzerinde yer alan pencere; kubbeye ışık girişi sağlamak ve yapının iç mekânını aydınlatmak için kullanılır.

Kurşun Beyazı

Sepidap-ı Şeyh

سپیداب شیخ

İran mimarisinde, duvar ve çini süslemelerde kullanılan beyaz pigment. Hem dekoratif hem de aydınlatmayı artırıcı olarak tercih edilir.

Kurşun Kırmızısı

Soranç

سرنج

İran mimari süslemesinde, duvar resimleri ve boya uygulamalarında kullanılan; dayanıklılığı ve parlak kırmızı tonu ile bilinen mineral kökenli renk maddesi. Zend döneminde özellikle bezeme ve resim yüzeylerinde tercih edilmiştir.

Külliye

Arsân

ارسن

Zend dönemi İran mimarisinde, özellikle Şiraz'da Vekil Külliyesi örneklerinde görülen, meydan etrafında yer alan kent kalesi, köşk, cami, hamam ve çarşı/pazar gibi yapıları kapsayan toplu yapı.

Lapuş

Lapuş

لاپوش

İran mimarisinde, sabit kalıpla inşa edilen sivri kemer türü. Genellikle girişler, eyvanlar ve avlu geçişlerinde kullanılır.

Mimari Ölçekleri

Peymun

پیمون

İran mimarisinde yapıların boyut ve ölçülerini belirlemek için kullanılan bir ölçü sistemi.

Mimari Yönü

Run

رون

İran mimarisinde, yapının konum ve yönelimini belirten terim. Altıgen geometrik düzene yerleştirilen dikdörtgen plan üzerinden belirlenir. Üç türü vardır: Rûn-e Râsteh (kuzeydoğu–güneybatı), Rûn-i İsfahâni (kuzeybatı–güneydoğu) ve Rûn-e Kirmâni (batı–doğu).

Miyansara

Miyansara

میانسرا

İran mimarisinde, özellikle geleneksel konut plan tipolojilerinde avlunun tam ortanın işlevsel merkezini ifade eden kavramdır. Miyansara, genellikle avlu etrafında düzenlenen mekânların merkezinde yer alır ve iç peyzaj, dolaşım ile sosyal etkileşim açısından odak noktası oluşturur; plan şemalarında avlu ve çevresindeki yaşam alanlarının düzenlenmesinde temel unsur olarak kabul edilir. Bu plan tipolojisi, iç mekân–dış mekân ilişkisini ve iklimsel yanıtı bir arada yansıtır.

Mozaik Çini

Kaşi Teraş; Kaşi Moarek

کاشی تراش؛ کاشی معرق

İran mimarisinde, özellikle Safevî öncesi yapılarında renkli ve geometrik desenlerle süslenen mozaik çini uygulaması.

Negârhane

Negârhane

نگارخانه

İkonografik resimlerin bulunduğu odaya verilen ad.

Nesar

Nesar

نسار

Zend dönemi evlerinde, genellikle serin tutulmak istenen alanlarda, güneş ışığı almayan odalar için kullanılan terim.

Nihanhane

Nihanhane

نهان خانه

İran mimarisinde, genellikle girişe en uzak noktada yer alan küçük ve gizli odalara denir.

Okra

Ohra

اخرا

İran mimarisinde, özellikle sıva ve boya işlerinde kullanılan doğal kırmızı-kahvere pigment.

Oluk

Navdan

ناودان

İran mimarisinde, çatıdan yağmur suyunu yönlendirmek için yapılan su kanalı veya l

Orpiment

Zernih

زرنیخ

İran sanatında, sarı renk elde etmek için kullanılan doğal arsenik esaslı pigment.

Pânam

Pânam

پنام

İran mimarisinde, pencerelerden gelen doğrudan güneş ışığını ve ısısını engelleyen ince kanat veya perde sistemi.

Petev

Petev

پتو

Zend dönemi evlerinde, kış aylarında güneş ışığından yararlanmak için doğuya veya güneş alan yönlere bakan odaları.

Plan

Karşiv

کارشیو

İran mimarisinde, yapının odaları, avluları ve geçitleri ile mekânsal düzenini gösteren tasarım ve çizim.

Roşândan

Roşândan

روشندان

İran mimarisinde, pencere kullanmanın mümkün olmadığı yapıların özellikle çarşılar ve diğer kamusal binaların kârbendi bölümünde, ışık ve havalandırmayı sağlamak için açılan açıklıklar. Bu açıklıklara roşândan denir.

Rumi Kemeri

Tag- ı Hure; Tag- ı Elami

تاق هره، تاق ایلامی

Zend son döneminde, özellikle eyvanlarda kullanılan, yayvan ve hafif sivri profilli kemer türü.

Rumi Motifi

Hatai

ختایی

Kıvrımlı ve stilize bitki veya yaprak motiflerini ifade eden, Zend dönemi İran süsleme sanatında kullanılan dekoratif unsur.

Rüzgâr Kulesi

Badgir; Badhanç

بادگیر، بادهنج

İran mimarisinde, özellikle sıcak ve kurak iklimlerde iç mekânları doğal olarak havalandırmak ve serinletmek amacıyla kullanılan dikey yapı elemanı. Zend dönemi yapılarında da yaygın olarak görülür.

Saçak

Şirsâr

شیرسر

İran mimarisinde, özellikle binanın ana cephesinde kullanılan, yağmurdan ve güneşten koruyan çıkıntılı örtü. Bazen giriş kapılarında veya diğer cephelerde de uygulanır.

Sandarak Yağı

Senderus; Rugen- ı Keman

سندروس؛ روغن کمان

İran mimarisinde ve marangozlukta, ahşap yapı elemanlarını termit ve böceklerden korumak için kullanılan doğal yağ.

Saruç

Saruç, Çaruk

ساروچ، چاروک

Kireç, alçı, kil, kum, kül ve ince kamış karışımı ile yapılan geleneksel sıva ve harç. İran mimarisinde hem yapısal hem de dekoratif amaçla bol kullanılır.

Selbek

Sârtorânc

سرترنج

Zend dönemi mimarisinde, özellikle taş kabartma ve duvar resimlerinde kullanılan, dekoratif yuvarlak veya oval süsleme motifi.

Serişom

Serişom

سریشم

İran sanat eserlerinde, özellikle ahşap veya taş parçaların yapıştırılmasında kullanılan geleneksel doğal tutkal.

Sıcaklık Bölümü

Germhane

گرمخانه

İran mimarisinde, hamamlarda sıcak su ve ısıtmanın sağlandığı bölüm için kullanılan terim.

Sıvacı

Gelgir; Gelkâr

گل گیر، گِلکار

İran mimarisinde, yapıların toprak, kireç veya Kâh gel esaslı sıva ve harçlarını hazırlayan ve uygulayan usta. Duvar yüzeylerinin korunması, düzgünleştirilmesi ve

iklim koşullarına dayanıklılığının artırılmasından sorumludur.

Sivri Kemer

Tag- ı Cenagi

تاق جناغی

Zend dönemi İran mimarisinde, özellikle eyvanlarda çok kullanılan, tepe noktası sivri profilli kemer türü.

Sofra Hane

Sofra hane

سفره خانه

İran evlerde misafir ağırlamak ve yemek sunmak için kullanılan eyvandır.

Sönmüş Kireç

Şir Ahek; Doğab- ı Ahek

شیرآهک، دوغاب آهک

İran mimarisinde, sönmüş kirecin suyla karıştırılmasıyla elde edilen ve harç ile sıva işlerinde bağlayıcı olarak kullanılan karışım.

Su Deposu

Âb-ı anbar

آب انبار

İran mimarisinde, yeraltında veya kısmen yer üstünde inşa edilen, suyun depolanmasını sağlayan yapı.

Süsleme

Amud; Azin

آمود، آذین

İran mimarisinde yapıların cephe, iç mekân veya yapısal elemanlarını estetik olarak zenginleştiren dekoratif öğeler.

Sütun Kaidesi

Paye Sutun

پایه ستون

İran mimarisinde sütunun zemine oturduğu, taşıyıcı ve dekoratif işlevi olan kaide.

Sütunce

Pilâk

پیلک

İran mimarisinde pilâk, duvarların üzerine oturan ve iki duvar arasında yer alan ince, küçük ve yuvarlak sütunue anlamına gelir.

Sütunlu Eyvan

Talar, Hâdiş

تالار، هدیش

Zend döneminde talar veya hâdiş, platform üzerine yerleştirilmiş, iki sütunlu şâhnişin alanı anlamında kullanılır.

Sütün Başlığı

Sâr Sutun

سرستون

Zend dönemi İran mimarisinde sâr sutun, sütunun üst kısmında yer alan başlık bölümünü ifade eder ve bu başlıklar çoğunlukla mukarnas dekoratif desenleri ile süslenir.

Sütün Gövdesi

Bedene- ı Sutun

بدنه ستون

Zend dönemi İran mimarisinde sütun gövdeleri genellikle dairesel kesitli olup yivli ya da sade biçimde tasarlanmıştır.

Şebât

Şebât

شبت

Zend döneminde şebât, özellikle konak ve saraylarda iç mekânlarda kullanılan dar, kısa koridorları ifade eder. Yapılar arasında geçişi sağlarken mekânsal hiyerarşiyi ve mahremiyeti korur.

Şebistan / Şebhane

Şebistan; Şebhane

شبستان، شب خانه

İran mimarisinde, eyvanın arkasında yer alan ve sütunlarla desteklenen kapalı mekân. Genellikle ibadet, dinlenme veya sıcak havalarda oturma amacıyla kullanılmıştır.

Şehir Surları İçinde Yer Alan Kale

Erg

ارگ

Şehir surları içinde yer alan, yönetim ve savunma işlevlerini bir arada barındıran iç kaledir. İran mimarisinde erg, genellikle askerî merkez, idari yapı ve hükümdar ikametgâhını kapsayan, surlarla güçlendirilmiş kale yapısını ifade eder.

Şehnişin İki Yandaki Yer Alan Odalar

Guşvare

گوشواره

Farsçada “küpe” anlamına gelen bu terim, Zend dönemi mimarisinde şâhnişin mekânının özellikle ikinci katta, iki yanında yer alan ve onu “küpe” gibi tamamlayan, simetrik olarak düzenlenmiş yan odaları ifade eder. Bu mekânlar hem mekânsal bütünlüğü güçlendiren hem de cephe kompozisyonunu dengeleyen unsurlar olarak değerlendirilir.

Şemsse

Torânc

ترنج

Zend dönemi mimari süslemelerinde, genellikle kompozisyonun merkezinde yer alan; baklava, badem, oval veya dairesel biçimli, güneş ya da çiçek çağrışımlı dekoratif bezeme motifi.

Tabeşbând

Tabeşbând

تابش بند

Pencerelere yerleştirilen ince kanatlar; doğrudan güneş ışığını engelleyerek iç mekânın gölgelenmesini ve serin kalmasını sağlar.

Taç Kapı

Sâr Dâr

سردر

Yapının ana girişini vurgulayan, cepheden taşkın veya anıtsal biçimde düzenlenmiş giriş bölümü. Zend döneminde özellikle ikonografik tasvirlerle süslenmiş; Şâhnâme geleneği doğrultusunda başta Rüstem olmak üzere destansı kahraman motiflerine yer verilmiştir.

Taş Kabartması

Sângtâraşi

سنگتراشی

Taş yüzeyin oyularak veya kabartılarak biçimlendirilmesiyle oluşturulan süsleme ve bezeme tekniği. İran mimarisinde, özellikle Zend döneminde cephelerde, taç kapılarda ve anıtsal yapılarda figüratif ve bitkisel motiflerle uygulanmıştır.

Tonoz Kaburgası

Tâvize

تویزه

İran mimarisinde kemer veya tonozlarda kullanılan, kavisli veya çıkıntılı bir elemandır. Genellikle yapıyı güçlendirmek için kullanılır, ancak dekoratif amaçlar da taşır; tonozu küçük bölümlere ayırarak hem yapısal hem estetik işlev görür.

Tonoz Örtülü Sokaklar

Sabat

سابات

İran şehir mimarisinde, özellikle sıcak iklim bölgelerinde görülen; sokakların üzerinin tonozla örtülmesiyle oluşturulan, gölgelik ve korunaklı geçiş alanları. Yapıları güneşten, rüzgârdan ve yağmurdan korurken kamusal dolaşımı da düzenler.

Yapının Yüksekliği, Yükseltme

Afraz

افراز

İran mimarisinde yapının dikey konumlanışını ve yüksekliğini belirten terimdir. Geleneksel yapı tasarımında, badgîr gibi elemanların etkin çalışması, güneş ışığı ve mahremiyet kontrolü ve iklimsel yanıt gibi faktörler yüksekliğin belirlenmesinde rol

oynar; ayrıca yapı yüksekliği mekân içi konfor ve çevresel kontrol stratejileriyle ilişkilidir. Bu terim, sadece yapının ölçüsel yüksekliğini değil, aynı zamanda çevresel koşullarla etkileşimini dikkate alan geleneksel İran mimari duyarlılığını da yansıtır.

Yarım Daire Şeklindeki Yayın Kavis

Pârdali

پردالی

İran mimarisinde, kemer ve tonozlarda görülen yarım daire formundaki kavisli hat. Açıklıkların taşınmasında yapısal süreklilik sağlar ve özellikle geleneksel kemer tiplerinin geometrik temelini oluşturur.

Yatay Sıralı Duvar Örgüsü

Ragçin

رگ چین

Tuğla, taş veya kerpiç malzemenin katmanlar hâlinde üst üste dizilmesiyle oluşturulan, İran mimarisinde yaygın olarak kullanılan temel duvar örme tekniği.

Yazlık Oda

Tabistan Neşin

تابستان نشین

İran geleneksel mimarisinde, yaz aylarında serinlik sağlamak amacıyla kullanılan, genellikle kuzeye bakan, rüzgâr alan, kalın duvarlı ve bazen havuzhane, sârdab veya badgirle ilişkili olarak düzenlenen yaşam mekânları.

Yeraltında Gizli Yol; Dehliz

Ahun, Dehliz

آهون، دهلیز

İran mimarisinde, yapıların altında yer alan, genellikle gizli geçiş, bağlantı veya güvenlik amaçlı kullanılan dar ve uzun yeraltı koridoru. Saray, kale ve büyük konutlarda görülür.

Yedi Renk Çini, Mînâî

Kaşi Heft Reng

کاشی هفت رنگ

İran çini sanatında, desenin tek karo üzerine yedi ana renkle boyanıp fırınlanmasıyla elde edilen çini tekniği. Özellikle Safevî Dönemi'nde, hızlı uygulanabilirliği sayesinde cephe ve iç mekân süslemelerinde yaygın olarak kullanılmıştır.

Yerel Yapı Malzemesi

İderi; Bumâverd

ایدری، بوم آورد

Bir yapının inşasında, bulunduğu bölgeden temin edilen; iklim, coğrafya ve yerel üretim koşullarına uygun olarak kullanılan yapı malzemesi.

Zincifreden; Zinober

Şengerf

شنگرف

Cıva sülfürden elde edilen, parlak kırmızı renk veren doğal pigment. İran sanat ve mimarisinde, özellikle duvar resimleri, minyatürler ve süsleme boyamalarında kullanılmıştır.

Ek 2: VEKİL CAMİİ ZEMİN DÖŞEMESİDE TAŞCI İŞARETLERİ

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir.

Ek 3: VEKİL CAMİİ MİMAR VE ZANAATKÂR İMZALARI

Vekil Cami'nin giriş kapısının sağ ve sol kısmında yer alan çiniler üzerinde, taşların işlendiği atölyelere ait ustalık imzaları kazınmıştır. Sağ tarafta “Kârhâne-i Fekfûrî” (Üstat Mirzâ Abdürrezzâk Fekfûrî), sol tarafta ise “Mahmûd Nakkaçzâde”nin ismi yer almaktadır.

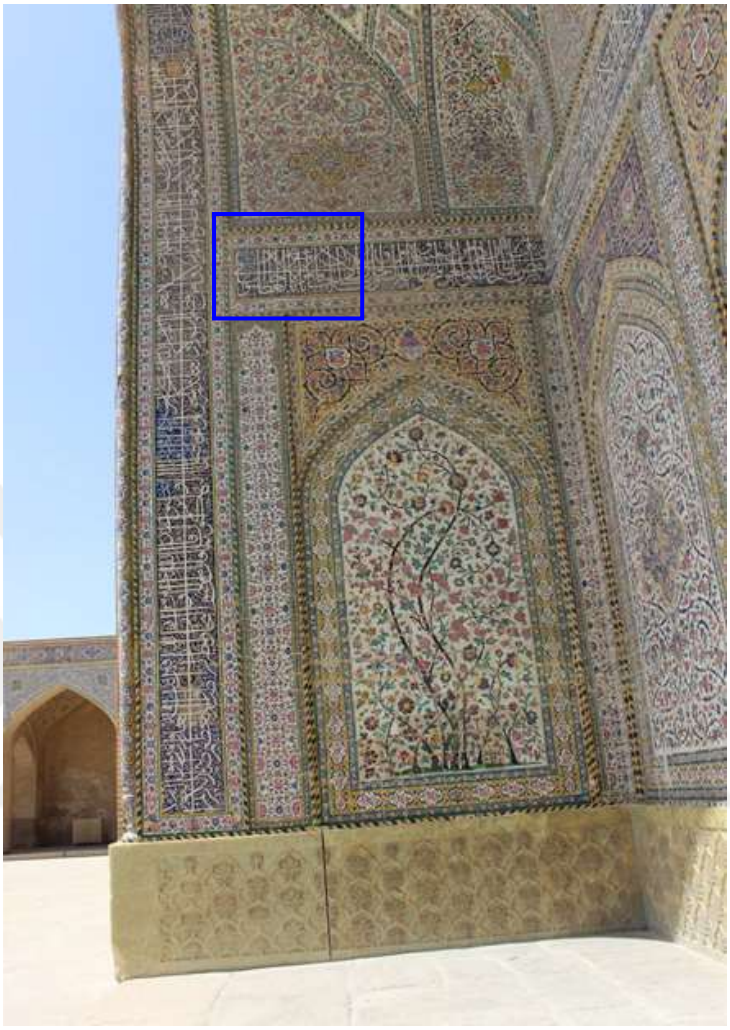

Mirza Hüseyin bin Muhammed Şerif Hakak'ın İmzası

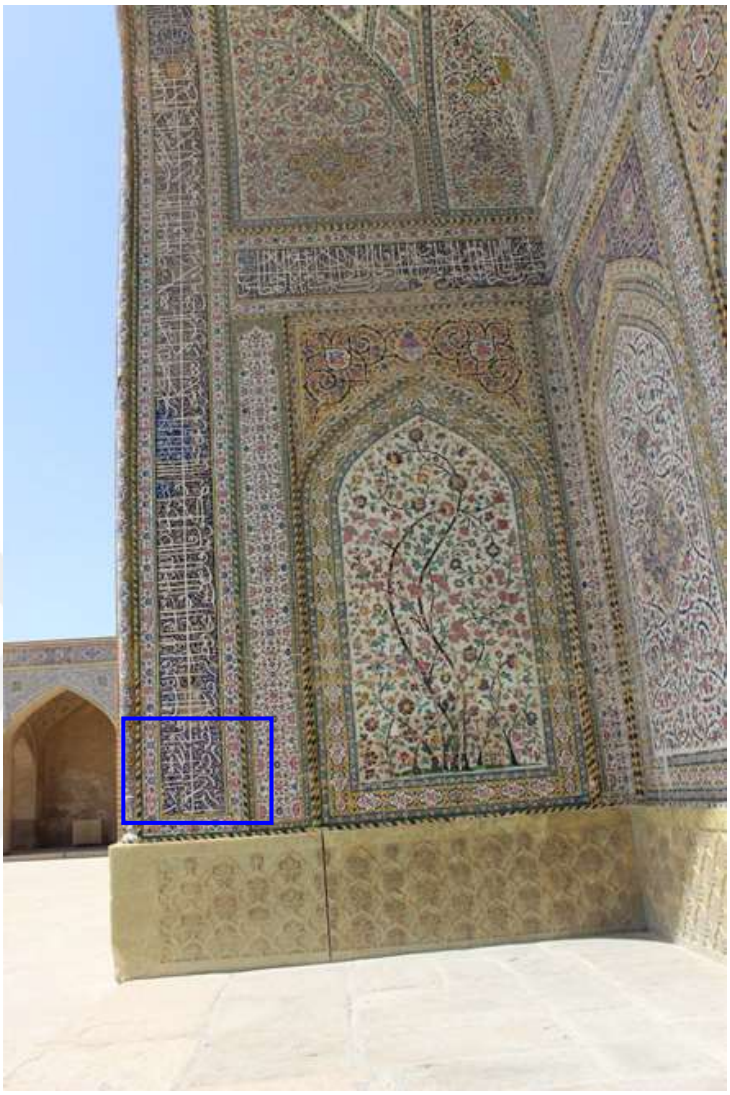

Eşref Mahmudi Kitabenevisin İmzası

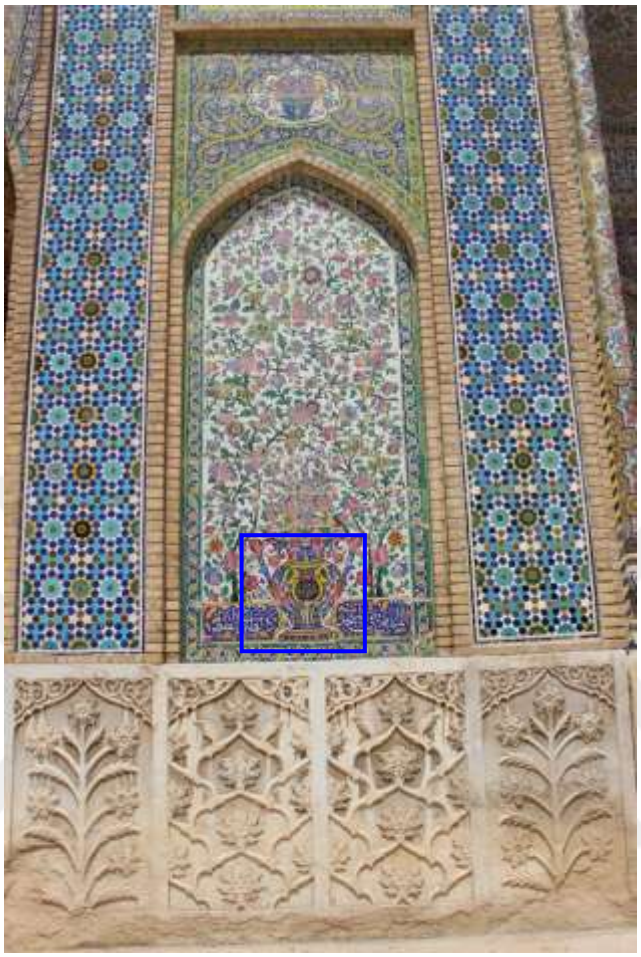

Üstat Mirza Abdülrezak Fekfuri ve İbrahim'ın İmzası

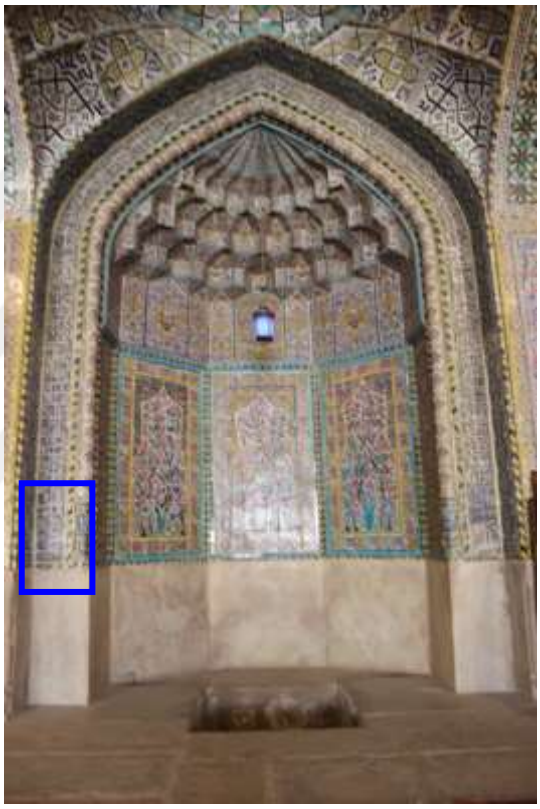

Üstat Mahmud Ali Naki Kaşisaz'ın İmzası

Ek 4: ARŞİV BELGELERİ

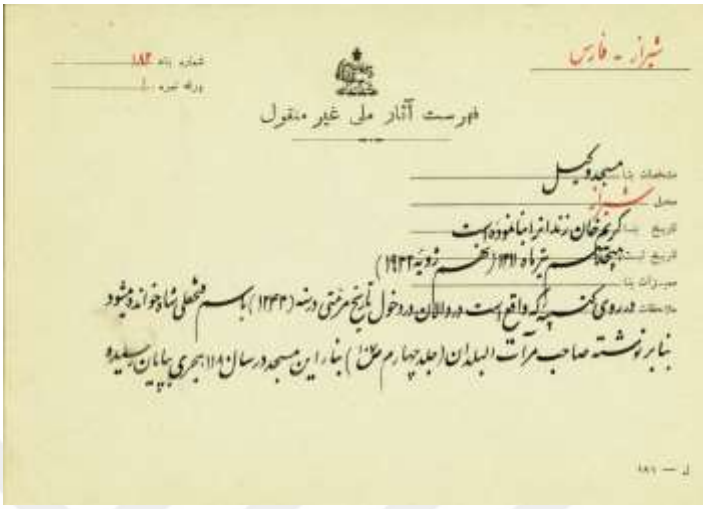

شیراز - فارس

فهرست آثار ملی غیر منقول

مسجد وکیل

کریم خان زند اثر ابنا نموده است

هجدهم خرداد ۱۳۱۱ (نهم ژوئیه ۱۹۳۲)

SHIRĀZ. (Fārs).

No. du monument 182
Fiche No. 1

INVENTAIRE des MONUMENTS HISTORIQUES IMMOBILIERS

Désignation du Monument La masjid-i WAKĪL.

Localisation Shīrāz.

Datation Construit par Karīm Khān Zand.

Date du classement 9 Tīrāh 1932. (18 Tīr māh 1311).

Situation administrative

Remarques Sur le fronton de porte d'entrée se trouve la date d'une réparation: 1248, avec le nom de Fath Ali Shāh.

Shīrāz (Fārs)

No. du monument 182
Fiche No. 2

INVENTAIRE des MONUMENTS HISTORIQUES IMMOBILIERS

Désignation du Monument

Localisation Shīrāz

Datation Construite par Karīm Khān Zand

Date du classement

Situation administrative

Remarques Sur le fronton du portail d'entrée se trouve la date d'une réparation: 1248, avec le nom de Fath Ali Shāh.

Vekil Cami'nin Arşiv Kayıtları

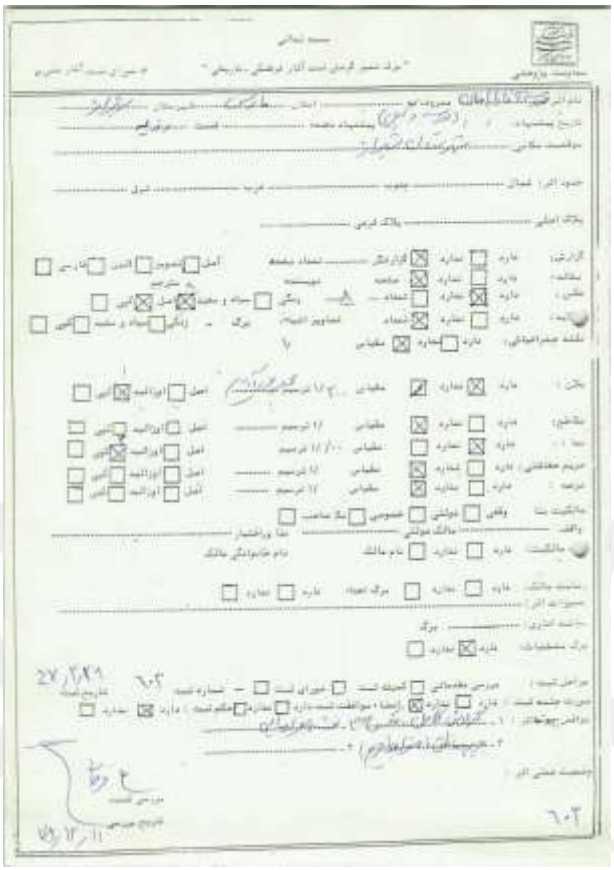

شماره ثبت ۹۰۳

وزارت فرهنگ و هنر

اداره کل حفاظت آثار باستانی و بناهای تاریخی ایران

پیشنهاد ثبت آثار باستانی

پیشنهاد کننده

طی نامه شماره

نام اثر باستانی مدرسه آقا بابا خان (مدرسه وکیل)

موقعیت جغرافیائی فارس ـ شیراز

وضع فعلی

قدمت در سال ۱۲۴۰ باتمام رسیده است

تاریخ بررسی و کشف زمستان ۱۳۴۶

نام بانی و سازنده اثر کریم خان زند ـ آقا بابا خان قراگزلو باشی

وضع مالکیت جزء اموال عمومی است

ملاحظات

Ağa Baba Han Medresesi'nin Arşiv Kayıtları

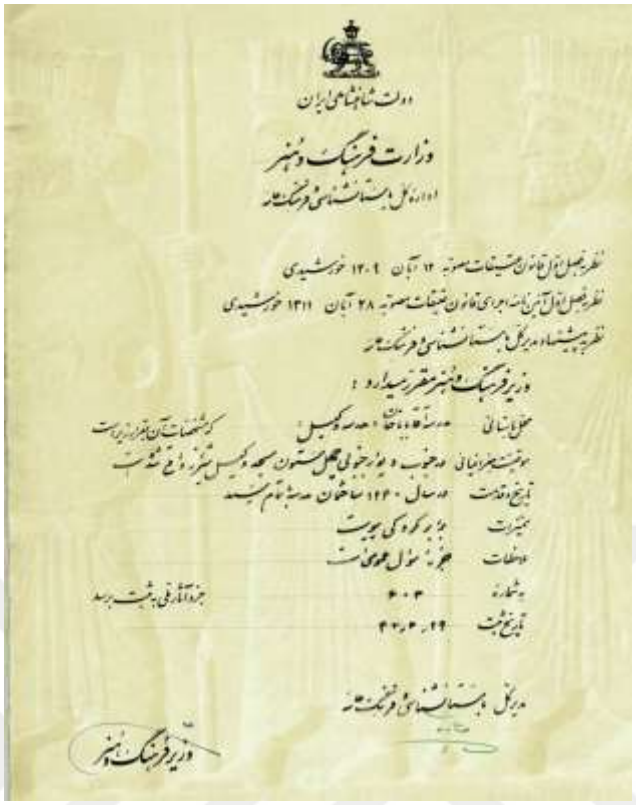

دولت شاهنشاهی ایران

وزارت فرهنگ و هنر

اداره کل باستانشناسی و فرهنگ عامه

نظر به فصل اول قانون تشکیلات مصوبه ۱۲ آبان ۱۳۰۹ خورشیدی

نظر به فصل اول آیین‌نامه اجرای قانون تشکیلات مصوبه ۲۸ آبان ۱۳۱۱ خورشیدی

نظر به پیشنهاد مدیرکل باستانشناسی و فرهنگ عامه

وزیر فرهنگ و هنر مقرر میدارد :

محل بنا — مدرسه آقا باباخان معروف به کهنه

که مشخصات آن بقرار زیر است

موقعیت جغرافیائی — در جنوب و نزدیک جوی چهل ستون محله کهنه شهر واقع شده است

تاریخ و قدمت — در سال ۱۲۴۰ ساخمان مدرسه تمام شده

تعمیرات — بازپرکردکی بوده

ملاحظات — جزء اموال عمومی است

به شماره — ۶۰۳ — جزء آثار ملی به ثبت برسد

تاریخ ثبت — ۴۲/۶/۲۹

مدیرکل باستانشناسی و فرهنگ عامه

وزیر فرهنگ و هنر

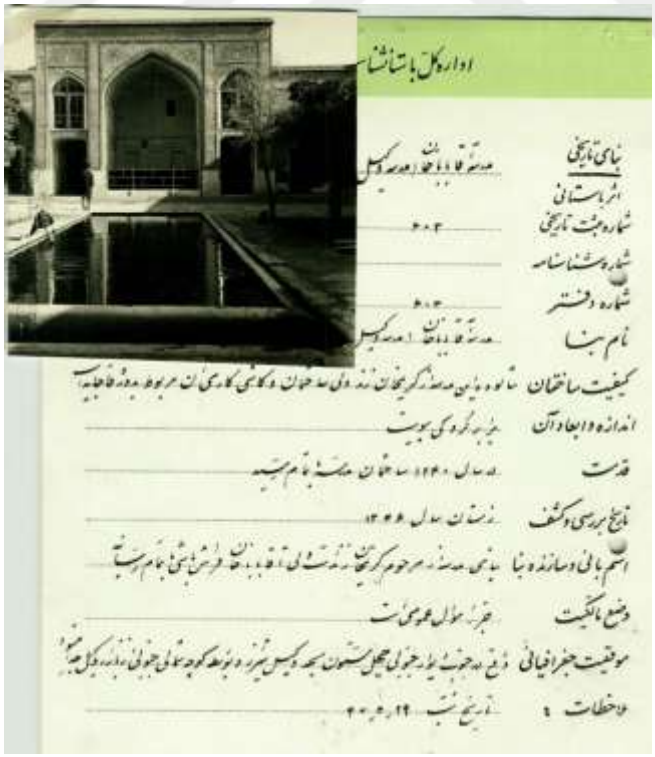

اداره کل باستانشناسی

بنای تاریخی — مدرسه آقا باباخان معروف به کهنه

اثر باستانی

شماره ثبت تاریخی — ۶۰۳

شماره باستانشناسی

شماره دفتر — ۶۰۳

نام بنا — مدرسه آقا باباخان معروف به کهنه

کیفیت ساختمان — ساخته و بانی مدرسه گرچه خان زند ولی ساخمان و کاشی کاری آن مربوط به دوره قاجاریه است

اندازه و ابعاد آن — یک باب کردکی بوده است

قدمت — در سال ۱۲۴۰ ساخمان مدرسه تمام شده

نتایج بررسی و کشف — در تابستان سال ۱۳۴۰

اسم بانی و سازنده بنا — بانی مدرسه مرحوم کربلائی آقا باباخان فرزند باباجان تمام شده است

وضع مالکیت — جزء اموال عمومی است

موقعیت جغرافیائی — واقع در جنوب یکدرجوی چهل ستون محله کهنه شهر و نزدیک کوچه سقاخانه جوی نو

ملاحظات — تاریخ ثبت ۴۲/۶/۲۹

Ağa Baba Han Medresesi'nin Arşiv Kayıtları

دولت شاهنشاهی ایران

وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه

وزیر معارف مقرر میدارد:

بنا بمقبره کریم خان زند — که مشخصات آن در اظهارنامه

حد شیراز (فارس)

تاریخ بنا کریمخان در ۲۳ ماه صفر ۱۱۹۳ هجری وفات یافت

سوابق بنا

ملاحظات

تحت شماره ۲۴۳ — مورد اقدام برای ثبت برسد.

تاریخ ابلاغ پانزدهم اردیبهشت ۱۳۱۴

تاریخ ابلاغ بیستم اردیبهشت ۱۳۱۴

مدیر کل عتیقات — وزیر معارف

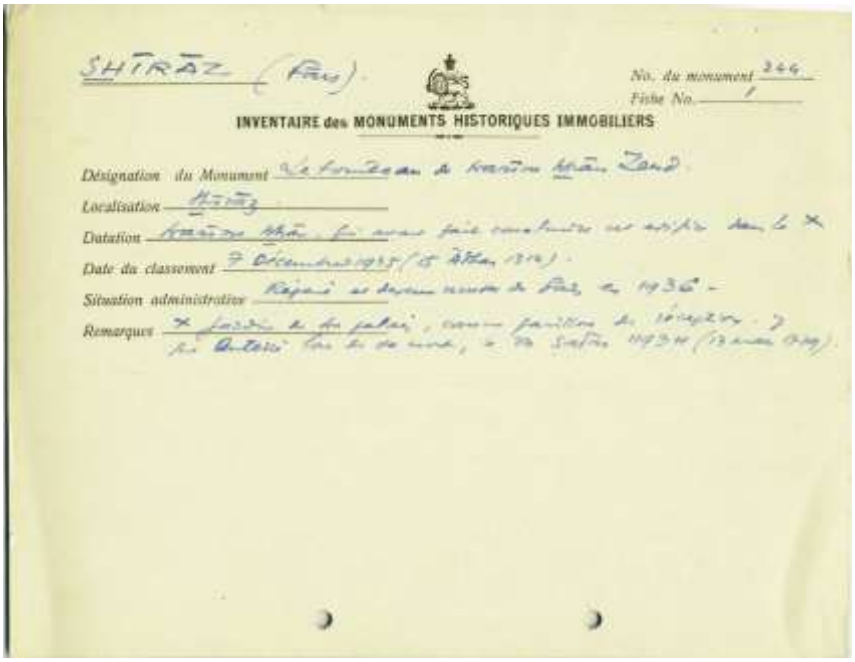

SHIRĀZ (Fars)

No. du monument 244
Fiche No. 1

INVENTAIRE des MONUMENTS HISTORIQUES IMMOBILIERS

Désignation du Monument Le Tombeau de Karim Khān Zand.

Localisation Shiraz

Datation Karim Khān fit sans doute construire ce tombeau dans les X

Date du classement 7 Décembre 1925 (15 Azar 1304).

Situation administrative Rejeté en dernier ressort de Paris en 1930.

Remarques X fondu à du palais, comme pavillon de l'hiver. Il
le Qotbi lui a été vendu, le 20 Safar 1349 (13 Juillet 1930).

Külah Frengi'nin Arşiv Kayıtları

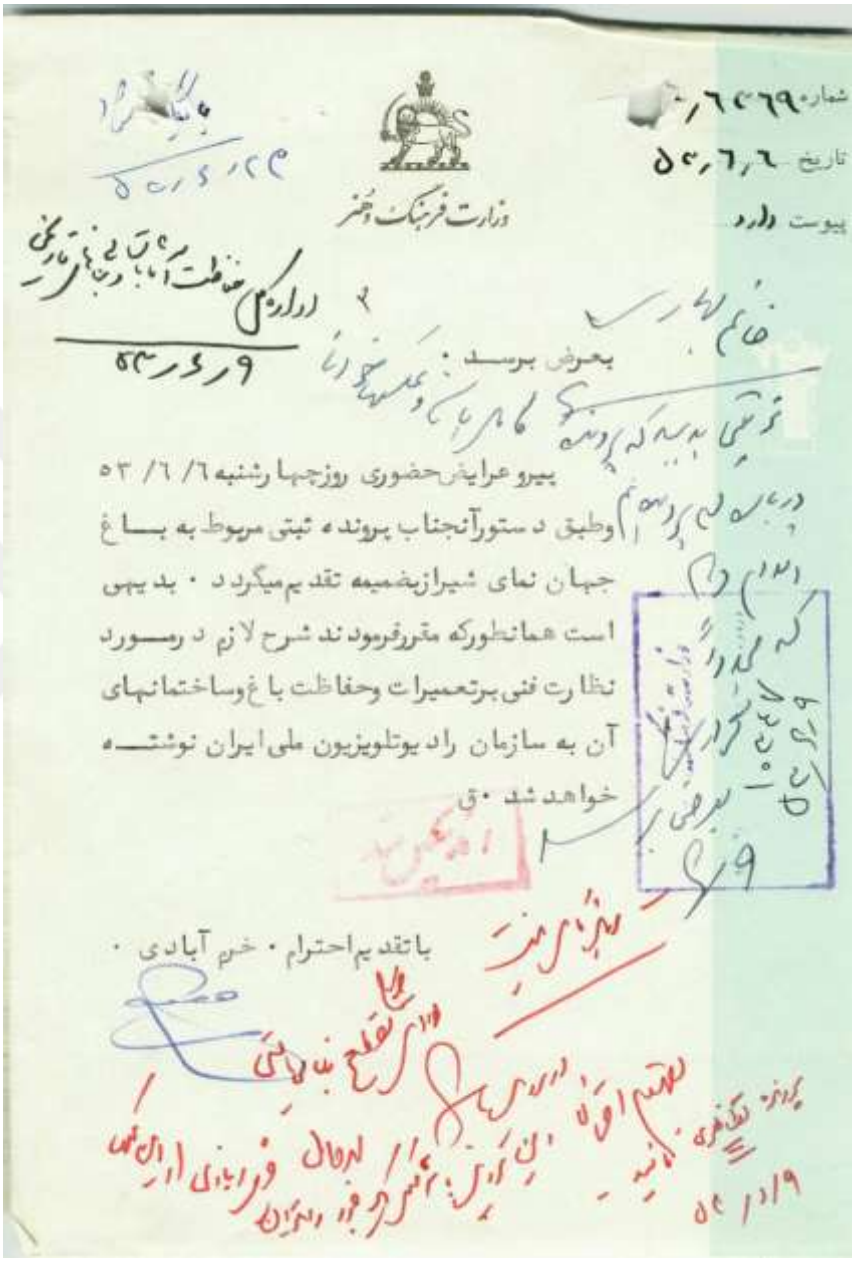

وزارت فرهنگ و هنر

شماره ۱۶۰۶۹
تاریخ ۵۳/۶/۶
پیوست دارد

به عرض برسد ...

پیرو عرایض حضوری روز چهارشنبه ۵۳/۶/۶ وطبق دستور آنجناب پرونده ثبتی مربوط به باغ جهان نمای شیراز بضمیمه تقدیم میگردد. بدیهی است همانطورکه مقرر فرمودند شرح لازم در مورد نظارت فنی برتعمیرات وحفاظت باغ وساختمانهای آن به سازمان رادیوتلویزیون ملی ایران نوشته خواهد شد. ق

با تقدیم احترام. خرم آبادی.

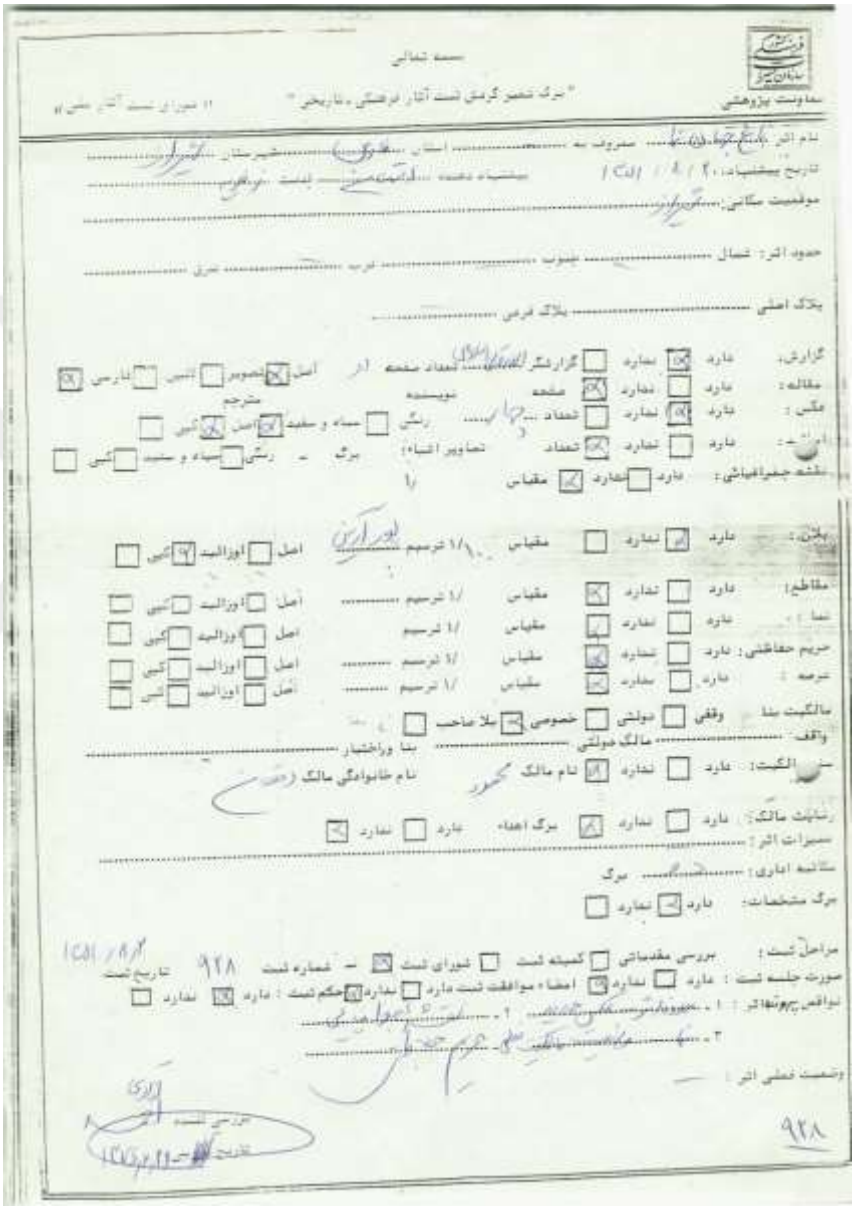

Cihan Nüma Köşkü’nün Arşiv Kayıtları

اداره کل باستانشناسی و فرهنگ عامه

بنای تاریخی
اثر باستانی
شماره ثبت تاریخی
شماره شناسنامه
شماره دفتر

بازار وکیل

محل عکس

نام بنا — بازار وکیل
کیفیت ساختمان — دارای طاقهای آجری بلند
اندازه و ابعاد آن — مطابق کروکی پیوست
قدمت — دوره زندیه
تاریخ بررسی و کشف — زمستان سال یکهزار و سیصد و پنجاه شمسی
اسم بانی و سازنده بنا — کریمخان زند
وضع مالکیت — دارای مالکین خصوصی است که بعضی از مغازه ها متعلق بچند نفر و یا چند مغاز
موقعیت جغرافیائی — متعلق بکیفر میباشد از قبیل آقایان جعفری هوائی - ورثه امتیاز - اثنی عشری
ملاحظات : — واقع در شیراز - بعد از فکلی شهرداری سمت شرقی بازار وکیل
تاریخ ثبت

وزارت فرهنگ هنر

Vekil Pazarı'nın Arşiv Kayıtları

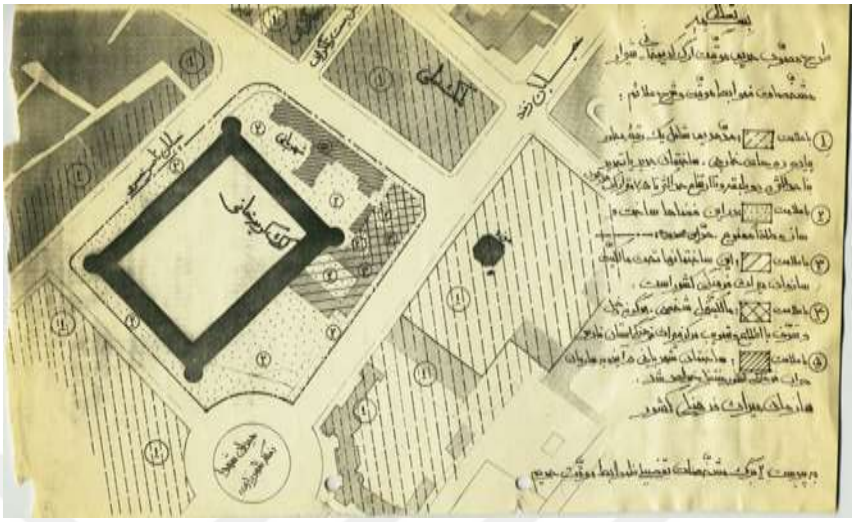

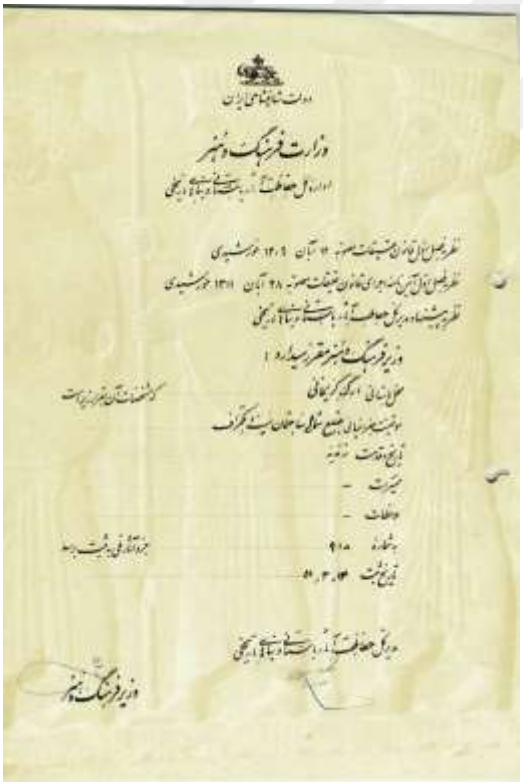

Erg Yapısı'yla İlgili Arşiv Kayıtları

Vekilül Mülk Külliyesi’nin Arşiv Kayıtları

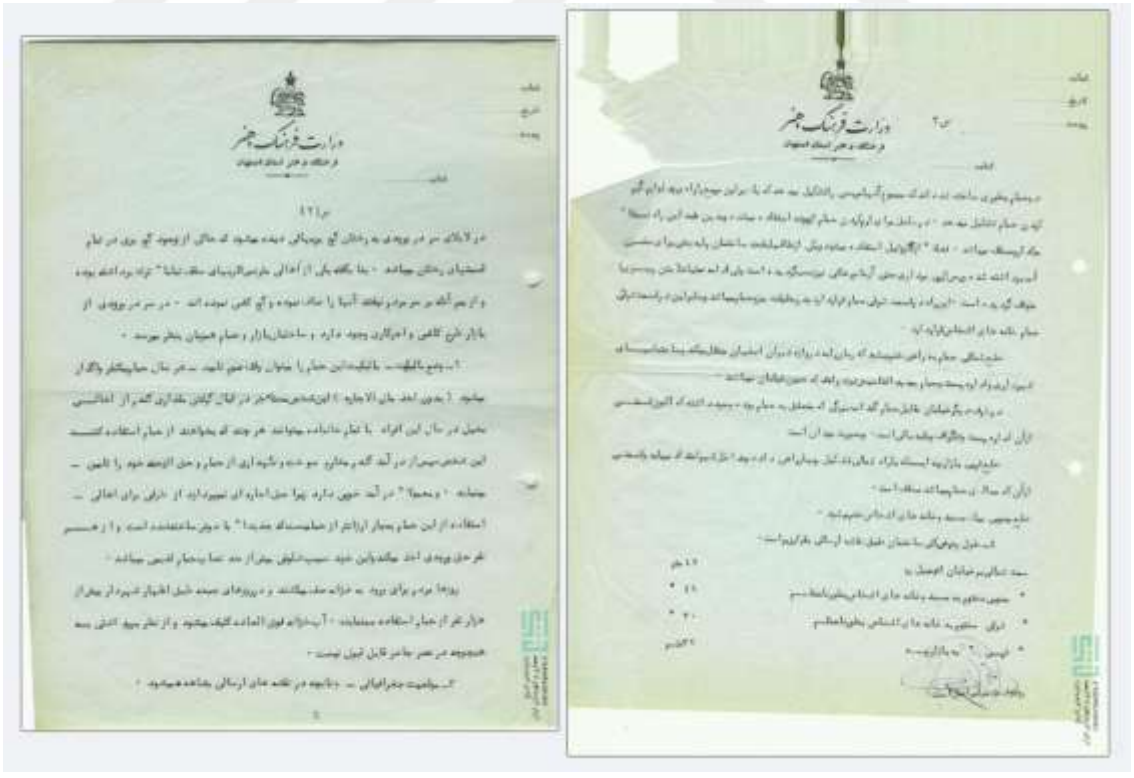

Rehnan Hamamı’nın Arşiv Kayıtları.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Soheila FARAJİ

Eğitim Bilgileri

Lisans

Üniversite	İsfahan Sanat Üniversitesi
Fakülte	Turizm Fakültesi
Bölümü	Müzecilik

Yüksek Lisans

Üniversite	Tahran Üniversitesi
Fakülte	Edebiyat Fakültesi
Anabilim Dalı	İranistik

Makale ve Bildiriler

1. Faraji, Soheila. "İran'da Gürcü Göçmenlerin Kültürel ve Sanatsal Mirası: Saray Köleliğinden Sanat, Edebiyat ve Kültürde Etkili Figürlere". *Journal of International Eastern European Studies* 7/1 (2025), 69-88.

2. Faraji, Soheila. "Safevî Askerî-Siyasî Sisteminde Gürcüler: İmam Kulî Han Özelinde Bazı Tespitler". *Journal of International Eastern European Studies* 6/1 (2024), 176-193.

3. Faraji, Soheila- Çobanoğlu, Ahmet Vefa. "Şiraz Mimari Ekolü: İsfahan ve Tahran Mimari Ekolleri Arasındaki Köprü", *İran Çalışmaları Dergisi* 7/2 (2023), 323-352.

4. Açıkgöz, Kaan Ramazan- Faraji, Soheila. "Tereke Kayıtlarına Göre Giresun'da Maddi Kültür Unsurları (1859-1920)". *Doğu Karadeniz'de Toplum ve Kültür*. ed. Mustafa Yavuz Alptekin. 1/47-64. Trabzon: Serander, 2020.

5. Faraji, Soheila. "Safevî Döneminde Estetik, Süreklilik ve Dönüşüm: İki Gürcü Ressam Örneği (Siyâvuş Bey ve Ali Kulî Bey)". *Doğu Avrupa Tarihi*. ed. Kavak, Nuri ve Ahmed Aksın, Serkan Yazıcı, Tufan Turan ve Erin Vatansever. 195-210. İzmir: Kafkaslardan Tunaya Tarih.